ФДБ
ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ И БЕЗБЕДНОСТ

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Година 8 • Број 1/2025.

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ И ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

Саша Милојевић, Срђан Милашиновић и Бобан Милојковић
Радојица Лазић и Наташа Канкараш
Ирена Миладиновић, Радован Радовановић и Лазар Миладиновић
Михајло Вучић и Марко Новаковић
Марија Милојевић
Александар З. Станковић
Ана Јевтовић, Катарина Марић и Мираш Милашиновић

ФДБ
FACULTY OF DIPLOMACY AND SECURITY

ISSN 2620-0333 • UDC 341.7/.8 • Volume VIII • Number 1/2025.

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND INTERDISCIPLINARY RESEARCH

DIPLOMACY AND SECURITY

Saša Milojević, Srdjan Milašinović & Boban Milojković
Radojica Lazić & Nataša Kankaraš
Irena Miladinović, Radovan Radovanović & Lazar Miladinović
Mihajlo Vučić & Marko Novaković
Marija Milojević
Aleksandar Z. Stanković
Ana Z. Jevtović, Katarina Marić & Miraš S. Milašinović

ФДБ ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ И БЕЗБЕДНОСТ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ И ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ISSN 2620-0333 • УДК 341.7/.8 • Година 8 • Број 1/2025.

Београд, 2025.

FACULTY OF DIPLOMACY AND SECURITY

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND INTERDISCIPLINARY RESEARCH

DIPLOMACY AND SECURITY

ISSN 2620-0333 • UDC 341.7/.8 • Volume VIII • Number 1/2025.

Belgrade, 2025.

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ И ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

Издавач:
ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ И БЕЗБЕДНОСТ
ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕШКЕ СТУДИЈЕ
Милорада Екмечића 2, Београд, Телефон: +381 11 262 0186
Е-пошта: office@fdb.edu.rs, institut@fdb.edu.rs
https://arhiva.fdb.edu.rs/naucni-casopis-diplomatija-i-bezbednost/

За издавача:
Проф. др Радојица Лазић

Главни и одговорни уредник:
Проф. др Срђан Милашиновић

Секретар:
Бранко Велов МА

Уређивачки одбор:

Проф. др Радојица Лазић
Проф. др Андреја Савић
Проф. др Бранко Крга
Проф. др Давид Дашић
Проф. др Михајло Манић
Проф. др Милица Бошковић
Проф. др Драган Ранђеловић
Проф. др Михаил Лобанов
Проф. др Владимир Цветковић
Дипл. инж. Александар Алексић
Др Момчило Павловић, научни саветник
Проф. др Јелена Перић
Проф. др Милан Глигоријевић
Проф. др Јованка Шарановић
Проф. др Милица Симић
Проф. др Неда Николић
Проф. др Снежана Кнежевић
Проф. др Весна Богојевић Арсић
Проф. др Александра Митровић
Проф. др Ненад Путник
Проф. др Саша Милојевић
Др Зоран Милошевић, научни саветник

Међународни саветодавни одбор:

Проф. др Диа Надер де Ел Андари, Венецуела
Проф. др Беатрис Бисио, Бразил
Проф. др Владимир Азаров, Русија
Проф. др Јоргос Кристидис, Грчка
Проф. др Леонас Толваишис, Литванија
Проф. др Кирил Шевченко, Белорусија
Проф. др Галит Маргалит Бен-Израел, Израел
Проф. др Миленко Радоман, Црна Гора
Проф. др Иван Балта, Хрватска
Проф. др Ксенија Буторац, Хрватска
Проф. др Ладин Гостимировић, БиХ

Припрема за штампу и корице: Бранко Велов
Лектура и превод: Наташа Канкараш
Штампа: Интерпринт плус, Београд
Тираж 200 примерака

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ДВА ПУТА ГОДИШЊЕ

Оцене и мишљења изнесена у чланцима часописа Дипломатија и безбедност су ставови аутора и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени. Објављене радове није дозвољено прештампавати, ни у целини, ни у деловима, уколико не постоји изричита сагласност издавача.

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND INTERDISCIPLINARY RESEARCH

DIPLOMACY AND SECURITY

Publisher:
FACULTY OF DIPLOMACY AND SECURITY
INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
Milorada Ekmečića 2, Belgrade, Telefon: +381 11 262 0186
E-пошта: office@fdb.edu.rs, institut@fdb.edu.rs
https://arhiva.fdb.edu.rs/naucni-casopis-diplomatija-i-bezbednost/

For the publisher:
Prof. Dr. Radojica Lazić

Editor in chief:
Prof. Dr. Srđan Milašinović

Secretary:
Branko Velov

Editorial Board:

Prof. Dr. Radojica Lazić
Prof. Dr. Andreja Savić
Prof. Dr. Branko Krga
Prof. Dr. David Dašić
Prof. Dr. Mihajlo Manić
Prof. Dr. Milica Bošković
Prof. Dr. Dragan Ranđelović
Prof. Dr Mihail Lobanov
Prof. Dr. Vladimir Cvetković
Aleksandar Aleksić
Dr Momčilo Pavlović, principal research fellow
Prof. Dr. Jelena Perić
Prof. Dr. Milan Gligorijević
Prof. Dr. Jovanka Šaranović
Prof. Dr. Milica Simić
Prof. Dr. Neda Nikolić
Prof. Dr. Snežana Knežević
Prof. Dr Vesna Bogojević Arsić
Prof. Dr. Aleksandra Mitrović
Prof. Dr. Nenad Putnik
Prof. Dr Saša Milojević
Dr. Zoran Milošević, principal research fellow

International Advisory Board:

Prof. Dr. Dia Nader de El Andari, Venecuela
Prof. Dr. Beatris Bisio, Brazil
Prof. Dr. Vladimir Azarov, Russia
Prof. Dr. Jorgos Kristidis, Greece
Prof. Dr. Leonas Tolvaišis, Lithuania
Prof. Dr. Kirill Shevchenko, Belarus
Prof. Dr. Galit Margalit Ben-Israel, Israel
Prof. Dr. Milenko Radoman, Montenegro
Prof. Dr. Ivan Balta, Croatia
Prof. Dr. Ksenija Butorac, Croatia
Prof. Dr. Ladin Gostimirović, BiH

Prepress and cover: Branko Velov
Proofreading and translation: Nataša Kankaraš
Printing: Interprint plus, Beograd
Circulation: 200 copies

THE JOURNAL IS PUBLISHED TWICE ANNUALLY

The assessments and opinions expressed in the articles in the journal Diplomacy and Security are the views of the authors and do not reflect the opinion of the editorial board or the institutions in which the authors are employed. It is not allowed to reprint published papers, neither in whole nor in parts, unless there is an explicit publisher consent.

САДРЖАЈ

Саша Милојевић, Срђан Милашиновић и Бобан Милојковић
ПОЛИЦИЈА И НАУКА: КА РАЗВОЈУ АКАДЕМСКЕ
ДИСЦИПЛИНЕ У СЛУЖБИ ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ 7

Радојица Лазић и Наташа Канкараш
ТАЈНЕ ОПЕРАЦИЈЕ ЦИА И ДЕКЛАСИФИКОВАНА
ДОКУМЕНТА О УБИСТВУ АМЕРИЧКОГ
ПРЕДСЕДНИКА ЏОНА КЕНЕДИЈА 75

Ирена Миладиновић, Радован Радовановић и Лазар Миладиновић
ПОЈАВА МАСОВНИХ УБИСТАВА У ОБРАЗОВНО -
ВАСПИТНИМ УСТАНОВАМА – У СВЕТУ И КОД НАС 115

Михајло Вучић и Марко Новаковић
ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА ЕВРОПСКОГ ПРАВНОГ ОКВИРА
У ОБЛАСТИ НЕЗАКОНИТЕ ТРГОВИНЕ КУЛТУРНИМ
ДОБРИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ 157

Марија Милојевић
ПОЗИТИВНОПРАВНИ ПРОПИСИ И МЕЂУНАРОДНИ
СТАНДАРДИ О ПРАВИМА ОШТЕЋЕНИХ ЛИЦА
У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ – НА ПУТУ КА РЕФОРМИ 195

Александар З. Станковић
ПОСМАТРАЊЕ КОСМОСА ИЗ ВЕРТИКАЛНЕ
ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ 229

Ана Јевтовић, Катарина Марић и Мираш Милашиновић
ПРОПАГАНДА И ЦЕНЗУРА НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА
У ДОБА ПОЛИТИЧКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ
И ДИГИТАЛНЕ ДИПЛОМАТИЈЕ 259

CONTENTS

Saša Milojević, Srdjan Milašinović & Boban Milojković
POLICE AND SCIENCE:
TOWARDS THE DEVELOPMENT OF ACADEMIC
DISCIPLINE IN THE SERVICE OF PUBLIC SAFETY 41

Radojica Lazić & Nataša Kankaraš
CIA SECRET OPERATIONS AND DECLASSIFIED DOCUMENTS
ON THE ASSASSINATION OF US PRESIDENT JOHN KENNEDY 95

Irena Miladinović, Radovan Radovanović & Lazar Miladinović
THE PHENOMENON OF MASS SHOOTINGS
IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS
WORLDWIDE AND IN OUR COUNTRY 135

Mihajlo Vučić & Marko Novaković
IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN LEGAL FRAMEWORK
IN THE FIELD OF ILLICIT TRADE IN CULTURAL GOODS
IN THE REPUBLIC OF SERBIA 175

Marija Milojević
POSITIVE LEGAL REGULATIONS AND INTERNATIONAL
STANDARDS ON THE RIGHTS OF INJURED PARTIES
IN CRIMINAL PROCEEDINGS – ON THE WAY TO REFORM 211

Aleksandar Z. Stanković
OBSERVING THE COSMOS FROM A VERTICAL
GEOPOLITICAL PERSPECTIVE 243

Ana Z. Jevtović, Katarina Marić & Miraš S. Milašinović
PROPAGANDA AND CENSORSHIP ON SOCIAL NETWORKS
IN THE AGE OF POLITICAL COMMUNICATION
AND DIGITAL DIPLOMACY 277

УДК:
351.741:001.8
351.741:165
Оригинални научни рад
ДОИ: 10.5937/DB2501007M

Дипломатија и безбедност
Година 8.
Број 1/2025.
Стр. 7-40.

Саша Милојевић[1]
Срђан Милашиновић[2]
Бобан Милојковић[3]

ПОЛИЦИЈА И НАУКА: КА РАЗВОЈУ АКАДЕМСКЕ ДИСЦИПЛИНЕ У СЛУЖБИ ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак

Полицијске науке представљају интердисциплинарну академску област која се бави проучавањем организације, функционисања и методике полицијског рада у савременом друштву. Овај рад анализира епистемолошке и методолошке основе полицијских наука, њихову академску легитимност и применљивост у контексту јавне безбедности. Кроз историјску перспективу, разматра се развој полицијских наука од њихових почетака до статуса самосталне научне дисциплине. Посебан акценат стављен је на интердисциплинарни карактер овог поља, које интегрише социолошке, криминолошке, правне, криминалистичке, форензичке, психолошке, менаџерске, информатичке и техничко-технолошке аспекте. У раду се такође испитује утицај савремених технологија, дигитализације и вештачке интелигенције на полицијску праксу, као и етичке дилеме са којима се сусрећу полицијски службеници. Циљ истраживања је да се пружи систематски преглед научних поставки које оправдавају постојање полицијских наука као аутономне академске дисциплине, као и да се истакне њихова кључна улога у унапређењу јавне безбедности.

Кључне речи: *полицијске науке, интердисциплинарност, епистемологија и гносеологија, методологија, академска дисциплина.*

[1] Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Београд, Србија
sasa.milojevic@kpu.edu.rs
[2] Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Београд, Србија
srdjan.milasinovic@kpu.edu.rs
[3] Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Београд, Србија
boban.milojkovic@kpu.edu.rs

УВОД

Полицијске науке представљају специјализовану научну дисциплину која проучава организацију, функционисање и методику полицијског деловања у савременом друштву. Та област истраживања обухвата широк спектар теоријских и методолошких приступа који омогућавају анализу како превентивних, проактивних и оперативних аспеката полицијског рада, тако и његових социолошких, етичких, криминолошких, правних, криминалистичких и психолошких димензија. Кључна карактеристика полицијских наука јесте њихова интердисциплинарност, која поред наведених дисциплина, интегрише сазнања из форензике, менаџмента, информационих, геоинформационих и телекомуникационих технологија, омогућавајући холистички приступ проблемима јавне безбедности.

У академском дискурсу, једно од централних питања јесте епистемолошка и методолошка самосталност полицијских наука. Док поједини теоретичари сматрају да се полицијски феномени могу адекватно проучавати у оквиру већ постојећих дисциплина, аргументи у прилог конституисања полицијских наука указују на њихову специфичност и потребу за развојем аутономног истраживачког оквира (Bruno, 1989; Buturac & Solomun, 2013). Полицијске науке нису само дескриптивна научна област, већ и нормативна дисциплина која, поред анализе постојећих модела, тежи формулисању оптималних стратегија и процедура које доприносе ефективности и ефикасности, као и законитости полицијског деловања.

Поред тога, убрзани развој савремених технологија, укључујући вештачку интелигенцију, аналитику података и предиктивне моделе, поставља нова методолошка и етичка питања у вези са применом иновација у полицијском раду. У том контексту, истраживања у оквиру полицијских наука морају бити усмерена не само на евалуацију традиционалних модела полицијског деловања, већ и на анализу нових парадигми које произлазе из дигитализације и глобализације безбедносних изазова.

Овај рад се бави теоријским и методолошким основама полицијских наука, с посебним нагласком на њихову интердисциплинарност, епистемолошку оправданост и применљивост у савременим полицијским системима. Циљ је да се пружи систематски преглед кључних научних поставки које легитимизују постојање полицијских наука као самосталне академске дисциплине и укаже на њихову значајну улогу у унапређењу јавне безбедности.

ПОЛИЦИЈСКЕ НАУКЕ КАО АКАДЕМСКА ДИСЦИПЛИНА: НАУЧНА ОСНОВА И ДРУШТВЕНИ ЗНАЧАЈ

У савременом академском дискурсу, појам полицијске науке представља специфичну и свеобухватну научну дисциплину која се бави проучавањем теоријских, методичких, организационих и етичких аспеката полицијског система. Ова дисциплина, као самостална област научног истраживања, настоји да систематски анализира како полицијске институције функционишу, како се развијају њихови оперативни модели и како се усклађују са савременим друштвеним изазовима (Milojević & Janković, 2022). Полицијске науке теже ка развоју теоријских модела који не само да описују, већ и објашњавају феномен полицијског деловања. Интердисциплинарни приступ – који интегрише теорије из области социологије, криминологије, психологије, права, криминалистике, менаџмента и информационо-телекомуникационе технологије – резултира стварањем оригиналних теоријских оквира. Ти оквири помажу у идентификацији кључних фактора који утичу на оперативно функционисање полицијских организација, а тиме потврђују и научну самосталност ове дисциплине. Теоријски модели развијени унутар полицијских наука омогућавају евалуацију и унапређење стратегија јавне безбедности, што представља јасну демонстрацију њихове применљивости и независности као научне области.

Полицијске науке представљају засебну научну дисциплину са јасно дефинисаним научним конституенсима: предметом, теоријом, методом и језиком.

1. Предмет полицијских наука може се одредити као целокупност феномена, процеса и институција повезаних са функционисањем полиције и полицијског рада. То укључује организацију и структуру полицијских органа, методику и стратегије полицијског деловања, односе полиције са заједницом, правни и управни оквир, социолошке, етичке и психолошке димензије полицијског рада, као и технолошку и информатичку подршку полицијским активностима. Овај предмет истраживања не своди се искључиво на криминолошке аспекте, као у криминологији, нити на безбедносне студије у ширем смислу, као у наукама безбедности. Уместо тога, он се усмерава на комплексан, мултидисциплинаран оквир који се примарно односи на полицију као институцију и делатност. Постојање овог засебног истраживачког предмета оправдава научну аутономију полицијских наука, потврђујући њихову диференцијацију у односу на сродне дисциплине, попут криминологије, права и безбедносних наука. Тиме се додатно наглашава значај овог истраживачког поља за савремено друштво.

2. Теорија полицијских наука представља кохерентан систем мисли и принципа који не служи искључиво описивању емпиријских налаза, већ омогућава њихово обједињено тумачење и рационалну класификацију у оквиру јединствене теоријске целине. Та теорија обухвата појмовно-категоријални апарат, темељне принципе, законитости и методолошке смернице за разумевање полицијских појава (Milošević & Milojević, 2000; Milašinović & Milojević, 2016; Milojković, 2020; Milojević & Janković, 2022). За разлику од фрагментарних сазнања, она се заснива на логички повезаним и међусобно усклађеним постулатима који омогућавају целовито сагледавање полицијског рада. Сваки истраживачки налаз треба бити усклађен са основним теоријским поставкама и допуњавати их, чиме се доприноси развоју научне мисли у овој области (Bayley, 1994; Palmiotto, 2011). Таква теоријска основа омогућава да се полицијске науке дефинишу као посебна дисциплина, ослањајући се на специфичан појмовни апарат, емпиријске и нормативне чињенице о улози и функцији полиције, те принципијелне поставке о њеном деловању.

3. Метод полицијских наука обухвата опште и специфичне научне поступке који се доказано могу применити у проучавању полицијских институција и феномена. Његова развијеност огледа се у три кључне димензије: (1) интердисциплинарном приступу, који подразумева коришћење методологија из социологије, криминологије, права, криминалистике, психологије, менаџмента и информатичких и техничко-технолошких наука; (2) прилагођавању специфичном полицијском контексту, укључујући безбедносна ограничења, етичке стандарде и специфичне теренске методе истраживања; (3) ослањању на бројне емпиријске студије и истраживачке налазе (Bittner, 1970; Goldstein, 1979; Emsley, 2010). Иако полицијске науке не захтевају искључиво „аутентичну методологију", универзалне методе друштвених наука прилагођене су специфичностима полицијског рада, чиме се постиже равнотежа између универзалности истраживачких приступа и специфичности области изучавања (Loftus, 2010; Milošević & Milojević, 2000; Milašinović & Milojević, 2016; Ristanović, 2023). Овај развијени методолошки оквир омогућава систематично, поуздано и емпиријски засновано истраживање полицијских феномена, потврђујући научну зрелост и аутономију полицијских наука унутар ширег контекста друштвених и интердисциплинарних наука.

4. Језик полицијских наука постоји као функционални и теоријски систем који обухвата специфичну терминологију неопходну за опис, разумевање и истраживање полицијске делатности. Тај специјализовани појмовни апа-

рат разликује се од терминологије других дисциплина, попут социологије, криминологије, права, криминалистичких и безбедносних наука, чиме се додатно потврђује научна самосталност полицијских наука. Међутим, постоје одређени изазови у његовој стандардизацији, укључујући конвенционалност термина, варијације у називима, оперативно усмерен приступ и маргиналне појмове. Те потешкоће могу успорити развој теорије и отежати међународну академску сарадњу, потенцијално ограничавајући полицијске науке на локални или регионални оквир (Milošević & Milojević, 2000; Milašinović & Milojević, 2016). Зато је неопходно континуирано унапређивање терминолошког апарата, стандардизација кључних појмова и развој метајезичких истраживања, како би се омогућило лакше поређење истраживачких налаза и изградња глобално релевантних теоријских модела (Loftus, 2010; Stenning, 2009). Упркос наведеним изазовима, језик полицијских наука довољно је развијен да се препозна као неизоставан и самосталан елемент те научне дисциплине. Његова двострука природа – оперативна и научна – одражава његову динамичност и прилагодљивост потребама полицијске праксе и научног истраживања.

Дакле, полицијске науке су јасно дефинисана научна дисциплина са развијеним конституентима – предметом, теоријом, методом и језиком. Њихова аутономија и научна релевантност потврђене су систематским истраживањима и теоријским промишљањима, чиме се полицијске науке позиционирају као кључна област у проучавању савремених безбедносних феномена и полицијског деловања.

Полицијске науке, по својој природи, представљају интердисциплинарни простор у којем се сусрећу различити научни правци. Синергија између социолошких, криминолошких, правних, психолошких, менаџерских, информационо-телекомуникационих и технолошких аспеката доприноси дубљем разумевању полицијских структура и њиховог деловања. Та интердисциплинарност омогућава формулисање специфичних истраживачких питања и развој иновативних решења, што додатно потврђује самосталност полицијских наука у односу на традиционалне појединачне дисциплине. Важност интердисциплинарног приступа огледа се и у способности полицијских наука да директно утичу на праксу. Теоријски модели могу бити имплементирани у евалуационим процесима полицијских организација, што резултира унапређењем оперативних процедура и стратегија управљања кризним ситуацијама (Palmiotto, 2011). Тиме се доказује да полицијске науке, уз своју теоретску основу, имају практичне импликације које су кључне за унапређење система јавне безбедности.

Полицијске науке су не само резултат професионализације полицијских служби, већ и продукт софистицираног научног приступа који одговара на безбедносне изазове савременог друштва. Тиме се потврђује њихова аутономност и виталност као научне дисциплине, која кроз континуирана истраживања и примену иновативних методолошких приступа, директно утиче на унапређење система јавне безбедности. Дакле, полицијске науке се постављају као кључна дисциплина у анализи, евалуацији и унапређењу полицијских пракси, чиме својим научним доприносом подупире развој модерних друштвених структура и безбедносних стратегија (Milašinović & Milojević, 2016).

РАЗВОЈ ПОЛИЦИЈСКИХ НАУКА: ОД ИСТОРИЈСКИХ ПОЧЕТАКА ДО АКАДЕМСКЕ ДИСЦИПЛИНЕ

Развој полицијских наука кроз историју представља слојевит и динамичан процес, обухватајући различите друштвене, правне, организационе и методолошке аспекте. Иако су се полицијске функције (у смислу очувања јавног реда и мира, заштите личне и имовинске сигурности грађана) јављале још од најранијих облика друштвене организације, тек су се у новијој историји развиле посебне научне дисциплине које се усмеравају на изучавање полиције као институције, њеног рада, стратегија, структуре и односа са заједницом.

Основне безбедносне функције и заштита поретка у древним цивилизацијама (Месопотамија, стари Египат, античка Грчка, Римско царство) углавном су биле у надлежности војске или локалних стражара (тзв. ноћних стража и сличних формација). Иако се не може говорити о полицији у савременом смислу, ти чувари реда представљали су важну основу за каснију професионализацију и институционализацију полицијског рада (Emsley, 2010). Током средњег века у Европи, безбедносне послове вршиле су комбиноване снаге локалних феудалних власти, градских стража и војске. Црквене институције су такође имале значајну улогу у одржавању моралног и друштвеног поретка. Међутим, није постојала јединствена институција која би систематично спроводила закон и имала овлашћења налик данашњој полицији (Bittner, 1970). Корен модерне полиције често се везује за 19. век и увођење полицијских система попут лондонске Метрополитенске полиције 1829. године, под окриљем сер Роберта Пила (Robert Peel) (Reiner, 2010). Тај период карактерише увођење правно дефинисаних полицијских овлашћења, хијерархијске структуре и јасног мандата за очување јавног реда и мира, и спречавање и сузбијање криминала. Истовремено, у оквиру континенталне Европе, нарочито у Француској и Немачкој, полиција се развијала под снажним утицајем централизованих

државних органа. Наполеонске реформе, на пример, учиниле су државу одговорном за систем јавне безбедности, чиме су постављени темељи за даље нормативно и организационо уређење полицијских снага (Emsley, 2010).

Иако су прве практичне реформе и организација полицијских снага обухватале историјске, правне и административне аспекте, тек крајем 19. и почетком 20. века започиње озбиљнија научна рефлексија о улози и раду полиције, и то (Palmiotto, 2011):

- Филозофска и правна разматрања о друштвеној улози полиције иницијално су се развијала у оквиру шире академске расправе о држави и јавној управи (посебно у немачкој школи *Polizeiwissenschaft* крајем 18. века).
- Касније, с појавом социологије као науке, јављају се први текстови који испитују друштвени контекст полицијског рада, однос према грађанима, методологију и етику.

Почетак 20. века, и нарочито период између два светска рата доноси повећано интересовање за криминологију и криминалистику. У том контексту, полицијски послови и методе рада излазе из строго практичне сфере и почињу да се проучавају кроз систематску теорију и истраживање. На пример, значајан допринос дале су школе криминологије у Италији и Немачкој, које су користиле и резултате форензичких истраживања (на пример, рад Чезареа Ломброза (Cesare Lombroso) и касније критичке анализе његових идеја). Међутим, тек после Другог светског рата започиње интензивнија „академизација" полицијских наука. У Сједињеним Америчким Државама, развој криминалистичких програма на универзитетима и стварање првих научних центара за проучавање полицијских функција (нпр. School of Criminology на Универзитету у Калифорнији, Беркли) значајно су утицали на обликовање научних стандарда. У Европи се такође јавља потреба за свеобухватним и компаративним проучавањем рада полицијских институција (Bruno, 1989; Bayley, 1994).

У другој половини 20. века, полицијске науке почињу да се гранају на специфичне дисциплине и подручја:

- Менаџмент и организација полиције: Проучавање полицијске хијерархије, стратегија руковођења, планирања и људских ресурса;
- Правна регулатива и људска права: Истраживање законитости поступања, употребе силе, права осумњичених и др;
- Криминалистичка тактика, методика и техника: Систематизација и унапређење метода истраге, форензичких техника, рада на месту догађаја и слично;
- Полицијска етика: Разматрање моралних начела, одговорности и стандарда понашања полицијских службеника;

- Полицијска психологија и социјална интеракција: Разумевање стреса, комуникације са грађанима, посредовања у сукобима и слично.

Кроз разне научне часописе (нпр. *Policing: A Journal of Policy and Practice, Police Quarterly, International Journal of Police Science & Management*) објављене су бројне студије којима је циљ био да се унапреди методолошки приступ проучавању полицијских феномена.

Крај 20. и почетак 21. века карактеришу глобалне безбедносне претње (тероризам, организовани криминал, високотехнолошки криминал), што за полицију значи све већу потребу за међусобном сарадњом различитих полицијских агенција на међународном нивоу. Последично, јавља се нов, проширен оквир полицијских наука, који подразумева:

- Компаративна истраживања полиције у различитим земљама (компаративна полицијска наука);
- Полицијско обавештајно деловање (*intelligence-led policing*);
- Коришћење високих технологија, дигиталне форензике и кибернетичке безбедности;
- Специјалистичка знања о транснационалном криминалу и тероризму.

У научном погледу, све више се препознаје мултидисциплинарност: социологија, криминологија, психологија, право, политика, економија, менаџмент и студије безбедности међусобно се прожимају, како би дале дубљи увид у функционисање полицијских институција (Stenning, 2009). Многи универзитети и истраживачки институти данас нуде програме и курсеве који обухватају савремене приступе методологији научног рада у полицијским студијама – од квантитативних анкета, статистичке обраде података и употребе великих база података (*big data*), до квалитативних метода (интервјуи, студије случаја, етнографија полиције).

Истраживање полицијских наука све више добија на значају и у државама источне и југоисточне Европе, нарочито после политичких и друштвених промена крајем 20. века. У већини транзиционих земаља, реформе полиције пратиле су веће друштвене и институционалне промене, прелазак ка демократскијим институцијама и променама у односу полиције и грађана. Осим упоредних студија, у том периоду настају и монографије на домаћим језицима које се фокусирају на проблеме транзиције, специфичне облике криминалитета и регионалне приступе превенцији. Као пример, може се навести низ монографија и зборника радова објављених у издањима универзитета и полицијских академија у Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и другим земљама ре-

гиона.[4] Такође, постоји и низ студија које се баве теоријским и практичним аспектима реформе полиције, стандардима Европске уније, те усклађивањем националних прописа са међународним инструментима и конвенцијама. Такође, расте број научних скупова и конференција посвећених полицијским наукама, где се разматрају модели добре праксе, савремене методологије и нове методе обуке и професионалног усавршавања полицијских кадрова.[5]

Наука о полицији се данас ослања на методолошку разноликост. Квантитативна истраживања (статистичке анализе стопе криминалитета, ефикасности полицијских интервенција, перцепције грађана) допуњена су квалитативним методама (дубински интервјуи с полицајцима и грађанима, посматрање „на терену" – тзв. *ride-along* истраживања, студије случаја). Циљ је да се добију веродостојни подаци који могу послужити као основа за научно засноване промене у пракси (Lum, Koper, & Telep, 2011; Ivetić і Prvilović, 2022). У савременим полицијским студијама, све већа пажња посвећује се етичким дилемама (нпр. употреба оружја, технике испитивања, приватност и заштита података), као и феномену полицијске супкултуре који може да утиче на професионални интегритет и однос према грађанима (Loftus, 2010; Kesić & Zekavica, 2019). Питања дискриминације, расног и етничког профилисања, родне равноправности и полицијског насиља постају неизоставан део научних расправа и реформских иницијатива.

---

[4] На пример:
Orlović, A. (2013.). *Gospodarski kriminalitet u Republici Hrvatskoj*. Split: Redak d.o.o.
Đurđević, Z. (2014). *Krivična dela ubistva: etiološke i fenomenološke karakteristike*, Beograd: Službeni glasnik.
Radović, N., Vuković, S. (2012). *Prevencija organizovanog kriminala,* Beograd: Dosije.
Čudan A. (2014). *Destrukcije finansijskih transakcija na tržištu na početku novog milenijuma.* Subotica: Vizart, Printeks.
Marković S. (2018). S*prečavanje i suzbijanje nasilja u porodici*. Beograd: Službeni glasnik.

[5] На пример: U Hrvatskoj – Međunarodna konferencija „Sigurnost povjesnih gradova", Split.; Međunarodna znanstveno-stručna konferencija „Istraživački dani kriminalistike i javne sigurnosti", Zagreb.; Međunarodna znanstveno-stručna konferencija „Istraživački dani Visoke policijske škole u Zagrebu", str. 7-9, Zagreb.; Međunarodna znanstveno-stručna konferencija „Dani kriznog upravljanja", Velika Gorica. U Crnoj Gori – Internacionalna konferencija „Menadžment i sigurnost", Budva. U Srbiji – Međunarodna naučna konferencija „Dani Arčibalda Rajsa", Beograd.; Naučni skup „Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja", Beograd.; Međunarodno savetovanje, „Rizik i bezbednosni iženjering", Kopaonik. U Bosni i Hercegovini – Međunarodni naučni skup „Dani bezbjednosti", Banja Luka.; Međunarodno savjetovanje asocijacije kriminalista „Primjena savremenih metoda i sredstava u suzbijanju kriminaliteta", Banja Luka. U Severnoj Makedoniji – International scientific conference „Security and euroatlantic perspectives of the Balkans – police science and police profession (states and perspectives)", Ohrid.; International Scientific Conference „The Balkans between past and future: security conflict resolution and Euro-Antlantic integration", Skopje.

Развој полицијских наука историјски прати трансформације друштвених, правних и политичких оквира, али и напредак у другим научним дисциплинама (социологија, криминологија, психологија, право, криминалистика, форензика, менаџмент, информационо-телекомуникационе технологије). Од првобитних форми чувара реда и ноћних стража, до савремених, високо специјализованих полицијских служби, еволуција полиције била је тесно повезана са потребама заједнице и државе. Данас се полицијске науке истичу као посебан интердисциплинарни и мултидисциплинарни домен, настојећи да споје емпиријска сазнања са теоријским промишљањима. Упркос томе што су и даље присутне разлике у терминологији, методологији и приступима (зависно од различитих земаља, традиција и правних система), заједнички именитељ је континуирана тежња да се полицијски рад заснива на научним основама, истовремено поштујући темељне принципе људских права и одговорности према заједници. Главни изазови у савременом развоју полицијских наука су: (1) повећање транспарентности и одговорности полиције; (2) даље унапређивање методологије истраживања (коришћење великих база података, геоинформационих система, експерименталних метода); (3) јачање сарадње на међународном плану због природе транснационалних претњи; (4) савладавање изазова дигиталне ере: кибернетичка безбедност, дигитална форензика, заштита приватности; (5) сталан дијалог са заједницом и цивилним сектором, ради повећања поверења и легитимности полиције. Може се рећи да су полицијске науке данас прешле дуг пут – од рудиментарних облика чувара реда, до једне од најкомплекснијих и најдинамичнијих дисциплина у области безбедности. Како се свет наставља брзо мењати, тако ће и полицијске науке тражити нове одговоре на нове безбедносне изазове, уз истовремено очување основне мисије: заштите живота, права и слобода људи, али и одржавања јавног реда и мира у друштву.

АКАДЕМСКА ЛЕГИТИМНОСТ ПОЛИЦИЈСКИХ НАУКА: ПОТРЕБА ЗА ЊИХОВИМ КОНСТИТУИСАЊЕМ

Део научне заједнице који се противи постојању полицијских наука као засебне дисциплине истиче више критичких ставова којима покушава да побије нужност конституисања нове научне дисциплине. Ипак, савремени научни и професионални трендови, као и методолошки развој, пружају обиље аргумената у прилог конституисања полицијских наука као самосталне, интердисциплинарне и емпиријски засноване области истраживања.

Опоненти постојања полицијских наука као самосталне научне дисциплине најчешће заговарају став да се полиција и појаве у вези с полицијом

већ проучавају у оквиру права, криминологије, психологије, социологије итд. Тако конципиран став побија се оригиналношћу предмета изучавања полицијских наука који је мултидисциплинаран, што се образлаже низом ставова:

1. Специфичност полицијског рада: Иако се полиција не може изоловати од ширег правног, криминолошког или социолошког контекста, она поседује јединствену комбинацију надлежности, метода и етичких изазова. Управо та комбинација разних аспеката – правних (нпр. овлашћења, процедуре, гаранције људских права), социолошких (однос с грађанима, супкултура полицијске професије), психолошких (стрес, селекција кадрова, комуникационе вештине) и менаџерских (организација, руковођење и планирање рада) – чини полицијске науке засебном, интегративном дисциплином (Milojević & Janković, 2022);
2. Компаративно истраживање праксе и доктрина: Полицијске науке фокусирају се на питања попут ефикасности полицијских стратегија (нпр. *community policing, problem-oriented policing*), мера превенције криминала, методике истраге и форензике, сарадње са заједницом или другим државним органима и институцијама (Palmiotto, 2011). То прелази оквире уобичајених студија права (које се претежно баве нормама), криминологије (која проучава етиологију и феноменологију криминалитета и профиле учинилаца), или социологије (која се више бави друштвеним структурама);
3. Самостална истраживачка традиција: У многим државама постоје научни часописи и истраживачки центри посвећени искључиво полицијским студијама (нпр. *Police Quarterly, Policing: A Journal of Policy and Practice, Policing & Society*). Значајан број емпиријских и теоријских радова прецизно таргетира специфичне феномене и проблеме полицијске праксе, потврђујући да се ради о довољно сложеном и засебном пољу (Lum, Koper & Telep, 2011).

Према томе, полицијске науке нису просто збир других дисциплина, већ посебан конвергирајући домен који узима елементе различитих наука, а потом их систематизује и развија сопствене теоријске оквире, методе и истраживачке циљеве специфичне за полицијски рад.

Други најчешће коришћен аргумент опонената полицијским наукама је да је полиција искључиво средство власти, редуковано на пуку примену силе, што не захтева посебан научни третман. И на тај аргумент може се одговорити вишеструко, са акцентом на улогу полиције у друштву и њеним односом према власти:

1. Демократски, правни и друштвени контекст: Савремена полиција, нарочито у демократским друштвима, није ограничена на једноставну примену силе и других полицијских овлашћења. Она има бројне превентивне, проакивне, заштитне, саветодавне и посредничке функције (Goldstein, 1979; Bayley, 1994). Улога полиције све више подразумева партнерски однос с грађанима, уважавање људских права и стандарда професионалне етике, као и транспарентност и одговорност према јавности;
2. Легитимитет, ауторитет и одговорност: Полиција се, по правилу, налази на граници државне моћи и права грађана, па се научна обрада феномена полицијске контроле и легитимности (нпр. када, како и по ком основу употребљавати принуду) не може сматрати тривијалном. Студије легитимитета (нпр. радови Реинерја, 2010) и студије о односу полиције и заједнице (Palmiotto, 2011) показују да је реч о изразито важном интердисциплинарном пољу, са импликацијама за социјалну кохезију и владавину права;
3. Стратешко планирање и менаџмент: У свим државама полиција није само „сила", већ и организација са сложеном хијерархијом, буџетом, кадровском политиком, посебним системима обуке, процедурама процене ризика, мерења учинка итд. Истраживања у области полицијског менаџмента и јавних политика (Bayley, 1994; Stenning, 2009) јасно показују да је реч о комплексним системима који захтевају научне методологије и алате за планирање и евалуацију (нпр. статистичка анализа, методологија "*evidence-based*" приступа).

Дакле, полиција није само инструмент власти за репресију, већ сложена институција у оквиру државног апарата, која има демократске, безбедносне, социјалне, правне и форензичке функције. Анализа те институције захтева научно утемељен приступ, а не пуко ослањање на политичке или поједностављене ставове.

Опоненти постојања полицијских наука често заговарају став да је делатност полицијских органа тривијална и заснива се само на „здравом разуму и искуству". И на тај став може се одговорити користећи више аргумената који га оповргавају:

1. Сложеност оперативних поступака: Полицијски рад обухвата широк спектар оперативно-тактичких мера и радњи, од интервенција на месту догађаја, прикупљања доказа у предкривичним поступцима, па до преговора у кризним ситуацијама и употребе специјалистичке опреме. Сви ови аспекти не могу се свести на „здрав разум", већ за-

хтевају специфична знања, функционалне вештине, морално-вољне навике и истраживачке стандарде (Milošević & Milojević, 2000).

2. Значај научно заснованих стратегија: Концепти као што су *problem-oriented policing, community policing, intelligence-led policing* или *evidence-based policing*, настали су управо из потребе да се полицијски рад заснива на истраживањима, геопросторној и временској дистрибуцији појавних облика криминала, анализи података, и валидираним криминалистичко-обавештајним моделима (Goldstein, 1979; Lum et al., 2011). То показује да је полицијски рад све више оријентисан ка емпиријском истраживању, проактивном поступању и евалуацији, далеко од пуке интуиције;

3. Технолошки напредак и специјализована знања: Услед развоја информационо-телекомуникационе технологије, дигиталне форензике и биофорензике, полицијски рад захтева мултидисциплинарна и висококвалификована знања. Препознавање тих потреба потврдило је да је тривијализација полицијског рада неоснована, јер се полицијски службеници ослањају на софистициране методе, стандарде и научна достигнућа за подршку одлучивања (Bayley, 1994).

Према томе, полицијска делатност, далеко од тога да буде тривијална, обухвата сложене поступке интервенције у сложеним безбедносним, геопросторним и временским условима, специјализоване методе и мултидисциплинарна знања, што се не може свести на „пуку праксу" или „здрав разум".

Следећи аргумент опонената полицијским наукама је да су сазнања о полицији обојена националним оквирима и доктринама, па не могу бити универзална, нити имати научни статус. И на овај аргумент може се одговорити вишеструко:

1. Компаративна истраживања: Постојање националних специфичности не искључује научни карактер. Напротив, полицијске науке свесно укључују упоредну (компаративну) анализу различитих земаља и различитих правних и културних модела, не би ли се издвојиле универзалне, или барем широко применљиве теорије и принципи (Bayley, 1994; Stenning, 2009);

2. Међународни стандарди и хармонизација: Међународне организације (нпр. Интерпол, Еуропол, Уједињене нације) и регионални безбедносни механизми (ОЕБС) постављају стандарде и смернице које би чланице требало да следе. Изградња система одговорне, професионалне и ефикасне полиције постаје тема бројних истраживања широм света, што указује на све већу хармонизацију и стандардиза-

цију одређених принципа (људска права, употреба средстава принуде, професионална етика) (Crank, 2007);

3. Научна методологија против доктринарности: Наука не значи постојање апсолутног јединства ставова, већ постојање методолошког консензуса (нпр. транспарентност, поновљивост, систематичност, објективност). То што свака земља има своје традиционалне доктрине и културне специфичности не искључује могућност научне обраде. Напротив, те разлике су драгоцене за теоријску расправу и проверу резултата кроз различите студије случаја (Milašinović & Milojević, 2016).

Дакле, национални и културни фактори не искључују научни карактер полицијских студија, већ доприносе богатству емпиријске грађе и теоријских расправа. Компаративне студије показују како се одређена решења или модели полицијског рада могу (не)успешно преносити из једне средине у другу, што управо наглашава научни значај и интердисциплинарну вредност полицијских наука.

На основу претходних разматрања, може се извући неколико кључних аргумената у прилог самосталности полицијских наука:

1. Сопствени предмет и циљ изучавања: Полицијске науке имају јасан и незаменљив фокус: полицију и полицијски рад у најширем смислу – од њиховог правног оквира, преко организационих и менаџерских принципа, до социолошких и етичких аспеката. Ниједна појединачна дисциплина не покрива у пуном обиму те специфичности;

2. Развијени методолошки приступ: Захваљујући научним часописима, пројектима и конференцијама посвећеним искључиво полицији, формиран је методолошки репертоар за истраживање полицијског рада (нпр. упоредна анализа полицијских стратегија, евалуација пилот-пројеката, примена статистичких модела за мерење криминалитета, теренска посматрања, дубински интервјуи са полицијским службеницима и грађанима итд).

3. Интердисциплинарност и практицитет: Полицијске науке на јединствен начин повезују теоријска знања (социолошка, криминолошка, правна, криминалистичка, форензичка, психолошка, менаџерска) са конкретним оперативним захтевима полицијских организација. Усмереност ка унапређењу праксе и стратегијама деловања заснованих на доказима (тзв. evidence-based policing) указује да је реч о науци са снажним примењеним карактером;

4. Глобалне тенденције: У савременом свету, претње попут организованог криминала, тероризма или кибернетичких напада траже со-

фистициране и координисане одговоре. Полицијске науке пружају оквир за проучавање транснационалних безбедносних феномена, разумевање међународних стандарда у полицијском поступању, развој форензичких и технолошких капацитета, што је постало императив глобалне безбедности;

5. Фокус на професионални развој и етичност: Полиција све више постаје предмет строге јавне контроле и очекује се висока професионализација и етичност. Полицијске науке доприносе изградњи и поштовању стручних стандарда, што је од кључне важности за очување поверења грађана, легитимитета и законитости полицијског рада (Reiner, 2010).

Према томе, супротно тезама које полицију виде као тривијалну или искључиво зависну од воље власти, реалност савремене полиције и бројна научна истраживања потврђују да полиција обавља комплексне, разноврсне и методолошки захтевне задатке. Штавише, међународни трендови, стандарди и пракса уче да је све већа потреба за научно заснованим развојем полицијских политика и стратегија. Полицијске науке, као засебна дисциплина: (1) обрађују јединствен предмет (функционисање и развој полицијске организације), уз специфичну методологију; (2) имају практичну релевантност за унапређење институционалног рада и јавних политика; (3) подупиру се емпиријским истраживањима, упоредним анализама и научним публикацијама на међународном нивоу; (4) обухватају социолошке, криминолошке, правне, психолошке, форензичке, менаџерске и друге аспекте јединственим интегративним приступом. Стога, постојање и развој полицијских наука као самосталне научне дисциплине представља не само легитимну потребу, већ и нужност у савременим друштвима, која теже демократском, ефикасном, одговорном, и полицијском систему оријентисаном на заштити људских права и слобода.

ЕПИСТЕМОЛОШКИ И ГНОСЕОЛОШКИ ТЕМЕЉИ ПОЛИЦИЈСКИХ НАУКА: ИЗМЕЂУ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ

Полицијске науке као дисциплина настале су из потребе за дубљим и систематичнијим приступом проучавању организационих, оперативних, етичких и друштвених аспеката полицијског деловања. Оне су током протеклих деценија еволуирале у аутономну област која се бави специфичним истраживачким питањима и проблематиком јавне безбедности. Тај развој је уско повезан са епистемолошким и гносеолошким претпоставкама о природи знања, начину његовог стицања и валидације, те о методолошким приступима који омогућавају истраживање комплексности феномена полицијског деловања (Kuhn, 1962).

Из епистемолошког угла, свака научна дисциплина мора да поседује јединствен скуп теоријских претпоставки, методолошких приступа и истраживачких питања који је чине способном да генерише оригинално, валидно и применљиво знање. Гносеолошки аспект, односно теорија спознаје, поставља питање шта заправо знамо о полицијским системима, на којим основама се то знање заснива, као и како се оно трансформише у праксу (Milošević & Milojević, 2000). У том контексту, оправдање постојања полицијских наука као независне дисциплине ослања се на интеграцију теоријских модела, емпиријских истраживања и нормативних вредности специфичних за полицијски феномен.

Епистемологија се бави питањима природе, извора и граница људског знања. У контексту полицијских наука, епистемолошки оквир подразумева способност те дисциплине да одговори на основна питања попут: (1) Како се знање о полицијским системима ствара? (2) Који су критеријуми валидности и поузданости добијених сазнања? (3) На који начин се емпиријска истраживања интегришу са теоријским моделима? Полицијске науке поседују јединствени епистемолошки статус, јер комбинују емпиријски приступ са нормативним вредностима које проистичу из етичких и друштвених императива (Milašinović & Milojević, 2016). Такав приступ омогућава истраживачима да посматрају полицијске системе не само као техничке и административне структуре, већ као сложене организме чије функционисање мора бити у складу са принципима правде, транспарентности и одговорности. Једна од кључних епистемолошких карактеристика полицијских наука јесте методолошки плурализам, односно примена комбинације квантитативних, квалитативних и компаративних метода (Milašinović & Kešetović, 2012). Методолошки приступи у овој дисциплини крећу од статистичке анализе криминалитета, до дубинских студија случаја, чиме се постиже свеобухватно разумевање феномена. Таква методолошка разноликост доприноси епистемолошкој робустности полицијских наука, јер омогућава вишеслојну анализу реалности полицијског деловања. Валидација сазнања у полицијским наукама не може се свести само на емпиријску репликацију, већ укључује и теоретску интеграцију нормативних вредности. Овај синтетички приступ омогућава истраживачима да не само описују, већ и објашњавају промене у организационим структурама и оперативним праксама полицијских служби. Тиме се потврђује да знање произведено унутар те дисциплине задовољава строге критеријуме научне валидности, што је кључни епистемолошки услов за постојање сваке самосталне научне области.

Гносеологија, односно теорија спознаје, поставља темељна питања о природи знања и начинима на које се оно стиче и структурира (Kuhn,1962). У контексту полицијских наука, главно питање јесте: Која је специфичност знања о полицијским системима у поређењу са знањем из осталих друшт-

вених наука? Одговор на ово питање лежи у чињеници да полицијске науке обухватају мултидимензионалан феномен који се протеже од организационих модела, преко оперативних процедура, до етичких норми. Интердисциплинарни карактер те области омогућава конституисање јединственог епистемолошког оквира који интегрише теоријска сазнања из социологије, криминологије, права, криминалистике, психологије, форензике, менаџмента и информатике. Таква интеграција није случајна, већ је резултат свесне епистемолошке амбиције да се створи јединствена платформа за анализу и унапређење јавне безбедности (Milošević & Milojević, 2000).

Оправданост постојања полицијских наука као засебне дисциплине заснива се и на оригиналности теоријских и методолошких приступа који се развијају унутар ње. Теоријски модели развијени специфично за анализу полицијског деловања, као што су модели евалуације перформанси и кризног управљања, пружају оригиналан допринос научном дискурсу (Braga & Weisburd, 2010; Farrington et al, 2002; Goldstein, 1979; Lum & Koper, 2017; Perry et al, 2013; Milojević & Janković, 2022). Ти модели нису просто примена општих теоријских конструкција из осталих друштвених наука, већ су прилагођени јединственим изазовима и специфичностима полицијског система. Таква оригиналност доприноси епистемолошкој самосталности полицијских наука, јер потврђује да је знање које се унутар те дисциплине генерише не само специфично, већ и неопходно за разумевање и унапређење функционалности полицијских организација. У том смислу, полицијске науке задовољавају основне услове за формирање аутентичног и оригиналног епистемолошког простора, што је и основни критеријум за валидацију сваке научне дисциплине.

Један од најзначајнијих аргумената у прилог самосталности полицијских наука јесте њихова способност да интегришу различите епистемолошке парадигме (Milašinović & Kešetović, 2012). Интердисциплинарни приступ, који укључује квантитативне методе (нпр. статистичке анализе) и квалитативне технике (нпр. етнографска истраживања и студије случаја), омогућава да се комплексни феномени полицијског деловања посматрају из више перспектива. Та синергија омогућава креирање богатог епистемолошког оквира који превазилази границе појединачних дисциплина.

Гносеолошки приступ у полицијским наукама не остаје искључиво на дескрипцији емпиријских података, већ обухвата и нормативне димензије спознаје. Етички принципи, као што су транспарентност, одговорност и заштита људских права, представљају кључне елементе у формирању знања о полицијским праксама. Нормативна вредност интегрисана у методолошки приступ ове дисциплине манифестује се кроз развој смерница и стандарда који усмеравају полицијски рад. Такав нормативни приступ оснажује епи-

стемолошку оправданост полицијских наука, јер се знање које се генерише не односи искључиво на опис феномена, већ и на његово вредновање и унапређење у практичном контексту (Milojević, Milojković & Janković, 2012).

Са епистемолошког становишта, валидност и оправданост постојања било које научне дисциплине лежи у способности те дисциплине да генерише оригинално, систематско и емпиријски поткрепљено знање. Полицијске науке, кроз интеграцију вишеструких методолошких приступа и теоријских модела, испуњавају те услове. Као што су навели Милошевић и Милојевић (2000) и Милашиновић и Милојевић (2016), дисциплина демонстрира да поседује јединствени епистемолошки простор који је прилагођен специфичностима полицијског феномена.

Гносеолошки посматрано, полицијске науке доприносе разумевању начина на који се знање о полицијским системима конституише и трансформише у праксу. Ова дисциплина не само да описује постојеће процесе, већ и предлаже иновативне концепте и евалуационе моделе који омогућавају унапређење јавне безбедности. Оригиналност теоријских конструкција, као и њихова применљивост у оперативној пракси, чврст аргумент су за епистемолошку и гносеолошку независност те области. Интердисциплинарност, методолошки плурализам и нормативна рефлексија чине полицијске науке примером савремене научне дисциплине која успешно премошћава јаз између теорије и праксе. У светлу све већих изазова модерног друштва, посебно оних везаних за јавну безбедност, постојање самосталне дисциплине која се бави специфичностима полицијског деловања није само оправдано, већ је и неопходно за развој ефикасних стратегија и модела управљања. Епистемолошки и гносеолошки аргументи указују на то да полицијске науке испуњавају све услове за постојање као засебна научна дисциплина. Кључни елементи који то потврђују су:

- Интегрисани епистемолошки оквир: Комбинација емпиријских истраживања и нормативних вредности омогућава стварање оригиналног знања специфичног за полицијске системе;
- Методолошки плурализам: Примена квантитативних, квалитативних и компаративних метода осигурава свеобухватност и валидност добијених сазнања;
- Гносеолошка оригиналност: Развој специфичних теоријских модела и евалуационих приступа, прилагођених сложености полицијског феномена, потврђује аутентичност и применљивост спознаје;
- Интердисциплинарност: Синтеза знања из области социологије, криминологије, права, психологије и менаџмента додатно оснажује епистемолошку основу и омогућава интегрисани приступ решавању савремених изазова у области јавне безбедности.

На основу наведених аргумената, јасно је да полицијске науке, са својим јединственим епистемолошким и гносеолошким карактеристикама, не само да оправдавају свој статус независне научне дисциплине, већ и постају кључни инструмент у анализи, евалуацији и унапређењу полицијских система. Континуирано истраживање и развој унутар ове области доприносе унапређењу како теоријског, тако и оперативног аспекта јавне безбедности, што представља значајан допринос савременој научној мисли и пракси. Епистемолошка и гносеолошка заснованост полицијских наука пружа чврсте темеље за њихову самосталност, чиме се потврђује њихова витална улога у савременом друштву и унапређењу институционалних механизама јавне безбедности.

МЕТОДОЛОШКИ ПЛУРАЛИЗАМ У ПОЛИЦИЈСКИМ НАУКАМА

Један од темељних методолошких принципа који карактеришу полицијске науке јесте методолошки плурализам. Истраживања у тој области користе комбинацију квантитативних приступа (нпр. статистичке анализе података о стању и кретању криминалитета, евалуације перформанси), квалитативних метода (нпр. студије случаја, етнографска истраживања, интервјуи са актерима полицијског система), као и експерименталних дизајна (укључујући рандомизоване контролисане студије и квази-експерименталне приступе у евалуацији нових политика и интервенција). Таква интеграција омогућава детаљну анализу комплексних феномена унутар полицијских организација, а истовремено доприноси развоју специфичних теоријских модела прилагођених реалитетима јавне безбедности (Milašinović & Kešetović, 2012). На пример, концепт *evidence-based policing* (полиција заснована на материјалним доказима) постао је основа за многе експерименталне студије које циљају евалуацију ефикасности полицијских интервенција. Лум и Копер (2017) истичу да примена ригорозних емпиријских метода омогућава доношење одлука заснованих на подацима, чиме се повећава оперативна ефикасност и транспарентност полицијских деловања. У том контексту, методолошки плурализам постаје кључни аргумент за постојање полицијских наука као самосталне дисциплине чији се истраживачки приступи разликују од традиционалних приступа у криминологији или социологији.

Евалуација полицијских пракси захтева коришћење напредних квантитативних метода, укључујући статистичку анализу великих скупова података, геопросторне анализе образаца криминалног понашања и процену перформанси и учинка полицијских јединица. На пример, студија Лум, Копер и Телеп (2011) развила је тзв. *evidence-based policing matrix*, који систематски интегрише различите методе евалуације. Тај модел показује како

се кроз комбинацију статистичких анализа и експерименталних метода могу идентификовати кључни фактори успешности и ефикасности полицијских операција, што потврђује специфичност методолошког оквира полицијских наука. Такви емпиријски приступи не само да доприносе разумевању оперативних перформанси, већ и омогућавају имплементацију нових стратегија заснованих на доказаном учинку. То је посебно важно у контексту евалуације нових технологија и иновација у полицијском раду, где се кроз ригорозно тестирање могу оптимизовати процедуре и унапредити јавна безбедност.

Поред квантитативних метода, полицијске науке се ослањају на квалитативне и mixed-methods приступе који омогућавају дубље разумевање контекста у којем се полицијске праксе спроводе. Квалитативна истраживања, укључујући етнографске студије и интервјуе са кључним актерима (полицијским службеницима, полицијским старешинама, представницима заједнице), пружају увид у унутрашње процесе, културу организације и перцепцију јавности о полицијским активностима. Такви приступи омогућавају креирање холистичког модела који интегрише статистичке налазе с дубљим, контекстуалним разумевањем феномена. *Mixed-methods* истраживања омогућавају синтезу података прикупљених кроз различите методолошке приступе, што резултира робуснијим и валиднијим закључцима. Такав приступ потврђује да полицијске науке имају јединствену методолошку парадигму, која не само да обједињује, већ и надилази традиционалне дисциплине, пружајући свеобухватан оквир за анализу полицијског деловања.

Полицијски систем представља јединствену институционалну структуру која интегрише бројне функције – од одржавања јавног реда и мира, преко превентивних мера, до специјализованих операција у кризним ситуацијама. Управо због те вишедимензионалности, методолошки приступи развијени унутар полицијских наука морају бити прилагођени специфичностима оперативног и организационог оквира полицијских служби (Alimpić, 2018). Стевановић (2012) у својој монографији о стратешком менаџменту у полицијским организацијама наглашава да стандардни менаџмент модели нису довољни за разумевање комплексности полицијског рада, што додатно оправдава развој специфичних методолошких алата и теоријских модела унутар ове дисциплине.

Оправданост постојања полицијских наука као засебне дисциплине ослања се и на концепт evidence-based приступа, који је постао темељ за доношење политика и евалуацију оперативних мера у полицијским организацијама. Научни рад (Farrington, MacKenzie, Sherman & Welsh, 2002) на пољу *evidence-based crime prevention* показује да ригорозно емпиријско тестирање и евалуација интервенција доводе до значајних унапређења у пракси. Такав приступ, имплементиран и развијен у оквиру полицијских наука, потврђује да методолошки

алати специфични за ову дисциплину имају изузетну применљивост и вредност.

Полицијске науке се ослањају на интердисциплинарни приступ који интегрише знања из области социологије, криминологије, права, криминалистике, форензике, психологије, менаџмента и информатичких наука. Ова синтеза омогућава развој јединствених методолошких оквира који су у стању да адресирају сложеност полицијских система на начин који би био недостижан унутар појединачних дисциплина (Kesić, 2013). Такав интердисциплинарни приступ додатно потврђује да полицијске науке имају своју аутономну методолошку парадигму, што оправдава њихову самосталност као научне дисциплине.

Са методолошког становишта, јасно је да полицијске науке поседују јединствен скуп методолошких приступа који се разликују од традиционалних друштвених наука. Кроз интеграцију квантитативних, квалитативних, експерименталних и *mixed-methods* приступа, ова дисциплина успева да генерише емпиријски поткрепљене, валидне и применљиве теоријске моделе. Ти модели омогућавају не само дескриптивну анализу, већ и евалуацију и унапређење полицијских пракси, чиме се директно утиче на повећање ефикасности и транспарентности у раду полицијских организација. Методолошки приступи изложени у студијама Лума и Копера (Lum & Koper, 2017), те Лума и сарадника (2011) представљају темељ *evidence-based policing* концепта, који кроз ригорозну евалуацију доказа доприноси доношењу одлука заснованих на емпиријским подацима. С друге стране, Стевановић (2012) осветљава специфичности стратешког менаџмента у полицијским организацијама, док Шерман и сарадници (2002) кроз анализе евалуације превентивних мера показују важност емпиријског приступа у унапређењу полицијских интервенција. Интердисциплинарност која карактерише полицијске науке додатно оснажује методолошку оправданост те дисциплине. Комбиновањем метода и теоријских приступа из различитих научних области, полицијске науке омогућавају креирање свеобухватног истраживачког оквира прилагођеног сложености полицијског деловања, чиме се потврђује њихова самосталност у односу на друге друштвене науке. Са методолошког становишта, постојање полицијских наука као засебне научне дисциплине није само оправдано, већ и нужно за савремено управљање јавном безбедношћу. Развој специфичних методолошких алата, прилагођених јединственим изазовима полицијског система, представља кључни фактор за унапређење пракси, доношење ефективних и ефикасних одлука и креирање иновативних стратегија у области безбедности.

Изложени аргументи потврђују да полицијске науке, са својим јединственим методолошким приступима, задовољавају услове за постојање као самостална научна дисциплина. Интеграција квантитативних, квалитативних и експерименталних метода омогућава темељну евалуацију и унапређење по-

лицијских пракси, док интердисциплинарни приступ доприноси развоју оригиналних теоријских модела. Ови методолошки аспекти, поткрепљени емпиријским доказима из литературе, чине чврстим темељ за епистемолошку и практичну оправданост полицијских наука.

ТЕХНОЛОШКА РЕВОЛУЦИЈА И ПОЛИЦИЈСКЕ НАУКЕ

У ери дигитализације и убрзаних технолошких иновација, савремене технологије и иновативни приступи постају кључни елементи у трансформацији свих аспеката друштвеног живота, а посебно се истичу у сектору јавне безбедности. Полицијске организације, суочене с комплексношћу криминалних феномена и динамичним променама у друштвеном окружењу, све више се ослањају на напредне информационе, геоинформационе и телекомуникационе технологије, аналитику података, вештачку интелигенцију, предиктивне моделе, вишекритеријумско одлучивање и друге иновације, како би оптимизовале своје оперативне процедуре (Milidragović & Milić, 2024). Овај технолошки преокрет захтева развој специфичних теоријских и методолошких приступа који се не могу у потпуности адресирати унутар традиционалних дисциплина, као што су криминологија, социологија или право. Управо из овог разлога, полицијске науке се појављују као самостална научна дисциплина, чији се фокус протеже на интеграцију и примену савремених технологија у циљу унапређења полицијског деловања.

Савремени полицијски систем више није искључиво оперативна или административна структура. То је динамичан систем у којем се информације, подаци и дигиталне технологије користе за унапређење свих сегмената рада – од превентивних, преко проактивних, до репресивних тактика. Примена информационих технологија омогућава праћење криминалних активности у реалном времену, геолокацију инцидената и интеграцију различитих извора података. Такве иновације омогућавају развој модела попут *evidence-based policing* (полиција заснована на материјалним доказима), чији темељ лежи у ригорозној емпиријској евалуацији и анализи оперативних перформанси. Према Луму и Коперу (Lum & Koper, 2017), трансформација полицијског рада кроз примену савремених технологија доноси не само повећање ефективности и ефикасности, већ и транспарентност и одговорност у доношењу одлука. Овај технолошки преокрет захтева развој специфичних методолошких оквира који се баве аналитиком података, предиктивним моделирањем и евалуацијом перформанси – приступи који су инхерентно специфични за полицијске науке.

Примена предиктивне аналитике у полицијским системима представља један од најзначајнијих технолошких помака у савременој пракси. Према Перију и сарадницима (Perry et al., 2013), концепт предиктивног полицијског рада, који се заснива на статистичким и аналитичким моделима за предвиђање криминалних образаца, омогућава оптимизацију распореда људских и материјалних ресурса, бржу реакцију и превентивно деловање. Ови модели, који се ослањају на велике скупове података (*big data*), доказују да је интеграција модерних технологија кључна за доношење одлука заснованих на емпиријским доказима. У контексту те парадигме, полицијске науке као дисциплина успостављају јединствену методолошку основу која интегрише квантитативне приступе (анализа статистичких података, геопросторна и временска дистрибуција појавних облика криминала – мапирање криминала, решавање локацијско-алокацијских проблема, вишекритеријумска оптимизација) са квалитативним методама (студије случаја, етнографске анализе оперативних пракси, криминалистичко профилисање) (Milojković& Petrović, 2019). Таква синтеза омогућава стварање свеобухватних модела који, не само да описују, већ и евалуирају и унапређују функционалност полицијских система. Тиме се потврђује да иновације у примени предиктивних технологија представљају суштински аргумент у корист постојања полицијских наука као независне дисциплине.

Наставак технолошког напретка огледа се и у примени вештачке интелигенције (AI) и аутоматизованих система унутар полицијског сектора. Алгоритми засновани на машинском учењу данас се користе за препознавање образаца у криминалним активностима, анализу видео надзора (препознавање лица и возила), као и за унапређење процедура дигиталне форензике. Фергусон (Ferguson, 2017) у својој студији "*Big Data Policing*" указује на то да AI технологије, уколико се правилно имплементирају, могу значајно унапредити ефикасност полицијских акција и операција, али и покренути питања етичке природе и заштите приватности грађана. Наведене иновације захтевају развој специфичних методолошких приступа унутар полицијских наука, који обухватају како техничку валидацију алгоритама, тако и евалуацију њиховог оперативног утицаја. Самосталност ове дисциплине, дакле, лежи у способности да се развију теоријски модели и емпиријски валидирани алати који омогућавају интеграцију технологије у свакодневни рад полицијских организација. Поред тога, унапређење дигиталне форензике кроз нове технолошке алате доприноси брзом и прецизном прикупљању и обради доказа, што је кључно за савремене захтеве правде и јавне безбедности.

Савремене технологије и иновације постављају нова питања о природи, прикупљању и евалуацији знања у оквиру полицијских организација. Традиционални приступи унутар криминологије или социологије често не обухватају

специфичности дигиталне трансформације, због чега настаје епистемолошка празнина коју попуњавају полицијске науке. Примена технологије, било кроз аналитику података, предиктивне моделе или информационо-телекомуникационе и геоинформационе системе, захтева развијене методолошке алате који су јединствени за ову област (Đurđević et al., 2012). Тиме се потврђује оправданост постојања засебне научне дисциплине која је способна да интеграцијом савремених технологија креира иновативне приступе у анализи и евалуацији полицијског деловања.

Интеграција савремених технологија у полицијски рад доводи до значајног унапређења оперативних перформанси. На пример, модели засновани на *evidence-based policing* (Lum & Koper, 2017) омогућавају доношење одлука темељено на чврстим емпиријским доказима, чиме се повећава ефективност и ефикасност, и смањују ресурсни губици. Такође, примена предиктивне аналитике (Perry et al., 2013) доприноси бољој расподели полицијских ресурса и превентивним мерама које могу правовремено идентификовати потенцијално ризична подручја. Транспарентност у доношењу одлука додатно се унапређује коришћењем технологија које омогућавају праћење и евалуацију операција у реалном времену, чиме се ствара повољнији оквир за одговорност и надзор унутар полицијских организација. С обзиром на то да традиционалне дисциплине не пружају сличан ниво фокусираности на технолошке аспекте, полицијске науке као посебна дисциплина оправдано заузимају своје место у научном дискурсу, нудећи интегрисане моделе који обједињују теоријско знање и технолошке иновације.

Кључна карактеристика полицијских наука је њихова интердисциплинарност, која омогућава синергију између области као што су информатика, статистика, менаџмент, право и криминологија. Овај приступ је нарочито важан у контексту примене савремених технологија, јер омогућава холистичко разумевање и евалуацију сложених феномена унутар полицијског система. Према Брага и Ваисбард (Braga & Weisburd, 2010), анализа криминалних „хот спотова" (криминалних жаришта) кроз примену географске информационе технологије показује како се интердисциплинарни модели могу користити за развој ефективних превентивних и проактивних мера. Такви модели потврђују да јединствени епистемолошки оквир полицијских наука, оснажен савременим технологијама, има неспоран допринос унапређењу јавне безбедности.

Изложени примери указују на то да примена савремених технологија и иновација поставља нове изазове и могућности у анализи и евалуацији полицијског деловања. Технолошки алати, као што су аналитика података, АИ алгоритми и предиктивни модели, захтевају развој специфичних методолошких приступа који се не могу у потпуности интегрисати унутар традиционалних

дисциплина. Управо та методолошка специфичност потврђује епистемолошку и практичну независност полицијских наука. У контексту све брже дигитализације и технолошких иновација, постојање полицијских наука као засебне научне дисциплине не само оправдава, већ постаје нужно за савремено управљање јавном безбедношћу. Интеграција савремених технологија омогућава развој иновативних модела и приступа који директно утичу на ефективност, ефикасност, транспарентност и одговорност полицијских операција. Самосталност ове дисциплине, дакле, лежи у њеној способности да, кроз интердисциплинарни приступ, интегрише технолошке иновације у јединствени епистемолошки оквир прилагођен комплексности савременог полицијског деловања.

Са аспекта примене савремених технологија и иновација, јасно је да полицијске науке представљају специфичан и јединствен научни простор који интегрише напредне технолошке алате у анализу и евалуацију полицијских пракси. Развој методолошких модела, ослоњених на емпиријске доказе и интеграцију различитих технолошких приступа, потврђује да се знање генерисано унутар ове дисциплине не може у потпуности обухватити унутар традиционалних области, као што су криминологија или социологија. Стога, постојање полицијских наука као засебне дисциплине није само оправдано, већ је и неопходно за унапређење оперативних перформанси, транспарентности и одговорности у полицијском раду у ери дигитализације.

ПОЛИЦИЈСКА ЕТИКА У 21. ВЕКУ: НАУКА У СЛУЖБИ ОДГОВОРНОСТИ, ТРАНСПАРЕНТНОСТИ И ПРОФЕСИОНАЛНОГ ИНТЕГРИТЕТА

Полицијско деловање у савременом друштву карактерише се сложеним етичким изазовима који обухватају питања употребе средстава принуде, поштовања људских права, транспарентности, одговорности и интегритета. С обзиром на чињеницу да полицијске институције директно утичу на безбедност, поверење грађана и очување демократских вредности, поставља се питање на који начин етичка начела могу бити систематски интегрисана у оперативне, стратешке и управљачке праксе. Традиционалне научне дисциплине, као што су криминологија или социологија, често се баве етиком у ширем смислу, али не посвећују довољно пажње специфичностима етичких дилема унутар полицијског деловања. Управо та специфичност, која произлази из јединственог положаја полиције у друштвеној структури, захтева формирање посебног епистемолошког оквира – односно засебне дисциплине која се бави етичким аспектима полицијског рада, а то су полицијске науке.

Полицијско деловање често укључује доношење брзих одлука у ситуацијама високог ризика, при чему се сусрећу конфликтни захтеви између ефикасности операција и поштовања основних људских права (Milojević & Janković, 2022). Етика у полицијском раду обухвата анализу питања као што су:

- Употреба силе и пропорционалност: Одлучивање о примени силе мора бити усклађено с принципима законитости, сразмерности и нужности, а свака одлука има директне последице по животе грађана и поверење у институцију;
- Транспарентност и одговорност: Полицијске акције захтевају висок ниво транспарентности, како би се спречиле злоупотребе и очувала легитимност деловања, што подразумева строгу контролу и јавну одговорност;
- Интегритет и професионализам: Постојање неформалних норми, као што је „плави кодекс тишине" (енгл. *blue code of silence*), представља озбиљан етички изазов који се односи на очување интегритета унутар полицијске организације.

Ови изазови указују на потребу за развијањем специфичних теоријских модела и методолошких приступа који би омогућили систематску анализу етичких аспеката у полицијском деловању.

Етички принципи који се примењују у полицијским наукама ослањају се на вредности као што су правда, поштење, интегритет, одговорност и транспарентност. Ти принципи нису апстрактни, већ имају директну примену у свакодневном раду полицијских организација у облику норми. На пример, рад Клоцкара и сарадника (Klockar at al., 2000) указује на значај интегритета у полицијским системима и истиче да систематско истраживање етичких аспеката може допринети развоју стандарда и процедура који минимизирају ризик од корупције и неетичког понашања. Слично томе, Bayley (1994) у својој монографији "*Police for the Future*" наглашава да будућност полицијског деловања зависи од способности да се етички изазови препознају и систематски адресирају, што укључује развој посебних нормативних оквира.

Истраживање етичких аспеката полицијског рада захтева интердисциплинарни приступ који интегрише знања из филозофије, социологије, права, психологије и менаџмента. Таква синтеза омогућава истраживачима да сагледају етичке дилеме у ширем друштвеном, културном и организационом контексту. Кранк (Crank, 2007) у својој студији о етици у полицијским институцијама наглашава да се етички стандарди и праксе не могу разумети само кроз емпиријске податке, већ морају бити интерпретирани у светлу нормативних теорија које дефинишу шта је исправно, а шта не.

Полицијске науке, са фокусом на етику, развиле су специфичне методолошке алате који омогућавају:

- Емпиријску евалуацију етичких перформанси: Коришћење квантитативних метода (нпр. статистичке анализе инцидената неетичког понашања) у комбинацији са квалитативним приступима (нпр. студије случаја, интервјуи са полицијским службеницима и грађанима) омогућава детаљну анализу етичких аспеката у полицијском раду;
- Нормативну анализу и развој етичких стандарда: Кроз употребу нормативних теорија и филозофских концепата, истраживачи могу дефинисати и евалуирати етичке смернице које би требало да регулишу понашање полицијских организација. Westmarland (2005) у тексту "Police Ethics and Integrity: Breaking the Blue Code of Silence" осветљава како нормативна анализа може допринети реформама у полицијским институцијама и разбијању неформалних етичких баријера.

Ови специфични методолошки приступи потврђују да полицијске науке поседују јединствени епистемолошки простор, у којем се етичка питања систематски интегришу са емпиријским истраживањима, чиме се оправдава њихова самосталност као научне дисциплине.

Са етичког аспекта, научна заснованост и оправданост постојања полицијских наука као засебне дисциплине огледа се у њиховој способности да:

- Систематизују етичке изазове: Полицијске науке пружају специфичне теоријске и методолошке алате за анализу етичких дилема које су јединствене за полицијско деловање, као што су питања употребе средстава принуде, транспарентности и интегритета.
- Промовишу нормативну одговорност: Истраживања у оквиру ове дисциплине доприносе развоју етичких стандарда и нормативних смерница, чиме се директно утиче на унапређење професионализма и одговорности у полицијским организацијама;
- Интегришу интердисциплинарне приступе: Комбиновањем методологија из филозофије, права и друштвених наука, полицијске науке омогућавају свеобухватну анализу етичких аспеката, што је неопходно за разумевање комплексности савременог полицијског деловања.

Етички аспекти представљају темељ за легитимност и поверење грађана у полицијске институције. Стога, истраживање етичких питања унутар полицијских наука не само да доприноси развоју академског знања, већ има и директну практичну примену у обликовању политика и пракси које гарантују правичност, одговорност и интегритет.

Изложена аргументација показује да је постојање полицијских наука као засебне научне дисциплине научно засновано и оправдано управо због њихове способности да систематски приступе етичким изазовима специфичним за полицијско деловање. Развој специфичних методолошких оквира, који интегришу емпиријску евалуацију с нормативном анализом, омогућава креирање јединственог епистемолошког простора. Такав приступ доприноси не само унапређењу теоријских и оперативних аспеката полицијског рада, већ и јачању етичких стандарда, чиме се гради поверење јавности и осигурава одговорност полицијских институција. Стога, полицијске науке имају неспоран значај као дисциплина која доприноси унапређењу етике у јавној безбедности, што потврђује њихову самосталност у оквиру савременог научног дискурса.

ПОЛОЖАЈ ПОЛИЦИЈСКИХ НАУКА У САВРЕМЕНОМ АКАДЕМСКОМ И ДРУШТВЕНОМ КОНТЕКСТУ

Полазећи од Фраскатијеве (Frascati) номенклатуре, која и јесте темељ у Републици Србији, науке се глобално групишу у: природне науке, инжењерство и технологију, медицинске и здравствене науке, пољопривредне науке, друштвене науке и хуманистичке науке. Полицијске науке, као усмерење на проучавање полиције у најширем смислу – од њене организације и метода рада, преко односа с грађанима и друштвене улоге, до нормативног, етичког и оперативног аспекта – без сумње спадају у друштвене науке. Оне се баве феноменима и институцијама у друштву, интеракцијом с другим актерима (грађанима, правосуђем, међународним организацијама), чиме се темељно ослањају на друштвено-емпиријске методе.

У новијој подели друштвених наука у Србији, криминалистичке науке и науке безбедности постоје као засебне гране. Неретко се у пракси може чути мишљење да би полицијске науке требало сврстати у оквиру неке од те две гране. Међутим, постоји суштинска разлика: (1) Криминалистичке науке – примарно се баве феноменима кривичних дела, форензичким техникама, тактиком истраге, методиком откривања и доказивања криминалитета и сл. (Đurđević & Radović, 2017); (2) Науке безбедности – обухватају шири безбедносни спектар: државну, јавну, националну и међународну безбедност, питање безбедносних политика, геополитичке, економске и друге димензије савремених безбедносних изазова (Stajić, 2021). Полицијске науке, с друге стране, јединствено се фокусирају на полицију као институцију и делатност, укључујући:

- Организацију и функционисање полицијских органа,
- Полицијски менаџмент (људски ресурси, управљање, планирање, буџетирање),
- Полицијску етику и професионализам,
- Превенцију криминала (али не само кривичног, већ и осталих безбедносних и јавних догађаја),
- Сарадњу с другим друштвеним актерима (заједница, школе, медији, невладин сектор),
- Заштиту јавног реда и мира,
- Питања легитимитета и односа према људским правима,
- Системе обуке и професионалног развоја полицијских службеника,
- Мултидисциплинарна истраживања (нпр. употреба технологија у полицијском раду, дигитална форензика, сајбер-полиција итд).

Дакле, иако полицијске науке несумњиво деле одређене тачке додира са криминалистичким наукама (везано за спречавање и сузбијање криминала, вођење истраге) и наукама безбедности (везано за јавну, националну и међународну безбедност), њихова основна предметна област – полиција – поседује довољно сопствених специфичности и комплексности да заслужује издвајање као засебна грана друштвених наука. Низ је аргумената за овакав став:

1. Јединствен предмет истраживања – Полицијске науке се баве институционалним, организационим, правним, социолошким, психолошким и етичким питањима полицијског рада. Полиција је државни орган задужен за одржавање јавног реда и безбедности, али и за заштиту људских права, пружање подршке заједници и друге мултифункционалне улоге. Тако широк дијапазон обавеза и овлашћења чини полицијски рад научно врло специфичним. Аутори попут Битнера (Bittner, 1970) и Реинера (Reiner, 2010) истичу да полиција поседује јединствену моћ „монопола на принуду" у цивилном контексту, што значајно разликује полицијске науке од, рецимо, искључиво војног, обавештајног или криминолошког приступа;
2. Сопствена методологија – Полицијске науке развијају специфичне методолошке алате и истраживачке фокусе, као што су:
   - *Problem-oriented policing, community policing, evidence-based policing, intelligence-led policing* (Goldstein, 1979; Lum, Koper & Telep, 2011),
   - Теренска истраживања, која подразумевају директно учешће или посматрање рада полицијских патрола и јединица,

- Анализе стратегија превенције криминалитета и других облика угрожавања јавног реда,
- Евалуација ефеката полицијских реформи, националних и међународних,
- Компаративне студије националних полицијских система и међународне полицијске сарадње (Bayley, 1994).

Иако се ту нужно користе методе других друштвених дисциплина (право, социологија, психологија, менаџмент), полицијске науке обједињавају све те приступе у јединствени систем посвећен полицији као феномену;

3. Развој сопствене академске и практичне традиције – Више светски признатих часописа (нпр. *Police Quarterly, Policing: A Journal of Policy and Practice, Policing & Society*) фокусирано је искључиво на теме из полицијских наука. Настава на универзитетима попут *Police Science или Polizeiwissenschaft* далеко је превазишла искључиво криминалистичку или безбедносну димензију, обухватајући много ширу проблематику рада полиције (Emsley, 2010). То потврђује да се поступно формирао засебан корпус знања и истраживања који јасно указује на самосталност дисциплине;
4. Мултидисциплинарност, а не дериват других дисциплина – За разлику од идеје да су полицијске науке само комбинација криминалистике и безбедности, емпиријска анализа показује да су оне:
   - Правно утемељене (надлежности, процедуре, права и дужности полиције),
   - Друштвено-социолошки усмерене (полицијска супкултура, односи с грађанима, психологија полицијског стреса),
   - Менаџерско-организационе (хијерархија, планирање, управљање ресурсима),
   - Технолошке (дигитална форензика, системи надзора, информациони системи, вештачка интелигенција у полицијским радњама),
   - Етичке и усмерене на заштиту људских права (ограничење примене силе, легитимност, одговорност).

Тако конципирана наука о полицији није тек пуки скуп знања позајмљених из других грана, већ сврсисходна интеграција различитих сазнања око јединственог феномена – полиције.

Иако је основна премиса овог рада да полицијске науке треба да буду посебна грана науке, оне су неодвојиво повезане са другим наукама:

а) Криминалистичке науке: Полиција је кључно оруђе за откривање и истрагу кривичних дела. Делимично се проучавају исти или слични проблеми (форензичке технике, криминалистичка тактика и методика), али полицијске науке остају шире, јер се не баве само кривичним делима, већ и безбедношћу у саобраћају, јавним редом и миром, људским правима, превентивним активностима, организационим развојем полиције, односима с медијима и др;

б) Науке безбедности: Свеобухватна безбедносна перспектива укључује политичко-безбедносне и геополитичке аспекте, док полицијске науке гледају како полиција у оквиру ширег безбедносног система доприноси стабилности и очувању реда. Оне су, дакле, један сегмент међу многима у области безбедности, али довољно специфичан да се издвоји као посебна грана;

ц) Правне науке: Полицијски рад је регулисан Уставом, законима и подзаконским актима. Међутим, правна наука се не фокусира искључиво на полицијски систем, већ има далеко шири опсег (уставно право, приватно право, међународно право итд). Полицијске науке, напротив, узимају право као полазиште у примени својих овлашћења, али додају шири друштвено-емпиријски и оперативни приступ;

д) Социологија и психологија: Међуљудски односи унутар полиције, ставови и вредности полицијских службеника, као и перцепција полиције од стране заједнице, типичне су теме полицијских наука које се преплићу са социолошким и психолошким концептима (Loftus, 2010);

е) Менаџмент и бизнис: Полиција је велика јавна организација; у савременим оквирима, стратегија управљања перформансама, учинком и полицијским интегритетом, организациона култура/понашање, лидерство и планирање постају део истраживања у полицијским наукама (O'Neill et al., 2007);

ф) Техничко-технолошке науке: У домену сајбер-криминалитета, дигиталне форензике и напредних информационих система, сарадња са инжењерством и ИТ наукама постаје неопходна, али опет вођена јединственим циљевима и надлежностима полицијских органа.

Али то ни у ком случају не умањује самосталност полицијских наука и нужност да оне егзистирају као самостална научна дисциплина, већ само указује на њихову интердисциплинарност и крепкост као релативно младе научне дисциплине.

У неким државама – пре свега у Западној Европи, Северној Америци и појединим суседним земљама – полицијске науке (*Police Science, Police-Studies, Polizeiwissenschaft*) имају утемељен академски и правни статус.[6] Примери такве праксе су:

- У Немачкој: Традиционално постоји дисциплина *Polizeiwissenschaft* – најчешће се изучава на Полицијским високошколским институцијама и универзитетима, па је издвојена као засебан студијски програм са специфичним курикулумом (Emsley, 2010);
- У САД и Великој Британији: *Police Studies, Police Science ili Criminal Justice* programs с различитим степенима и усмерењем, где се у многим случајевима прави јасна разлика између *Law Enforcement (Police)* и *Criminal Justice* студија;

[6] U Velikoj Britaniji – University of Oxford, London School of Economics and Political Science, University of Cambridge, King's College London, University College London, University of Edinburgh, University of Manchester, University of Leeds, University of Kent, Cardiff University, University of Nottingham, University of Portsmouth, University of Bristol, University of Warwick, University of Essex, University of Sheffield, University of Birmingham, University of Glasgow, University of Liverpool, Queen Mary University of London, Queen's University Belfast, University of Sussex, Imperial College London, Northumbria University, Lancaster University, University of Leicester, Durham University, Newcastle University, University of Southampton, University of London, University of York, Keele University, De Montfort University, University of East Anglia, Brunel University London, University of Reading, University of Stirling, University of Exeter, University of Surrey, Swansea University, City - University of London, Sheffield Hallam University, University of Wales, Liverpool John Moores University, Royal Holloway - University of London, Loughborough University, University of Strathclyde, University of Plymouth, Middlesex University, University of the West of England, Manchester Metropolitan University, Nottingham Trent University, London South Bank University, University of Salford; U Nemačkoj – University of Hamburg, Goethe University of Frankfurt am Main, University of Mannheim, University of Bonn, Humboldt University of Berlin, University of Gottingen, Free University of Berlin; U Holandiji – University of Amsterdam, Tilburg University, Utrecht University, Erasmus University Rotterdam, Leiden University, Maastricht University, University of Groningen, Wageningen University, Free University Amsterdam, Radboud University, Delft University of Technology, University of Twente; U Belgiji – Catholic University of Leuven, Ghent University; U Švajcarskoj - University of Zurich, University of Lausanne, Swiss Federal Institute of Technology Zurich, University of St. Gallen; U Švedskoj - Stockholm University, University of Gothenburg, Lund University; U Italiji - Bocconi University, University of Milan, University of Bologna, University of Trento; U Danskoj – University of Copenhagen, Aarhus University, Copenhagen Business School; U Norveškoj - University of Oslo; U Rusiji - National Research University Higher School of Economics, RUDN University; U Austriji - University of Vienna, Vienna University of Economics and Business; U Španiji – Pompeu Fabra University , Carlos III University – Madrid; U Finskoj – University of Helsinki; U Irskoj – University College Dublin; U Luksemburgu – University of Luxembourg; U Severnoj Makedoniji – Univerzitet "Sv. Kliment Ohridski" Bitola; U Bosni i Hercegovini – Univerzitet u Sarajevu, Univerzitet u Banja Luci; U Srbiji – Kriminalističko-policijski univerzitet, Univerzitet u Beogradu. https://edurank.org/liberal-arts/homeland-security/eu/ preuzeto 16.01.2025.

- У региону: У Републици Српској, посебним Правилником о научним областима и ужим научним областима (2009), поред криминалистичких наука, препознате су и специфичне ужестручне области које се тичу полиције, тако да се полицијско образовање и истраживање све више профилисало као самостално поље.

Ови примери сведоче да је концепција полицијских наука као издвојене гране сасвим легитимна и уобичајена у међународној академској пракси.

Дакле, нема сумње да би полицијске науке требало сврстати међу друштвене науке, с обзиром на то да се баве једном од институција извршне власти и њеном интеракцијом са заједницом, другим државним органима и међународним факторима. Оне требају бити самостална научна грана јер: (1) имају јединствени предмет (полиција, полицијски рад и све њихове специфичности); (2) развиле су сопствену методологију и акумулирани научни корпус; (3) поседују међународно признату традицију (часописи, конференције, универзитетски програми) и (4) повезују се са криминалистиком и наукама безбедности, али су и шире – па самим тим не могу да буду редуковане на пуко изучавање кривичних дела, нити на само ширу визуру националне или глобалне безбедности. Према томе, у важећем номенклатурном систему наука у Србији, који се ослања на Фраскатијеву номенклатуру, полицијске науке припадају друштвеним наукама, као самостална грана, упоредо са криминалистичким наукама и наукама безбедности. Тиме се поштује сложеност полицијског феномена, све већи значај полицијског рада у савременом друштву, као и наглашена мултидисциплинарност и богат корпус истраживања који се развија и објављује на националном и међународном нивоу.

ЗАКЉУЧАК

Полицијске науке су се, кроз академски развој и примењену праксу, профилисале као самостална интердисциплинарна област која интегрише теоријске и методолошке приступе из различитих научних дисциплина, укључујући социологију, етику, криминологију, право, криминалистику, форензику, психологију, менаџмент и информационо-телекомуникационе технологије. Ова научна област не само да проучава полицијске институције и њихове оперативне моделе, већ поставља темеље за развој и унапређење савремених стратегија јавне безбедности, заснованих на емпиријским истраживањима и теоријским моделима.

Кључни аргументи у прилог постојања полицијских наука као засебне дисциплине обухватају њихову епистемолошку и гносеолошку независност, развијеност методолошких алата специфичних за проучавање полицијског деловања, као и њихову интердисциплинарну природу. Полицијске науке не функционишу као једноставна екстензија криминологије, права или социологије, већ као интегрисана област која комбинује сазнања из више дисциплина у циљу системског истраживања и унапређења полицијске праксе.

Методолошка разноврсност, која укључује квантитативне, квалитативне и компаративне приступе, омогућава свеобухватну анализу полицијских институција и њихово прилагођавање савременим изазовима. Посебан значај имају технолошке иновације у полицијском раду, попут вештачке интелигенције, аналитике података и дигиталне форензике, које отварају нова питања о етици, приватности и одговорности полицијских служби. Полицијске науке, стога, не само да рефлектују промене у друштву, већ активно доприносе обликовању политика и стратегија које унапређују ефикасност и легитимност полицијских организација.

У савременом контексту безбедности, који је обележен транснационалним претњама попут тероризма, организованог криминала и кибернетичких напада, полицијске науке постају кључни фактор у анализи и развоју превентивних стратегија и оперативних процедура проактивног и репресивног поступања. Њихова способност да повежу теоријско знање са практичним применама потврђује њихову релевантност и друштвену корисност.

Закључно, постојање полицијских наука као засебне академске дисциплине није само академска потреба, већ и практични императив у модерним друштвима. Њихов даљи развој треба да се темељи на интердисциплинарним истраживањима, унапређењу методолошких приступа и интеграцији савремених технологија у анализу и унапређење полицијске праксе. Кроз континуирана истраживања и евалуацију нових стратегија, полицијске науке ће и даље играти кључну улогу у обликовању сигурнијег и праведнијег друштва.

UDK:
351.741:001.8
351.741:165
Original scientific article
DOI: 10.5937/DB2501007M

Diplomacy and Security
Volume VIII
Number 1/2025.
Page: 41-73.

Saša Milojević[1]
Srdjan Milašinović[2]
Boban Milojković[3]

POLICE AND SCIENCE: TOWARDS THE DEVELOPMENT OF ACADEMIC DISCIPLINE IN THE SERVICE OF PUBLIC SAFETY

Abstract

Police science is an interdisciplinary academic field that studies the organisation, functioning and methodology of police work in modern society. This paper analyses the epistemological and methodological foundations of police science and its academic legitimacy and applicability in the context of public safety. From a historical perspective, the development of police science from its beginnings to its status as an independent scientific discipline is considered. Special emphasis is placed on the interdisciplinary character of this field, which integrates sociological, criminological, legal, criminalistic, forensic, psychological, managerial, IT and technical-technological aspects. The paper also examines the impact of modern technologies, digitalisation and artificial intelligence on police practice and the ethical dilemmas police officers face. The research aims to provide a systematic overview of the scientific assumptions that justify the existence of police science as an autonomous academic discipline and highlight its key role in improving public safety.

Keywords: *Police science, interdisciplinarity, epistemology and gnoseology, methodology, academic discipline.*

[1] University of Criminal Investigation and Police Studies in Belgrade, Belgrade, Serbia
sasa.milojevic@kpu.edu.rs
[2] University of Criminal Investigation and Police Studies in Belgrade, Belgrade, Serbia
srdjan.milasinovic@kpu.edu.rs
[3] University of Criminal Investigation and Police Studies in Belgrade, Belgrade, Serbia
boban.milojkovic@kpu.edu.rs

INTRODUCTION

Police science is a specialised scientific discipline that studies the organisation, functioning, and methodology of policing in modern society. This field of research encompasses a wide range of theoretical and methodological approaches that enable the analysis of preventive, proactive and operational aspects of police work, as well as its sociological, ethical, criminological, legal, criminal and psychological dimensions. A key feature of police science is its interdisciplinarity, which, in addition to these disciplines, integrates knowledge from forensics, management, information, geoinformation and telecommunication technologies, enabling a holistic approach to public safety problems.

In academic discourse, one of the central issues is the epistemological and methodological autonomy of police science. While some theorists believe that police phenomena can be adequately studied within the framework of pre-existing disciplines, the arguments favouring the constitution of police sciences point to their specificity and the need to develop an autonomous research framework (Bruno, 1989; Buturac&Solomun, 2013). Police science is not only a descriptive scientific field but also a normative discipline that, in addition to analysing existing models, strives to formulate optimal strategies and procedures that contribute to the effectiveness, efficiency and legality of police action.

In addition, the rapid development of modern technologies, including artificial intelligence, data analytics, and predictive models, raises new methodological and ethical questions regarding applying innovations in policing. In this context, research within police science must be focused not only on evaluating traditional policing models but also on analysing new paradigms arising from the digitalisation and globalisation of security challenges.

This paper deals with the theoretical and methodological foundations of police science, with special emphasis on their interdisciplinarity, epistemological justification and applicability in contemporary police systems. The aim is to provide a systematic overview of the key scientific assumptions that legitimise the existence of police science as an independent academic discipline and to point out their significant role in improving public safety.

POLICE SCIENCE AS AN ACADEMIC DISCIPLINE: SCIENTIFIC BASIS AND SOCIAL SIGNIFICANCE

In contemporary academic discourse, the term police science is a specific and comprehensive scientific discipline that deals with the study of theoretical,

methodological, organisational and ethical aspects of the police system. This discipline, as an independent field of scientific research, seeks to systematically analyse how police institutions function, how their operating models are developed and how they align with contemporary social challenges (Milojević & Janković, 2022). Police science tends to develop theoretical models that not only describe but also explain the phenomenon of policing. An interdisciplinary approach – which integrates theories from sociology, criminology, psychology, law, criminology, management and information and telecommunication technology – creates original theoretical frameworks. These frameworks help to identify the key factors influencing the operational functioning of police organisations and thus confirm the scientific autonomy of this discipline. The theoretical models developed within the police sciences allow for the evaluation and improvement of public safety strategies, demonstrating their applicability and independence as a scientific field.

Police science is a separate scientific discipline with clearly defined scientific constituents: subject, theory, method, and language.

1. The subject of police science can be defined as the totality of phenomena, processes and institutions related to the functioning of the police and police work. This includes the organisation and structure of police bodies, methodology and strategies of policing, police relations with the community, legal and administrative framework, sociological, ethical and psychological dimensions of policing, and technological and IT support for police activities. This research subject is not limited to criminological aspects, as in criminology, nor to security studies broadly, as in the security sciences. Instead, it focuses on a complex, multidisciplinary framework that primarily relates to the police as an institution and activity. This separate research subject justifies the scientific autonomy of the police sciences, affirming their differentiation from related disciplines such as criminology, law and security sciences. This further emphasises the importance of this research field for modern society.
2. The theory of police sciences is a coherent system of thoughts and principles that does not serve exclusively to describe empirical findings but allows for their unified interpretation and rational classification within a single theoretical whole. This theory encompasses the conceptual and categorical apparatus, fundamental principles, regularities and methodological guidelines for understanding police phenomena (Milošević & Milojević, 2000; Milašinović & Milojević, 2016; Milojković, 2020; Milojević & Janković, 2022). Unlike fragmentary knowledge, it is based on logically related and mutually harmonised postulates that enable a comprehensive understanding of police work. Each research finding should

be aligned with the basic theoretical assumptions and complemented by them, thus contributing to the development of scientific thought in this field (Bayley, 1994; Palmiotto, 2011). Such a theoretical basis allows police science to be defined as a separate discipline, relying on a specific conceptual apparatus, empirical and normative facts about the role and function of the police, and the principle assumptions about its operation.

3. The method of police science includes general and specific scientific procedures that can be proven to be applied in the study of police institutions and phenomena. Its development is reflected in three key dimensions: (1) an interdisciplinary approach, which involves the use of methodologies from sociology, criminology, law, criminology, psychology, management and information and technical-technological sciences; (2) adaptation to the specific police context, including security constraints, ethical standards and specific field research methods; (3) relying on numerous empirical studies and research findings (Bittner, 1970; Goldstein, 1979; Emsley, 2010). Although police science does not require an exclusively "authentic methodology", universal methods of social sciences are adapted to the specifics of policing, thus achieving a balance between the universality of research approaches and the specificity of the field of study (Loftus, 2010; Milošević & Milojević, 2000; Milašinović & Milojević, 2016). This developed methodological framework enables systematic, reliable and empirically based research on police phenomena, confirming the scientific maturity and autonomy of police science within the broader context of social and interdisciplinary sciences.

4. The language of police science is a functional and theoretical system that includes specific terminology necessary for the description, understanding and research of police activity. This specialised conceptual apparatus differs from the terminology of other disciplines, such as sociology, criminology, law, criminological and security sciences, which further confirms the scientific independence of police science. However, its standardisation has some challenges, including the conventionality of terms, name variations, an operationally-oriented approach, and marginal terms. These difficulties can slow the development of theory and hinder international academic cooperation, potentially limiting police science to a local or regional framework (Milošević & Milojević, 2000; Milašinović & Milojević, 2016). Therefore, it is necessary to continuously improve the terminological apparatus, standardise key terms, and develop metalinguistic research to compare research findings and construct globally relevant theoretical models (Loftus, 2010; Stenning, 2009). Despite these challenges, the language of police science is sufficiently developed to be recognised as an indispensable and independent element of this scientific

discipline. Its dual nature – operational and scientific – reflects its dynamism and adaptability to the needs of police practice and scientific research.

Thus, police science is a clearly defined scientific discipline with developed constituents – subject, theory, method, and language. Systematic research and theoretical reflections have confirmed its autonomy and scientific relevance, positioning it as a key field in studying contemporary security phenomena and police action.

Police science, by its very nature, is an interdisciplinary space in which different scientific directions meet. The synergy between sociological, criminological, legal, psychological, managerial, information-telecommunications, and technological aspects contributes to a deeper understanding of police structures and their operation. This interdisciplinarity enables the formulation of specific research questions and the development of innovative solutions, which further confirms the independence of police science from traditional individual disciplines. The importance of an interdisciplinary approach is also reflected in the ability of police science to influence practice directly. Theoretical models can be implemented in the evaluation processes of police organisations, resulting in the improvement of operational procedures and crisis management strategies (Palmiotto, 2011). This proves that police science, in addition to its theoretical basis, has practical implications that are crucial for improving the public safety system.

Police science is not only the result of the professionalisation of police services but also the product of a sophisticated scientific approach that responds to the security challenges of modern society. This confirms their autonomy and vitality as a scientific discipline, directly affecting improving the public security system through continuous research and innovative methodological approaches. Thus, police science is positioned as a key discipline in the analysis, evaluation and improvement of police practices, thus supporting the development of modern social structures and security strategies with its scientific contribution (Milašinović & Milojević, 2016).

THE DEVELOPMENT OF POLICE SCIENCE: FROM HISTORICAL BEGINNINGS TO ACADEMIC DISCIPLINE

The development of police science throughout history is a multi-layered and dynamic process, encompassing various social, legal, organisational and methodological aspects. Although police functions (in terms of preserving public order and peace, protecting the personal and property security of citizens) have appeared since the earliest forms of social organisation, it is only in recent history that unique scientific disciplines have developed that focus on the study of the police as an in-

stitution, its work, strategies, structure and relations with the community.

The essential security functions and order protection in ancient civilisations (Mesopotamia, Ancient Egypt, Ancient Greece, the Roman Empire) were mainly the responsibility of the army or local guards (the so-called night watches and similar formations). Although it is impossible to speak of the police in the modern sense, these guardians of order represented an important basis for the later professionalisation and institutionalisation of police work (Emsley, 2010). During the Middle Ages in Europe, security was carried out by the combined forces of the local feudal authorities, city guards, and the army. Church institutions also played an important role in maintaining moral and social order. However, no single institution systematically enforced the law and had powers similar to today's police (Bittner, 1970). The roots of modern policing are often traced back to the 19th century and the introduction of police systems such as London's Metropolitan Police in 1829, under the auspices of Sir Robert Peel (Reiner, 2010). This period is characterised by the introduction of legally defined police powers, a hierarchical structure and a clear mandate for maintaining law and order and preventing and suppressing crime. At the same time, within continental Europe, especially in France and Germany, the police developed under the strong influence of centralised state authorities. Napoleonic reforms, for example, made the state responsible for the public security system, thus laying the foundations for further normative and organisational regulation of police forces (Emsley, 2010).

Although the first practical reforms and the organisation of police forces included historical, legal and administrative aspects, it was not until the late 19th and early 20th centuries that a more serious scientific reflection on the role and work of the police began (Palmiotto, 2011):

- Philosophical and legal considerations of the social role of the police were initially developed in the context of a broader academic debate on the state and public administration (especially in the German school of the *Polizeiwissenschaft* in the late 18th century).
- Later, with the emergence of sociology as a science, the first texts examined the social context of police work, the relationship with citizens, methodology and ethics.

The beginning of the 20th century, and especially the period between the two world wars, brought an increased interest in criminology and criminalistics. In this context, police affairs and work methods move beyond the strictly practical sphere and begin to be studied through systematic theory and research. For example, schools of criminology in Italy and Germany made significant contributions, using the results of forensic research (for example, the work of Cesare

Lombroso and later critical analyses of his ideas). However, it was only after the Second World War that the "academisation" of police science began. In the United States, developing criminology programs at universities and creating the first scientific centres to study police functions (e.g., the School of Criminology at the University of California, Berkeley) significantly influenced the formation of scientific standards. In Europe, there is also a need for a comprehensive and comparative study of the work of police institutions (Bruno, 1989; Bayley, 1994).

In the second half of the 20th century, police science began to branch out into specific disciplines and areas:

- Police Management and Organisation: The study of police hierarchy, management strategies, planning, and human resources;
- Legal regulation and human rights: Investigating the legality of conduct, use of force, rights of suspects, etc.;
-Criminal tactics, methodologies and techniques: Systematisation and improvement of investigation methods, forensic techniques, work at the scene of the event, etc.;
-Police ethics: Consideration of moral principles, responsibilities, and standards of conduct for police officers;
-Police psychology and social interaction: Understanding stress, communication with citizens, conflict mediation, etc.

Numerous studies have been published in various scientific journals (e.g. *Policing: A Journal of Policy and Practice, Police Quarterly, International Journal of Police Science & Management*) to improve the methodological approach to studying police phenomena.

The end of the 20th and the beginning of the 21st century are characterised by global security threats (terrorism, organised crime, high-tech crime), which means an increasing need for the police to cooperate among different police agencies at the international level. As a result, a new, expanded framework of police science is emerging:

- Comparative research of the police in different countries (comparative police science);
- Intelligence-led policing;
- Use of high technologies, such as digital forensics and cybersecurity;
- Specialist knowledge of transnational crime and terrorism.

From a scientific point of view, multidisciplinarity is increasingly recognised: sociology, criminology, psychology, law, politics, economics, management, and security studies are intertwined to provide a deeper insight into the functioning of police institutions (Stenning, 2009). Many universities and research institutes today offer

programs and courses that include modern approaches to the methodology of scientific work in police studies – from quantitative surveys, statistical data processing and big data to qualitative methods (interviews, case studies, police ethnography).

The study of police science is gaining more and more importance in Eastern and Southeastern European countries, especially after the political and social changes at the end of the 20th century. In most transition countries, police reforms have been accompanied by significant social and institutional changes, a shift to more democratic institutions, and changes in the relationship between the police and citizens. In addition to comparative studies, monographs in local languages were also created during this period, focusing on the problems of transition, specific forms of crime and regional approaches to prevention. For example, several monographs and proceedings published in the editions of universities and police academies in Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, and other countries can be cited[4]. Many studies also deal with theoretical and practical aspects of police reform, European Union standards, and harmonising national regulations with international instruments and conventions. Also, there is a growing number of scientific conferences dedicated to police science, where models of good practice, modern methodologies, and new training and professional development methods for police personnel are discussed[5].

Police science today relies on methodological diversity. Quantitative research (statistical analyses of crime rates, effectiveness of police interventions, cit-

[4] For example:
Orlović, A. (2013.). *Gospodarski kriminalitet u Republici Hrvatskoj*. Split: Redak d.o.o.
Đurđević, Z. (2014). Krivična dela ubistva: etiološke i fenomenološke karakteristike, Beograd: Službeni glasnik.
Radović, N., Vuković, S. (2012). *Prevencija organizovanog kriminala*, Beograd: Dosije.
Čudan A. (2014). *Destrukcije finansijskih transakcija na tržištu na početku novog milenijuma*. Subotica: Vizart, Printeks.
Marković S. (2018). S*prečavanje i suzbijanje nasilja u porodici*. Beograd: Službeni glasnik.

[5] For example: In Croatia - International Conference "Security of Historic Cities", Split.; International Scientific-Professional Conference "Investigative Days of Criminology and Public Security", Zagreb.; International Scientific-Professional Conference "Research Days of the Police College in Zagreb", p. 7-9, Zagreb.; International scientific and professional conference "Crisis Management Days", Velika Gorica. In Montenegro - International Conference "Management and Security", Budva. In Serbia - International scientific conference "Days of Archibald Reiss", Belgrade; Scientific conference "Crime situation in Serbia and legal means of response", Belgrade.; International consulting, "Risk and security engineering", Kopaonik. In Bosnia and Herzegovina - International Scientific Meeting "Safety Days", Banja Luka.; International conference of the Association of Criminalists "Application of modern methods and means in combating crime", Banja Luka. In North Macedonia - International scientific conference "Security and Euroatlantic perspectives of the Balkans - police science and police profession (states and perspectives)", Ohrid.; International Scientific Conference "The Balkans between past and future: security conflict resolution and Euro-Atlantic integration", Skopje.

izens' perceptions) is complemented by qualitative methods (in-depth interviews with police officers and citizens, observation "in the field" – so-called ride-along research, case studies). The goal is to obtain credible data that can serve as a basis for science-based changes in practice (Lum, Koper & Telep, 2011; Ivetić i Prvilović, 2022). In contemporary police studies, increasing attention is paid to ethical dilemmas (e.g., gun use, interrogation techniques, privacy, and data protection), as well as to the phenomenon of police subculture that can affect professional integrity and attitudes toward citizens (Loftus, 2010; Kesić & Zekavica, 2019). The issues of discrimination, racial and ethnic profiling, gender equality and police violence are becoming an indispensable part of scientific debates and reform initiatives.

The development of police science historically follows the transformations of social, legal and political frameworks, as well as progress in other scientific disciplines (sociology, criminology, psychology, law, criminalistics, forensics, management, information and telecommunication technologies). From the original forms of law enforcement and night watchmen to modern, highly specialised police services, the evolution of policing has been closely linked to the needs of the community and the state. Today, police science stands out as a separate interdisciplinary and multidisciplinary domain seeking to combine empirical knowledge with theoretical considerations. Even though differences in terminology, methodology and approaches persist (depending on different countries, traditions and legal systems), the common denominator is the continued aspiration to establish policing on a scientific basis while respecting the fundamental principles of human rights and community responsibility. The main challenges in the modern development of police science are: (1) Increasing the transparency and accountability of the police; (2) Further improvement of research methodology (use of large databases, geoinformation systems, experimental methods); (3) Strengthening cooperation at the international level due to the nature of transnational threats; (4) Meeting the challenges of the digital era: cybersecurity, digital forensics, privacy protection; (5) Ongoing dialogue with the community and the civil sector, in order to increase the trust and legitimacy of the police. It can be said that police science today has come a long way – from a rudimentary form of law enforcement to one of the most complex and dynamic disciplines in the field of security. As the world changes rapidly, police science will seek answers to new security challenges while preserving its core mission: protecting people's lives, rights and freedoms and maintaining public order and peace.

THE ACADEMIC LEGITIMACY OF POLICE SCIENCE: THE NEED FOR ITS CONSTITUTION

A part of the scientific community that opposes the existence of police sciences as a separate discipline emphasises several critical attitudes in which it tries to refute the necessity of constituting a new scientific discipline. Nevertheless, contemporary scientific and professional trends and methodological developments provide a wealth of arguments in favour of constituting police science as an independent, interdisciplinary and empirically based field of research.

Opponents of the existence of police science as an independent scientific discipline most often advocate the view that police and police-related phenomena are already studied within the framework of law, criminology, psychology, sociology, etc. Such a conceived attitude is refuted by the originality of the subject of police science, which is multidisciplinary and is explained by several attitudes:

1. Specificity of policing: Although the police cannot isolate themselves from the broader legal, criminological or sociological context, they possess a unique combination of competencies, methods and ethical challenges. It is this combination of various aspects – legal (e.g. authorisations, procedures, human rights guarantees), sociological (relationship with citizens, subculture of the police profession), psychological (stress, personnel selection, communication skills) and managerial (organisation, management and work planning) – that makes police science a separate, integrative discipline (Milojević & Janković, 2022);
2. Comparative research of practice and doctrine: Police science focuses on issues such as the effectiveness of policing strategies (e.g. community policing, problem-oriented policing), crime prevention measures, investigation and forensics methodology, cooperation with the community or other state authorities and institutions (Palmiotto, 2011). This goes beyond the usual studies of law (which predominantly deal with norms), criminology (which studies the aetiology and phenomenology of crime and the profiles of perpetrators) or sociology (which is more concerned with social structures);
3. Independent research tradition: In many countries, there are scientific journals and research centres dedicated exclusively to police studies (e.g. *Police Quarterly, Policing: A Journal of Policy and Practice, Policing & Society*). Many empirical and theoretical papers precisely target specific phenomena and problems of police practice, confirming that this is a sufficiently complex and separate field (Lum, Koper & Telep, 2011).

Thus, police science is not simply a collection of other disciplines but a distinct converging domain that takes elements of different sciences, systematises them, and develops its theoretical frameworks, methods, and research goals specific to policing.

The second most commonly used argument by opponents of police science is that the police are an exclusive tool of government, reduced to the mere use of force, which does not require special scientific treatment. Moreover, this argument can be answered in many ways, with an emphasis on the role of the police in society and its relationship to the government:

1. Democratic, legal and social context: Modern police, especially in democratic societies, are not limited to the simple use of force and other police powers. It has several preventive, proactive, protective, advisory and mediating functions (Goldstein, 1979; Bayley, 1994). The role of the police increasingly implies a partnership relationship with citizens, respect for human rights and standards of professional ethics, as well as transparency and accountability to the public;
2. Legitimacy, authority and responsibility: The police are on the border of state power and the rights of citizens, so the scientific treatment of the phenomenon of police control and legitimacy (e.g. when, how and on what basis to use force) cannot be considered trivial. Legitimacy studies (e.g. the works of Reiner, 2010) and studies on the relationship between the police and the community (Palmiotto, 2011) show that this is a critical interdisciplinary field, with implications for social cohesion and the rule of law;
3. Strategic planning and management: In all states, the police is not only a "force" but also an organisation with a complex hierarchy, budget, personnel policy, unique training systems, risk assessment procedures, performance measurement, etc. Research in police management and public policy (Bayley, 1994; Stenning, 2009) clearly shows that complex systems require scientific methodologies and tools for planning and evaluation (e.g. statistical analysis, evidence-based approach methodology).

Thus, the police are not only an instrument of the government for repression but a complex institution within the state apparatus, with democratic, security, social, legal, and forensic functions. An analysis of this institution requires a science-based approach, not a mere reliance on political or simplistic positions.

Opponents of the existence of police science often advocate the view that the activity of police bodies is trivial and based only on "common sense and experience". Moreover, this position can be answered with several arguments that refute it:

1. Complexity of operational procedures: Police work includes various operational-tactical measures and actions, from interventions at the scene and evidence collection in pre-criminal proceedings to crisis negotiations and specialist equipment use. All these aspects cannot be reduced to "common sense" but require specific knowledge, functional skills, moral-volitional habits, and research standards (Milošević & Milojević, 2000);
2. The importance of science-based strategies: Concepts such as problem-oriented policing, community policing, intelligence-led policing, or evidence-based policing arose precisely from the need to base policing on research, geospatial and temporal distribution of manifestations of crime, data analysis, and validated criminal intelligence models (Goldstein, 1979; Lum et al., 2011). This shows that policing is increasingly oriented towards empirical research, proactive action and evaluation, far from mere intuition;
3. Technological progress and specialised knowledge: Due to the development of information and telecommunication technology, digital forensics and bio-forensics, police work requires multidisciplinary and highly qualified knowledge. Recognising these needs has confirmed that the trivialisation of policing is unfounded, as police officers rely on sophisticated methods, standards, and scientific advances to support decision-making (Bayley, 1994).

Thus, police activity is far from trivial. It involves complex intervention procedures in complex security, geospatial and temporal conditions, specialised methods, and multidisciplinary knowledge that cannot be reduced to "mere practice" or "common sense."

Another argument of opponents of police science is that national frameworks and doctrines colour knowledge about the police, so it cannot be universal or have scientific status. Furthermore, this argument can be answered in multiple ways:

1. Comparative research: The existence of national specificities does not exclude scientific character. On the contrary, police science consciously involves a comparative analysis of different countries and different legal and cultural models in order to single out universal or at least widely applicable theories and principles (Bayley, 1994; Stenning, 2009);
2. International standards and harmonisation: International organisations (e.g. Interpol, Europol, United Nations) and regional security mechanisms (OSCE) set standards and guidelines that members should follow. Building a system of accountable, professional and efficient police is becoming the subject of numerous studies around the world, which indicates an increasing harmonisation and standardisation of certain principles (human rights, use of force, professional ethics) (Crank, 2007);

3. Scientific methodology vs doctrinaire: Science does not mean the existence of an absolute unity of views but a methodological consensus (e.g., transparency, repeatability, systematics, objectivity). The fact that each country has its traditional doctrines and cultural specifics does not exclude the possibility of scientific processing. On the contrary, these differences are valuable for theoretical discussion and verification of results through various case studies (Milašinović & Milojević, 2016);

Thus, national and cultural factors do not exclude the scientific character of police studies but contribute to the richness of empirical material and theoretical debates. Comparative studies show how specific solutions or models of police work can be (un)successfully transferred from one environment to another, emphasising the scientific importance and interdisciplinary value of police science.

Based on the above considerations, several key arguments can be drawn in favour of the independence of police science:

1. Own subject and aim of study: Police science has a clear and irreplaceable focus: police and police work broadly – from their legal framework, through organisational and managerial principles, to sociological and ethical aspects. No single discipline covers these specificities to the full extent;
2. Developed methodological approach: Thanks to scientific journals, projects and conferences dedicated exclusively to the police, a methodological repertoire for police research has been formed (e.g. comparative analysis of police strategies, evaluation of pilot projects, application of statistical models for measuring crime, field observations, in-depth interviews with police officers and citizens, etc.);
3. Interdisciplinarity and practicality: Police science uniquely connects theoretical knowledge (sociological, criminological, legal, criminalistics, forensic, psychological, managerial) with the specific operational requirements of police organisations. The focus on improving evidence-based policing indicates that it is a science with a strong applied character;
4. Global trends: In the modern world, threats such as organised crime, terrorism or cyberattacks require sophisticated and coordinated responses. Police sciences provides a framework for the study of transnational security phenomena, understanding international standards in policing, and developing forensic and technological capabilities, which has become an imperative of global security;
5. Focus on professional development and ethics: The police are increasingly subject to strict public scrutiny, and high professionalism and ethics are expected. Police science contributes to building and respecting pro-

fessional standards, crucial for preserving citizens' trust, legitimacy, and legality in policing (Reiner, 2010).

Therefore, contrary to the theses that see the police as trivial or exclusively dependent on the will of the authorities, the reality of modern police and numerous scientific studies confirm that the police perform complex, diverse and methodologically demanding tasks. Moreover, international trends, standards and practices teach a growing need for science-based development of police policies and strategies. Police science, as a separate discipline: (1) deals with a single subject (functioning and development of police organisation) with a specific methodology; (2) has practical relevance for the advancement of institutional work and public policies; (3) is supported by empirical research, comparative analyses and scientific publications at the international level; (4) encompasses sociological, criminological, legal, psychological, forensic, managerial and other aspects in a unique integrative approach. Therefore, the existence and development of police science as an independent scientific discipline is a legitimate need in modern societies, which strive for a democratic, efficient, accountable police system oriented towards protecting human rights and freedoms.

EPISTEMOLOGICAL AND GNOSEOLOGICAL FOUNDATIONS OF POLICE SCIENCE: BETWEEN THEORY AND PRACTICE

Police science as a discipline arose from the need for a more profound and systematic approach to studying the organisational, operational, ethical, and social aspects of policing. Over the past decades, it has evolved into an autonomous field dealing with specific research and public safety issues. This development is closely related to epistemological and gnoseological assumptions about the nature of knowledge, how it is acquired and validated, and methodological approaches that allow the investigation of the complexity of the phenomenon of policing (Kuhn, 1962).

From an epistemological point of view, each scientific discipline must possess a unique set of theoretical assumptions, methodological approaches, and research questions that make it capable of generating original, valid, and applicable knowledge. The gnoseological aspect, i.e. the theory of cognition, raises the question of what we know about police systems, on what foundations this knowledge is based, and how it is transformed into practice (Milošević & Milojević, 2000). In this context, the justification for the existence of police science as an independent discipline relies on integrating theoretical models, empirical research, and normative values specific to the police phenomenon.

Epistemology deals with questions of the nature, sources, and limits of human knowledge. In the context of police science, an epistemological framework

implies the ability of the discipline to answer fundamental questions such as: (1) How is knowledge about police systems created? (2) What are the criteria for the validity and reliability of the information obtained? (3) How does empirical research integrate with theoretical models? Police science has a unique epistemological status because it combines an empirical approach with normative values that arise from ethical and social imperatives (Milašinović & Milojević, 2016). Such an approach allows researchers to view police systems not only as technical and administrative structures but as complex organisms whose functioning must be consistent with the principles of justice, transparency and accountability. One of the key epistemological characteristics of police science is methodological pluralism, i.e. the application of a combination of quantitative, qualitative and comparative methods (Milašinović & Kešetović, 2012). Methodological approaches in this discipline range from statistical crime analysis to in-depth case studies, thus achieving a comprehensive understanding of the phenomenon. Such methodological diversity contributes to the epistemological robustness of police science, as it allows for a multi-layered analysis of the reality of policing. Validation of knowledge in police science cannot be reduced to empirical replication; it also involves the theoretical integration of normative values. This synthetic approach allows researchers to describe and explain changes in the organisational structures and operational practices of police services. This confirms that the knowledge produced within the discipline meets strict criteria of scientific validity, which is a key epistemological condition for the existence of any independent scientific field.

Gnoseology, or the theory of cognition, raises fundamental questions about the nature of knowledge and how it is acquired and structured (Khun, 1962). In the context of police science, the main question is: What is the specificity of knowledge about police systems compared to knowledge from other social sciences? The answer is that police science encompasses a multidimensional phenomenon that extends from organisational models through operational procedures to ethical norms. The interdisciplinary character of this field enables the constitution of a unique epistemological framework that integrates theoretical knowledge from sociology, criminology, law, criminalistics, psychology, forensics, management and informatics. Such integration is not accidental but the result of a conscious epistemological ambition to create a unique platform for analysing and improving public security (Milošević & Milojević, 2000).

The justification for police science as a separate discipline is also based on the originality of the theoretical and methodological approaches that develop within it. Theoretical models developed specifically for the analysis of policing, such as performance evaluation and crisis management models, provide an original contribution to scientific discourse (Braga & Weisburd, 2010; Farrington et al., 2002;

Goldstein, 1979; Lum & Koper, 2017; Perry et al., 2013; Milojević & Janković, 2022). These models are not simply the application of general theoretical constructions from other social sciences but are adapted to the unique challenges and specifics of the police system. Such originality contributes to the epistemological independence of police science, as it confirms that the knowledge generated within this discipline is not only specific but also necessary for understanding and improving the functionality of police organisations. In this sense, police science meets the basic conditions for forming an authentic and original epistemological space, which is the essential criterion for validating any scientific discipline.

One of the most important arguments in favour of police science independence is its ability to integrate different epistemological paradigms. An interdisciplinary approach, which includes quantitative methods (e.g., statistical analyses) and qualitative techniques (e.g., ethnographic research and case studies), allows complex phenomena of policing to be viewed from multiple perspectives (Milašinović & Kešetović, 2012). This synergy creates a rich epistemological framework that transcends the boundaries of individual disciplines.

The gnoseological approach in police science is not exclusively based on the description of empirical data; it also includes the normative dimensions of cognition. Ethical principles, such as transparency, accountability and protection of human rights, are key elements in the formation of knowledge about police practices. The normative value integrated into the methodological approach of this discipline is manifested through the development of guidelines and standards that guide policing. Such a normative approach strengthens the epistemological justification of police science because the knowledge that is generated is not only related to the description of the phenomenon but also to its evaluation and improvement in a practical context (Milojević, Milojković & Janković, 2012).

From an epistemological point of view, the validity and justification of the existence of any scientific discipline lies in the ability of that discipline to generate original, systematic and empirically substantiated knowledge. Police science meets these requirements by integrating multiple methodological approaches and theoretical models. As stated by Milošević and Milojević (2000) and Milašinović and Milojević (2016), the discipline demonstrates that it possesses a unique epistemological space that is adapted to the specifics of the police phenomenon.

From a gnoseological point of view, police science contributes to understanding how knowledge of police systems is constituted and transformed into practice. This discipline describes existing processes and proposes innovative concepts and evaluation models that improve public safety. The originality of theoretical constructions, as well as their applicability in operational practice, are a strong argument for the epistemological and gnoseological independence of the field. In-

terdisciplinarity, methodological pluralism, and normative reflection make police science an example of a contemporary scientific discipline that successfully bridges the gap between theory and practice. In light of the increasing challenges of modern society, especially those related to public safety, an independent discipline that deals with the specifics of policing is not only justified but also necessary for developing effective strategies and management models. Epistemological and gnoseological arguments suggest that the police science meets all the requirements for existence as a separate scientific discipline. The key elements that confirm this are:

- Integrated epistemological framework: The combination of empirical research and normative values enables the creation of original knowledge specific to police systems;
- Methodological pluralism: The application of quantitative, qualitative and comparative methods ensures the comprehensiveness and validity of the knowledge obtained;
- Gnoseological originality: The development of specific theoretical models and evaluation approaches adapted to the complexity of the police phenomenon confirms the authenticity and applicability of knowledge;
- Interdisciplinarity: Synthesis of knowledge in sociology, criminology, law, psychology, and management further strengthens the epistemological basis and enables an integrated approach to solving contemporary challenges in public safety.

Based on the above arguments, it is clear that police science, with its unique epistemological and gnoseological characteristics, not only justifies its status as an independent scientific discipline but also becomes a key instrument in the analysis, evaluation and improvement of police systems. Continuous research and development within this field contribute to improving both theoretical and operational aspects of public safety, which significantly contributes to modern scientific thought and practice. The epistemological and gnoseological foundations of police science provide a solid foundation for their independence, thus confirming their vital role in contemporary society and the improvement of institutional mechanisms of public security.

METHODOLOGICAL PLURALISM IN POLICE SCIENCE

One of the fundamental methodological principles that characterise police science is methodological pluralism. Research in this area uses a combination of quantitative approaches (e.g., statistical analysis of data on crime status and trends, performance evaluations), qualitative methods (e.g., case studies, ethnographic

research, interviews with police system actors) and experimental designs (including randomised controlled trials and quasi-experimental approaches in the evaluation of new policies and interventions). Such integration enables a detailed analysis of complex phenomena within police organisations and, at the same time, contributes to the development of specific theoretical models adapted to the realities of public safety (Milašinović & Kešetović, 2012). For example, the concept of *evidence-based policing* has become the basis for many experimental studies aimed at evaluating the effectiveness of police interventions. Lum and Koper (2017) point out that applying rigorous empirical methods allows for data-driven decision-making, thereby increasing the operational efficiency and transparency of police actions. In this context, methodological pluralism becomes a key argument for the existence of police science as a stand-alone discipline whose research approaches differ from traditional approaches in criminology or sociology.

Evaluation of police practices requires advanced quantitative methods, including statistical analysis of large data sets, geospatial analysis of criminal behaviour patterns, and evaluation of the performance of police units. For example, a study by Lum, Koper, and Telep (2011) developed an *evidence-based policing matrix* that systematically integrates different evaluation methods. This model shows how, through a combination of statistical analyses and experimental methods, key factors of success and efficiency of police operations can be identified, which confirms the specificity of the methodological framework of police science. Such empirical approaches contribute to understanding operational performance and enable the implementation of new strategies based on proven performance. This is particularly important in evaluating new technologies and innovations in policing, where procedures can be optimised and public safety can be improved through rigorous testing.

In addition to quantitative methods, police science relies on qualitative and mixed-methods approaches that allow for a deeper understanding of the context in which police practices are implemented. Qualitative research, including ethnographic studies and interviews with key stakeholders (police officers, police officials, and community representatives), provides insight into the organisation's internal processes, culture, and public perception of police activities. Such approaches enable a holistic model integrating statistical findings with a deeper, contextual understanding of the phenomenon. Mixed-methods research allows for synthesising data collected through different methodological approaches, resulting in more robust and valid conclusions. Such an approach confirms that police science has a unique methodological paradigm, which unifies and transcends traditional disciplines, providing a comprehensive framework for the analysis of policing.

The police system is a unique institutional structure integrating numerous functions – from maintaining public order and peace through preventive measures

to specialised operations in crises. Because of this multidimensionality, methodological approaches developed within police sciences must be adapted to the specifics of the operational and organisational framework of police services (Alimpić, 2018). In his monograph on strategic management in police organisations, Stevanović (2012) emphasises that standard management models are insufficient to understand the complexity of police work, which further justifies the development of specific methodological tools and theoretical models within this discipline.

The justification for police science as a separate discipline also relies on the evidence-based approach, which has become the basis for policy-making and evaluating operational measures in police organisations. Scientific paper (Farrington, MacKenzie, Sherman & Welsh, 2002) on evidence-based crime prevention shows that rigorous empirical testing and evaluation of interventions lead to significant improvements in practice. Such an approach, implemented and developed within the framework of police science, confirms that methodological tools specific to this discipline have exceptional applicability and value.

Police science relies on an interdisciplinary approach integrating knowledge from sociology, criminology, law, forensics, psychology, management, and information science. This synthesis enables the development of unique methodological frameworks that can address the complexity of police systems in a way that would be unattainable within individual disciplines (Kesić, 2013). Such an interdisciplinary approach further confirms that police science has an autonomous methodological paradigm, which justifies its independence as a scientific discipline.

From a methodological point of view, it is clear that police science possesses a unique set of methodological approaches that differ from traditional social sciences. The discipline generates empirically valid and applicable theoretical models by integrating quantitative, qualitative, experimental, and mixed-methods approaches. These models enable not only descriptive analysis but also evaluation and improvement of police practices, which directly affects the increase in efficiency and transparency in the work of police organisations. The methodological approaches presented in the studies by Lum and Koper (2017) and Lum et al. (2011) represent the foundation of the evidence-based policing concept, which contributes to decision-making based on empirical data through rigorous evaluation of evidence. On the other hand, Stevanović (2012) sheds light on the specifics of strategic management in police organisations. Sherman et al. (2002) show the importance of an empirical approach in improving police interventions through analyses of the evaluation of preventive measures. The interdisciplinarity that characterises police science further strengthens the methodological justification of the discipline. By combining methods and theoretical approaches from different scientific fields, police science enables the creation of a comprehensive research

framework adapted to the complexity of policing, thus confirming its independence from other social sciences. From a methodological point of view, the existence of police science as a separate scientific discipline is not only justified but also necessary for modern public security management. The development of specific methodological tools adapted to the unique challenges of the police system is a key factor for improving practices, making effective and efficient decisions and creating innovative strategies in the field of security.

The presented arguments confirm that police science, with its unique methodological approaches, meets the conditions for existence as an independent scientific discipline. Integrating quantitative, qualitative and experimental methods enables a thorough evaluation and improvement of policing practices, while an interdisciplinary approach contributes to developing original theoretical models. These methodological aspects, supported by empirical evidence from the literature, form a solid foundation for the epistemological and practical justification of police science.

THE TECHNOLOGICAL REVOLUTION AND POLICE SCIENCE

In the era of digitalisation and accelerated technological innovation, modern technologies and innovative approaches are becoming key elements in transforming all aspects of social life. They stand out in particular in the public safety sector. Police organisations, faced with the complexity of criminal phenomena and dynamic changes in the social environment, are increasingly relying on advanced information, geoinformation and telecommunications technologies, data analytics, artificial intelligence, predictive models, multi-criteria decision-making and other innovations to optimise their operational procedures (Milidragović & Milić, 2024). This technological upheaval requires the development of specific theoretical and methodological approaches that cannot be fully addressed within traditional disciplines such as criminology, sociology, or law. For this reason, police science is emerging as an independent scientific discipline whose focus extends to the integration and application of modern technologies in order to improve policing.

The modern police system is no longer purely an operational or administrative structure. It is a dynamic system in which information, data and digital technologies are used to improve all work segments – from preventive through proactive to repressive tactics. Information technology enables real-time monitoring of criminal activity, geolocation of incidents and integration of various data sources. Such innovations enable the development of models such as evidence-based policing based on rigorous empirical evaluation and analysis of operational performance. According to Lum and Koper (2017), the transformation of policing through modern technol-

ogies increases effectiveness and efficiency, transparency, and accountability in decision-making. This technological upheaval requires the development of specific methodological frameworks that address data analytics, predictive modelling, and performance evaluation – approaches that are inherently specific to police science.

The application of predictive analytics in police systems is one of the most significant technological advances in modern practice. According to Perry et al. (2013), predictive policing, which is based on statistical and analytical models for predicting criminal patterns, optimises human and material resource allocation, faster response, and preventive action. These models, which rely on big data, prove that integrating modern technologies is key to making decisions based on empirical evidence. In the context of this paradigm, police science as a discipline establishes a unique methodological basis that integrates quantitative approaches (analysis of statistical data, geospatial and temporal distribution of manifest forms of crime - crime mapping, solving location-allocation problems, multi-criteria optimisation) with qualitative methods (case studies, ethnographic analyses of operational practices, criminal profiling) (Milojković & Petrović, 2019). Such a synthesis makes it possible to create comprehensive models that not only describe but also evaluate and improve the functionality of police systems. This confirms that innovations in the application of predictive technologies represent an essential argument in favour of the existence of police science as an independent discipline.

Technological progress is also reflected in the application of artificial intelligence (AI) and automated systems within the police sector. Algorithms based on machine learning are now used to recognise patterns in criminal activity, analyse video surveillance (facial and vehicle recognition), and improve digital forensics procedures. Ferguson (2017), in his study *Big Data Policing*, points out that AI technologies, if properly implemented, can significantly improve the efficiency of police actions and operations but also raise questions of an ethical nature and the protection of citizens' privacy. These innovations require developing specific methodological approaches within police science, including the technical validation of algorithms and evaluating their operational impact. Therefore, the autonomy of this discipline lies in the ability to develop theoretical models and empirically validated tools that allow technology integration into the daily work of police organisations. In addition, advancing digital forensics through new technological tools contributes to the rapid and accurate collection and processing of evidence, which is crucial for modern justice and public safety requirements.

Modern technologies and innovations raise new questions about the nature, collection and evaluation of knowledge within police organisations. Traditional approaches within criminology or sociology often do not capture the specifics of digital transformation, creating an epistemological void that is filled by police science. The

application of technology, whether through data analytics, predictive models, or information-telecommunications and geoinformation systems, requires developed methodological tools unique to this field (Đurđević et al., 2012). This confirms the justification for a separate scientific discipline capable of creating innovative approaches to analysing and evaluating police activities by integrating modern technologies.

The integration of modern technologies into policing leads to a significant improvement in operational performance. For example, evidence-based policing models (Lum & Koper, 2017) enable decision-making based on solid empirical evidence, increasing effectiveness and efficiency and reducing resource waste. Also, the application of predictive analytics (Perry et al., 2013) contributes to a better allocation of police resources and preventive measures that can identify potentially risky areas promptly. Transparency in decision-making is further enhanced through technologies that enable real-time monitoring and evaluation of operations, creating a more favourable framework for accountability and oversight within police organisations. Given that traditional disciplines do not provide a similar level of focus on technological aspects, police science as a distinct discipline rightly takes its place in scientific discourse, offering integrated models that combine theoretical knowledge and technological innovation.

A key feature of police science is its interdisciplinarity, which allows for synergy between fields such as computer science, statistics, management, law, and criminology. This approach is critical in the context of the application of modern technologies, as it enables a holistic understanding and evaluation of complex phenomena within the police system. According to Braga and Weisburd (2010), the analysis of criminal hotspots through the application of geographic information technology shows how interdisciplinary models can be used to develop effective preventive and proactive measures. Such models confirm that the unique epistemological framework of police science, empowered by modern technologies, improves public safety.

The examples indicate that applying modern technologies and innovations poses new challenges and opportunities in analysing and evaluating police activities. Technological tools, such as data analytics, AI algorithms, and predictive models, require developing specific methodological approaches that cannot be fully integrated within traditional disciplines. It is precisely this methodological specificity that confirms the epistemological and practical independence of police science. In accelerating digitalisation and technological innovation, police science as a separate scientific discipline justifies and becomes necessary for modern public security management. The integration of modern technologies enables the development of innovative models and approaches that directly affect the effectiveness, efficiency, transparency and accountability of police operations. Therefore, this discipline's autonomy lies in its ability to integrate, through an in-

terdisciplinary approach, technological innovations into a unique epistemological framework adapted to the complexity of contemporary policing.

From the aspect of the application of modern technologies and innovations, it is clear that police science represents a specific and unique scientific space that integrates advanced technological tools into the analysis and evaluation of police practices. The development of methodological models based on empirical evidence and integrating different technological approaches confirms that the knowledge generated within this discipline cannot be fully encompassed within traditional fields such as criminology or sociology. Therefore, the existence of police science as a separate discipline is not only justified but also necessary to improve operational performance, transparency and accountability in policing in the era of digitalisation.

POLICE ETHICS IN THE 21ST CENTURY: SCIENCE IN THE SERVICE OF ACCOUNTABILITY, TRANSPARENCY, AND PROFESSIONAL INTEGRITY

Policing in modern society is characterised by complex ethical challenges that include using force, respect for human rights, transparency, accountability and integrity. Given the fact that police institutions have a direct impact on security, citizens' trust and the preservation of democratic values, the question arises as to how ethical principles can be systematically integrated into operational, strategic and management practices. Traditional scientific disciplines, such as criminology or sociology, often deal with ethics broadly but do not pay enough attention to the specifics of ethical dilemmas within policing. It is precisely this specificity, which arises from the unique position of the police in the social structure that requires the formation of a unique epistemological framework – that is, a separate discipline that deals with the ethical aspects of police work, which is police science.

Policing involves making quick decisions in high-risk situations and encountering conflicting demands between the effectiveness of operations and respect for fundamental human rights (Milojević & Janković, 2022). Ethics in policing involves the analysis of issues such as:

- Use of force and proportionality: Decision-making on the use of force must be consistent with the principles of legality, proportionality and necessity, and any decision has direct consequences for the lives of citizens and trust in the institution;
- Transparency and accountability: Police actions require a high level of transparency to prevent abuses and preserve the legitimacy of action, which implies strict control and public accountability;

- Integrity and professionalism: The existence of informal norms, such as the "blue code of silence", poses a serious ethical challenge related to preserving integrity within a police organisation.

These challenges point to the need to develop specific theoretical models and methodological approaches to analyse the ethical aspects of policing systematically.

The ethical principles applied in police science rely on justice, honesty, integrity, accountability and transparency. These principles are not abstract but have direct application in the daily work of police organisations in the form of norms. For example, the paper of Klockars et al. (2000) points to the importance of integrity in police systems. It points out that systematic research into ethical aspects can contribute to developing standards and procedures that minimise the risk of corruption and unethical behaviour. Similarly, Bayley (1994), in his monograph *Police for the Future*, emphasises that the future of policing depends on the ability to recognise ethical challenges and address them systematically, which includes the development of specific normative frameworks.

Investigating the ethical aspects of policing requires an interdisciplinary approach that integrates knowledge from philosophy, sociology, law, psychology and management. Such a synthesis allows researchers to examine ethical dilemmas in a broader social, cultural, and organisational context. Crank (2007), in his study on ethics in police institutions, emphasises that ethical standards and practices cannot be understood only through empirical data but must be interpreted in the light of normative theories that define what is right and what is wrong.

Police science, with a focus on ethics, has developed specific methodological tools that enable:

- Empirical evaluation of ethical performance: The use of quantitative methods (e.g., statistical analysis of incidents of unethical behaviour) combined with qualitative approaches (e.g., case studies, interviews with police officers and citizens) allows for a detailed analysis of ethical aspects in policing;
- Normative analysis and development of ethical standards: Through normative theories and philosophical concepts, researchers can define and evaluate ethical guidelines that should govern the behaviour of police organisations. Westmarland (2005), in his article "Police Ethics and Integrity: Breaking the Blue Code of Silence", sheds light on how normative analysis can contribute to reforms in police institutions and the breaking down of informal ethical barriers.

These methodological approaches confirm that police science possesses a unique epistemological space in which ethical issues are systematically integrated with empirical research, thus justifying their independence as a scientific discipline.

From an ethical point of view, the scientific basis and justification for the existence of police science as a separate discipline is reflected in its ability to:

- Systematise ethical challenges: Police science provides specific theoretical and methodological tools for analysing ethical dilemmas unique to policing, such as issues of force, transparency, and integrity;
- Promote normative accountability: Research within this discipline contributes to the development of ethical standards and normative guidelines, which directly affects the improvement of professionalism and accountability in police organisations;
- Integrate interdisciplinary approaches: By combining methodologies from philosophy, law and social sciences, police science provides a comprehensive analysis of ethical aspects, which is essential for understanding the complexity of modern policing.

Ethical aspects are the foundation for citizens' legitimacy and trust in police institutions. Therefore, research into ethical issues within police science contributes to the development of academic knowledge and has direct practical applications in shaping policies and practices that guarantee fairness, accountability and integrity.

The presented argumentation shows that police science as a separate scientific discipline is scientifically based and justified precisely because of its ability to address ethical challenges specific to policing systematically. The development of specific methodological frameworks, which integrate empirical evaluation with normative analysis, enables the creation of a unique epistemological space. Such an approach contributes not only to the improvement of theoretical and operational aspects of police work but also to the strengthening of ethical standards, thereby building public trust and ensuring the accountability of police institutions. Therefore, police science is of indisputable importance as a discipline that contributes to improving ethics in public safety, confirming its independence within the modern scientific discourse.

THE POSITION OF POLICE SCIENCE IN THE CONTEMPORARY ACADEMIC AND SOCIAL CONTEXT

Starting from Frascati's nomenclature, which is the fundamental scientific setting in the Republic of Serbia, the sciences are globally grouped into Natural Sciences, Engineering and Technology, Medical and Health Sciences, Agricultural Sciences, Social Sciences and Humanities. Police science, as a focus on the study of the police in the broadest sense – from its organisation and methods of work, through relations with citizens and social role, to the normative, ethical and operational aspects – undoubtedly belongs to the social sciences. It deals with social phenomena and in-

stitutions and interacts with other actors (citizens, judiciary, international organisations), thereby relying fundamentally on socio-empirical methods.

In the recent division of social sciences in Serbia, criminalistics and security sciences have become separate branches. It is not uncommon to hear the opinion that police science should be classified as part of one of these two branches. However, there is an essential difference: (1) criminalistics primarily deals with the phenomena of criminal offences, forensic techniques, investigation tactics, methodology of detecting and proving crime, etc. (Đurđević & Radović, 2017); (2) security sciences – encompass a broader security spectrum: state, public, national and international security, the issue of security policies, geopolitical, economic and other dimensions of contemporary security challenges (Stajić, 2021). Police science, on the other hand, uniquely focuses on policing as an institution and activity, including:

- Organisation and functioning of police forces,
- Police management (human resources, management, planning, budgeting),
- Police ethics and professionalism,
- Prevention of crime (not only criminal but also other security and public events),
- Cooperation with other social actors (community, schools, media, non-governmental sector),
- Protection of public order and peace,
- Issues of legitimacy and attitude towards human rights,
- Systems of training and professional development of police officers,
- Multidisciplinary research (e.g. use of technology in policing, digital forensics, cyber-police, etc.).

Thus, although police science undoubtedly shares specific points of contact with the criminalistics (related to the prevention and suppression of crime and conducting investigations) and security sciences (related to public, national and international security), its main subject area – the police – has enough of its specificity and complexity to deserve a separate branch of the social sciences. There are several arguments for this position:

1. Unique research subject – Police science deals with institutional, organisational, legal, sociological, psychological and ethical issues of police work. The police are a state body in charge of maintaining public order and security, protecting human rights, supporting the community, and performing other multifunctional roles. Such a wide range of duties and powers makes police work scientifically specific. Authors such as Bittner (1970) and Reiner (2010) point out that the police possess the unique power of a "monopoly on force" in a civilian context, which significantly

distinguishes police science from, say, a purely military, intelligence or criminological approach;

2. Own methodology – Police science develops specific methodological tools and research focuses, such as:

- Problem-oriented policing, community policing, evidence-based policing, intelligence-led policing (Goldstein, 1979; Lum, Koper & Telep, 2011),
- Field research that involves direct participation or observation of the work of police patrols and units,
- Analysis of crime prevention strategies and other forms of endangering public order,
- Evaluation of the effects of police reforms, national and international,
- Comparative studies of National Police Systems and International Police Cooperation (Bayley, 1994).

Although the methods of other social disciplines (law, sociology, psychology, management) are necessarily used here, police science combines all these approaches into a single system dedicated to the police as a phenomenon;

3. Development of one's own academic and practical tradition – Several world-renowned journals (e.g. *Police Quarterly, Policing: A Journal of Policy and Practice, Policing & Society*) focus exclusively on topics in police science. Teaching at universities such as *Police Science* or *Polizeiwissenschaft* has gone far beyond the purely criminal or security dimension, encompassing much broader policing issues (Emsley, 2010). This confirms that a separate corpus of knowledge and research has gradually formed, which indicates the independence of the discipline;

4. Multidisciplinarity, not a derivative of other disciplines – Contrary to the idea that police science is just a combination of criminalistics and security, empirical analysis shows that they are:

- Legally based (competencies, procedures, rights and duties of the police),
- Sociologically oriented (police subculture, relations with citizens, psychology of police stress),
- Managerial and organisational (hierarchy, planning, resource management),
- Technological (digital forensics, surveillance systems, information systems, artificial intelligence in police operations),
- Ethical and focused on protecting human rights (limitation of the use of force, legitimacy, accountability).

The science of the police conceived in this way is not just a mere set of knowledge borrowed from other branches but a purposeful integration of different knowledge around a unique phenomenon – the police.

Although the basic premise of this paper is that police science should be a separate branch of science, it is inextricably linked to other sciences:

a) Crime sciences: The police are a key tool for detecting and investigating crimes. Partially, the same or similar problems are studied (forensic techniques, criminal tactics and methodology), but police science remains broader because it does not deal only with criminal offences but also with traffic safety, public order and peace, human rights, preventive activities, organisational development of the police, relations with the media, etc.;

b) Security sciences: A comprehensive security perspective includes political security and geopolitical aspects. In contrast, police science examines how policing contributes to stability and preserving order within a broader security system. It is, therefore, one segment among many in the field of security but specific enough to stand out as a separate branch;

c) Legal sciences: Police work is regulated by the Constitution, laws and bylaws. However, legal science does not focus exclusively on the police system; it has a broader scope (constitutional law, private law, international law, etc.). Police science, on the contrary, takes law as a starting point in the exercise of its powers but adds a broader socio-empirical and operational approach;

d) Sociology and psychology: Interpersonal relationships within the police, the attitudes and values of police officers, as well as the community's perception of the police are typical topics of police science that are intertwined with sociological and psychological concepts (Loftus, 2010);

e) Management and Business: The police is a significant public organisation. In modern contexts, performance and police integrity management strategies, organisational culture/behaviour, leadership, and planning are becoming part of research in police science (O'Neill et al., 2007);

f) Technical and technological sciences: In the domain of cybercrime, digital forensics, and advanced information systems, cooperation with engineering and IT sciences becomes necessary, but again, it is guided by the unique goals and competencies of police authorities.

However, this in no way diminishes the independence of police science and the necessity for it to exist as an independent scientific discipline; it only points to its interdisciplinarity and robustness as a relatively young scientific discipline. In some countries – primarily in Western Europe, North America and some neibouring countries – police sciences (police science, police studies, *Polizeiwissenschaft*)

have a well-founded academic and legal status[6]. Examples of such practices are:

- In Germany: Traditionally, there is a discipline called *Polizeiwissenschaft* – it is most often studied at Police higher education institutions and universities, so it is separated as a separate study program with a specific curriculum (Emsley, 2010);
- In the USA and the UK: Police Studies, Police Science or Criminal Justice programs with different degrees and majors, where in many cases, a clear distinction is made between Law Enforcement (Police) and Criminal Justice studies;
- In the region: In the Republic of Srpska, by a special Rulebook on Scientific Fields and Narrow Scientific Areas (2009), in addition to criminal science, specific narrowly professional areas related to the police have

[6] In Great Britain - University of Oxford, London School of Economics and Political Science, University of Cambridge, King's College London, University College London, University of Edinburgh, University of Manchester, University of Leeds, University of Kent, Cardiff University, University of Nottingham, University of Portsmouth, University of Bristol, University of Warwick, University of Essex, University of Sheffield, University of Birmingham, University of Glasgow, University of Liverpool, Queen Mary University of London, Queen's University Belfast, University of Sussex, Imperial College London, Northumbria University, Lancaster University, University of Leicester, Durham University, Newcastle University, University of Southampton, University of London, University of York, Keele University, De Montfort University, University of East Anglia, Brunel University London, University of Reading, University of Stirling, University of Exeter, University of Surrey, Swansea University, City - University of London, Sheffield Hallam University, University of Wales, Liverpool John Moores University, Royal Holloway - University of London, Loughborough University, University of Strathclyde, University of Plymouth, Middlesex University, University of the West of England, Manchester Metropolitan University, Nottingham Trent University, London South Bank University, University of Salford; In Germany – University of Hamburg, Goethe University of Frankfurt am Main, University of Mannheim, University of Bonn, Humboldt University of Berlin, University of Gottingen, Free University of Berlin; In the Netherlands – University of Amsterdam, Tilburg University, Utrecht University, Erasmus University Rotterdam, Leiden University, Maastricht University, University of Groningen, Wageningen University, Free University Amsterdam, Radboud University, Delft University of Technology, University of Twente; In Belgium – Catholic University of Leuven, Ghent University; In Switzerland - University of Zurich, University of Lausanne, Swiss Federal Institute of Technology Zurich, University of St. Gallen; In Sweden - Stockholm University, University of Gothenburg, Lund University; In Italy - Bocconi University, University of Milan, University of Bologna, University of Trento; In Denmark – University of Copenhagen, Aarhus University, Copenhagen Business School; In Norway - University of Oslo; In Russia - National Research University Higher School of Economics, RUDN University; In Austria - University of Vienna, Vienna University of Economics and Business; In Spain - Pompeu Fabra University, Carlos III University - Madrid; In Finland – University of Helsinki; In Ireland – University College Dublin; In Luxembourg – University of Luxembourg; In North Macedonia - University "St. Kliment Ohridski" Bitola; In Bosnia and Herzegovina - University of Sarajevo, University of Banja Luka; In Serbia - Criminal Police University, University of Belgrade.

been recognised so that police education and research have increasingly been profiled as an independent field.

These examples show that the conception of police science as a separate branch is legitimate and standard in international academic practice.

Thus, there is no doubt that police science should be classified as a social science, given that it deals with one of the institutions of executive power and its interaction with the community, other state organs and international factors. It should be an independent branch of science because: (1) it has a single subject (police, police work and all their specifics); (2) it has developed its methodology and accumulated scientific corpus; (3) it has an internationally recognised tradition (journals, conferences, university programs) and (4) it is associated with criminology and security sciences, but it is also broader – and therefore cannot be reduced to a mere study of crimes, nor a broader perspective of national or global security. Therefore, in the current nomenclature system of sciences in Serbia, which relies on Fraskati's nomenclature, police science belongs to the social sciences as an independent branch, along with criminology and security sciences. This respects the complexity of the police phenomenon, the growing importance of police work in modern society, and the emphasised multidisciplinarity and rich corpus of research developed and published at the national and international levels.

CONCLUSION

Through academic development and applied practice, police science has profiled itself as an independent, interdisciplinary field that integrates theoretical and methodological approaches from various scientific disciplines, including sociology, ethics, criminology, law, forensics, psychology, management, and information and telecommunication technologies. This scientific field not only studies police institutions and their operating models but also lays the foundations for developing and improving modern public safety strategies based on empirical research and theoretical models.

Key arguments that favour police science as a separate discipline include its epistemological and gnoseological independence, the development of methodological tools specific to the study of policing, and its interdisciplinary nature. Police science is not a simple extension of criminology, law, or sociology but an integrated field combining knowledge from multiple disciplines to conduct systematic research and improve police practice.

Methodological diversity, which includes quantitative, qualitative and comparative approaches, enables a comprehensive analysis of police institutions

and their adaptation to contemporary challenges. Of particular importance are technological innovations in policing, such as artificial intelligence, data analytics and digital forensics, which raise new questions about the ethics, privacy and accountability of police services. Police science, therefore, reflects changes in society and actively contributes to formulating policies and strategies that improve the efficiency and legitimacy of police organisations.

In modern security, marked by transnational threats such as terrorism, organised crime and cyberattacks, police science is a key factor in analysing and developing preventive strategies and operational procedures for proactive and repressive action. Its ability to combine theoretical knowledge with practical applications confirms its relevance and social usefulness.

In conclusion, police science as a separate academic discipline is not only an academic necessity but also a practical imperative in modern societies. Its further development should be based on interdisciplinary research, improvement of methodological approaches, and integration of modern technologies into the analysis and improvement of police practice. Through continuous research and evaluation of new strategies, police science will continue to play a key role in shaping a safer and fairer society.

REFERENCE LIST

Alimpić, D. (2018). Primena naučnih metoda u policijskim i sudskim istragama. NBP. *Nauka, bezbednost, policija*, 23(2), 201-204.

Bayley, D. H. (1994). *Police for the Future*. New York: Oxford University Press.

Bittner, E. (1970). *The Functions of the Police in Modern Society*. Rockville, MD: National Institute of Mental Health.

Braga, A. A., & Weisburd, L. D. (2010). *Policing Problem Places: Crime Hot Spots and Effective Prevention*. Oxford University Press.

Bruno, F. (1989). Le Scienze della Polizia, *POLIZIA MODERNA*, 41(2/3), 2-6.

Buturac, K., Solomun, D. (2013): Utemeljenost savremene policijske znanosti i njen doprinos policijskoj praksi. *Policija i sigurnost*, 22(1),131-155.

Crank, J. P. (2007). *Police Ethics: The Corruption of Noble Cause* (3rd Ed). Routlege.

Đurđević, Z., & Radović, N. (2017). *Kriminalistička operativa*. Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet.

Đurđević, Z., Kolarević, D., Ivanović, Z., Milojković, B., (2012). *Kriminalističko profilisanje – Primena geografskih informacionih sistema u kriminalističkom profilisanju.* Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, str. 279-331.

Emsley, C. (2010). *Crime and Society in England*, 1750–1900 (5th ed.). London: Routledge.

Farrington, D. P., MacKenzie, D. L., Sherman, L. W., & Welsh, B. C. (Eds.). (2002). *Evidence-Based Crime Prevention*. Routledge.

Ferguson, A. G. (2017). *The Rise of Big Data Policing: Surveillance, Race, and the Future of Law Enforcement.* New York University Press.

Goldstein, H. (1979). *Improving Policing: A Problem-Oriented Approach. Crime & Delinquency,* 25(2), 236–258.

Ivetić, S. & Prvilović, N. (2022). Reforms and specifics of the police system in Bosnia and Herzegovina. *Diplomacy and Security,* Volume V, Number 1/2022. 177-201.

Kesić, Z. (2013). Preispitivanje dometa pojedinih metodoloških pristupa u postupku naučnog istraživanja korupcije u policiji. NBP. *Nauka, bezbednost, policija*, 18(2), 107-124.

Kesić, Z., & Zekavica, R. (2019). *Policijska supkultura: Stvarnost policijske profesije*. Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet.

Klockars, C., Kutnjak-Ivković, S., Harver, W., & Haberfeld, M. (2000). *The Measurement of Police Integrity.* U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice.

Kuhn, T. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.

Loftus, B. (2010). Police occupational culture: Classic themes, altered times. *Policing & Society,* 20(1), 1–20.

Lum, C., & Koper, C. S. (2017). *Evidence-Based Policing: Translating Research into Practice.* Oxford University Press.

Lum, C., Koper, C. S., & Telep, C. W. (2011). The Evidence-Based Policing Matrix. *Journal of Experimental Criminology*, 7(1), 3–26.

Milašinović, S., & Kešetović, Ž. (2012). Između kvalitativne i kvantitativne metodologije - utemeljena teorija. NBP. *Nauka, bezbednost, policija*, 17(2), 29-38.

Milašinović, S., & Milojević, S. (2016). *Projektovanje i realizovanje naučnog istraživanja.* Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet.

Milidragović, D., & Milić N. (2024). Police officers' opinions about some effects of the use of body worn cameras. NBP. *Nauka, bezbednost, policija*, vol. 29, br. 2, str. 94-107.

Milojević, S., & Janković, B. (2022). *Osnovi policijske taktike*. Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet.

Milojević, S., Milojković, B., & Janković, B. (2012). Certain aspects of security science methodological bases. In Proceeding*: International scientific conference security and euroatlantic perspectives of the Balkans – police science and police profession (states and perspectives)* (Vol. II, pp. 51–67). Faculty of Security, Skopje.

Milojković, B. (2020). *Policijska topografija*. Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet.

Milojković, M., Petrović, J. (2019). Geoprostorna i vremenska distribucija krivičnih dela razbojništva na teritoriji Policijske uprave u Zrenjaninu 2009–2018. *Bezbednost,* 61(3), str. 5-31.

Milošević, N., & Milojević, S. (2000). *Osnovi metodologije bezbednosnih nauka*. Beograd: Policijska akademija.

O'Neill, M., Marks M., & Singh, A. (2007). Police Occupational Culture: New Debates and Directions. *Sociology of Crime, Law and Deviance*, 10, 85–102.

Palmiotto, M. (2011). *Community Policing: A Police-Citizen Partnership*. New York: Routledge.

Perry, W. L., McInnis, B., Price, C. C., Smith, S. C., & Hollywood, J. S. (2013). *Predictive Policing: The Role of Crime Forecasting in Law Enforcement Operations.* RAND Corporation.

Reiner, R. (2010). *The Politics of the Police* (4th ed.). Oxford: Oxford University Press.

Stajić, LJ. (2021). *Osnovi sistema bezbednosti – sa osnovama istraživanja bezbednosnih pojava.* Novi Sad: Pravni fakultet.

Stenning, P. (2009). Police Occupational Culture: New Debates and Directions. *British Journal of Criminology* 49: 916-918. Amsterdam: Elsevier JAI Press.

Stevanović, O. (2012). *Bezbednosni menadžment*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.

Westmarland, L. (2005). Police Ethics and Integrity: Breaking the Blue Code of Silence. *Policing and Society*, 15(2), 145–165. https://doi.org/10.1080/10439460500071721

УДК:
3.077.7:323.285 Кенеди Ц. Ф
005.923.1:351.746.1
Оригинални научни рад
ДОИ: 10.5937/DB2501075L

Дипломатија и безбедност
Година 8.
Број 1/2025.
Стр. 75-93.

Радојица Лазић[1]
Наташа Канкараш[2]

ТАЈНЕ ОПЕРАЦИЈЕ ЦИА И ДЕКЛАСИФИКОВАНА ДОКУМЕНТА О УБИСТВУ АМЕРИЧКОГ ПРЕДСЕДНИКА ЏОНА КЕНЕДИЈА

Сажетак

Ступајући на дужност 23. јануара 2025. године, амерички председник, Доналд Трамп донео је извршну уредбу о декласификацији преосталих досијеа америчких служби безбедности који се односе на убиство председника Џона Кенедија. Поменута уредба резултирала је објављивањем 63400 страна различитих докумената који би могли имати било какву везу са атентатом од 22.новембра 1963. године у Даласу. Раније конгресне истраге утврдиле су да атентат није био резултат завере, већ дело појединца, бившег маринца и пребега Лија Харвија Освалда. Међутим, током протеклих деценија, америчка јавност није била спремна да поверује у званичне извештаје владиних комисија које нису успеле да пронађу било какав разложан политички или идеолошки мотив атентата. Спекулације о детаљима који се везују за Кенедијево убиство развијале су се током времена, генеришући бројне теорије о вишеструким стрелцима и могућој умешаности Совјетског Савеза, мафије и ЦИА. Истражујући новоотворена документа и другу грађу која се односи на убиство председника Кенедија, у овом раду фокус је усмерен на методологију рада и специјалне операције Централне обавештајне агенције (ЦИА) у иностранству. Посебна пажња посвећена је и личности атентатора Лија Харвија Освалда. У том конктексту, у раду је покушано да се утврди веза између њега и различитих служби безбедности са којима је индиректно или директно могао бити у контакту.

Кључне речи: *ЦИА, тајне операције, атентат, Џон Кенеди, Ли Харви Освалд*

---

[1] Факултет за дипломатију и безбедност, Универзитет „Унион – Никола Тесла”, Београд, Србија, radojica.lazic@fdb.edu.rs

[2] Факултет за дипломатију и безбедност, Универзитет „Унион – Никола Тесла”, Београд, Србија, natasa.kankaras@fdb.edu.rs

УВОД

Амерички председник Хари С. Труман (Harry S. Truman) творац је идеје о формирању Централне обавештајне агенције (The Central Intelligence Agency – CIA), основане 26. јула 1947. године. Наводно, она је настала „из страха од совјетске претње која се појавила у годинама после Другог светског рата, када је подела Европе и Кореје постала трајна". Новонастала обавештајна служба у почетним фазама била је „ограничена у својим задацима и остала је донекле неагресивна" (Milašinović, 1979: 58).

То је било и логично за нову службу, која тек треба да стекне кредибилитет. Међутим, чак и током Труманових мандата, ЦИА је почела „брзо да расте", што је резултат различитих спољних притисака; најпре, због потребе да се супротстави совјетској субверзивној делатности, а затим и као последица изненадног избијања рата на Корејском полуострву. У другој деценији постојања, ЦИА се испрофилисала као модерна и моћна обавештајна служба. Побољшала је своје капацитете у свим фазама обавештајног циклуса (планирање и давање задатака, прикупљање, анализа и достављање и коришћење података), од изградње нових алата за прикупљање, до вештијих метода долажења до значајних сазнања. Истовремено, тајне операције су јој омогућиле да остварује огроман утицај у креирању америчке политике на глобалном плану. Такву моћ није могла имати у време председничког мандата Трумана. Од оснивања, па све до шездесетих година прошлога века, ЦИА је технолошки убрзано напредовала и подизала своје обавештајне капацитете.

Главни задатак новоосноване агенције био је да креира обавештајне процене о страним државама (у оквиру Канцеларије за специјалне операције). Те послове ЦИА ће наставити да обавља и у каснијем периоду. Међутим, страх од комунистичког утицаја у западноевропској политици (конкретно, у Француској и Италији), довео је до тајних акција осмишљених да преокрену резултате избора на штету комунистичких партија (Ilić, 2024). Неспоран успех у овом подухвату довео је до стварања Канцеларије за координацију политике (Office of Policy Coordination) 1948. године, од стране Савета за националну безбедност (National Security Council – NSC). Закон о Централној обавештајној служби из 1949. године омогућио је агенцији да се још брже развија. Тајне акције започете су у време Труманове администрације, али никада нису заживеле током њеног мандата. Труман их је прихватио, али је показивао резервисаност, за разлику од наредног председника Ајзенхауера (Dwight D. Eisenhower). Агенцију коју је основао, Труман ће у каснијем периоду свог живота оштро критиковати, тврдећи да се није испрофилисала онако како је очекивао.

Двојица људи који су обављали функцију директора Централне обавештајне агенције током Трумановог председничког мандата, а које је он изабрао за ту позицију, појаснили су, у извесној мери, Труманове ставове према ЦИА. Први, адмирал Роско Х. Хиленкотер (Roscoe Henry Hillenkoetter), није толико инсистирао на потврђивању прерогатива ЦИА, мада је током периода на челу агенције трпео велике притиске.[3] Други, генерал Волтер Бедел Смит (Walter Bedell Smith), који је био амерички амбасадор у Совјетском Савезу од 1946. до 1948. године, није био присталица тајних акција. Инсистирао је на томе да се организација у потпуности стави под његову команду, како би се авантуризам у њеном деловању могао обуздати.

Дакле, правни оквир за рад ЦИА успостављен је законима из 1947. и 1949. године.[4] Иако је Труман потписао директиве којима се даје сагласност за низ тајних операција, оне се током његовог мандата никада нису проширile изван покушаја инфилтрације у совјетски блок и „црвену" Кину. Ни он, ни његови директори, нису хтели да „дају налог" за пучеве које је Ајзенхауер касније подржао. Труман се ограничио на активности за које се унапред знало да имају мале шансе за успех. Обавештајни продор у комунистичке земље, које су биле главна мета напада, био је изузетно тежак.

Када је Ајзенхауер освојио председнички мандат, именовао је Алена Далеса (Allen Welsh Dulles) за директора ЦИА.[5] Обојица су били заинтересовани за тајне операције и оптимистично су гледали на њихову сврсисходност и ефикасност. То је потврђено успешно изведеним акцијама у Ирану 1953. и Гватемали 1954. године. Председник Ајзенхауер био је задовољан, јер је ангажманом ЦИА имао „јефтин алат спољне политике", и на тај начин је „избегавао конвенционални војни сукоб, који се показао непопуларним у каснијим фазама Корејског рата". Таква опредељеност у вођењу спољне политике кулминирала је низом завера, пучева и атентата. Специјалне операције које је водила ЦИА педесетих и шездесетих година прошлога века биле

[3] Група за обавештајна истраживања (Intelligence Survey Group – ISG) учествовала је у изради Далесовог извештаја (The Dulles Report), једне од најутицајнијих процена функционисања обавештајне заједнице Сједињених Држава, а посебно Централне обавештајне агенције (ЦИА). Извештај је поднет Савету за националну безбедност 1. јануара 1949. Неке од кључних тачака су: Све тајне операције треба да буду интегрисане у једну канцеларију ЦИА, под надзором Савета за националну безбедност; Унутрашња структура и систем управљања особљем ЦИА нису били правилно организовани и одговорности одељења треба да буду јасније, а избор особља адекватан; Подржава се тајност буџета ЦИА, како би се обезбедила административна флексибилност и анонимност.

[4] The National Security Act (1947); T*he Central Intelligence Agency Act* (1949).

[5] Ален Далес био је адвокат, први цивилни директор ЦИА (1953-1961), као и члан Воренове комисије која је истраживала убиство председника Кенедија.

су усмерене против страних лидера и режима који су сматрани за претњу америчким безбедносним, политичким, али и корпоративним интересима. ЦИА је, такође, била укључена у многе контроверзне и потпуно нелегалне операције, попут отмица, физичких мучења и кршења основних људских права, као и тајних паравојних активности. Ова трансформација одражавала је на неки начин и склоности „кључних креатора политике током Ајзенхауерове администрације" (Thomas, 2006).

Декласификована документа из досијеа о убиству Кенедија (National Archives and Records Administration, 2025), као и раније конгресне истраге, послужили су као шири корпус за истраживање и дефинисање теме овог рада. Поред тога, користећи различите научне поступке, попут анализе садржаја, упоређивања различитих докумената и синтезе нових података, дошло се до сазнања која у значајнијој мери осветљавају догађаје повезане са атентатом на америчког председника и личношћу атентатора.

ВЕЛИЧИНА БУЏЕТА ЦИА

Буџет Централне обавештајне агенције увећаван је из године у годину. Како је агенција расла и развијала се, тако је растао и њен буџет. Могуће је идентификовати два фундаментална механизма за рани систем додатног финансирања ЦИА: стварање „резервог фонда" за ванредне ситуације и коришћење „параван компанија" за прикривање активности финансирања. Индикативан је податак да је годишњи буџет ЦИА порастао са 52 на 587 милиона долара у периоду од 1950. до 1953. године (Fisher, 2024: 37).

Неке детаље о утрошеним средствима објавио је лист „Вашингтон пост" (The Washington Post), позивајући се на документе који су „процурели" захваљујући узбуњивачу Едварду Сноудену (Edward Joseph Snowden). Након објављивања великог броја информација које се тичу рада америчких служби безбедности, захваљујући својој довитљивости, а по некима, и помоћи руских служби безбедности, он је током 2014. године успео да побегне у Русију, где и сада живи (Myre, 2023).

Укупан износ буџета намењен обавештајним службама почео је да се објављује (у збирном износу) од 2007. године. Амерички конгрес донео је ту одлуку, без обзира на то што су службе безбедности биле против такве врсте транспарентности. Међутим, САД никада нису објавиле преглед буџета сваке од тих агенција појединачно, како и на који начин троше новац који им је доделио Конгрес (McGregor, 2013). Надзору Конгреса дуго је недостајао комплетан увид у механизам финансирања обавештајних служби.

Интересантан је документ тзв. „црног буџета" за 2013. годину. Он детаљно описује све, од сопствених процена агенција о њиховим снагама и слабостима, до земаља које сматрају најтежим противницима и потенцијалним „метама". У њему се наводи пет земаља: Кина, Русија, Иран, Куба и Израел, као „приоритетне" контраобавештајне мете, односно земље за које САД брину да их шпијунирају (McGregor, 2013).

Северну Кореју обавештајне агенције САД наводе као најтежу мету. Признају да практично немају никакво сазнање о намерама и размишљању лидера те државе. Да би прикупили податке о тој тајновитој земљи, прибегавају различитим оперативним мерама и методама, укључујући и савремена техничка достигнућа за надзор (McGregor, 2013).

Према подацима који су доспели у јавност 2013. године, ЦИА потроши око 28 процената укупног обавештајног буџета САД, што је износило око 14,7 милијарди долара. Следеће по величини је тело за електронски надзор комуникација – Национална безбедносна агенција – НСА (National Security Agency – NSA), у којој је Сноуден службовао те године, у прислушном пункту на Хавајима. НСА је 2013. године имала буџет у износу од 10,8 милијарди долара. Укупна цифра од 52,6 милијарди долара, садржана у строго поверљивом образложењу буџета Конгреса, не подразумева укупне трошкове обавештајних служби. Она не укључује Федерални истражни биро (ФБИ), као и додатних 23 милијарде долара које је војска трошила на шпијунажу (McGregor, 2013).

У изјави за Вашингтон пост, Џејмс Клапер (James Robert Clapper), директор Националне обавештајне службе (National Intelligence), рекао је да су САД „значајно уложиле у обавештајну заједницу од терористичких напада 11. септембра, као и у периоду који укључује ратове у Ираку и Авганистану, арапско пролеће, ширење технологије оружја за масовно уништење и асиметричне безбедносне претње у областима као што је сајбер ратовање". Нагласио је да су буџети америчких служби безбедности нетранспарентни „зато што би могли да пруже увид страним обавештајним службама да разазнају наше главне националне приоритете, изворе и методе које нам омогућавају да добијемо информације за супротстављање претњама" (McGregor, 2013).

КРАТКА ХРОНОЛОГИЈА „ИНТЕРВЕНЦИЈА" ЦИА У НЕКИМ ДРЖАВАМА

Амерички конгрес 1949. године усвојио је Закон о ЦИА[6], који дозвољава тој служби да се оглуши о законе који се односе на откривање информација у вези са организацијом, да троши средства без обзира на прописе о потрошњи и да склапа уговоре и врши набавке без оглашавања.[7]

Уз таква овлашћења без преседана, неограничен приступ новцу, слободу да делује без надзора или увида од стране било које владине институције, ЦИА је постала „држава у држави". Зато се, према неким тврдњама, на основу моћи којом располаже, ЦИА може рангирати „као четврта светска сила, после САД, Русије и Кине" (Jeffreys-Jones, 2022: 33).

Кратка историја активности ЦИА могла би се окарактерисати на следећи начин: агенција користи сва могућа средства за постизање циља; циљеви су контрадикторни и често служе само њој; ради постизања циљева, агенција прави савезе који су, понекад, супротни интересима спољне политике САД (CIA, 1972).

У документу који је декласификован и одобрен за објављивање током 2005. године, могу се видети, у најкраћим цртама, акције и специјалне операције које је ЦИА изводила у различитим деловима света (CIA, 1972).

Током 1952, не видећи никакву предност у подржавању пропадајуће монархије краља Фарука (Farouk of Egypt), ЦИА је одиграла важну улогу у подршци побуни у Египту, која је поставила генерала Нагиба (Naguib) и Гамала Абдула Насера (Gamal Abdul Nasser) на чело земље. Насер се, међутим, показао независнијим него што је америчка влада очекивала. Касније, Стејт департмент (The United States Department of State) је убедио председника Ајзенхауера да одбије америчку помоћ у изградњи Асуанске бране.

Хозе Фигерес (Jose Figueres) 1953. године постао је председник Костарике, пошто је као умерени социјалиста победио на непосредним изборима. Такав резултат није одговарао америчкој обавештајној служби. ЦИА се није слагала са његовом политиком, нарочито у оном делу који је дозвољавао азил свима који су то желели. Сматрала је да би то могло наштетити

---

[6] *The Central Intelligence Agency Act,* усвојен од стране Конгреса 27. маја 1949, а ступио на снагу 20. јуна те године.

[7] Покушај оспоравања уставности овог Закона догодио се 1972. године у случају Врховног суда: Сједињене Државе против Ричардсона, на основу тога што је Закон био у супротности са претпоследњом клаузулом Члана I, Одељка 9 Устава Сједињених Држава, који каже: „Новац се не сме повлачити из трезора, осим као последица апропријација донетих законом; с времена на време ће се објављивати редован извештај и обрачун прихода и расхода свих јавних средстава".

њеном утицају и могућностима за прикупљање података и контролисање политичких кретања на том простору. Да би се решила Фигереса, осмислила је план свргавања, који је био супротан интересима власти у САД. Тиме је створила озбиљну забуну, јер је америчка званична дипломатија имала супротне циљеве: амерички амбасадор у тој земљи предлагао је председнику Ајзенхауеру да позове Фигереса у Вашингтон, како би му пружио подршку.

Мухамед Мосадек (Mohammed Mossadegh), премијер Ирана, кога је именовао шах, попустио је народном расположењу и национализовао англоиранску нафтну компанију 1953. године. То је изазвало бојкот иранске нафте и економија је почела да посустаје. Суочене са таквим околностима, британска и америчка влада су одлучиле да свргну Мосадека. Специјални задатак је добио Кермит (Ким) Рузвелт (Kermit Kim Roosevelt), унук некадашњег председника Теодора Рузвелта (Theodore Roosevelt). Он је илегално ушао у земљу и почео да организује оперативце ЦИА како би свргнули Мосадека. Успешно је обавио тај посао: Мосадек је ухапшен, а шах се вратио из незваничног егзила у Риму. Свргавање је донело добар резултат за амерички бизнис. Британци су изгубили свој монопол, а конзорцијум компанија Галф Оил, Стандард Оил и Мобил Оил (Gulf Oil, Standard Oil and Mobil Oil) добио је 40% концесије у реорганизацији бивше компаније. Рузвелт је касније напустио ЦИА да би преузео позицију у новоформираној нафтној компанији.

Један од најтрагичнијих примера интервенције ЦИА у спољне послове друге државе била је Гватемалска револуција 1954. године. Хакобо Арбенс Гузман (Jacobo Arbenz Guzman), изабрани социјалистички председник, био је човек кога је ЦИА планирала за свргавање. Гузман се превише спријатељио са Совјетским Савезом и починио је неопростиви грех експропријацијом 225.000 хектара поседа компаније *United Fruit*, као део аграрне реформе ширих размера. Тако су САД покренуле активности против Гузмана у јуну 1954. године. Тајна операција у Гватемали носила је шифровани назив *PBSuccess*, а одобрење за њу дао је председник Ајзенхауер у августу 1953. Операција је имала почетни буџет од 2,7 милиона америчких долара за психолошко ратовање, политичке и непосредне акције.[8] У том подухвату ЦИА је водила главну реч. Подржавајући Карлоса Кастиљо-Армаса (Carlos Castillo-Armas), гватемалског пуковника обученог у Америци, агенција је припремала пучисте у Хондурасу и стрпљиво чекала прави тренутак да крене против Арбенсове владе. Идеална прилика указала се доласком шведског те-

[8] Поменутих 2,7 милиона долара уложених у операцију која је имала за циљ успостављање режима који би одговарао америчким политичким и корпоративним интересима данас вреде око 32 милиона долара.

ретног брода, који је пристао у Пуерто Бариос и спремао се да истовари 2.000 тона чехословачког оружја. Арбенсова влада је пала за десет дана и Кастиљо-Армасов репресивни режим је преузео власт (Milašinović, 1979: 138-139). Једна од првих акција нове владе била је именовање „одбрамбених одбора" који су могли да се састају у тајности и прогласе било кога „комунистом".

Вашингтон је 1958. године био забринут због левичарских тенденција индонезијског председника Сукарна (Sukarno). Није им одговарало што се „спријатељио са Совјетима", што је започео експропријацију огромних делова бивше холандске имовине и подржао комунистичку коалицију у својој влади у Џакарти. Због свега тога, као и због великог богатства индонежанског архипелага, ЦИА је покренула свргавање Сукарнове владе. Још једном се појавио познати сценарио: Стејт департмент је све негирао, док је ЦИА слала своје бомбардере Б-26 са јужних Филипина, засипајући бомбама мала острва насељена Индонежанима који су подржавали Сукарна. Када је један амерички пилот, у пролеће 1958. године, оборен изнад Амбоније, америчка влада је морала да одговара уместо ЦИА.

За разлику од Ирана током 1953, ЦИА је била мање успешна у Ираку 1958. године. Након револуционарних збивања у тој држави, што је резултирало убиством краља Фејсала (King Feisal), нова влада се суочила са низом побуна различитих племенских фракција, које су биле бесне због убиства суверена. Нестабилност је подстицала ЦИА, активно подржавајући племена. Економски интереси западних држава, посебно у области производње нафте, довели су до подршке прозападној влади у тој земљи. Из тих разлога, ЦИА је настојала да амортизује арапске апеле на јединство. Да би подрила програме Радио Каира, који је био главни носилац тих активности, утицала је на формирање нових радио станица у региону и емитовање програма који су одговарали интересима прозападних снага.

Након повлачења Француске из Индокине 1954. године, Лаос је доживео озбиљна политичка превирања. ЦИА је била активно укључена у сваки аспект дешавања у тој држави. У децембру 1959. године, високо плаћени десничарски војни вођа, Фуми Носуван (Phoumi Nosouvan), добио је помоћ ЦИА у свргавању владе Фуија Сананиконеа (Phoui Sananikone), коју је отворено подржавала америчка администрација. Користећи намештене изборе у априлу 1960. године, ЦИА је успела да одржи Носувана на власти. Када је Носуван ипак свргнут, америчка обавештајна служба му је помогла да успостави своју власт у провинцији Саванакет, иако је званични Стејт департмент стао на страну официра, Конг Леа (Kong Le). Са упадом Северних Вијетнамаца на територију Лаоса, ова служба покушала је да организује племена које су расута по планинама Индокине.

Америчка обавештајна служба била је присутна у Вијетнаму чак од Другог светског рата. Утицај агенције прожимао је цео спектар америчке политике у овој држави. Већ од 1955. године развијала је „блиски" однос између председника Дијема (Ngo Dinh Diem) и госпође Нху (Madame Nhu).[9] Такође, неколико година касније, ЦИА је ковала заверу са будистима да убије Дијема. Средствима ЦИА формирани су тимови Револуционарног развојног кадра задуженог за обављање „добрих дела" за сељаке. Али њихова права функција била је да прикупљају обавештајне податке и служе као милиција. Агенција је, такође, основала вијетнамски ФБИ и остваривала тесну сарадњу са запосленима из USAID-а како би координирала полицијске активности на нивоу села. Раније су били укључени у обуку Монтањара у високоравнима централног Вијетнама, али су касније ту одговорност предали Специјалним снагама. На том простору организовала је системе за прикупљање обавештајних података који су били координисани са мобилним трупама ЦИА (Провинцијска извиђачка јединица, The Provincial Recon Unit-PRU).

Операције ЦИА у Британској Гвајани од 1962. до 1966. године откриле су у којој мери је она утицала на политичка дешавања у том делу света. Чеди Џаган (Cheddi Jagan), марксистички оријентисани премијер Британске Гвајане, није уживао поверење САД. ЦИА је, преко оперативаца у синдикатима, подржала дуготрајне штрајкове у овој малој јужноамеричкој земљи, у њиховом успешном настојању да свргну Џагана. У ту сврху, око 1.000.000 долара америчког новца било је усмерено кроз придружене синдикате које је контролисала.

ДИПЛОМАТСКЕ МИСИЈЕ КАО ПОКРИЋЕ ЗА ДЕЛОВАЊЕ ЦИА

Недавно декласификовани документи који се односе на убиство председника Кенедија (John Fitzgerald Kennedy) откривају опсежно коришћење дипломатских мисија као покрића за активности ЦИА педесетих и шездесетих година прошлога века. Материјали из досијеа о атентату на председника Кенедија указују да је ова обавештајна агенција имала значајно присуство у америчким амбасадама широм света, са легендираним агентима који су се представљали као званичници Стејт департмента. Открића, укључена у више

[9] Мадам Нху била је *de facto* прва дама Јужног Вијетнама од 1955.до 1963.године. Била је супруга Нго Дин Нхуа, брата и главног саветника председника Нго Дин Диема. Пошто је Дием био доживотни нежења и пошто су она и њена породица живели заједно са њим у председничкој палати, сматрана је првом дамом. Позната по својим коментарима којима је нападала и оштро осуђивала будистичку заједницу Јужног Вијетнама и снажан утицај и присуство САД у земљи, отишла је да живи у егзилу у Француској након што су јој муж Нху и председник Дијем убијени 1963.године.

од 63.000 страница које је Трампова администрација објавила 18. марта 2025. године, указују на тајне операције ЦИА из периода Хладног рата и тензије које је стварала унутар америчке дипломатије.

Меморандум Артура Шлезингера Млађег (Arthur Meier Schlesinger Jr.), саветника председника Кенедија, од 30. јуна 1961. године [10] открива да је на дан Кенедијеве инаугурације, 47% политичких функција у америчким амбасадама широм света било попуњено агентима ЦИА, који су деловали са дипломатским покрићем. У неким случајевима, наглашава се у том документу, шеф мисије ЦИА имао је већи утицај од амбасадора и водио је политику која је била у супротности са званичним дипломатским циљевима САД.[11]

У овом алармантном допису упућеном америчком председнику, након неуспеле акције у Заливу свиња, Шлезингер упозорава да „агенција посвећена тајним активностима може себи приуштити проклето мало видљивих грешака". У том смислу, наводи се неколико амбасада у којима је ЦИА доминирала у политичким одељењима. Тако је у Бечу од 20 службеника, њих 16 било из ове службе. У Чилеу је 11 од 13 службеника било особље те агенције, док је у Паризу ЦИА имала чак 123 службеника, а њени оперативци бројчано су надмашили званично дипломатско особље. Поред тога, агенција је монополизовала контакте са кључним француским политичарима, укључујући и председника Народне скупштине. У том документу поменута је сумњива улога ове обавештајне службе у алжирском пучу у априлу 1961. године. Из тих разлога, он је веома значајан за разумевање и анализу Кенедијевог проблематичног односа са ЦИА. Поред тога, он наглашава забринутост тадашње америчке администрације због растућег утицаја агенције на спољну политику (Schlesinger, 1961).

Шлезингер се залагао за смањење броја оперативаца у америчким амбасадама, упозоравајући да агенција задире у традиционалну улогу Стејт департмента. Предложио је да амбасадори имају потпуну контролу над операцијама ЦИА и залагао се за постепено смањење броја обавештајног особља које ради под дипломатским покрићем. Иако је Кенедијева администрација била свесна доминације у амбасадама, многим истраживачима није јасно зашто су те информације остале поверљиве више од шест деценија. Одлука председника Трампа да објави 2.182 нових досијеа из Кенедијеве архиве пружила је потпунији увид у обавештајне операције током Хладног рата. Ипак, неки делови остају и даље „запечаћени" и недоступни јавности, на-

[10] Наведени документ, који садржи 15 страна, под насловом „Реорганизација ЦИА", упутио је тадашњем америчком председнику Џону Кенедију.

[11] Шлезингер упозорава да је „понекад шеф мисије ЦИА био дуже у земљи, располагао је са више новца, имао је већи утицај (и био је способнији) од амбасадора. Често је имао директан приступ премијеру".

рочито они који би могли указати на саучеснике и позадину убиства председника Кенедија (Hanna & Stengle, 2025).

Треба подсетити и нагласити да је Бечка конвенција о дипломатским односима из 1961. године кодификовала норме понашање дипломатских представника. Обавештавање легалним средствима спада у основну функцију ових послова, док је обавештајна делатност изричито забрањена. У том смислу, недопустиве су било какве прикривене активности које спроводи акредитовани дипломата или дипломатска мисија (Lazić, 2016: 233-25; Stajić & Lazić, 2015: 387-392). Међутим, танка је линија која раздваја обавештавање (као дипломатску функцију) и обавештајни рад као забрањену делатност.

Дипломатија је дефинисана као „процес дијалога и преговора, у коме земље остварују своје односе и раде на постизању циљева другим средствима" (Vasić, 2010: 14-16; Kreća, 2015). За обављање дипломатских активности обавештајне службе су коришћене и у ранијем периоду, када су послове дипломатије, тајних акција и прикупљање обавештајних података обављали исти људи (Lazić, 2016: 237; Lazić, 2020: 87-104; Mirkov, 2023). Анализирајући декласификована документа и друге изворе који се односе на убиство америчког председника Џона Кенедија, може се сасвим поуздано закључити да је то била пракса, не само ЦИА, већ и многих других служби безбедности тога времена. Без обзира на јасне норме међународног права и Бечке конвенције о дипломатским односима, она сеже и до садашњег времена.

Обавештајни рад се најчешће дефинише као планирање, сакупљање, процена, анализа, израда и достављање (дисеминација) корисницима поверљивих информација у сврху доношења политичких, безбедносних, војних, економских и других одлука од стране највишег руководства државе. Са правовременим и ваљаним информацијама о догађајима или активностима који предстоје или су у току, они који доносе одлуке могу стећи одлучујућу предност над супарницима и у мирнодопско и у ратно време (Bajagić, 2010: 24-33; Betts, 2007: 14-15; Lazić, 2023: 49; Ronin, 2009: 29). Зато се „подаци морају добити од људи који познају околности у којима се налази непријатељ" (Cu, 2014: 175).

Добро испланиран обавештајни рад у великој мери може пружити подршку дипломатији, нарочито прикупљеним подацима до којих дипломатски представници не могу доћи. Зато се поуздано може казати да „обавештајци омогућавају спровођење тајних политика и тајних акција, па тако утичу на збивања у међународној заједници" (Parezanović, 2014: 37; Savić & Bajagić, 2003: 17-42; Stajić & Lazić, 2015: 385).

Истражујући феномен легендирања обавештајца у дипломатску мисију (са лажним покрићем), сасвим извесно се може тврдити да и у садаш-

њим околностима постоје такви примери који, веома често, промакну и будном оку безбедносне, односно контраобавештајне службе.[12]

ЛИ ХАРВИ ОСВАЛД У ДЕКЛАСИФИКОВАНИМ ДОКУМЕНТИМА

Након Освалдовог (Lee Harvey Oswald) хапшења и убиства, постало је јасно да он није био само запослени радник на примању и попуњавању поруџбина у складишту књига у Даласу. Што је више информација излазило на видело, то је његова каријера изгледала необичнија. Као бивши маринац, пребегао је у Совјетски Савез, а након тога, уз помоћ и посредовање америчких власти, вратио се поново у САД; био је укључен и у про и анти-кастровске активности у Њу Орлеансу. Волео је оружје и био је заинтересован да га купи поруџбином преко поште.

Ли Харви Освалд остаје једна од најзагонетнијих личности у америчкој историји, првенствено познат по својој улози у атентату на америчког председника Џона Ф. Кенедија. Његов живот обележиле су турбуленције, идеолошке промене и низ догађаја који су кулминирали извршеним атентатом на председника Кенедија 22. новембра 1963. године у Даласу (Bojczuk, 2014).

Освалдово образовање било је недоследно. Похађао је бројне школе широм Луизијане, Тексаса и Њујорка. Изостајање са наставе и проблеми у понашању довели су до психијатријске процене када је имао 12 година. Дијагностикована му је „емоционална поремећеност" због недостатка стабилног породичног окружења. Оваква рана животна искуства створила су осећај изолације и тежњу за припадношћу, што је касније утицало на његове идеолошке склоности.[13]

Са 17 година, Освалд се пријавио у Амерички маринski корпус. Обучавао се за радарског оператера и достигао чин редова прве класе. Међутим, његову војну каријеру су обележили дисциплински проблеми, укључујући два процеса пред војним судом, један због неовлашћеног поседовања ватреног оружја и други због напада на наредника. Због тих инцидената био је деградиран у чин редова.

[12] Недавни случај првог секретара хрватске амбасаде у Београду, који је деловао као легендирани обавештајац, управо нам говори да многе државе свесно улазе у дипломатски ризик, покушавајући да остваре одређени успех на обавештајном плану.

[13] Оваква рана психолошка карактеризација Освалда касније је допринела промовисању теорије о „усамљеном убици" или „усамљеном лудаку", који је неспособан да изгради смислене односе са другима и који има опсесивну жељу да остане упамћен у историји.

Током 1959. отпуштен је из активне војне службе. Убрзо након тога пребегао је у Совјетски Савез, где је, наводно, изјављивао да ће се одрећи америчког држављанства и да ће предати тајне које је стекао док је радио као радарски оператер за шпијунски авион U2. Настанио се у Минску, где је радио у фабрици радио и телевизијских апарата. Тамо је упознао и оженио се Марином Прусаковом, студенткињом фармације. Пар је добио прву ћерку, Џун, 1962. године. Док је боравио у Совјетском Савезу, постоје претпоставке да га је КГБ надзирао. Разочаран совјетским животом, вратио се са породицом у Америку у јуну 1962. године, настанивши се у Тексасу.

Освалдов приватни живот је био сложен. Брак са Марином суочио се са изазовима, укључујући финансијске потешкоће и породичне спорове. Друга ћерка, Одри, рођена је у октобру 1963. године, само месец дана пре атентата. Освалдови односи са мајком, браћом и сестрама били су затегнути.

Када је убијен, након атентата на председника Џона Кенедија, његова имовинска карта била је око 250 долара. Примарни приходи долазили су од слабо плаћених послова, укључујући и позицију у тексашком складишту школских књига. Породица је живела скромно, често се борећи да састави крај с крајем.

Након повратка у САД, Освалд је био под „будним оком" ФБИ, због времена проведеног у Совјетском Савезу и прокубанских активности. Такође, ЦИА га је држала под прилично агресивним надзором само неколико недеља пре атентата, током посете Мексико Ситију. Убио га је власник ноћног клуба Џек Руби (Jack Ruby) 24. новембра 1963. године, два дана након хапшења.[14] Тај догађај уживо је преносила америчка телевизија.[15]

Личност и каријера Освалда обилују контрадикторним подацима, због чега сам чин атентата остаје деценијама у простору контроверзи, супротстављених извештаја и неодговорених питања. Освалдов повратак у САД 1962. године одобриле су америчке власти. Због бекства у Русију, није кривично гоњен. Стејт департмент је помогао његовом повратку, позајмљујући му новац за пут. По повратку, он и његова супруга (Рускиња) настанили су се у области Даласа. Тамо су се спријатељили са Џорџом де Мореншилдтом (George Sergius de Mohrenschildt), нафтним геологом, који је одржавао контакте са америчком обавештајном службом. Дружили су се са антисовјетском руском емигрантском заједницом у Даласу. У јуну 1963. године,

[14] Рубијеви мотиви за пуцање на Освалда остају нејасни, што подстиче теорије завере око атентата на Кенедија. Руби, за кога се сумњало да је повезан са активностима организованог криминала, осуђен је за убиство, али је умро пре него што је ново суђење могло да се одржи.
[15] Убиство је преношено уживо на националној телевизији и то је прво познато убиство човека виђено уживо у ТВ преносу. Овај догађај сматра се прекретницом за радио-дифузно новинарство, посебно у начину на који телевизија извештава о најновијим вестима.

Освалд је поднео захтев за нови пасош. У пријавном формулару навео је да планира да путује у Совјетски Савез. Пасош је одобрен већ следећег дана.

Два месеца раније, преселио се у Њу Орлеанс, наводно, да би пронашао посао. Одмах по пресељењу, успоставио је контакт са неколико кубанских антикастровских активиста, укључујући Карлоса Брингијера (Carlos Jose Bringuier), који је био задужен за односе с јавношћу за две организације: Кубански револуционарни савет (Consejo Revolucionario Cubano) и Револуционарни директоријум (Directorio Revolucionario Estudiantil), студентско удружење. Брингијер је био изненађен када мује Освалд понудио помоћ у обуци у паравојном кампу којим је делимично управљало антикастровско студентско удружење Револуционарни директоријум (ДР). Претпоставио је да је Освалд инфилтратор који ради или за прокастровски покрет или за неку америчку агенцију, као што је ФБИ.

Брингијерове сумње биле су оправдане, јер је неколико дана касније срео Освалда, који је делио летке са натписом „Руке даље од Кубе!" у име Комитета фер-плеј за Кубу (The Fair Play for Cuba Committee), прокастровске организације коју је ДР посебно циљао. Том приликом њих двојица су се посвађали. Позвана је полиција и Освалд је провео ноћ у затвору.

Пуштање из затвора преносили су локални медији. Неколико публицитетских трикова помогли су му да се додатно идентификује са прокастровским циљевима. У ту сврху ангажовао је асистенте за дељења летака Комитета. Акција је била праћена на телевизији. Након интервјуа датог локалној радио станици, Освалд је позван да учествује у радио дебати о кубанском питању, у којој је тврдио да је марксиста и члан Комитета.

Неколико недеља касније, приликом подношења захтева за кубанску визу у Мексико Ситију, позвао се на прокастровске активности у којима је учествовао у Њу Орлеансу. Након атентата на председника Кенедија, довођење у везу Освалда са кубанским режимом резултирало је затварањем тог Комитета (Lewis, 2016).

Међутим, најновија истраживања и декласификовани документи о убиству америчког председника Џона Кенедија откривају да Освалдова прокастровска активност није била онаква како се раније претпостављало. Подаци указују да Освалд у тој активности није имао сараднике. Огранак Комитета у Њу Орлеансу чинио је само он и још једно лице – A. J. Хајдел (A. J. Hidell), за које се претпостављало да је то заправо био Освалдов псеудоним (Bojczuk, 2014).

Неки од Освалдових летака, које је делио у име Комитета, били су означени адресом, Камп улица 544, што није имало никакве везе са организацијом. Напротив, зграда је била повезана са антикастровским интересима.

Током 1962. године коришћена је као база Кубанског револуционарног савета. Касније, 1963. године, у њој су се налазиле канцеларије приватне детективске агенције коју је водио В. Гај Банистер (V.G. Banister), бивши агент ФБИ. Он је радио за ФБИ и друге федералне агенције на бројним пројектима, укључујући антикастровске активности (Bojczuk, 2014).

Освалд је био чест посетилац Банистерове канцеларије, на адреси Камп улица 544. Виђен је у јавности неколико пута са Банистером, који је и сам био против Комитета и Кастровог режима и снажно је заговарао расну сегрегацију. Банистер је био присутан са Освалдом на Државном универзитету Луизијане, у два наврата, када се Освалд борио против расне интеграције (Bojczuk, 2014).

ИНТЕРЕСОВАЊЕ ЗА КУПОВИНУ ОРУЖЈА ПОРУЏБИНОМ ПРЕКО ПОШТЕ

Освалд је био веома заинтересован за куповину оружја поруџбином преко поште, како током лета 1963. у Њу Орлеансу, тако и почетком године, док је живео у Даласу. Поред пушке, пронађене на шестом спрату зграде из које је пуцано на председника Кенедија, и револвера пронађеног код њега када је ухапшен, полиција у Даласу је међу његовим стварима открила неколико комплета реклама за оружје и најмање пет купона за наручивање оружја преко поште.

Један од тих купона, за пушку Манлихер-Каркано (Mannlicher-Carcano) из Клајнове спортске робе из Чикага, упарен са одређеним примерком издања часописа „Америкен Рајфлмен" (*American Rifleman*) из јуна 1963. године, имао је отисак његовог палца. Тај примерак часописа открили су ФБИ и Тајна служба дан након атентата, у гаражи у Њу Орлеансу. У јуну 1963. Освалд је радио у згради поред те гараже. Власник гараже тврдио је да му је Освалд често говорио о оружју, а посебно о томе како га набавити поруџбином преко поште.

Није постојао јасан разлог зашто би Освалд желео да наручи оружје док је био у Њу Орлеансу. Неколико месеци раније, „А. Ј. Хајдел" је наручио и примио пушку Манлихер-Каркано, сличну оној пронађеној на шестом спрату складишта школских књига у Тексасу, од Клајнове спортске робе из Чикага, користећи купон из фебруарског издања часописа „Америкен Рајфлмен" из 1963. године. Слично томе, „А. Ј. Хајдел" купио је Освалдов револвер путем поште у јануару 1963. године.

Када је мистериозни господин Хајдел наручио револвер и пушку, Освалд је живео у Даласу. Најједноставнији начин да се набави оружје у Тексасу 1963. године, и једини разуман за амбициозног убицу, био је да посети продавницу и купи га без дозволе. Није била потребна идентификација, нити би постојао инкриминишући папирни доказ о томе. За куповину оружја путем поруџбине, из друге америчке државе, била је неопходна идентификација лица и доказ у виду одређеног документа са подацима наручиоца.

Током 1962. и 1963. године, трговину оружја поруџбином преко поште истраживала су два званична тела: Јединица за алкохол, дуван и ватрено оружје Пореске управе и Подкомитет сенатског одбора за правосуђе, на челу са сенатором Томасом Додом (Thomas Joseph Dodd). Под истрагом су биле Америчка нацистичка партија[16], Клајнова спортска роба из Чикага[17] и Сипорт трејдерс из Лос Анђелеса.[18]

МИСТЕРИЈА ОДНОСА ОСВАЛДА СА „ТАЈНИМ СЛУЖБАМА"

Не постоје поуздани докази да је Ли Освалд радио за неку од безбедносних агенција америчке владе, било директно или преко посредника. Није јасно да ли је, користећи псеудоним „Хајдел", купио пушку дугачку 102 центиметра, пронађену у складишту школских уџбеника у Тексасу након атентата на америчког председника Џона Кенедија. Такође, не може се дати ни јасан одговор на следеће питање: колики су део Освалдове активности у Њу Орлеансу, Мексико Ситију и Даласу усмеравали други, посебно како би га инкриминисали. Нејасно је да ли је било у том поступку и тајних активности, које су биле коришћење у „фази планирања атентата" (Bojczuk, 2014).

И поред огромног броја декласификованих докумената, на основу извршне уредбе америчког председника Доналда Трампа од 23. јануара 2025. године, остаће као непознаница да ли је Ли Харви Освалд у атентату на председника Кенедија имао помоћ од неке организације или је деловао као „самостални стрелац". Исто тако, без обзира на различите истраге које су о атентату на председника Кенедија спроведене, остаће непознаница и недо-

[16] Имена и адресе званичника те организације и Кубанске организације у егзилу пронађени су у Освалдовом адресару, укључујући три имена са којима је Освалд покушао да ступи у контакт у Њу Орлеансу и Даласу.

[17] Фирма од које је „A. J. Хајдел" купио пушку Манлихер-Каркано, дужине 91 цм путем поште. Модел исте пушке, дужине 102 цм, пронађен је на шестом спрату Тексашког складишта школских књига, након атентата на председника Кенедија.

[18] Фирма од које је „A. J. Хајдел" купио револвер поруџбином преко поште. Тај револвер је пронађен код Освалда када је ухапшен 22.новембра 1963.године.

умица да ли је поред њега било још једно лице које је пуцало на америчког председника. Велики део чињеница у вези са атентатом на председника Кенедија је недовољно разјашњен и стога је остао отворен за различита тумачења. Међутим, постоје неке неспорне чињенице које указују на само два реална решења; оба се тичу улоге Лија Харвија Освалда: или је Освалд убио Кенедија, са или без сарадника, или му је унапред намештено да преузме кривицу.

У том контексту, треба поменути мистичност и конфузију које су америчке службе безбедности (ЦИА и ФБИ) у својим извештајима интерпретирале, око Освалдовог боравка у Мексико Ситију, и контаката које је имао са дипломатама совјетске амбасаде и кубанског конзулата у том граду.

Ли Харви Освалд ухапшен је мање од сат и по након атентата на председника Кенедија. Убрзо након хапшења, стигле су две информације до владиних кругова у Вашингтону: да је између 27. септембра и 3. октобра 1963. године боравио у Мексико Ситију, где је неколико пута телефоном и најмање пет пута лично контактирао совјетску амбасаду и кубански конзулат.

Око његовог боравка у Мексико Ситију и контактима које је имао направљена је (случајно или намерно) конфузија са различитим интепретацијама од стране ЦИА и ФБА, укључујући и двојника, који се, наводно, лажно представаљао његовим именом. Све то у одређеној мери подстиче сумње о умешаности америчких служби у убиство или њихову непрофесионалност у оперативном раду. Несхватљиво је да једна тако моћна обавештајна служба, попут ЦИА, која је у том периоду обављала најсложеније тајне операције у различитим деловима света, направи такав превид. Питање институционалног мотива убиства председника остало је неразјашњено у извештају Воренове (Warren Commission), али и других комисија.[19] Те, као и многе друге недоумице, ни након отварања новог сета докумената од 18. марта 20025. године, нису отклоњене.

Сасвим поуздано може се рећи да су совјетски и кубански дипломатски и конзуларни објекти, у том периоду, у Мексико Ситију, били под надзором ЦИА, која је поседовала снимке и транскрипте Освалдових телефонских разговора, као и фотографије док је улазио и излазио из њих.

Освалд је поднео захтев за визу, јер је желео да посети Кубу, и распитивао се око добијања визе за посету Совјетском Савезу. Том приликом, састао се и разговарао телефоном са Валеријем Костиковим, совјетским дип-

[19] Постоје докази да је одређени круг високих официра ЦИА имао непријатељски однос према Кенедију, зато што је део овлашћења ове обавештајне службе пренео на војску. То је учињено након неуспеле инвазије на Кубу у Заливу свиња, али тај чин није схваћен као убедљив мотив за атентат на председника.

ломатом, за кога се сумњало да је агент повезан са Тринаестим одељењем КГБ-а, задуженим за атентате и саботаже.

Очигледна импликација била је да је човек оптужен за атентат на председника Кенедија на неки начин био повезан са совјетским или кубанским режимом. Она је појачана чињеницом која говори да је ФБИ, након атентата, открио да је, две недеље раније, пресрео писмо које је Освалд послао совјетској амбасади у Вашингтону, у којем је, наводно, тврдио да се састао са Костиковим у Мексико Ситију.[20]

ЗАКЉУЧАК

Декласификована документа о убиству америчког председника Џона Кенедија, нажалост, не дају одговоре на многа питања која су од самог почетка била спорна, а тицала су се мотива убиства. Посебно се то односило на личност атентатора и друге детаље, који би могли јасније да осветле позадину тог чина, евентуалну умешаност „дубоке државе", мафије, али и домаћих и страних служби безбедности.

Воренова комисија недвосмислено је заузела став да је Освалд самостални убица, који је испалио оба хица. Она се потрудила да закључи да су мотиви били искључиво психолошки, и да, иако је поседовао „отворену посвећеност марксизму и комунизму", наводни атентатор није био део комунистичке завере. Заправо, Комисија је основана управо да би се оповргле гласине о комунистичкој завери, а које су се делимично заснивале на посети Мексико Ситију, коју је Ли Харви Освалд обавио неколико недеља пре атентата. Истовремено, ни она, а ни касније комисије које су истраживале убиство председника Џона Кенедија, нису успеле да утврде мотиве атентатора и позадину убиства, нити да га повежу са саучесницима.

Многи теоретичари склони су да верују да је Освалд припадао завереничком кругу и да је због тога, како не би могао изнети доказе, после атентата, убијен. Тиме је терет доказивања био драматично смањен и на тај начин је избегнута „поштена истрага о атентату". У том контексту, наручен је извештај од ФБИ-ја, који је имао за циљ да створи још више недоумица и убеди америчку јавност у Освалдову кривицу „без објективнијег извора на који би се могла ослонити". На основу тих претпоставки, Вореновој комисији „дат је задатак" да подржи идеју да је Освалд, делујући из неразумљивих личних

[20] ФБИ је, истога дана након атентата, сазнао да га ЦИА није у потпуности обавештавала о Освалдовим активностима у Мексико Ситију. Да би се то исправило, испостава ЦИА у Мексико Ситију послала је ФБИ-ју у Даласу два сета доказа, који су стигли ујутру, 23. новембра.

мотива, био усамљени убица.

Подаци о остварeним контактима Освалда у Мексико Ситију можда су могли бити кључни у расветљавању позадине убиства председника Кенедија. Ти докази би, свакако, имали значајну тежину, да су сачувани у изворном облику (фоно-записи наводних Освалдових телефонских контаката и снимљених разговора од стране америчких безбедносних служби су случајно или намерно избрисани пре или после атентата). Управо те чињенице у великој мери, будући да су неразјашњене, подгревају додатне сумње и утичу на креирање различитих теорија завере и умешаности у атентат. Са друге стране, ако у тим контактима није било ничег сумњивог, што би имало било какве везе са планираном завером, могло је послужити као аутентичан доказ да су Воренова и остале конгресне комисије биле у праву, јер су тачно утврдиле да је Ли Харви Освалд био потпуно самосталан у извршењу атентата 22. новембра 1963. године на америчког председника Џона Кенедија. Тиме би овај случај био решен и не би било основа за различите теорије завере, које ће и у наредном периоду наставити да се развијају.

Објављивање нових докумената поново је покренуло дебате о транспарентности владе и надзору обавештајних агенција. Истраживачи и историчари настављају да анализирају материјале са којих је скинута ознака поверљивости. Истовремено, јавност очекује да сазна више о томе како је ЦИА деловала под дипломатским покрићем и да ли је таква пракса присутна и сада у америчким дипломатским мисијама широм света.

Истраживачи и јавност очекивали су да ће се након отварања нових докумената у значајнијој мери расветлити убиство председника Кенедија. Међутим, то се није догодило. Нови документи, са којих је скинута ознака поверљивости, и који су од 18. марта 2025. године доступни јавности, не садрже радикално нова открића. Међутим, за историчаре Хладног рата, они пружају драгоцен увид у климу страха и неизвесности у односима САД и Совјетског Савеза, након што је Кубанска ракетна криза свет довела на ивицу нуклеарног рата. Осим тога, декласификовани документи откривају више детаља о обавештајним активностима САД под Кенедијем, него под било којим другим председником. Такође, јавности су постали познати извештаји о праћењу Освалдовог кретања у месецима који су претходили атентату на председника Кенедија. Вероватно да ће бити потребно да прође још доста времена како би се могло сазнати да ли је, заиста, то било дело умно поремећеног појединца, који је био способан да тако деликантан подухват изврши сам, или је Ли Харви Освалд био само извршилац атентата, док у позадини стоји или моћна домаћа или страна служба, „дубока држава", или добро организована завереничка скупина.

UDC:
3.077.7:323.285 Кенеди Џ. Ф
005.923.1:351.746.1
Original scientific paper
DOI: 10.5937/DB2501075L

Diplomacy and Security
Volume VIII
Number 1/2025.
Page: 95-114.

Radojica Lazić[1]
Nataša Kankaraš[2]

CIA SECRET OPERATIONS AND DECLASSIFIED DOCUMENTS ON THE ASSASSINATION OF US PRESIDENT JOHN KENNEDY

Abstract

Upon taking office on January 23, 2025, US President Donald Trump issued an executive order to declassify the remaining files of US security services related to the assassination of President John F. Kennedy. The aforementioned order resulted in the publication of 63,400 pages of various documents that could have any connection to the assassination of November 22, 1963 in Dallas. Earlier congressional investigations determined that the assassination was not the result of a conspiracy, but the work of an individual, former Marine and defector Lee Harvey Oswald. However, over the past decades, the American public has been unwilling to believe the official reports of government commissions that have failed to find any plausible political or ideological motive for the assassination. Speculation about the details surrounding Kennedy's assassination has developed over time, generating numerous theories about multiple shooters and the possible involvement of the Soviet Union, the Mafia, and the CIA. By examining newly unveiled documents and other materials related to the assassination of President Kennedy, this paper focuses on the methodology of work and special operations of the Central Intelligence Agency (CIA) abroad. Special attention is also paid to the personality of the assassin, Lee Harvey Oswald. In this context, the paper attempts to establish the connection between him and the various security services with which he may have been in direct or indirect contact.

Key words: *CIA, covert operations, assassination, John Kennedy, Lee Harvey Oswald*

[1] Faculty of Diplomacy and Security, Union - Nikola Tesla University, Belgrade, Serbia, radojica.lazic@fdb.edu.rs
[2] Faculty of Diplomacy and Security, Union - Nikola Tesla University, Belgrade, Serbia, natasa.kankaras@fdb.edu.rs

INTRODUCTION

American President Harry S. Truman was the originator of the idea of forming the Central Intelligence Agency (CIA), founded on July 26, 1947. It was supposedly created "out of fear of the Soviet threat that emerged in the years after World War II, when the division of Europe and Korea became permanent". The newly created intelligence service in its initial stages was "limited in its tasks and remained somewhat non-aggressive" (Milašinović, 1979: 58).

This was logical for a new service, which had yet to gain credibility. However, even during Truman's term, the CIA began to "grow rapidly", as a result of various external pressures; first, due to the need to counter Soviet subversive activities, and then as a consequence of the sudden outbreak of war on the Korean Peninsula. In the second decade of its existence, the CIA profiled itself as a modern and powerful intelligence service. It improved its capacities in all phases of the intelligence cycle (planning and assigning tasks, collecting, analyzing and delivering and using data), from building new collection tools to more skillful methods of obtaining significant information. At the same time, covert operations allowed it to exercise enormous influence in shaping American policy on the global stage. It could not have had such power during the Truman presidency. From its founding until the 1960s, the CIA rapidly advanced technologically and increased its intelligence capacities.

The main task of the newly established agency was to create intelligence assessments on foreign countries (within the Office of Special Operations). The CIA would continue to perform these tasks in the later period. However, fear of communist influence in Western European politics (specifically, in France and Italy), led to covert actions designed to overturn the results of elections to the detriment of communist parties (Ilić, 2024). The undisputed success in this endeavor led to the creation of the Office of Policy Coordination in 1948, by the National Security Council (NSC). The Central Intelligence Agency Act of 1949 allowed the agency to develop even more rapidly. Covert actions were initiated during the Truman administration, but never took off during its mandate. Truman accepted them, but he showed reservations, unlike the next president, Dwight D. Eisenhower. Truman would later criticize the agency he founded, claiming that it did not perform the way he had hoped.

The two men who served as directors of the Central Intelligence Agency during Truman's presidency, and whom he had chosen for the position, clarified, to some extent, Truman's views on the CIA. The first, Admiral Roscoe H. Hillenkoetter, was less insistent on asserting the prerogatives of the CIA, although he

had come under great pressure during his time at the head of the agency.[3] The second, General Walter Bedell Smith, who had been the American ambassador to the Soviet Union from 1946 to 1948, was not a supporter of covert action. He insisted that the organization be placed entirely under his command, so that adventurism in its activities could be curbed.

Thus, the legal framework for the work of the CIA was established by laws of 1947 and 1949.[4] Although Truman signed directives authorizing a number of covert operations, they never expanded beyond attempts to infiltrate the Soviet bloc and "Red" China during his tenure. Neither he nor his directors wanted to "authorize" the coups that Eisenhower later supported. Truman limited himself to activities that were known in advance to have little chance of success. Intelligence penetration into communist countries, which were the main targets of the attack, was extremely difficult.

When Eisenhower won the presidency, he appointed Allen Welsh Dulles as director of the CIA.[5] Both men were interested in covert operations and were optimistic about their usefulness and effectiveness. This was confirmed by the successful actions in Iran in 1953 and Guatemala in 1954. President Eisenhower was pleased because the CIA's involvement gave him "a cheap foreign policy tool" and thus "avoided conventional military conflict, which proved unpopular in the later stages of the Korean War." Such a commitment to foreign policy culminated in a series of conspiracies, coups, and assassinations. Special operations conducted by the CIA in the 1950s and 1960s were directed against foreign leaders and regimes that were considered a threat to American security, political, and corporate interests. The CIA was also involved in many controversial and completely illegal operations, such as kidnappings, physical torture, and violations of basic human rights, as well as covert paramilitary activities. This transformation also reflected in some ways the preferences of "key policymakers during the Eisenhower administration" (Thomas, 2006).

---

[3] The Intelligence Survey Group (ISG) participated in the preparation of the Dulles Report, one of the most influential assessments of the functioning of the United States intelligence community, and in particular the Central Intelligence Agency (CIA). The report was submitted to the National Security Council on January 1, 1949. Some of the key points are: All covert operations should be integrated into a single CIA office, under the supervision of the National Security Council; The internal structure and personnel management system of the CIA were not properly organized and the responsibilities of the departments should be clearer, and the selection of personnel should be adequate; The secrecy of the CIA budget is supported, in order to ensure administrative flexibility and anonymity.

[4] *The National Security Act* (1947); *The Central Intelligence Agency Act* (1949).

[5] Allen Dulles was a lawyer, the first civilian director of the CIA (1953-1961), and a member of the Warren Commission that investigated the assassination of President Kennedy.

Declassified documents from the Kennedy assassination files (National Archives and Records Administration, 2025), as well as earlier congressional investigations, served as a broader corpus for research and defining the topic of this paper. In addition, using various scientific procedures, such as content analysis, comparison of different documents, and synthesis of new data, findings were obtained that shed more light on the events surrounding the assassination of the American president and the personality of the assassin.

THE SIZE OF THE CIA BUDGET

The budget of the Central Intelligence Agency increased from year to year. As the agency grew and developed, so did its budget. It is possible to identify two fundamental mechanisms for the early system of additional CIA funding: the creation of a "reserve fund" for emergencies and the use of "front companies" to conceal funding activities. It is indicative that the annual CIA budget increased from $52 million to $587 million between 1950 and 1953 (Fisher, 2024: 37).

Some details about the funds spent were published by The Washington Post, citing documents "leaked" by whistleblower Edward Joseph Snowden. After publishing a large amount of information regarding the work of American security services, thanks to his ingenuity, and according to some, the help of Russian security services, he managed to escape to Russia in 2014, where he still lives (Myre, 2023).

The total budget allocated to intelligence agencies has been published (in aggregate) since 2007. The US Congress made this decision, despite the fact that security services were against such transparency. However, the US has never published an overview of the budget of each of these agencies individually, how and in what way they spend the money allocated to them by Congress (McGregor, 2013). Congressional oversight has long lacked complete insight into the mechanism of financing intelligence services.

The so-called "black budget" document for 2013 is interesting. It describes in detail everything from the agencies' own assessments of their strengths and weaknesses to the countries they consider to be the most difficult adversaries and potential "targets". It lists five countries: China, Russia, Iran, Cuba, and Israel, as "priority" counterintelligence targets, that is, countries that the United States is concerned about being spied on (McGregor, 2013).

North Korea is cited by U.S. intelligence agencies as the most difficult target. They admit that they have virtually no knowledge of the intentions and thinking of the country's leader. In order to gather information about this secretive country, they resort to various operational measures and methods, including mod-

ern technical developments for surveillance (McGregor, 2013).

According to data released in 2013, the CIA spends about 28 percent of the total US intelligence budget, which amounted to about $14.7 billion. The next largest is the electronic surveillance agency – the National Security Agency (NSA), where Snowden worked that year, at a listening post in Hawaii. The NSA had a budget of $10.8 billion in 2013. The total figure of $52.6 billion, contained in the top-secret Congressional budget explanation, does not include the total costs of intelligence agencies. It does not include the Federal Bureau of Investigation (FBI), nor an additional $23 billion spent by the military on espionage (McGregor, 2013).

In a statement to the Washington Post, James Robert Clapper, the Director of National Intelligence, said that the US has "made significant investments in the intelligence community since the terrorist attacks of September 11, as well as in a period that includes the wars in Iraq and Afghanistan, the Arab Spring, the spread of weapons of mass destruction technology, and asymmetric security threats in areas such as cyberwarfare." He emphasized that the budgets of US security services are non-transparent "because they could provide foreign intelligence agencies with insight into our major national priorities, sources, and methods that allow us to obtain information to counter threats" (McGregor, 2013).

A BRIEF CHRONOLOGY OF CIA "INTERVENTIONS" IN SOME COUNTRIES

In 1949, the US Congress passed the CIA Act[6], which allowed the agency to ignore laws regarding the disclosure of information about the organization, to expend funds without regard to spending regulations, and to conclude contracts and make purchases without advertising.[7]

With such unprecedented powers, unlimited access to money, and the freedom to act without supervision or insight from any government institution, the CIA became a "state within a state." Therefore, according to some claims, based on the power it has at its disposal, the CIA can be ranked "as the fourth world power, after the USA, Russia, and China" (Jeffreys-Jones, 2022: 33).

[6] *The Central Intelligence Agency Act*, passed by Congress on May 27, 1949, and went into effect on June 20 of that year.

[7] An attempt to challenge the constitutionality of this Act occurred in 1972 in the Supreme Court case United States v. Richardson, on the grounds that the Act violated the penultimate clause of Article I, Section 9 of the United States Constitution, which states: "No Money shall be drawn from the Treasury, but in Consequence of Appropriations made by Law; and a regular Statement and Account of Receipts and Expenditures of all public Money shall be published from time to time."

A brief history of the CIA's activities could be characterized as follows: The agency uses all possible means to achieve its goal; The goals are contradictory and often serve only itself; In order to achieve its goals, the agency creates alliances that are, at times, contrary to the interests of US foreign policy (CIA, 1972).

In a document that was declassified and approved for publication in 2005, one can see, in the briefest outline, the actions and special operations that the CIA carried out in different parts of the world (CIA, 1972).

In 1952, seeing no advantage in supporting the declining monarchy of King Farouk of Egypt, the CIA played an important role in supporting the uprising in Egypt, which placed General Naguib and Gamal Abdul Nasser at the head of the country. Nasser, however, proved to be more independent than the US government had expected. Later, the United States Department of State convinced President Eisenhower to refuse American assistance in the construction of the Aswan Dam.

In 1953, José Figueres became president of Costa Rica, after winning a direct election as a moderate socialist. This result did not suit the American intelligence service. The CIA did not agree with his policy, especially the part that allowed asylum to anyone who wanted it. It believed that this could harm its influence and its ability to collect information and control political movements in that area. In order to get rid of Figueres, it devised an overthrow plan that was contrary to the interests of the authorities in the United States. This created serious confusion, because official American diplomacy had opposing goals: the American ambassador in that country suggested to President Eisenhower to invite Figueres to Washington to provide him with support.

Mohammad Mossadegh, the prime minister of Iran, appointed by the Shah, caved in to popular sentiment and nationalized the Anglo-Iranian Oil Company in 1953. This triggered a boycott of Iranian oil and the economy began to falter. Faced with these circumstances, the British and American governments decided to overthrow Mossadegh. Kermit Kim Roosevelt, grandson of former President Theodore Roosevelt, was given the special assignment. He entered the country illegally and began organizing CIA operatives to overthrow Mossadegh. He successfully carried out the job: Mossadegh was arrested, and the Shah returned from unofficial exile in Rome. The overthrow brought good results for American business. The British lost their monopoly, and a consortium of Gulf Oil, Standard Oil and Mobil Oil was given a 40% concession in the reorganization of the former company. Roosevelt later left the CIA to take a position in the newly formed oil company.

One of the most tragic examples of CIA intervention in the foreign affairs of another country was the Guatemalan Revolution of 1954. Jacobo Arbenz Guzman, the elected socialist president, was the man the CIA had planned to overthrow. Guzman had become too friendly with the Soviet Union and committed the unpardonable sin of expropriating 225,000 hectares of *United Fruit* land as

part of a larger agrarian reform. Thus, the United States began operations against Guzman in June 1954. The covert operation in Guatemala was codenamed PBSuccess, and was authorized by President Eisenhower in August 1953. The operation had an initial budget of $2.7 million for psychological warfare, political and direct action.[8] The CIA played a major role in this endeavor. Backing Carlos Castillo-Armas, a Guatemalan colonel trained in the United States, the agency prepared coup plots in Honduras and patiently waited for the right moment to move against the Árbenz government. The ideal opportunity presented itself with the arrival of a Swedish cargo ship, which docked in Puerto Barrios and was preparing to unload 2,000 tons of Czechoslovak weapons. The Árbenz government fell within ten days and Castillo-Armas's repressive regime took power (Milašinović, 1979: 138-139). One of the first actions of the new government was to appoint "defense committees" that could meet in secret and declare anyone a "communist."

In 1958, Washington was concerned about the leftist tendencies of Indonesian President Sukarno. They were not happy with his "friendship with the Soviets," his expropriation of vast swathes of former Dutch property, and his support for a communist coalition in his government in Jakarta. Because of all this, as well as the great wealth of the Indonesian archipelago, the CIA initiated the overthrow of Sukarno's government. Once again, the familiar scenario played out: the State Department denied everything, while the CIA sent its B-26 bombers from the southern Philippines, dropping bombs on small islands inhabited by Indonesians who supported Sukarno. When an American pilot was shot down over Ambonia in the spring of 1958, the US government had to take responsibility instead of the CIA.

Unlike in Iran in 1953, the CIA was less successful in Iraq in 1958. After the revolutionary events in that country, which resulted in the assassination of King Feisal, the new government faced a series of rebellions by various tribal factions, who were furious at the assassination of the sovereign. The instability was fueled by the CIA, which actively supported the tribes. The economic interests of Western countries, especially in the field of oil production, led to support for the pro-Western government in that country. For these reasons, the CIA sought to dampen Arab appeals for unity. In order to undermine the programs of Radio Cairo, which was the main carrier of these activities, it influenced the formation of new radio stations in the region and broadcast programs that suited the interests of the pro-Western forces.

After the French withdrawal from Indochina in 1954, Laos experienced serious political turmoil. The CIA was actively involved in every aspect of the country's affairs. In December 1959, a highly paid right-wing military leader,

[8] The aforementioned $2.7 million invested in an operation aimed at establishing a regime that would suit American political and corporate interests is worth about $32 million today.

Phoumi Nosouvan, received CIA assistance in overthrowing the government of Phoui Sananikone, which was openly supported by the US administration. Using rigged elections in April 1960, the CIA managed to keep Nosouvan in power. When Nosouvan was overthrown, US intelligence helped him establish his rule in Savannaket province, although the official State Department sided with the officer, Kong Le. With the North Vietnamese invasion of Laos, the service attempted to organize the tribes scattered throughout the mountains of Indochina.

American intelligence had been present in Vietnam since World War II. The agency's influence permeated the entire spectrum of American policy in the country. As early as 1955, it fostered a "close" relationship between President Diem (Ngo Dinh Diem) and Madame Nhu.[9] Also, a few years later, the CIA conspired with Buddhists to assassinate Diem. CIA funds were used to form Revolutionary Development Cadre teams tasked with performing "good deeds" for the peasants. But their real function was to gather intelligence and serve as a militia. The agency also established a Vietnamese FBI and worked closely with USAID personnel to coordinate policing activities at the village level. They had previously been involved in training the Montagnards in the highlands of central Vietnam, but later handed over that responsibility to Special Forces. In that area, it organized intelligence-gathering systems that were coordinated with mobile CIA troops (The Provincial Recon Unit-PRU).

The CIA's operations in British Guiana from 1962 to 1966 revealed the extent to which it influenced political developments in that part of the world. Cheddi Jagan, the Marxist-oriented prime minister of British Guiana, did not enjoy the trust of the United States. The CIA, through operatives in the unions, supported long-running strikes in this small South American country, in their successful attempt to overthrow Jagan. To this end, about $1,000,000 of American money was channeled through affiliated unions it controlled.

DIPLOMATIC MISSIONS AS COVER FOR CIA ACTIVITIES

Recently declassified documents relating to the assassination of President John Fitzgerald Kennedy reveal the extensive use of diplomatic missions as cover for CIA activities in the 1950s and 1960s. Materials from the Kennedy assassina-

[9] Madame Nhu was the *de facto* First Lady of South Vietnam from 1955 to 1963. She was the wife of Ngo Dinh Nhu, the brother and chief advisor of President Ngo Dinh Diem. Since Diem was a lifelong bachelor and since she and her family lived with him in the presidential palace, she was considered the First Lady. Known for her comments attacking and sharply condemning the Buddhist community of South Vietnam and the strong influence and presence of the United States in the country, she went into exile in France after her husband Nhu and President Diem were assassinated in 1963.

tion files indicate that the intelligence agency had a significant presence in American embassies around the world, with alleged agents posing as State Department officials. The revelations, included in more than 63,000 pages released by the Trump administration on March 18, 2025, point to the CIA's covert operations during the Cold War and the tensions it created within American diplomacy.

The Memorandum from Arthur Meier Schlesinger Jr., an advisor to President Kennedy, dated June 30, 1961[10], reveals that on the day of Kennedy's inauguration, 47 percent of the political positions in American embassies around the world were filled by CIA agents, operating under diplomatic cover. In some cases, the document notes, the CIA chief of mission had more influence than the ambassador and pursued policies that ran counter to official U.S. diplomatic goals.[11]

In this alarming letter to the American president, following the failed Bay of Pigs operation, Schlesinger warns that "an agency dedicated to clandestine activity can afford damn few visible errors." In this regard, he cites several embassies where the CIA dominated the political departments. Thus, in Vienna, out of 20 officers, 16 were from this service. In Chile, 11 out of 13 officers were CIA personnel, while in Paris, the CIA had as many as 123 officers, and its operatives outnumbered the official diplomatic staff. In addition, the agency monopolized contacts with key French politicians, including the President of the National Assembly. The document mentions the suspicious role of this intelligence service in the Algerian coup of April 1961. For these reasons, it is very significant for understanding and analyzing Kennedy's problematic relationship with the CIA. In addition, it highlights the concerns of the then US administration about the agency's growing influence on foreign policy (Schlesinger, 1961).

Schlesinger advocated for reducing the number of operatives in American embassies, warning that the agency was encroaching on the traditional role of the State Department. He proposed that ambassadors have full control over CIA operations and advocated for a gradual reduction in the number of intelligence personnel working under diplomatic cover. Although the Kennedy administration was aware of the dominance in embassies, many researchers are unclear why this information remained classified for more than six decades. President Trump's decision to release 2,182 new files from the Kennedy archive has provided a more complete view of intelligence operations during the Cold War. However, some parts remain "sealed" and inaccessible to the public, especially those that could indicate accomplices and the background to President Kennedy's assassination (Hanna & Stengle, 2025).

[10] The aforementioned document, which contains 15 pages, entitled "CIA Reorganization", was sent to then-US President John F. Kennedy.

[11] Schlesinger warns that "Sometimes the CIA mission chief had been in the country longer, had more money at his disposal, wielded more influence (and was abler) than the Ambassador. Often, he had direct access to the Prime Minister."

It should be recalled and emphasized that the Vienna Convention on Diplomatic Relations of 1961 codified the norms of conduct of diplomatic representatives. Providing information by legal means is a fundamental function of these duties, while intelligence work is explicitly prohibited. In this sense, any covert activities carried out by an accredited diplomat or diplomatic mission are inadmissible (Lazić, 2016: 233-25; Stajić & Lazić, 2015: 387-392). However, there is a thin line separating information (as a diplomatic function) and intelligence work as a prohibited activity.

Diplomacy is defined as "a process of dialogue and negotiation, in which countries establish their relations and work to achieve goals by other means" (Vasić, 2010: 14-16; Kreća, 2015). Intelligence services were used to carry out diplomatic activities in the earlier period, when the same people performed the tasks of diplomacy, covert operations and intelligence gathering (Lazić, 2016: 237; Lazić, 2020: 87-104; Mirkov, 2023). Analyzing declassified documents and other sources related to the assassination of US President John F. Kennedy, it can be safely concluded that this was the practice, not only of the CIA, but also of many other security services of that time. Regardless of the clear norms of international law and the Vienna Convention on Diplomatic Relations, it reaches back to the present day.

Intelligence is most commonly defined as the planning, collection, assessment, analysis, production and delivery (dissemination) of confidential information to users for the purpose of making political, security, military, economic and other decisions by the highest leadership of the state. With timely and valid information about upcoming or ongoing events or activities, decision-makers can gain a decisive advantage over their opponents in both peacetime and wartime (Bajagić, 2010: 24-33; Betts, 2007: 14-15; Lazić, 2023: 49; Ronin, 2009: 29). Therefore, "information must be obtained from people who know the circumstances in which the enemy finds itself" (Cu, 2014: 175).

Well-planned intelligence work can greatly support diplomacy, especially with collected data that diplomatic representatives cannot access. Therefore, it can be reliably said that "intelligence officers enable the implementation of secret policies and covert actions, and thus influence events in the international community" (Parezanović, 2014: 37; Savić & Bajagić, 2003: 17-42; Stajić & Lazić, 2015: 385).

Investigating the phenomenon of intelligence officers being recruited into diplomatic missions (under false pretense), it can be argued with certainty that even in the current circumstances there are such examples that, very often, escape the watchful eye of security, or counterintelligence services.[12]

[12] The recent case of the first secretary of the Croatian embassy in Belgrade, who acted as an alleged intelligence officer, tells us that many states consciously take diplomatic risks, trying to achieve a certain success in the intelligence field.

LEE HARVEY OSWALD IN DECLASSIFIED DOCUMENTS

After Oswald's arrest and murder, it became clear that he was not just a busy worker receiving and filling orders in a Dallas book warehouse. The more information came to light, the more unusual his career seemed. A former Marine, he defected to the Soviet Union, and then, with the help and mediation of the American authorities, returned to the United States; he was involved in both pro and anti-Castro activities in New Orleans. He loved guns and was interested in buying them by mail order.

Lee Harvey Oswald remains one of the most enigmatic figures in American history, primarily known for his role in the assassination of US President John F. Kennedy. His life was marked by turbulence, ideological shifts, and a series of events that culminated in the assassination of President Kennedy on November 22, 1963, in Dallas (Bojczuk, 2014).

Oswald's education was inconsistent. He attended numerous schools throughout Louisiana, Texas, and New York. Truancy and behavioral problems led to a psychiatric evaluation when he was 12 years old. He was diagnosed with "emotional disturbance" due to the lack of a stable family environment. These early life experiences created a sense of isolation and a desire for belonging, which later influenced his ideological leanings.[13]

At the age of 17, Oswald enlisted in the United States Marine Corps. He trained as a radar operator and rose to the rank of private first class. However, his military career was marred by disciplinary problems, including two court-martials, one for unauthorized possession of a firearm and the other for assaulting a sergeant. He was demoted to private for these incidents.

He was discharged from active duty in 1959. Shortly thereafter, he defected to the Soviet Union, where he reportedly declared that he would renounce his American citizenship and hand over secrets he had acquired while working as a radar operator for the U-2 spy plane. He settled in Minsk, where he worked in a radio and television factory. There he met and married Marina Prusakova, a pharmacy student. The couple had their first daughter, June, in 1962. While in the Soviet Union, it is alleged that he was under KGB surveillance. Disillusioned with Soviet life, he returned to America with his family in June 1962, settling in Texas.

Oswald's personal life was complex. His marriage to Marina faced challenges, including financial difficulties and family disputes. A second daughter,

[13] This early psychological characterization of Oswald later contributed to the promotion of the theory of the "lone killer" or "lone madman", who was incapable of building meaningful relationships with others and who had an obsessive desire to be remembered in history.

Audrey, was born in October 1963, just a month before the assassination. Oswald's relationships with his mother and siblings were strained.

When he was assassinated, following the assassination of President John F. Kennedy, his net worth was about $250. His primary income came from low-paying jobs, including a position in a Texas school textbook warehouse. The family lived modestly, often struggling to make ends meet.

After returning to the United States, Oswald was under the "watchful eye" of the FBI, due to his time in the Soviet Union and his pro-Cuban activities. He had also been kept under fairly aggressive surveillance by the CIA just a few weeks before the assassination, during a visit to Mexico City. He was assassinated by nightclub owner Jack Ruby on November 24, 1963, two days after his arrest.[14] The event was broadcast live on American television.[15]

Oswald's personality and career are full of contradictory information, which is why the act of assassination itself remains a matter of controversy, conflicting reports, and unanswered questions for decades. Oswald's return to the United States in 1962 was approved by American authorities. He was not prosecuted for fleeing to Russia. The State Department assisted his return, lending him money for the trip. Upon his return, he and his wife (a Russian woman) settled in the Dallas area. There they befriended George Sergius de Mohrenschildt, an oil geologist who maintained contacts with American intelligence. They socialized with the anti-Soviet Russian émigré community in Dallas. In June 1963, Oswald applied for a new passport. On the application form, he stated that he planned to travel to the Soviet Union. The passport was approved the very next day.

Two months earlier, he had moved to New Orleans, ostensibly to find job. Immediately after moving, he made contact with several Cuban anti-Castro activists, including Carlos Jose Bringuier, who was in charge of public relations for two organizations: the Cuban Revolutionary Council (Consejo Revolucionario Cubano) and the Revolutionary Directory (Directorio Revolucionario Estudiantil), a student organization. Bringuier was surprised when Oswald offered to help him train at a paramilitary camp run in part by the anti-Castro student organization, the Revolutionary Directory (DR). He assumed that Oswald was an infiltrator working either for the pro-Castro movement or for an American agency, such as the FBI.

[14] Ruby's motives for shooting Oswald remain unclear, fueling conspiracy theories surrounding the Kennedy assassination. Ruby, who was suspected of having ties to organized crime, was convicted of murder but died before a new trial could be held.

[15] The murder was broadcast live on national television and was the first known murder of a human being seen live on television. The event is considered a milestone for broadcast journalism, particularly in the way television reported breaking news.

Bringier's suspicions were justified, for a few days later he met Oswald, who was handing out leaflets with the slogan "Hands off Cuba!" on behalf of The Fair Play for Cuba Committee, a pro-Castro organization that the DR had specifically targeted. On this occasion, the two men got into an argument. The police were called, and Oswald spent the night in jail.

His release from prison was reported by the local media. Several publicity stunts helped him further identify with the pro-Castro cause. To this end, he hired assistants to distribute leaflets for the Committee. The action was covered on television. After an interview given to a local radio station, Oswald was invited to participate in a radio debate on the Cuban question, in which he claimed to be a Marxist and a member of the Committee.

A few weeks later, when applying for a Cuban visa in Mexico City, he referred to the pro-Castro activities he had participated in in New Orleans. After the assassination of President Kennedy, Oswald's association with the Cuban regime resulted in the closure of the Committee (Lewis, 2016).

However, recent research and declassified documents on the assassination of US President John F. Kennedy reveal that Oswald's pro-Castro activity was not as previously assumed. The data indicate that Oswald had no associates in this activity. The New Orleans branch of the Committee consisted of only him and one other person – A. J. Hidell, who was assumed to be Oswald's pseudonym (Bojczuk, 2014).

Some of Oswald's leaflets, which he distributed on behalf of the Committee, were marked with the address 544 Camp Street, which had nothing to do with the organization. On the contrary, the building was associated with anti-Castro interests. During 1962, it was used as a base for the Cuban Revolutionary Council. Later, in 1963, it housed the offices of a private detective agency run by V.G. Banister, a former FBI agent. He worked for the FBI and other federal agencies on numerous projects, including anti-Castro activities (Bojczuk, 2014).

Oswald was a frequent visitor to Banister's office at 544 Camp Street. He was seen in public several times with Banister, who was himself opposed to the Committee and the Castro regime and strongly advocated racial segregation. Bannister was present with Oswald at Louisiana State University on two occasions when Oswald fought against racial integration (Bojczuk, 2014).

INTEREST IN BUYING MAIL-ORDER GUNS

Oswald was very interested in buying guns by mail order, both during the summer of 1963 in New Orleans and earlier in the year while living in Dallas. In addition to the rifle found on the sixth floor of the building from which President

Kennedy was shot and the revolver found on him when he was arrested, Dallas police discovered several sets of gun advertisements and at least five mail-order gun coupons among his belongings.

One of these coupons, for a Mannlicher-Carcano rifle from Klein's Sporting Goods in Chicago, paired with a particular copy of the June 1963 issue of American Rifleman magazine, bore his thumbprint. The copy of the magazine was discovered by the FBI and Secret Service the day after the assassination, in a garage in New Orleans. In June 1963, Oswald worked in a building next to the garage. The garage owner claimed that Oswald had often talked to him about guns, especially how to get them by mail order.

There was no clear reason why Oswald would have wanted to order a gun while in New Orleans. Several months earlier, "A. J. Hidell" had ordered and received a Mannlicher-Carcano rifle, similar to the one found on the sixth floor of a school textbook warehouse in Texas, from Klein's Sporting Goods in Chicago, using a coupon from the February 1963 issue of American Rifleman magazine. Similarly, "A. J. Hidell" had purchased Oswald's revolver by mail order in January 1963.

When the mysterious Mr. Hidell ordered the revolver and the rifle, Oswald was living in Dallas. The easiest way to get a gun in Texas in 1963, and the only sensible one for an aspiring assassin, was to visit a store and buy one without a license. No identification was required, nor would there be any incriminating paper evidence. To buy a gun by mail order from another U.S. state, personal identification and proof in the form of a specific document with the information of the buyer were required.

During 1962 and 1963, the mail-order gun trade was investigated by two official bodies: The Bureau of Alcohol, Tobacco, Firearms and Explosives of the Internal Revenue Service and The Senate Judiciary Subcommittee, chaired by Senator Thomas Joseph Dodd. Under investigation were the American Nazi Party[16], Klein's Sporting Goods of Chicago[17], and Seaport Traders of Los Angeles.[18]

[16] The names and addresses of officials from that organization and the Cuban Exile Organization were found in Oswald's address book, including three names that Oswald had attempted to contact in New Orleans and Dallas.

[17] The company from which "A. J. Hidell" purchased a 91-centimeter Mannlicher-Carcano rifle by mail order. A 102-centimeter model of the same rifle was found on the sixth floor of the Texas School Book Depository after the assassination of President Kennedy.

[18] The company from which "A. J. Hidell" purchased a revolver by mail order. This revolver was found on Oswald when he was arrested on November 22, 1963.

THE MYSTERY OF OSWALD'S RELATIONSHIP WITH THE "SECRET SERVICES"

There is no reliable evidence that Lee Oswald worked for any of the security agencies of the US government, either directly or through intermediaries. It is not clear whether, using the pseudonym "Hidell", he purchased a 102-centimeter rifle found in The Texas School Book Depository after the assassination of US President John F. Kennedy. It is also not clear how much of Oswald's activities in New Orleans, Mexico City, and Dallas were directed by others, specifically to incriminate him. It is unclear whether there were any covert activities involved in this process, which were used in the "planning phase of the assassination" (Bojczuk, 2014).

Despite the vast number of declassified documents, based on the executive order of US President Donald Trump of January 23, 2025, it will remain unknown whether Lee Harvey Oswald had assistance from an organization in the assassination of President Kennedy or acted as a "lone shooter". Likewise, regardless of the various investigations that have been conducted into the assassination of President Kennedy, it will remain unknown and uncertain whether there was another person who shot the US President besides him. A large part of the facts regarding the assassination of President Kennedy are insufficiently clarified and therefore remain open to different interpretations. However, there are some indisputable facts that point to only two realistic solutions; both concern the role of Lee Harvey Oswald: either Oswald killed Kennedy, with or without an accomplice, or he was premeditated to take the blame.

In this context, it is worth mentioning the mystique and confusion that the American security services (CIA and FBI) interpreted in their reports, regarding Oswald's stay in Mexico City, and the contacts he had with diplomats from the Soviet embassy and the Cuban consulate in that city.

Lee Harvey Oswald was arrested less than an hour and a half after the assassination of President Kennedy. Shortly after his arrest, two pieces of information reached government circles in Washington: that between September 27 and October 3, 1963, he was in Mexico City, where he contacted the Soviet embassy and the Cuban consulate several times by telephone and at least five times in person.

His stay in Mexico City and the contacts he had were the subject of (accidentally or intentionally) confusion with various interpretations by the CIA and FBI, including a double who allegedly falsely presented himself under Oswald's name. All of this to a certain extent raises suspicions about the involvement of American services in the murder or their unprofessionalism in operational work. It is incomprehensible that such a powerful intelligence service, such as the CIA,

which at that time carried out the most complex covert operations in different parts of the world, would make such an oversight. The question of the institutional motive for the president's assassination remained unclear in the Warren Commission report, but also in the reports of other commissions.[19] These, as well as many other doubts, were not resolved even after the revealing of a new set of documents on March 18, 20025.

It is quite certain that the Soviet and Cuban diplomatic and consular facilities in Mexico City were under surveillance at that time, and that the CIA had recordings and transcripts of Oswald's telephone conversations, as well as photographs of him entering and leaving them.

Oswald had applied for a visa because he wanted to visit Cuba, and had inquired about obtaining one to visit the Soviet Union. On that occasion, he met and spoke by telephone with Valeriy Kostikov, a Soviet diplomat suspected of being an agent connected to the Thirteenth Department of the KGB, which was responsible for assassinations and sabotage.

The obvious implication was that the man accused of assassinating President Kennedy was somehow connected to the Soviet or Cuban regimes. It is reinforced by the fact that, after the assassination, the FBI discovered that, two weeks earlier, it had intercepted a letter that Oswald had sent to the Soviet embassy in Washington, in which he allegedly claimed to have met Kostikov in Mexico City.[20]

CONCLUSION

The declassified documents on the assassination of US President John F. Kennedy, unfortunately, do not provide answers to many questions that were controversial from the very beginning, and which concerned the motives for the murder. This particularly concerned the identity of the assassin and other details that could shed more light on the background of the act, the possible involvement of the "deep state", the mafia, but also domestic and foreign security services.

The Warren Commission unequivocally took the position that Oswald was an independent assassin, who fired both shots. It sought to conclude that the motives were purely psychological, and that, although he had an "open commitment

[19] There is evidence that a certain circle of senior CIA officers had a hostile attitude towards Kennedy because he transferred some of the authority of this intelligence service to the military. This was done after the failed invasion of Cuba at the Bay of Pigs, but this act was not seen as a convincing motive for the assassination of the president.

[20] The FBI learned the same day after the assassination that the CIA had not fully informed it about Oswald's activities in Mexico City. To correct this, the CIA's Mexico City office sent two sets of evidence to the FBI in Dallas, which arrived on the morning of November 23.

to Marxism and communism", the alleged assassin was not part of a communist conspiracy. In fact, the Commission was established precisely to refute rumors of a communist conspiracy, which were based in part on a visit to Mexico City that Lee Harvey Oswald made a few weeks before the assassination. At the same time, neither it nor the subsequent commissions investigating the assassination of President John F. Kennedy were able to establish the assassin's motives and background to the murder, nor to connect him to his accomplices.

Many theorists tend to believe that Oswald belonged to a conspiracy and that, therefore, in order to prevent him from providing evidence, he was killed after the assassination. This dramatically reduced the burden of proof and thus avoided a "fair investigation of the assassination". In this context, a report was commissioned from the FBI, which aimed to create even more doubts and convince the American public of Oswald's guilt "without a more objective source on which to rely". Based on these assumptions, the Warren Commission was "tasked" to support the idea that Oswald, acting from incomprehensible personal motives, was a lone assassin.

Information about Oswald's contacts in Mexico City may have been crucial in shedding light on the background to the assassination of President Kennedy. This evidence would certainly have had significant relevance if it had been preserved in its original form (the phonorecords of Oswald's alleged telephone contacts and recorded conversations were accidentally or intentionally deleted before or after the assassination by the American security services). It is precisely these facts, since they are unexplained, that largely fuel additional suspicions and influence the creation of various conspiracy theories and theories of involvement in the assassination. On the other hand, if there was nothing suspicious in these contacts that would have any connection with the planned conspiracy, it could serve as authentic evidence that the Warren and other congressional committees were right, because they correctly determined that Lee Harvey Oswald was completely independent in carrying out the assassination of American President John F. Kennedy on November 22, 1963. This would solve this case and would not provide a basis for various conspiracy theories, which will continue to develop in the coming period.

The release of new documents has reignited debates about government transparency and oversight of intelligence agencies. Researchers and historians continue to analyze the declassified files. At the same time, the public expects to learn more about how the CIA operated under diplomatic cover and whether such practices are still present in American diplomatic missions around the world.

Researchers and the public had expected that the release of the new documents would shed more light on the assassination of President Kennedy. However, this did not happen. The new documents, which have been declassified and have been available to the public since March 18, 2025, do not contain radically new

discoveries. However, for historians of the Cold War, they provide valuable insight into the climate of fear and uncertainty in US-Soviet relations after the Cuban Missile Crisis brought the world to the brink of nuclear war. In addition, the declassified documents reveal more details about US intelligence activities under Kennedy than under any other president. Also, the public has become aware of reports of Oswald's movements in the months leading up to the assassination of President Kennedy. It will probably take a lot of time to find out whether it was indeed the work of a mentally disturbed individual, who was capable of carrying out such a delicate undertaking alone, or whether Lee Harvey Oswald was merely the perpetrator of the assassination, while in the background there was either a powerful domestic or foreign service, a "deep state", or a well-organized conspiratorial group.

REFERENCE LIST

Bajagić, M. (2010). *Špijunaža u 21.veku: Savremeni obaveštajno-bezbednosni sistemi.* Beograd: Marso.

Bajagić, M. (2010). *Metodika obaveštajnog rada.* Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.

Betts, R. (2007). *Enemies of Intelligence: Knowledge and Power in American Nacional Security,* New York: Columbia University.

Bojczuk, J, (2014). *22 November 1963: A Brief Guide to the JFK Assassination.* Kindle Edition.

CIA (1972). *A Short History of CIA Intervention in Sixteen Foreign Countries.* (Approved For Release 2005/07/13).

Cu Sun. (2014). *Umeće ratovanja.* Beograd: Babun.

Fisher B.L. (2024). *The Hidden Cost of Freedom. The Untold Story of the CIA's Secret Funding System, 1941-1962.* Lawrence, Kansas: University Press of Kansas.

Hanna J., Stengle J. (2025, March 24). *Newly released JFK assassination files reveal more about CIA but don't yet point to conspiracies.* AP. Retrieved April 19, 2025, from https://www.ap.org/news-highlights/spotlights/2025/newly-released-jfk-assassination-files-reveal-more-about-cia-but-dont-yet-point-to-conspiracies/

Ilić, V. (2023). The Influence of American Ambassadors on European Integration (1946 – 1955). *Diplomacy and Security.* Volume VII, Number 1/2024. 99-115.

Jeffreys-Jones, R. (2022). *A Question of Standing: The History of the CIA*. Oxford: Oxford University Press.

Kreća, M. (2015). *Medjunarodno pravo predstavljanja (diplomatsko i konzularno pravo).* Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Lazić, R. (2016). „Obaveštajni rad i diplomatija", *Srpska politička misao*, 4/2016, 233-250.

Lazić, R. (2020). „Služba za istraživanje i dokumentaciju od Brionskog plenuma do 2007. godine", *Bezbednost*, 3/2020, 87-104.

Lazić, R. (2023). *Kontrola službi bezbednosti u Srbiji.* Beograd: Fakultet za diplomatiju i bezbednost, JP Službeni glasnik.

Lewis D. (2016, May 4). A Brief History of Lee Harvey Oswald's Connection to Cuba. *Smithsonian Magazine. https://www.smithsonianmag.com/smart-news/a-brief-history-of-lee-harvey-oswalds-connection-to-cuba-180958987/*

McGregor, R. (2013, August 30). Size of CIA's budget slice revealed in Edward Snowden leak. *Financial Times.* https://www.ft.com/content/31997218-10f6-11e3-b5e4-00144feabdc0

Milašinović, R. (1979). *CIA moć i politika.* Beograd: Jugoštampa.

Mirkov, Ž. (2023). The influence of diplomacy on the security of Yugoslavia (1948–1955). *Diplomacy and Security.* Volume VI, Number 1/2023. 177-190.

Myre, G. (2023, June 4). *A decade on, Edward Snowden remains in Russia, though U.S. laws have changed.* NPR. Retreived May 17, 2025, from https://www.npr.org/2023/06/04/1176747650/a-decade-on-edward-snowden-remains-in-russia-though-u-s-laws-have-changed

National Archives and Records Administration – NARA. (2025). https://www.archives.gov/research/jfk

Parezanović, M. (2014). „Specijalne službe i energetska bezbednost", *Nacionalna bezbednost*, 1/2014, 21-45).

Ronin, R. (2009). *Obaveštajni rad.* Beograd: JP Službeni glasnik, Fakultet bezbednosti.

Savić, A., Bajagić, M. (2003). „Uloga obaveštajne aktivnosti u spoljnoj politici", *Nauka, bezbednost, policija*, 1/2003, 17-42).

Savić, A., Bajagić, M. (2005). *Bezbednost sveta – od tajnosti do javnosti*. Beograd: VŠUP.

Schlesinger, A.Jr (1961), *Memorandum from Arthur Schlesinger, Jr., Special Assistant to the President, to President John F. Kennedy, "CIA Reorganization,"* June 30, 1961. National Security Archive. Retrieved May 3, 2025, from https://nsarchive.gwu.edu/document/18285-national-security-archive-doc-02-memorandum

Stajić, Lj., Lazić, R. (2015). *Uvod u nacionalnu bezbednost*. Beograd: Akademija za nacionalnu bezbednost, JP Službeni glasnik.

Thomas, E. (2006). *The Very Best Men: The Daring Early Years of the CIA.* New York: Simon & Schuster.

Vasić, D. (2010). *Preventivna diplomatija – Teorijski koncept, normativni okvir i političke kontroverze.* Beograd: JP Službeni glasnik, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

УДК:
343.94:343.611
37.018:343.34
Прегледни рад
DOI: 10.5937/DB2501115M

Дипломатија и безбедност
Година 8.
Број 1/2025.
Стр. 115-133.

Ирена Миладиновић[1]
Радован Радовановић[2]
Лазар Миладиновић[3]

ПОЈАВА МАСОВНИХ УБИСТАВА У ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНИМ УСТАНОВАМА – У СВЕТУ И КОД НАС

Сажетак

Образовно-васпитне установе су институције од посебног значаја у друштву, које, поред образовне, имају и васпитну функцију. Безбедност деце често је угрожена; деца спадају у најугроженију категорију по питању појаве безбедносних ризика, а пре свега последица које они могу оставити на даљи развој и одрастање. Масовна убиства у школама представљају озбиљан и трагичан феномен који се јавља широм света. Ови догађаји обично укључују појединце који користе ватрено оружје или друга средства да изврше насилни чин који је праћен губитком невиних живота међу ученицима, наставницима и особљем школе. Прво масовно убиство у школи догодило се 1927. године у САД у школској згради у Гранд Рапидс (Grand Rapids), Мичиген (Michigan), где је убијено 45 особа. Учесталост оваквих догађаја значајно варира од региона до региона; они су постали чешћи током последњих деценија и привлаче велику медијску пажњу. Нажалост, овај тренд није заобишао ни Републику Србију, у којој се у мају 2023. године догодило масовно убиство у Огледној основној школи „Владислав Рибникар" у Београду. У раду се анализирају узроци и последице масовних убистава у образовно-васпитним установама, односно, ова појава се сагледава из различитих перспектива у циљу стицања сазнања о узроцима који доводе до испољавања овакве врсте насиља и последицама које произилазе из таквог чина. Анали-

[1] ОШ „Ђура Јакшић" Јелашница, Нишка Бања, Србија
irena.miladinovic82@gmail.com
[2] Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Београд, Србија
radovan.radovanovic@kpu.edu.rs
[3] „Securitas services" д.о.о. Београд, Србија
miladinovic.laza@gmail.com

зирани су доступни подаци о случајевима масовних убиства у образовно-васпитним установама у САД, земљама Централне и Источне Европе и у Републици Србији. Истраживање је указало на то да нападачи најчешће делују из осећаја искључености, ниског самопоуздања, проблема са идентитетом и снажних негативних животних искустава, попут породичног и вршњачког насиља, злоупотребе супстанци и душевних поремећаја. Након трагичних догађаја, Република Србија је започела мере у циљу унапређења безбедности у школама, али је неопходан наставак системских истраживања и усклађивање законске регулативе и легислативе из ове области ради ефикасније превенције појава оваквих инцидената.

Кључне речи: *образовно-васпитне установе, масовна убиства, узроци, последице, фактори ризика.*

УВОД

Проблем који се разматра у овом истраживању односи се на све учесталија масовна убиства у образовним установама широм света, али и у нашем друштву. Ова појава има дубоке друштвене, психолошке и социолошке последице, не само за жртве, већ и за учиниоце и читав образовни систем. Кључно питање које се поставља јесте шта су узроци ових инцидената и како се они могу спречити или ублажити.

Предмет и задаци истраживања обухватили су анализу узрока и последица масовних убистава у образовно-васпитним установама. Истраживање се фокусирало на разматрање различитих аспеката ове појаве, као што су:

- Психосоциолошки фактори, који укључују породичне проблеме, ментално здравље, вршњачко насиље, друштвену изолацију и утицај медија.
- Улога образовног система у превенцији, као и механизми за рано препознавање и смањење насиља.
- Правни и законски оквир, који обухвата мере које се примењују у циљу спречавања ових инцидената.
- Превентивне мере, које се користе у различитим земљама, као и њихова ефикасност у смањењу оваквих трагичних догађаја.

Истраживање има за циљ да сагледа све аспекте ове сложене проблематике, уз нагласак на предлоге за побољшање безбедности у школама и развој система који ће смањити ризик од масовних убистава у будућности.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Појам масовно убиство у образовно-васпитним установама односи се на насилни акт који се дешава у школама, факултетима или другим образовним институцијама, у којем појединац или група изврши убиство више особа, често ученика, наставника или другог школског особља, у једном инциденту. Ови догађаји обично резултују великим бројем жртава и имају значајан психолошки и социјални утицај на локалну заједницу. Узроци ових трагедија могу бити разноврсни и укључују психолошке, социјалне, породичне и културне факторе, а последице се крећу од непосредне шокантне трауме до дугорочних ефеката на друштво (Follman i sar., 2013).

Постоје различите теорије масовних убистава у образовно-васпитним установама које објашњавају узроке и факторе који доводе до ових трагичних догађаја. Неке од најзначајнијих теорија укључују:

Психолошке теорије, које истичу индивидуалне факторе, као што су ментални поремећаји, депресија, анксиозност и антисоцијални поремећај личности као главне узроке насилног понашања. Ове теорије сматрају да појединци који су искусили дубоку психолошку патњу, изолацију или одбацивање могу бити склони да изврше масовна убиства као начин да изразе свој бес и фрустрацију (Fox i sar., 2014a).

Социјалне теорије наглашавају значај друштвених фактора, као што су изолација, дискриминација и друштвене тензије. Према овим теоријама, појединци који су искључени из друштва или који су изложени малтретирању и узнемиравању могу развити осећај беспомоћности или жељу за осветом, што може довести до насилног понашања. Масовна убиства могу бити резултат љутње и потребе за осветом према друштву или одређеним људима (Langman, 2015).

Културне теорије истичу утицај друштвених норми, медијске репрезентације насиља и општих културних вредности које могу подстаћи насилно понашање. Излагање насиљу путем медија (филмова, видеоигара, интернета) може допринети нормализацији насиља као метода решавања конфликата. Деца и млади који су изложени насилним садржајима могу развити искривљену представу о стварности и сматрати насиље прихватљивим средством за остварење својих циљева (Siegel i sar., 2011).

Институционалне теорије (системске теорије) наглашавају важност улоге образовних институција и њихових политика у превенцији насилног понашања. Недостатак адекватних превентивних мера и неефикасан одговор на ране сигнале агресије код ученика може допринети појави масовних убистава. Такође, неефикасна комуникација и недостатак подршке унутар самих школа могу додатно погоршати ситуацију (Cornell i sar., 2006).

Савремена схватања о масовним убиствима у образовним установама, како домаћих, тако и страних аутора, истичу различите аспекте који обухватају узроке, последице и превенцију ових трагичних догађаја. Истраживачи су сагласни да су масовна убиства у школама резултат сложене интеракције психолошких, социјалних, културних и институционалних фактора. Међутим, свака теорија и извор наглашава различите аспекте, попут индивидуалних и друштвених фактора, као и улоге политика и пракси које примењују образовне институције.

Миловановић и Пешић у свом истраживању су навели да је насиље у школама, које може довести до масовних убистава, често последица недостатка емоционалне подршке, изолације ученика и неадекватне комуникације са наставницима и вршњацима (Milovanović & Pešić, 2023). Аутори истичу да треба да постоје интегрисани програми који укључују психолошку подршку и рану идентификацију ученика који су у ризику.

У савременој литератури све се више указује на значај школске климе као фактора који утиче на појаву насилног понашања. Истраживања показују да занемаривање социјалних аспеката школског окружења, попут друштвених притисака, осећаја искључености и недостатка подршке, може довести до повећане агресије међу ученицима. Стога се побољшање социјалне климе у школама, у којој се ученици осећају прихваћено, безбедно и подржано од стране вршњака и наставника, препознаје као једна од кључних мера у превенцији насиља (Cohen i sar., 2009).

Фокс и Делатур (Fox и DeLateur) наводе да масовна убиства у образовним установама у Америци, као што су трагични инциденти у школама, често имају психолошке узроке, као што су депресија, анксиозност и антисоцијални поремећаји. Њихова истраживања показују да су жртве често биране на основу социјалне изолације и одбацивања од стране вршњака (Fox & DeLateur, 2014b).

Лангман (Langman) наводи да су ментални поремећаји један од главних узрока масовних убистава. Он наводи да се бројне школске убице суочавају са историјом менталних проблема, а њихов акт насиља често долази као резултат дубоке изолованости и психолошке патње (Langman, 2015), док је аутор Ланкфорд (Lankford) разматрао утицај медија и интернет културе на насиље у школама. Његова истраживања показују да медијске репрезентације насиља, као и култура која нормализује агресивност и освету, играју значајну улогу у подстицању агресивног понашања код младих (Lankford, 2016).

ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА И СТУДИЈА

Подаци о масовним убиствима у школама долазе из различитих извора, укључујући полицијске извештаје, судски систем, медијске извештаје, истраживачке студије и анализе догађаја. Организације које се баве праћењем насиља у школама, законодавством о оружју и безбедношћу у школским установама често нуде податке и анализе о овим трагичним догађајима. Иако су ови подаци доступни јавности, важно је нагласити да масовна убиства у школама представљају комплексан и осетљив проблем, а анализа узрока и последица захтева мултидисциплинарни приступ. Проучавање фактора који доводе до оваквих догађаја укључује анализу друштвених, психолошких, образовних и других аспеката који могу допринети стварању околине погодне за насиље.

Извор података о масовним убиствима у школама чине владине агенције за јавну безбедност, истраживачки центри, невладине организације које се баве безбедношћу у школама, као и медијски извештаји о конкретним инцидентима. Важно је узети у обзир различита полазишта и методе приликом анализе ових догађаја, како би се боље разумео њихов комплексан карактер и како би се развиле превентивне стратегије.

Истраживачки тим из Медицинског центра Ирвинг Универзитета Колумбија и Психијатријског института државе Њујорк (NISPI) спровео је анализу 82 масовна убиства која су се делимично догодила у академским окружењима широм света. Резултати су указали на то да већина починилаца масовних убистава није патила од озбиљних психијатријских поремећаја. Крајем 2022. године објављена је студија у часопису *Journal of Forensic Sciences* која је показала да су сви починиоци масовних убистава били мушкарци, просечне старости 28 година, од којих је 66,7% било беле расе. У 63% случајева коришћено је ватрено оружје. Готово половина починилаца је извршила самоубиство на месту догађаја, иако није имала знакова озбиљних менталних болести (Girgis, 2022).

Психијатар др Раги Гиргис, директор Центра за превенцију и евалуацију (COPE) у Вашингтону (Washington), истраживачке клинике специјализоване за проучавање и лечење младих одраслих особа са високим ризиком од шизофреније и других психоза, изјавио је:

> Наши налази сугеришу да се масовна пуцњава у школама разликује од других облика масовних убистава и да на њих треба гледати као на посебан феномен", рекао је психијатар др Раги Гиргис (Dr. Ragy R. Girgis), директор Центра за превенцију и евалуацију (COPE), истраживачке клинике специјализоване за проучавање и лечење младих одраслих особа са високим ризиком од шизофреније и других психоза.

> Да бисмо спречили будуће масовне пуцњаве у школама, морамо да почнемо да се фокусирамо на културне и друштвене покретаче оваквих врста догађаја, као што су романтизација оружја и насиља почињеног оружјем, а не на индивидуалне предикторе. (Cantor, 2022)

Циљ ове студије је био истражити потенцијалне везе између озбиљних менталних болести и масовних убистава. Истраживали су 14.785 убистава која су се догодила од 1900. до 2019. године широм света, како би идентификовали факторе ризика. За потребе студије истраживачи су изоловали случајеве масовних убистава почињених барем делимично у школама, на колеџима и универзитетима и категорисали их према локацији и томе да ли је коришћено ватрено оружје (Cantor, 2022).

Истраживање под називом Иницијатива сигурна школа (*The Safe School Initiative*) Тајне службе и Министарства образовања (*United States Secret Service and United States Department of Education*) доноси кључне увиде у карактеристике школских напада. Налази ове студије показују следеће:

- Чак 81% школских нападача делило је информације о својим плановима с другим неумешаним особама, често с вршњацима који су били упозорени како би избегли опасност. Међутим, информације нису често пренесене одраслима;
- Већина нападача није директно претила својим циљевима пре напада, али је готово сваки (93%) показивао понашање које је изазивало забринутост вршњака, родитеља, наставника или стручњака за ментално здравље;
- Нападачи су често изражавали необичне фантазије или понашања која су изазивала забринутост, као што је разговор о стављању отрова за пацове у храну;
- Већина школских нападача никада није добила формалну процену менталног здравља или дијагнозу, упркос чињеници да је већина њих (78%) имала историју покушаја самоубиства или суицидних мисли пре напада.
- Готово две трећине нападача (61%) имала је документовану историју депресије или очаја, док је сваки четврти имао познату историју злоупотребе алкохола или психоактивних супстанци (Vossekuill i sar., 2004).

Кључни налази истраживања указују на то да су инциденти циљаног насиља у школама ретко изненадни и импулсивни чинови, те да већина нападача има својеврсне знакове „оптерећења" или потешкоће пре самог напада. Не постоји прецизан „профил" ученика укључених у циљано насиље у школама, а већина њих има приступ оружју које користе пре напада. Осим тога,

многи од њих су се суочавали с губицима или неуспесима, осећали се малтретираним или повређеним пре него што су извели напад (Vossekuill i sar., 2004).

У анализи истраживачког центра из САД The Violence Project, фокусираног на нападе ватреним оружјем искључиво у школама, где је евидентирано укупно 195 случајева у периоду од 1966. до 2024. године, разматрајући знаке кризе 28% починилаца је имало менталне проблеме, 16% је било социјално изоловано, 14% је изгубило посао или су имали неки већи финансијски губитак, 14% је имало параноју, 9% је било склоно насиљу у прошлости, 8% је било у делиријуму или су имали халуцинације, 7% је имало нестабилно понашање, 2% је имало проблематичне везе и 1% је имало опресивна интересовања или фикције (The Violence Project, 2025).

Иако се већина напада у школама у којима су се десила масовна убиства ученика и наставног особља везују за догађаје у Сједињеним Америчким Државама, треба напоменути да су се овакви догађаји десили у више земаља Централне и Источне Европе, у периоду транзиције ових земаља из комунистичких друштвено-политичких поредака у капиталистичко друштво. На основу доступних података, државе у Европи које имају случајеве масовних убистава у школама су Русија, Украјина, Немачка, Мађарска, Естонија, Чешка и Пољска.

Од наведених земаља, највећи број масовних убистава десио се у Руској Федерацији. Један од најтрагичнијих и најпознатијих случајева масовних убистава у школама у Русији догодио се 1. септембра 2004. године, у граду Бесланy, у Северној Осетији. Овај напад, познат као Бесланска школска трагедија, био је терористички напад у којем су исламистички милитанти заузели школу и држали више од 1.100 талаца, од којих је 777 било деце. Руска безбедносна служба је покушала да реши ситуацију, што је резултирало смрћу 333 особе, укључујући 186 деце. Овај напад је оставио трајне последице на руску образовну и безбедносну политику. Ово је био највећи масакр у школама савремене Русије (Bazhanova, 2019). У граду Казању, у Татарстану, у мају 2021. године догодио се инцидент, када је нападач убио девет особа у школи број 175 (Malakhova, 2021). Трећи инцидент се догодио 26. септембра 2022. године у граду Ижевску у школи број 88. Нападач је убио најмање 18 особа, а затим је извршио самоубиство. Овај догађај је изазвао велику пажњу и критику у медијима због угрожене безбедности у образовним институцијама (RIA Novosti, 2022).

Републику Србију овај тренд није заобишао, јер се у мају 2023. године догодило масовно убиство у Огледној основној школи „Владислав Рибникар" у Београду. Ученик школе, који је имао 13 година, извршио је овај злочин тако што је убио девет ученика, као и радника обезбеђења ове школе, док је још седам особа тешко ранио. Починилац злочина је код себе имао два пиштоља и четири Молотовљева коктела.

КОЛУМБАЈН (COLUMBINE) ЕФЕКАТ

Колумбајн ефекат односи се на појам у психологији и криминологији који описује ситуацију у којој јавни масакр, као што је био случај у Колумбајну у средњој школи 1999. године, може изазвати накнадне сличне инциденте. Овај појам сугерише да медијско извештавање и сензационализација таквих догађаја могу послужити као инспирација или модел за друге појединце који размишљају о извођењу сличних злочина. Ефекат Колумбајн указује на ширење насилног понашања путем имитације или "copycat" феномена. Пуцњава у Колумбајну означила је почетак епидемије сличних злочина и послужила је као инспирација за многе злочинце који копирају, а међу којима се посебно истакао Чо Сеунг-Хуи (Cho Seung-Hui), јужнокорејски студент који је 2007. извршио масакр на Универзитету Вирџинија (University Virginia), убивши 32 особе и повредивши 17. Од случаја Колумбајн, у САД је забележено преко 380 сличних инцидената са фаталним исходом. Овај масакр заузима посебно место у америчкој поп-култури, често се појављујући у музици, филмовима, књигама и серијама. Дејв Кален (Dave Cullen), новинар Њујорк Тајмса (The New York Times) и аутор најопсежније студије о Колумбајну и феномену масовних пуцњава у школама, идентификује кључне узроке ових догађаја. Они обухватају лаку доступност оружја у Америци, утицај медија и црних хроника који може анестезирати и десензитизовати моралне вредности младих, култ серијских убица који привлаче медијску пажњу и постижу холивудску славу, смањење утицаја верских догми и секуларизацију јавног простора, као и специфичну глорификацију отуђења и нихилизма коју доноси савремена музика (Cullen, 2009).

Један од кључних аспеката Колумбајн ефекта је повезаност са теоријом социјалне потврде, која указује на то да људи често траже потврду својих уверења у друштвеним круговима или кроз медије. Социјални притисак може довести до тога да се одређена мишљења и поступци прихвате без довољног разматрања других могућности (Cialdini, 2001).

Анализа наведеног указује на одређена „поклапања" са догађајима у Србији из маја 2023. године. Наиме, након мајске трагедије у основној школи у Београду, уследио је оружани напад када је осумњичени стар 21 годину извршио напад у селима у близини Смедерева и Младеновца, удаљених око 60 километара од Београда. Током напада, користећи аутоматско оружје, убио је девет људи, док је 12 особа задобило повреде. Такође, након трагедије, регистровано је 25 ситуација које захтевају интервенцију због неприкладног понашања младих, који су имитирали убицу. На једном часу, ученик је држао пластични пиштољ, код другог ученика пронађен је списак са име-

нима деце, сличан ономе који је имао К.К., док је једна средњошколка ножем повредила своју руку, као и наставницу. Такође, забележен је и случај када је ученица основне школе у Старој Пазови донела секиру у школу.

Професорка Универзитета у Колораду (University of Colorado), Елизабет Скјуз (Elizabeth Skuse) изјавила је да истицање починилаца масовних убистава на насловним страницама и у ударним вестима није адекватан начин извештавања, јер повређује жртве, преживеле и њихове породице, истовремено промовишући убице. Став аутора овог рада је да се на овај начин убица хуманизује, уместо да се жртве третирају са људским поштовањем, што се поклапа са ставовима које је изнела Елизабет Скјуз. Медији би требало да представљају жртве, преживеле и њихове породице као људе, а не као статистику. Преживели масакра желе осећај сигурности, контроле, слободе изражавања емоција и јасноће о будућности. Приликом интервјуа са преживелима или породицом жртава, требало би приступити пажљиво и поштовати њихове жеље. Уколико медији стављају убице у први план, они могу постати „иконе" за будуће починиоце, који их потенцијално могу имитирати (copycat killer). Медији носе велику друштвену одговорност када је у питању извештавање о масовним пуцњавама, али се често оправдавају жељом да илуструју драму, занемарујући често тиме повреду жртава (Skuse, 2023).

Може се тврдити да се иза многих медијских извештаја крије потреба за сензационалистичким приказивањем актуелних друштвених проблема. Видео снимци који приказују сцене након школских пуцњава често укључују приказивање редова ученика који напуштају школу са рукама подигнутим изнад главе, као и возила хитних служби. Такође, већина новинских чланака обилује фотографијама уплаканих ученика, родитеља и наставног особља, чиме се појачава интензитет ових догађаја, а неретко овакво медијско извештавање изобличује стварност. Тако се приказује настали догађај на екстремно трауматичнији начин, па ови догађаји који сами по себи изазивају дубоке емоције могу да доведу до моралне панике у јавности и стварања притиска у одређивању мера које би требало предузети за њихову превенцију (Comer, 2024).

Када је у питању безбедност у школама, медији се фокусирају пре свега на аспект насилничког понашања ученика, чиме значајно предимензионирају проблем (Banović & Ilić, 2012), што има негативан утицај на децу школског узраста у смислу опонашања починилаца тих дела. Овај ефекат може се јавити и када ученици усвајају ставове наставника или својих вршњака због њихове друштвене позиције. Поред тога, групна динамика у учионици може играти значајну улогу у обликовању уверења и мишљења ученика (Bandura, 1977).

Такође, истраживања у којима су испитаници били млади школског узраста, показала су да млади наводе да су, гледајући филмове и медијске садржаје са криминалним сценама, стекли знања и вештине како да изврше кривична дела, као и како да преваре органе гоњења (Stanojlović, 2023). Ово за последицу има нарушавање менталног здравља младих, изазивањем страха, анксиозности и депресије. Млади могу често развити погрешну представу о томе како свет функционише, а константна изложеност насилним и криминалним садржајима може смањити осећај емпатије према стварним жртвама преступа и може утицати на моралне стандарде. С тим у вези, важно је да родитељи буду свесни ових потенцијалних последица и да воде отворену комуникацију са децом о садржају који конзумирају. Образовање о стварним последицама криминала и подршка у развоју критичког размишљања могу помоћи у ублажавању негативних ефеката.

ПСИХОСОЦИОЛОШКИ ФАКТОРИ

Психосоциолошки фактори који повећавају ризик од масовног убиства у школама важни су за разумевање узрока ових трагичних догађаја. Истраживање ових фактора може бити од кључне важности за развој превентивних мера и побољшање подршке деци и младима који су у ризику.

Фокс и Фридел (Fox & Fridel) истичу да масовна убиства не могу бити објашњена једним фактором, већ да су резултат сложене интеракције. Ментални проблеми могу имати значајну улогу у развоју насилног понашања, али нису директан узрок масовних убистава. Депресија, антисоцијални поремећај личности и анксиозност могу повећати склоност ка агресивном понашању. Аутори указују да многи починиоци масовних убистава имају историју агресивног понашања у прошлости, било код куће или у школи. Они такође истичу важност социјалне изолације и одбацивања као фактора ризика. Млади људи који су искључени из друштвених група, који се осећају као жртве или имају слаб друштвени круг, често развијају осећај беса и фрустрације, што их може подстаћи на агресивно понашање. Ова изолација може бити последица вршњачког насиља, неуспеха у друштвеним односима или немогућности да успоставе значајну везу са другим људима. Емоционални и психолошки стрес може довести до тога да појединац прибегава насилним поступцима, јер има потешкоће у контроли емоција. Појединци који имају радикалне идеје или су чланови неких насилних група склонији су насилним поступцима. Особе које су изложене насилним медијским садржајима могу створити искривљену слику о томе које понашање је прихватљиво (Fox & Fridel, 2016).

Велизар Мирчов је, на основу претходних теоријских истраживања, идентификовао неколико кључних фактора који доприносе повећању насиља у школама. Породични фактори, као што су поремећена динамика у породици, проблеми у браку, насиље у породици и недостатак родитељске бриге, играју значајну улогу. Такође, индивидуалне особине, као што су нарцизам, агресивност и импулсивност, могу повећати ризик. Психички проблеми, као што су депресија, злоупотреба наркотика и различити поремећаји, такође су важан фактор. Школски фактори, као што су припадност антисоцијалним групама, неуспех у школи и вршњачко насиље, доприносе растућем ризику. Економски услови, као што су сиромаштво и незапосленост, такође имају велики утицај, као и друштвени фактори који укључују опадање солидарности и повећан криминал. Културни утицаји, попут приказивања насиља у медијима и других облика популарне културе, играју важну улогу у формирању ставова и понашања. Ситуациони фактори, као што су лак приступ оружју, алкохол и дроге, могу довести до смањења урачунљивости и агресивног понашања. На крају, друштвена имитација представља фактор који доводи до тога да људи који су изложени другим факторима ризика сматрају екстремно понашање као прихватљиво и постају склонији да га понове (Mirčov, 2023).

Истраживања обављена у Руској Федерацији указала су да се међу водећим факторима ризика јављају проблеми у породичним односима, социјална изолација, први знаци аутизма, фасцинација компјутерским игрицама са елементима насиља, употреба психоактивних супстанци и алкохола, као и комбинација наведених фактора (Kucher, 2022).

УЛОГА ОБРАЗОВНОГ СИСТЕМА

Образовни систем има централну улогу у превенцији и препознавању раних знакова који могу указивати на ризик од насилног понашања, укључујући масовна убиства у школама. У школама је већа шанса за рано препознавање промена у понашању ученика, као што су изолација, депресија или агресивност, што представља важан корак за правовремено реаговање. Препознавање ових знакова омогућава интервенцију и пружање подршке ученицима, уз сарадњу са породицама и стручњацима. Поред тога, школски систем треба да пружи психолошку подршку ученицима који су под стресом или имају емоционалне проблеме. Психолошко-педагошке службе у школама играју важну улогу у помагању ученицима да се суоче са изазовима, што може спречити даље погоршање њиховог стања. Школе треба да се фокусирају на развој друштвених вештина и емоционалне интелигенције, обучавајући ученике како

да управљају својим емоцијама и решавају конфликте без употребе насиља. Посебно је важно створити сигурну школску атмосферу у којој је вршњачко насиље неприхватљиво. Овим приступом се подстичу ученици да мирно решавају конфликте. Школе морају активно сарађивати са породицама и заједницама, како би створиле подршку и обезбедиле да се било који проблем који може довести до насиља реши што пре. Увођењем програма превенције насилног понашања, као и културом инклузивности која подстиче поштовање различитости, школи се омогућава да ефикасно делује на смањење ризика од насиља. Стварање окружења у којем се сви ученици осећају прихваћено и вредновано може бити кључно за спречавање друштвене изолације и агресије.

Кауфман и Фокс (Kaufman & Fox) су у свом раду Стратегије превенције и интервенције у масовним пуцњавама у школама: Критички преглед доказа (Prevention and Intervention Strategies in School Mass Shootings: A Critical Review of the Evidence) истакли неколико важних мера за превенцију и интервенцију, као што су: побољшање система за откривање потенцијалних претњи, тј. откривање ученика који се суочавају са психолошким или социјалним проблемима, обука наставника и особља школе у препознавању знакова насилног понашања и у одговарању на кризне ситуације, пружање менталне и здравствене подршке ученицима, постављање детектора метала и сигурносних камера, увођење ограничења за набавку оружја и промовисање културе ненасилног решавања конфликата (Kaufman & Fox, 2020).

Сварц и Бич (Swartz & Beech) истичу више мера за смањење насиља у школама, укључујући масовна убиства. Они наводе да је битно повећати безбедност на школским локацијама, тако што ће се спровести физичко-техничке мере у виду постављања детектора метала, видео надзора, појачања обезбеђења и слично. Потребно је едуковати ученике, наставнике и родитеље како да препознају знаке потенцијалног насилног понашања и како да реагују у таквим ситуацијама. Кроз превентивне програме потребно је промовисати емпатију, толеранцију и конструктивно решавање конфликата. Образовне институције су у обавези да обезбеде подршку ученицима који имају менталне проблеме и да на тај начин спрече ескалацију насиља. Истичу важност сарадње школе и породица и то да родитељи треба да буду укључени у превентивне активности. Аутори се такође залажу да постоје веће контроле продаје оружја (Swartz & Beech, 2019).

У свом раду, Двајер и Ветстон (Dwyer & Whetstone) предлажу неколико важних мера за спречавање насиља у школама, укључујући и масовна убиства. Прва мера односи се на превенцију вршњачког насиља, где наглашавају значај програма који развијају социјалне вештине и емоционалну интелигенцију, помажући ученицима да уче како да решавају конфликте без насилних поступака

и да развију емпатију према другима. Такође, важно је да буде спроведена обука за све запослене у школи, укључујући наставнике и психологе, како би могли да препознају знакове ученика који су у ризику од насилног понашања и да реагују у кризним ситуацијама. Таква обука помаже у препознавању емоционалних и социјалних проблема који могу довести до насилних поступака. Додатно, школе би требало да развију системе подршке за ученике који имају менталне и емоционалне проблеме, пружајући им саветовање и психолошку помоћ како би се смањио стрес и негативне емоције које могу водити до насиља. Такође, физичка безбедност у школама треба да буде побољшана, кроз мере као што су инсталација сигурносних камера, постављање детектора метала и повећано присуство обезбеђења, што може редуковати приступ оружју и смањити шансе за насиље. Поред тога, треба развијати културу инклузивности и поштовања у школама, што ће помоћи ученицима да се осећају прихваћено и поштовано, смањујући вероватноћу насилних поступака. Програми који подстичу ученике да говоре о својим проблемима и траже помоћ када им је потребна такође могу играти значајну улогу у превенцији. Сарадња са породицама и локалним заједницама такође је кључна. Школе треба да одржавају отворене канале комуникације са родитељима, како би рано идентификовали проблеме и пружили адекватну подршку. Локалне организације и заједнице такође могу бити од помоћи у обезбеђивању ресурса за превенцију насилног понашања. На крају, аутори истичу значај промене политика везаних за приступ оружју, као и разматрање законодавних промена које би ограничиле приступ оружју особама које представљају ризик за себе или друге. Такве мере могу смањити потенцијал за насилне нападе у школама (Dwyer & Whetstone, 2019).

Образовни систем, дакле, има одговорност не само да обезбеди сигурност у школи, већ и да активно делује на превенцију насилног понашања. Правовремено препознавање ризика, пружање психолошке подршке и образовање ученика о ненасилним методама решавања конфликата може значајно смањити шансе за настанак трагичних догађаја као што су масовна убиства у школама.

ПРАВНИ И ЗАКОНСКИ ОКВИР

Правни и законски оквир који се односи на масовна убиства у школама укључује како националне, тако и међународне прописе који регулишу безбедност ученика, превенцију насилних инцидената и одговорност школа да обезбеде сигурно окружење за учење. У овом контексту, постоји низ мера које се односе на контролу оружја, спречавање вршњачког насиља и успостављање протокола за кризне ситуације. Поред тога, значајно је и јачање постојећих за-

кона, као и увођење нових мера како би се спречили трагични инциденти, као што су масовна убиства (Petrović, 2021). Многе земље су се усмериле на јачање законодавства како би се смањила могућност приступа ученика опасним предметима, што је кључно за превенцију насилних инцидената у школама (Milošević i Putnik, 2019). Поред тога, важни су и протоколи за реаговање у кризним ситуацијама, где су школе ангажоване да обуче своје запослене о правилном поступању у случајевима насиља или потенцијалних претњи (Dimitrijević, 2021). Такође, многе земље су усвојиле законодавство које обавезује школе да развијају стратегије и програме за превенцију вршњачког насиља, као и за рано препознавање и интервенцију (Tadić, 2023).

У САД ово питање регулисано је кроз комбинацију савезних и државних закона. Кључне ствари су уведене: контрола оружја, којом је регулисана продаја и поседовање оружја, иако законодавство у овој области варира од државе до државе; уведени су и протоколи за реаговање, те су многе школе увеле обавезну обуку за наставнике и особље за реаговање у кризним ситуацијама. Уведене су и стратегије које укључују присуство припадника полиције и постављање техничких система заштите. Многе државе су усвојиле законе који обавезују школе да спроводе превентивне програме за сузбијање вршњачког насиља. Приступило се унапређењу приступа саветовања и терапије за ученике са менталним проблемима.

У земљама Источне и Централне Европе, правни и законски оквири за превенцију насилних инцидената у школама још увек су у развоју, али већ су предузете одређене мере у складу са европским стандардима. Контрола оружја је уведена у земљама као што су Пољска, Чешка и Мађарска; закони о поседовању оружја су строжи него у САД. Куповина и власништво оружја су строго ограничени, а циљ ових закона је да се смањи ризик од насиља у школама. Такође, у Чешкој законодавство не дозвољава да било који ученик носи оружје у школама (Bočková, Juříček, Procházka, & Moravcová, 2021). Протоколи за кризне ситуације су уведени у земљама попут Чешке и Словачке кроз реформе у образовању, које су значајно унапредиле безбедносне протоколе. Уведени су „планови за хитне ситуације", који садрже процедуре за евакуацију ученика и специјализовану обуку наставника за управљање потенцијалним нападима (Mika, Mareš, & Fišerová, 2011). Законодавство против вршњачког насиља је промењено у Румунији и Бугарској и усвојени су закони који обавезују школе да унапреде програме за борбу против вршњачког насиља, као и да помажу ученицима у развоју друштвених вештина и решавању конфликата без насилних поступака. Ови закони се уклапају у међународне стандарде, као што је Конвенција о правима детета (UNICEF, 2014). У Словенији, као и у другим земљама региона, сарадња са локалним властима и

полицијом игра важну улогу у повећању безбедности у школама. Полиција често учествује у тренинзима и примени мера које се односе на спречавање насилних инцидената (European Commission, 2015). У земљама попут Хрватске и Пољске, постоје програми подршке ученицима са менталним проблемима, који нуде психолошку подршку ученицима који пате од поремећаја као што су депресија и анксиозност. Ови програми укључују саветовање и терапију, како би се ученицима помогло да се изборе са емоционалним изазовима који могу довести до насилног понашања (UNICEF Hrvatska, 2008).

Правни и законски оквир у Србији који се односи на превенцију насилних инцидената у школама, укључујући и масовна убиства, није дефинисан као посебна област, али постоје бројне мере и прописи који регулишу безбедност у образовним установама. Најважнији закони који се баве овом темом укључују обавезу школа да осигурају безбедност ученика и запослених, као и да развијају програме за превенцију насилног понашања и интервенцију у случају инцидената насиља. Школе су такође обавезне да пријављују све инциденте насиља надлежним органима, а сарадња са родитељима и другим актерима из система образовања је кључна у превенцији насилних догађаја. Закони, као што су Закон о основама система образовања и васпитања и Закон о безбедности деце у школама прописују конкретне мере безбедности, као што су видео надзор, физичка заштита школа, као и подршка ученицима кроз рад са психологом и педагогом. Поред тога, важно је да школе имају обавезне планове за реаговање у ванредним ситуацијама, што укључује и потенцијалне инциденте насилног карактера, и да се наставници и ученици обучавају како да поступе у таквим ситуацијама. Сарадња са полицијом и другим надлежним органима такође игра важну улогу у спречавању и брзом реаговању на насилне инциденте. Психолошка подршка ученицима, као и организовање саветовања и радионица у школама, такође имају важну улогу у откривању раних знакова агресивног понашања и превенцији насилних догађаја.

Након трагичних догађаја у Србији, Влада је усвојила низ мера у циљу повећања безбедности и спречавања сличних инцидената. Ове мере укључују:

1. Мораторијум на издавање дозвола за држање и ношење кратког ватреног оружја;
2. Контролу лица која већ имају дозволу за поседовање оружја;
3. Контролу рада стрељана;
4. Инкриминацију дела за лица која омогуће малолетним и другим неовлашћеним лицима да дођу у посед ватреног оружја и обучавају их за његово коришћење;
5. Разматрање могућности смањења старосне границе за кривичноправну одговорност малолетника са 14 на 12 година;

6. Пооштравање санкција за непоштовање прописа од стране пружалаца медијских услуга;
7. Увођење обавезних тестова на наркотике у школама;
8. Формирање Савета за спречавање вршњачког насиља и Радне групе за безбедност деце на интернету.

Након догађаја у околини Младеновца, усвојене су и додатне мере:
1. Пооштравање услова за држање и ношење кратког ватреног оружја, као и разматрање истих услова за ловачко оружје;
2. Обавезне периодичне провере лица која имају дозволу за поседовање оружја;
3. Мораторијум на ловачко оружје на период од две године;
4. Јавни позив за предају регистрованог и нерегистрованог оружја без последица;
5. Пооштравање казни за кривично дело недозвољене производње, држања, ношења и стављања у промет оружја, експлозивних средстава и материја, као и других сличних кривичних дела, као што је набавка и израда оружја;
6. Пооштравање санкција за ученике који крше забрану уношења алкохола, дрога, психоактивних супстанци, оружја, пиротехничких предмета или других опасних ствари у школу (Stanković, 2023).

ПРЕВЕНТИВНЕ МЕРЕ

Нажалост, вишедеценијско искуство нам говори да морамо радити на спровођењу мера превенције. У превенцији масовних убистава у школама кључно је стварање безбедног окружења и препознавање раних знакова проблематичног понашања деце која су повезана са факторима ризика, како би се благовремено препознала претња и пружио адекватан одговор на њу. Превенција оваквих напада се мора реализовати кроз мултидисциплинарни приступ проблему, где је потребно да буду укључени сви субјекти друштва. Ипак, приликом доношења одлука о спровођењу превентивних мера, велики утицај има и јавно мњење. Након појаве оваквих немилих догађаја, који по правилу добијају велику медијску пажњу, која се најчешће креће до граница сензационализма, ствара се слика да школске установе нису места где се стиче ново знање, већ места где се наставно особље и ученици суочавају са суровом реалношћу да би им се могао догодити трауматичан догађај. Тако се ствара слика да ниједна школска установа није безбедна, па због те чињенице чланови заједнице постају све забринутији за безбедност своје деце (Cheryl, 2017).

Истраживања у САД су показала да доношење превентивних мера под великим притиском јавности, што је увек праћено и захтевом да се што брже понуде видљиви резултати, није дало значајне резултате који би суштински променили слику безбедности (Bralić i sar., 2016). Из наведеног истраживања може се издвојити десет кључних закључака који произилазе из Коначног извештаја и налаза Иницијативе Сигурна школа: Импликације за спречавање напада у школама Сједињених Држава (Vossekuill i sar., 2004) и то:

- Догађаји означени као циљано насиље у школи ретко су били нагли, импулсивни чинови.
- Пре него што се већина инцидената догодила, други људи су знали за идеје и/или планове починилаца да изведу напад.
- Већина нападача није упућивала претње својим метама непосредно пре извођења напада.
- Не постоји тачан или користан „профил" ученика/студената који су укључени у циљано насиље у школи.
- Већина нападача је пре инцидента испољавала неки вид понашања који је код других изазивао забринутост или указивао на позив за помоћ.
- Већина нападача имала је тешкоћа у превладавању значајног губитка или личног неуспеха.
- Многи нападачи пре напада су се осећали злостављаним, прогоњеним или повређеним од стране других.
- Већина нападача су имали приступ оружју и користили су оружје (и) пре напада.
- У многим случајевима у неком својству су били укључени и други ученици/студенти.
- Упркос брзим одговорима снага реда, већина инцидената са ватреним оружјем није прекинута њиховом интервенцијом, већ другим средствима (Vossekuill i sar., 2004).

Из наведених разлога, доношење и спровођење превентивних мера се мора вршити уз сталну координацију свих субјеката безбедности у школским установама, као и шире стручне јавности, а ове мере подразумевају следеће:

- Подизање свести и безбедносне културе код деце, наставног особља и родитеља, кроз радионице, трибине, предавања и активно учешће ученика који треба да се подстакну да учествују у одржавању школске безбедности, буду информисани о превентивним мерама, поступању у ванредним ситуацијама, али и да им се пружи прилика да дају своје предлоге, мишљење и примедбе. Потребно је радити на промовисању

толеранције, различитости и решавања конфликата мирним путем, као и на успостављању програма вршњачке подршке и медијације;
- Контрола приступа оружју малолетним лицима, кроз усклађивање законске регулативе у области Кривичног законика, која се тиче кривичноправне одговорности малолетних лица и лица која омогуће да малолетна лица дођу у посед ватреног оружја;
- Увођење система санкционисања за медије и друге електронске и писане формате који у свом раду истичу садржаје који се односе на криминална и друга друштвено неприхватљива понашања, који негативно утичу на развој детета и могу имати последице по физичко и ментално здравље деце;
- Унапређивање националне платформе „Чувам те" на виши ниво, како би се кроз координицију и јачање интерсекторске сарадње свих надлежних институција у борби против насиља и укључивањем родитеља и деце смањили ризици од појаве насиља на најмању могућу меру;
- Извршити процену ризика у школама и сагледати све могуће опасности на основу којих треба развити стратегију за спречавање реализације потенцијалних напада у школи. Обучити ученике и све запослене како да поступе у складу са протоколом за кризне догађаје, а ову обуку морају похађати сви ученици у сваком разреду и сваке године док траје школовање. Треба размотрити да ли да се овакав вид обуке врши у склопу часа одељењског старешине, грађанског васпитања, или да се у школски систем уведе предмет који је везан за општу безбедност и који би обрађивао и проблеме из области безбедности и заштите;
- Кроз програм „Школски полицајац" и континуирано присуство припадника полиције на терену вршити превентивно деловање које је усмерено на спречавање догађаја који могу угрозити безбедност ученика, наставног особља и школске имовине;
- Спровођење мера ситуационе превенције у школи, као и ангажовање приватног обезбеђења и примене техничких система заштите (видео надзор, контрола приступа, метал детектори, паник тастери и сл.) у циљу повећања нивоа безбедности у школама, јер њихово присуство представља значајну меру превентивног деловања, као и могућност благовременог реаговања у случају безбедносног инцидента;
- Превенција менталног здравља ученика кроз редовну здравствену заштиту, али и ванредна тестирања ученика средњих школа на наркотике и друге психоактивне супстанце, као и контрола фактора ризика развоја душевних болести и пружање стручне помоћи и саветовања ученицима са менталним проблемима.

ЗАКЉУЧАК

Анализе које су дате у овом раду, али и студије које су спроведене широм света, показале су да је појава масовних убистава у школама у последњим годинама у порасту. Сви сагледани догађаји указују на чињеницу да нападачи својим деловањем шаљу јасну поруку свом окружењу, где се мотиви најчешће везују за њихову недовољну интеграцију у друштво, постојање ниског самопоуздања, проблеме у проналажењу идентитета, као и за јака негативна животна искуства, као што су конфликти и насиље у породици, вршњачко насиље, финансијски губици, употреба психоактивних супстанци и наркотика, алкохола и слично. Такође, у великом броју случајева, масовна убиства у школама везују се и за психосоматске поремећаје, праћене разним видовима депресије, појавом душевних болести и конзумирањем антидепресива.

Уколико упоредимо случајеве масовних убистава у Сједињеним Америчким Државама и у Европи, може се закључити да су случајеви у САД у просеку смртоноснији и да ови напади имају тенденцију да доведу до већег броја повређених жртава (Mirčov, 2023). Такође, у САД је примећено да је фактор ризика везан за испољавање душевних болести код нападача значајно већи него у Европи. С друге стране, масовна убиства у школама у Европи се карактеришу чињеницом да су у великом броју случајева планирана, усмерена ка одређеном броју лица или ка групи, а да нападачи боље познају подручја на којима су деловали, у односу на случајеве у САД, где су напади више били насумични, најчешће усмерени на преношење поруке широј јавности.

Такође, у свим случајевима приметан је и Колумбајн ефекат, који се јавља након извршеног масовног убиства, а који доводи до извођења сличних злочина који су инспирисани насталом трагедијом.

Након немилих догађаја, Влада Републике Србије, у садејству са државним органима и стручном јавношћу, покренула је низ пројеката који су, чини се, дали одређени напредак у стварању безбедне школске средине, али је неопходно наставити са испитивањима, како би се на основу добијених резултата дефинисала коначна стратегија у разматраној области. Такође, неопходно је извршити усклађивање законске регулативе, како би се починиоци оваквих монструозних кривичних дела адекватно казнили, као и да би се дао значајан и пресудан допринос превентиви насиља и појаве злочина у школским срединама.

UDC:
343.94:343.611
37.018:343.34
Review paper
DOI: 10.5937/DB2501115M

Diplomacy and Security
Volume VIII
Number 1/2025.
Page: 135-155.

Irena Miladinović[1]
Radovan Radovanović[2]
Lazar Miladinović[3]

THE PHENOMENON OF MASS SHOOTINGS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS WORLDWIDE AND IN OUR COUNTRY

Abstract

Educational and upbringing institutions are of particular importance in society, as they serve both educational and formative functions. The safety of children is often at risk; children are among the most vulnerable groups in terms of the occurrence of safety risks, and above all the consequences they can have on their further development and upbringing. Mass shootings in schools are a serious and tragic phenomenon that occurs worldwide. These events usually involve individuals using firearms or other means to commit a violent act that is accompanied by the loss of innocent lives among students, teachers and school staff. The first mass shooting in a school occurred in 1927 in the United States in a school building in Grand Rapids, Michigan, where 45 people were killed. The frequency of such events varies significantly from region to region; they have become more frequent in recent decades and attract great media attention. Unfortunately, this trend has also affected the Republic of Serbia, where in May 2023 a mass murder occurred in the Model Elementary School "Vladislav Ribnikar" in Belgrade. The paper analyzes the causes and consequences of mass murders in educational institutions, that is, this phenomenon is viewed from different perspectives in order to gain knowledge about the causes that lead to the manifestation of this type of violence and the consequences that arise from such an act. Available data on cases of mass murders in educational institutions in the USA, Central and Eastern European countries and in the Republic of Serbia were analyzed.

[1] Primary School "Đura Jakšić" Jelašnica, Niška Banja, Serbia,
irena.miladinovic82@gmail.com
[2] University of Criminal Investigation and Police Studies, Serbia,
radovan.radovanovic@kpu.edu.rs
[3] "Securitas Services" d.o.o. Belgrade, Serbia,
miladinovic.laza@gmail.com.

The research indicated that attackers most often act out of a sense of exclusion, low self-confidence, identity problems and strong negative life experiences, such as family and peer violence, substance abuse and mental disorders. After the tragic events, the Republic of Serbia initiated measures to improve school safety, but it is necessary to continue systematic research and harmonize legal regulations and legislation in this area in order to more effectively prevent such incidents.

Keywords: *educational institutions, mass murders, causes, consequences, risk factors.*

INTRODUCTION

The problem discussed in this research is related to the increasing number of mass killings in educational institutions around the world, but also in our society. This phenomenon has profound social, psychological and sociological consequences, not only for the victims, but also for the perpetrators and the entire education system. The key question that arises is what are the causes of these incidents and how they can be prevented or mitigated.

The subject and tasks of the research included the analysis of the causes and consequences of mass killings in educational institutions. The research focused on examining various aspects of this phenomenon, such as:

- Psychosociological factors, which include family problems, mental health, peer violence, social isolation and the influence of the media.
- The role of the education system in prevention, as well as mechanisms for early recognition and reduction of violence.
- The legal and regulatory framework, which includes measures that are applied to prevent these incidents.
- Preventive measures used in various countries, as well as their effectiveness in reducing such tragic events.

The research aims to examine all aspects of this complex issue, with an emphasis on proposals for improving school safety and developing systems that will reduce the risk of mass killings in the future.

THEORETICAL FRAMEWORK OF THE RESEARCH

The term school shooting refers to a violent act that occurs in schools, colleges, or other educational institutions, in which an individual or group commits the murder of multiple individuals, often students, teachers, or other school per-

sonnel, in a single incident. These events typically result in a large number of victims and have a significant psychological and social impact on the local community. The causes of these tragedies can be diverse and include psychological, social, family, and cultural factors, while the consequences range from immediate shocking trauma to long-term effects on society (Follman et al., 2013).

There are various theories of mass killings in educational institutions that explain the causes and factors that lead to these tragic events. Some of the most prominent theories include:

Psychological theories, which emphasize individual factors, such as mental disorders, depression, anxiety, and antisocial personality disorder as the main causes of violent behavior. These theories believe that individuals who have experienced profound psychological distress, isolation, or rejection may be inclined to commit mass killings as a way to express their anger and frustration (Fox et al., 2014a).

Social theories emphasize the importance of social factors, such as isolation, discrimination, and social tensions. According to these theories, individuals who are excluded from society or who are exposed to bullying and harassment may develop feelings of helplessness or a desire for revenge, which can lead to violent behavior. Mass murders may be the result of anger and the need for revenge against society or specific people (Langman, 2015).

Cultural theories emphasize the influence of social norms, media representations of violence, and general cultural values that can encourage violent behavior. Exposure to violence through the media (films, video games, the Internet) can contribute to the normalization of violence as a method of conflict resolution. Children and youth who are exposed to violent content can develop a distorted view of reality and consider violence an acceptable means to achieve their goals (Siegel et al., 2011).

Institutional theories (systems theories) emphasize the importance of the role of educational institutions and their policies in preventing violent behavior. The lack of adequate preventive measures and an ineffective response to early signals of aggression in students can contribute to the occurrence of mass murders. Also, ineffective communication and lack of support within schools themselves can further worsen the situation (Cornell et al., 2006).

Contemporary understandings of mass killings in educational institutions, by both domestic and foreign authors, highlight various aspects that encompass the causes, consequences, and prevention of these tragic events. Researchers agree that mass killings in schools are the result of a complex interaction of psychological, social, cultural, and institutional factors. However, each theory and source emphasizes different aspects, such as individual and social factors, as well as the role of policies and practices implemented by educational institutions.

Milovanović and Pešić stated in their research that violence in schools, which can lead to mass killings, is often a consequence of a lack of emotional support, isolation of students, and inadequate communication with teachers and peers (Milovanović & Pešić, 2023). The authors emphasize that there should be integrated programs that include psychological support and early identification of students at risk.

In contemporary literature, the importance of school atmosphere as a factor influencing the occurrence of violent behavior is increasingly pointed out. Research shows that neglecting social aspects of the school environment, such as social pressures, feelings of exclusion, and lack of support, can lead to increased aggression among students. Therefore, improving the social environment in schools, in which students feel accepted, safe, and supported by peers and teachers, is recognized as one of the key measures in preventing violence (Cohen et al., 2009).

Fox and DeLateur (2014b) suggest that mass shootings in American educational institutions, such as tragic incidents in schools, often have psychological causes, such as depression, anxiety, and antisocial disorders. Their research shows that victims are often chosen based on social isolation and peer rejection (Fox & DeLateur, 2014b).

Langman suggests that mental disorders are one of the main causes of mass shootings. He states that many school shooters face a history of mental health problems, and their acts of violence often come as a result of deep isolation and psychological distress (Langman, 2015), while the author Lankford discusses the influence of media and Internet culture on school violence. His research shows that media representations of violence, as well as a culture that normalizes aggression and revenge, play a significant role in encouraging aggressive behavior in young people (Lankford, 2016).

OVERVIEW OF PREVIOUS RESEARCH AND STUDIES

Data on school mass shootings come from a variety of sources, including police reports, the court system, media reports, research studies, and event analyses. Organizations that monitor school violence, gun legislation, and school safety often provide data and analysis on these tragic events. While this data is publicly available, it is important to emphasize that school mass shootings are a complex and sensitive issue, and analyzing the causes and consequences requires a multidisciplinary approach. Studying the factors that lead to such events includes analyzing the social, psychological, educational, and other aspects that may contribute to creating an environment conducive to violence.

Also, data on school mass shootings come from government public safety agencies, research centers, non-governmental organizations that focus on school safety, and media reports on specific incidents. It is important to consider different perspectives and methods when analyzing these events in order to better understand their complex nature and develop prevention strategies.

A research team from Columbia University Irving Medical Center and the New York State Psychiatric Institute (NYSPI) conducted an analysis of 82 mass murders that occurred in part in academic settings around the world. The results indicated that the majority of mass murderers did not suffer from serious psychiatric disorders. In late 2022, a study published in the Journal of Forensic Sciences showed that all mass murderers were male, with an average age of 28, of whom 66.7% were white. Firearms were used in 63% of cases. Almost half of the perpetrators committed suicide at the scene, although they did not show signs of serious mental illness (Girgis, 2022).

Psychiatrist Dr. Ragy Girgis, director of the Center of Prevention and Evaluation (COPE) in Washington, D.C., a research clinic specializing in the study and treatment of young adults at high risk of schizophrenia and other psychoses, stated:

> Our findings suggest that school shootings differ from other forms of mass killings and should be considered a distinct phenomenon," said Dr. Ragy R. Girgis. "To prevent future school shootings, we must begin to focus on the cultural and societal drivers of such events, such as the romanticization of guns and gun violence, rather than on individual predictors. (Cantor, 2022)

The aim of this study was to investigate potential links between serious mental illness and mass shootings. They examined 14,785 murders that occurred from 1900 to 2019 worldwide to identify risk factors. For the study, researchers isolated mass shootings that occurred at least partially in schools, colleges, and universities and categorized them by location and whether a firearm was used (Cantor, 2022).

The Safe School Initiative, a joint study by the United States Secret Service and the United States Department of Education, provides key insights into the characteristics of school shootings. The study's findings show that:

- As many as 81% of school shooters shared information about their plans with other uninvolved individuals, often with peers who were warned to avoid the danger. However, information was not often communicated to adults;
- Most attackers did not directly threaten their targets before the attack, but almost every one (93%) exhibited behavior that raised concerns among peers, parents, teachers, or mental health professionals;

- Attackers often expressed unusual fantasies or behaviors that were worrisome, such as talking about putting rat poison in food;
- The majority of school attackers had never received a formal mental health assessment or diagnosis, despite the fact that the majority (78%) had a history of suicide attempts or suicidal thoughts prior to the attack;
- Almost two-thirds of attackers (61%) had a documented history of depression or hopelessness, while one in four had a known history of alcohol or substance abuse (Vossekuill et al., 2004).

Key research findings suggest that incidents of targeted violence in schools are rarely sudden and impulsive acts, and that most attackers show some sign of "stress" or distress prior to the attack. There is no precise "profile" of students involved in targeted violence in schools, and most of them have access to the weapons they use before the attack. In addition, many of them have faced losses or failures, felt bullied or hurt before they carried out the attack (Vossekuill et al., 2004).

In an analysis by the US research center *The Violence Project*, which focused exclusively on school shootings, where a total of 195 cases were recorded between 1966 and 2024, considering signs of crisis, 28% of perpetrators had mental health problems, 16% were socially isolated, 14% had lost their jobs or had suffered a major financial loss, 14% had paranoia, 9% had a history of violence, 8% were delirious or had hallucinations, 7% had unstable behavior, 2% had problematic relationships, and 1% had oppressive interests or fantasies (The Violence Project, 2025).

Although most school shootings involving mass killings of students and staff are associated with events in the United States, it should be noted that such incidents have occurred in several countries in Central and Eastern Europe, during the period of transition from communist socio-political systems to capitalist societies. Based on available data, the countries in Europe with cases of mass killings in schools are Russia, Ukraine, Germany, Hungary, Estonia, the Czech Republic, and Poland. Of these countries, the largest number of mass killings has occurred in the Russian Federation. One of the most tragic and well-known cases of mass killings in schools in Russia occurred on September 1, 2004, in the city of Beslan, North Ossetia. This attack, known as the Beslan school tragedy, was a terrorist attack in which Islamist militants seized a school and held more than 1,100 hostages, 777 of whom were children. Russian security services attempted to resolve the situation, resulting in the deaths of 333 people, including 186 children. This attack had lasting consequences for Russian education and security policy. It was the largest school massacre in modern Russia (Bazhanova, 2019). In the city of Kazan, Tatarstan, in May 2021, an incident occurred when an attacker killed nine people in school number 175 (Malakhova, 2021). The third incident occurred on

September 26, 2022, in the city of Izhevsk, in school number 88. The attacker killed at least 18 people and then committed suicide. This event attracted great attention and criticism in the media due to the compromised security in educational institutions (RIA Novosti, 2022).

The Republic of Serbia has also been affected by this trend, as in May 2023, a mass murder occurred in the Model Elementary School "Vladislav Ribnikar" in Belgrade. A 13-year-old student committed the crime, killing nine students and a school security guard, while seriously wounding seven others. The perpetrator was armed with two guns and four Molotov cocktails.

THE COLUMBINE EFFECT

The Columbine effect refers to a term in psychology and criminology that describes a situation in which a public massacre, such as the Columbine High School massacre in 1999, can trigger subsequent similar incidents. The term suggests that media coverage and sensationalization of such events can serve as an inspiration or model for other individuals considering committing similar crimes. The Columbine effect refers to the spread of violent behavior through imitation or "copycat" phenomenon. The Columbine shooting marked the beginning of an epidemic of similar crimes and served as an inspiration for many copycat criminals, most notably Cho Seung-Hui, a South Korean student who carried out a massacre at the University of Virginia in 2007, killing 32 people and injuring 17. Since Columbine, over 380 similar fatal incidents have been recorded in the United States. The massacre occupies a special place in American pop culture, frequently appearing in music, films, books and TV series. Dave Cullen, a journalist for The New York Times and the author of the most comprehensive study of Columbine and the phenomenon of mass shootings in schools, identifies the key causes of these events. They include the easy availability of guns in America, the influence of the media and crime stories that can anesthetize and desensitize the moral values of young people, the cult of serial killers who attract media attention and achieve Hollywood fame, the reduction of the influence of religious dogmas and the secularization of public space, as well as the specific glorification of alienation and nihilism brought about by contemporary music (Cullen, 2009).

One of the key aspects of the Columbine effect is its connection to the theory of social validation, which suggests that people often seek confirmation of their beliefs in social circles or through the media. Social pressure can lead to certain opinions and actions being accepted without sufficient consideration of other possibilities (Cialdini, 2001).

The analysis of the above points to certain "coincidences" with the events in Serbia in May 2023. Namely, after the May tragedy in an elementary school in Belgrade, an armed attack followed when a 21-year-old suspect carried out an attack in villages near Smederevo and Mladenovac, about 60 kilometers from Belgrade. During the attack, using automatic weapons, he killed nine people, while 12 people were injured. Also, after the tragedy, 25 situations requiring intervention were registered due to inappropriate behavior of young people who imitated the murderer. In one class, a student was holding a plastic gun, another student was found with a list of children's names, similar to the one K.K. had, while a high school student injured her hand and her teacher with a knife. Also, a case was recorded when a primary school student in Stara Pazova brought an axe to school.

University of Colorado professor Elizabeth Skuse has stated that highlighting mass murderers on the front pages and in the headlines is not an adequate way of reporting, because it hurts the victims, survivors and their families, while promoting the murderers. The authors of this paper believe that this way humanizes the murderer, instead of treating the victims with human respect, which coincides with the views expressed by Elizabeth Skuse. The media should present the victims, survivors and their families as people, not as statistics. Survivors of a massacre want a sense of security, control, freedom to express emotions and clarity about the future. When interviewing survivors or the victims' families, one should approach them with care and respect their wishes. If the media puts killers in the spotlight, they can become "icons" for future perpetrators, who can potentially imitate them (*copycat killer*). The media bears a great social responsibility when it comes to reporting on mass shootings, but they often justify themselves by wanting to illustrate the drama, often ignoring the injuries of the victims (Skuse, 2023).

It can be argued that behind many media reports lies the need to sensationalize current social problems. Videos showing the scenes after school shootings often include lines of students leaving the school with their hands raised above their heads, as well as emergency vehicles. Also, most news articles abound with photos of crying students, parents, and teachers, which heightens the intensity of these events, and often such media reporting distorts reality. This portrays the event in an extremely traumatic way, so these events, which in themselves evoke deep emotions, can lead to moral panic in the public and create pressure to determine measures that should be taken to prevent them (Comer, 2024).

When it comes to school safety, the media focuses primarily on the aspect of violent behavior of students, thereby significantly exaggerating the problem (Banović & Ilić, 2012), which has a negative impact on school-age children in terms of imitating the perpetrators of these acts. This effect can also occur when students adopt the attitudes of teachers or their peers due to their social position. In addition,

group dynamics in the classroom can play a significant role in shaping students' beliefs and opinions (Bandura, 1977). Also, research in which the respondents were young people of school age, showed that young people stated that, by watching films and media content with crime scenes, they acquired knowledge and skills on how to commit crimes, as well as how to deceive law enforcement agencies (Stanojlović, 2023). This has the effect of damaging the mental health of young people, causing fear, anxiety and depression. Young people can often develop a misconception about how the world works, and constant exposure to violent and criminal content can reduce empathy for real victims of crime and can affect moral standards. In this regard, it is important for parents to be aware of these potential consequences and to have open communication with their children about the content they consume. Education about the real consequences of crime and support in the development of critical thinking can help mitigate the negative effects.

PSYCHOSOCIAL FACTORS

Psychosocial factors that increase the risk of mass shootings in schools are important for understanding the causes of these tragic events. Research into these factors may be crucial for developing preventive measures and improving support for children and youth at risk.

Fox & Fridel point out that mass shootings cannot be explained by a single factor, but are the result of a complex interaction. Mental health problems may play a significant role in the development of violent behavior, but they are not a direct cause of mass shootings. Depression, antisocial personality disorder, and anxiety can increase the tendency to engage in aggressive behavior. The authors point out that many perpetrators of mass shootings have a history of aggressive behavior in the past, either at home or at school. They also point out the importance of social isolation and rejection as risk factors. Young people who are excluded from social groups, who feel like victims or have a weak social circle, often develop feelings of anger and frustration, which can encourage them to behave aggressively. This isolation can be a result of peer violence, failure in social relationships or the inability to establish meaningful connections with other people. Emotional and psychological stress can lead an individual to resort to violent actions, as they have difficulty controlling their emotions. Individuals who have radical ideas or are members of certain violent groups are more likely to act violently. People who are exposed to violent media content can create a distorted image of what behavior is acceptable (Fox & Fridel, 2016).

Velizar Mirčov, based on previous theoretical research, has identified several key factors that contribute to the increase in violence in schools. Family factors, such as disrupted family dynamics, marital problems, domestic violence and lack of parental care, play a significant role. Individual traits, such as narcissism, aggressiveness and impulsivity, can also increase the risk. Psychological problems, such as depression, drug abuse and various disorders, are also an important factor. School factors, such as membership in antisocial groups, school failure and peer violence, contribute to the increasing risk. Economic conditions, such as poverty and unemployment, also have a major impact, as do social factors, including declining solidarity and increased crime. Cultural influences, such as the portrayal of violence in the media and other forms of popular culture, play an important role in shaping attitudes and behaviour. Situational factors, such as easy access to weapons, alcohol, and drugs, can lead to reduced accountability and aggressive behavior. Finally, social imitation is a factor that causes people exposed to other risk factors to view extreme behavior as acceptable and become more likely to repeat it (Mirčov, 2023).

Research conducted in the Russian Federation has indicated that the leading risk factors include problems in family relationships, social isolation, early signs of autism, fascination with computer games with elements of violence, use of psychoactive substances and alcohol, as well as a combination of the above factors (Kucher, 2022).

THE ROLE OF THE EDUCATION SYSTEM

The education system has a central role in preventing and recognizing early signs that may indicate the risk of violent behavior, including mass killings in schools. Schools have a greater chance of early recognition of changes in student behavior, such as isolation, depression or aggression, which is an important step for timely response. Recognizing these signs allows for intervention and support for students, in cooperation with families and professionals. In addition, the school system should provide psychological support to students who are under stress or have emotional problems. Psychological and pedagogical services in schools play an important role in helping students cope with challenges, which can prevent their condition from worsening further. Schools should focus on developing social skills and emotional intelligence, teaching students how to manage their emotions and resolve conflicts without using violence. It is particularly important to create a safe school atmosphere in which peer violence is unacceptable. This approach encourages students to resolve conflicts peacefully. Schools must

actively cooperate with families and communities to create support and ensure that any problems that may lead to violence are resolved as soon as possible. By introducing programs to prevent violent behavior, as well as a culture of inclusion that encourages respect for diversity, schools can effectively reduce the risk of violence. Creating an environment where all students feel accepted and valued can be key to preventing social isolation and aggression.

In their work *Prevention and Intervention Strategies in School Mass Shootings: A Critical Review of the Evidence,* Kaufman & Fox highlighted several important prevention and intervention measures, such as: improving systems for detecting potential threats, i.e. identifying students who are experiencing psychological or social problems, training teachers and school staff in recognizing signs of violent behavior and responding to crisis situations, providing mental and health support to students, installing metal detectors and security cameras, introducing restrictions on the acquisition of weapons, and promoting a culture of nonviolent conflict resolution (Kaufman & Fox, 2020).

Swartz & Beech highlight several measures to reduce violence in schools, including mass shootings. They state that it is important to increase security at school locations by implementing physical and technical measures such as installing metal detectors, video surveillance, increased security, etc. It is necessary to educate students, teachers, and parents on how to recognize signs of potential violent behavior and how to react in such situations. Through preventive programs, it is necessary to promote empathy, tolerance, and constructive conflict resolution. Educational institutions are obliged to provide support to students with mental health problems and thus prevent the escalation of violence. They emphasize the importance of cooperation between schools and families and that parents should be involved in preventive activities. The authors also advocate for greater controls on the sale of weapons (Swartz & Beech, 2019).

In their paper, Dwyer & Whetstone propose several important measures to prevent school violence, including mass shootings. The first measure concerns the prevention of peer violence, where they emphasize the importance of programs that develop social skills and emotional intelligence, helping students learn how to resolve conflicts without violence and develop empathy for others. It is also important to provide training for all school personnel, including teachers and psychologists, so that they can recognize signs of students at risk of violent behavior and respond in crisis situations. Such training helps to identify emotional and social problems that can lead to violent behavior. Additionally, schools should develop support systems for students with mental and emotional problems, providing them with counseling and psychological assistance to reduce stress and negative emotions that can lead to violence. Physical safety in schools should also be im-

proved, through measures such as installing security cameras, installing metal detectors, and increasing the presence of security guards, which can reduce access to weapons and reduce the chances of violence. In addition, a culture of inclusion and respect should be developed in schools, which will help students feel accepted and respected, reducing the likelihood of violent acts. Programs that encourage students to talk about their problems and seek help when they need it can also play a significant role in prevention. Collaboration with families and local communities is also key. Schools should maintain open channels of communication with parents to identify problems early and provide appropriate support. Local organizations and communities can also be helpful in providing resources to prevent violent behavior. Finally, the authors emphasize the importance of changing policies related to access to weapons, as well as considering legislative changes that would restrict access to weapons by individuals who pose a risk to themselves or others. Such measures can reduce the potential for violent attacks in schools (Dwyer & Whetstone, 2019).

The education system, therefore, has a responsibility not only to ensure school safety, but also to actively work to prevent violent behavior. Early identification of risks, provision of psychological support and education of students on non-violent methods of conflict resolution can significantly reduce the chances of tragic events such as mass shootings in schools.

THE LEGAL AND REGULATORY FRAMEWORK

The legal and regulatory framework relating to mass shootings in schools includes both national and international regulations governing student safety, the prevention of violent incidents and the responsibility of schools to provide a safe learning environment. In this context, there are a number of measures relating to gun control, the prevention of peer violence and the establishment of protocols for crisis situations. In addition, strengthening existing laws and introducing new measures to prevent tragic incidents, such as mass murders, is also important (Petrović, 2021). Many countries have focused on strengthening legislation to reduce students' access to dangerous objects, which is key to preventing violent incidents in schools (Milošević and Putnik, 2019). In addition, crisis response protocols are also important, where schools are engaged to train their employees on the correct procedure in cases of violence or potential threats (Dimitrijević, 2021). Many countries have also adopted legislation that obliges schools to develop strategies and programs for the prevention of peer violence, as well as for early recognition and intervention (Tadić, 2023).

In the US, this issue is regulated through a combination of federal and state laws. Key provisions include: gun control, which regulates the sale and possession of weapons, although legislation in this area varies from state to state; response protocols, and many schools have introduced mandatory training for teachers and staff to respond to crisis situations. Strategies that include the presence of police officers and the installation of technical protection systems have also been introduced. Many states have adopted laws that oblige schools to implement preventive programs to combat peer violence. Counseling and therapy approaches for students with mental health problems have been improved.

In the countries of Eastern and Central Europe, legal and regulatory frameworks for the prevention of violent incidents in schools are still under development, but certain measures have already been taken in line with European standards. Gun control has been introduced in countries such as Poland, the Czech Republic, and Hungary; gun laws are stricter than in the United States. Gun purchase and ownership are strictly restricted, and the aim of these laws is to reduce the risk of violence in schools. Also, in the Czech Republic, legislation does not allow any student to carry a weapon in schools (Bočková, Juříček, Procházka, & Moravcová, 2021). Crisis protocols have been introduced in countries such as the Czech Republic and Slovakia through education reforms, which have significantly improved security protocols. "Emergency plans" have been introduced, which include procedures for evacuating students and specialized training for teachers to manage potential attacks (Mika, Mareš, & Fišerová, 2011). Legislation against bullying has been amended in Romania and Bulgaria, and laws have been adopted that oblige schools to improve programs to combat bullying, as well as to help students develop social skills and resolve conflicts without resorting to violence. These laws are in line with international standards, such as the Convention on the Rights of the Child (UNICEF, 2014). In Slovenia, as in other countries in the region, cooperation with local authorities and the police plays an important role in increasing school safety. The police often participate in training and implementation of measures related to the prevention of violent incidents (European Commission, 2015). In countries such as Croatia and Poland, there are support programmes for students with mental health problems, which offer psychological support to students suffering from disorders such as depression and anxiety. These programmes include counselling and therapy to help students cope with emotional challenges that can lead to violent behaviour (UNICEF Croatia, 2008).

The legal and regulatory framework in Serbia relating to the prevention of violent incidents in schools, including mass killings, is not defined as a specific area, but there are numerous measures and regulations regulating safety in educational institutions. The most important laws addressing this issue include the obli-

gation of schools to ensure the safety of students and employees, as well as to develop programs for the prevention of violent behavior and intervention in the event of violent incidents. Schools are also obliged to report all incidents of violence to the competent authorities, and cooperation with parents and other actors in the education system is key in preventing violent events. Laws such as the Law on the Foundations of the Education System and the Law on the Safety of Children in Schools prescribe specific safety measures, such as video surveillance, physical protection of schools, as well as support for students through work with a psychologist and a pedagogue. In addition, it is important that schools have mandatory emergency response plans, which also include potential violent incidents, and that teachers and students are trained on how to act in such situations. Cooperation with the police and other competent authorities also plays an important role in preventing and responding quickly to violent incidents. Psychological support for students, as well as organizing counseling and workshops in schools, also play an important role in detecting early signs of aggressive behavior and preventing violent events.

Following the tragic events in Serbia, the Government has adopted a number of measures to increase security and prevent similar incidents. These measures include:

1. A moratorium on issuing permits for the possession and carrying of short firearms;
2. Control of persons who already have a permit to possess weapons;
3. Control of the operation of shooting ranges;
4. Criminalization of acts by persons who enable minors and other unauthorized persons to acquire firearms and train them in their use;
5. Consideration of the possibility of lowering the age limit for criminal liability of minors from 14 to 12 years;
6. Toughening sanctions for non-compliance with regulations by media service providers;
7. Introduction of mandatory drug tests in schools;
8. Formation of the Council for the Prevention of Peer Violence and the Working Group for Child Safety on the Internet.

Following the events in the vicinity of Mladenovac, additional measures were adopted:

1. Tightening the conditions for possession and carrying of short firearms, as well as considering the same conditions for hunting weapons;
2. Mandatory periodic checks of persons holding a weapon possession permit;
3. Moratorium on hunting weapons for a period of two years;

4. Public call for the surrender of registered and unregistered weapons without consequences;
5. Tightening of penalties for the criminal offense of unauthorized production, possession, carrying and placing on the market of weapons, explosives and substances, as well as other similar criminal offenses, such as the acquisition and manufacture of weapons;
6. Tightening of sanctions for students who violate the ban on bringing alcohol, drugs, psychoactive substances, weapons, pyrotechnic items or other dangerous items to school (Stanković, 2023).

PREVENTIVE MEASURES

Unfortunately, decades of experience tell us that we must work on implementing preventive measures. In preventing mass killings in schools, the key is to create a safe environment and recognize early signs of problematic behavior in children that are associated with risk factors, in order to recognize the threat in a timely manner and provide an adequate response to it. Prevention of such attacks must be implemented through a multidisciplinary approach to the problem, which requires the involvement of all stakeholders in society. However, when making decisions on the implementation of preventive measures, public opinion also has a great influence. After the occurrence of such unfortunate events, which as a rule receive great media attention, which most often borders on sensationalism, the image is created that schools are not places where new knowledge is acquired, but places where teaching staff and students face the harsh reality that a traumatic event could happen to them. This creates the impression that no school is safe, and because of this fact, community members are becoming increasingly concerned about the safety of their children (Cheryl, 2017).

Research in the USA has shown that the adoption of preventive measures under great public pressure, which is always accompanied by the demand to offer visible results as quickly as possible, has not yielded significant results that would fundamentally change the picture of safety (Bralić et al., 2016). From the aforementioned research, ten key conclusions can be drawn that stem from the Final Report and Findings of the Safe Schools Initiative: Implications for Preventing Attacks in United States Schools (Vossekuill et al., 2004), as follows:

- Incidents labeled as targeted school violence were rarely sudden, impulsive acts.
- Before most incidents occurred, other people knew of the perpetrators' ideas and/or plans to carry out the attack.

- Most attackers did not make threats to their targets immediately before carrying out the attack.
- There is no accurate or useful "profile" of students involved in targeted school violence.
- Most attackers exhibited some type of behavior prior to the incident that caused concern to others or indicated a call for help.
- Most attackers had difficulty coping with a significant loss or personal setback.
- Many attackers felt abused, persecuted, or hurt by others before the attack.
- Most attackers had access to and used a weapon(s) prior to the attack.
- In many cases, other students were involved in some capacity.
- Despite the rapid response of law enforcement, most incidents involving firearms are not stopped by their intervention, but by other means (Vossekuill et al., 2004).

For the above reasons, the adoption and implementation of preventive measures must be carried out with constant coordination of all security subjects in school institutions, as well as the wider professional public, and these measures include the following:

- Raising awareness and a safety culture among children, teaching staff and parents, through workshops, forums, lectures and the active participation of students who should be encouraged to participate in maintaining school safety, be informed about preventive measures, action in emergency situations, but also be given the opportunity to give their suggestions, opinions and comments. It is necessary to work on promoting tolerance, diversity and peaceful conflict resolution, as well as on establishing peer support and mediation programs;
- Control access to weapons by minors, through the harmonization of legal regulations in the field of the Criminal Code, which concern the criminal liability of minors and persons who enable minors to acquire firearms;
- Introduction of a system of sanctions for media and other electronic and written formats that highlight content related to criminal and other socially unacceptable behaviors, which negatively affect the development of the child and may have consequences for the physical and mental health of children;
- Improving the national platform "I Protect You" to a higher level, in order to reduce the risks of violence to the lowest possible level through coordination and strengthening of intersectoral cooperation of all competent institutions in the fight against violence and by involving parents and children;

• Conduct a risk assessment in schools and identify all possible hazards, based on which a strategy should be developed to prevent the implementation of potential attacks in schools. Train students and all employees on how to act in accordance with the crisis incident protocol, and this training must be attended by all students in every grade and every year for the duration of the school year. It should be considered whether this type of training should be carried out as part of the homeroom lessons, civic education, or whether a subject related to general safety should be introduced into the school system that would also address problems in the field of safety and protection;
• Through the "School Policeman" program and the continuous presence of police officers in the field, preventive action should be taken aimed at preventing events that could endanger the safety of students, teaching staff and school property;
• Implementation of situational prevention measures in schools, as well as the engagement of private security and the application of technical protection systems (video surveillance, access control, metal detectors, panic buttons, etc.) in order to increase the level of safety in schools, as their presence represents a significant measure of preventive action, as well as the possibility of timely response in the event of a security incident;
• Prevention of mental health of students through regular health care, but also extraordinary testing of high school students for drugs and other psychoactive substances, as well as control of risk factors for the development of mental illnesses and providing professional assistance and counseling to students with mental problems.

CONCLUSION

The analyses presented in this paper, as well as studies conducted around the world, have shown that the occurrence of mass murders in schools has been increasing in recent years. All the events examined indicate that the attackers send a clear message to their environment through their actions, where the motives are most often related to their insufficient integration into society, low self-confidence, problems in finding their identity, as well as to strong negative life experiences, such as conflicts and violence in the family, peer violence, financial losses, the use of psychoactive substances and drugs, alcohol, and the like. Also, in a large number of cases, mass murders in schools are also associated with psychosomatic disorders, accompanied by various types of depression, the occurrence of mental illnesses, and the consumption of antidepressants.

If we compare mass shootings in the United States and Europe, we can conclude that cases in the United States are on average more deadly and that these attacks tend to result in a higher number of injured victims (Mirčov, 2023). It has also been observed in the United States that the risk factor related to the manifestation of mental illness in attackers is significantly higher than in Europe. On the other hand, mass shootings in schools in Europe are characterized by the fact that in a large number of cases they are planned, directed at a certain number of people or a group, and that the attackers know the areas in which they acted better, compared to cases in the United States, where the attacks were more random, most often aimed at conveying a message to the general public.

Also, in all cases, the Columbine effect is noticeable, which occurs after a mass murder, and which leads to the commission of similar crimes inspired by the tragedy.

After the unfortunate events, the Government of the Republic of Serbia, in cooperation with state authorities and the professional community, launched a series of projects that, it seems, have made some progress in creating a safe school environment, but it is necessary to continue with the research, in order to define the final strategy in the area under consideration based on the results obtained. It is also necessary to harmonize the legal regulations, in order to adequately punish the perpetrators of such monstrous crimes, as well as to make a significant and decisive contribution to the prevention of violence and the occurrence of crimes in school environments.

REFERENCE LIST

Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.

Banović, B., & Ilić, A. (2012). Problemi identifikacije i klasifikacije bezbednosnih rizika u školama. In *Bezbednosni rizici u obrazovno-vaspitnim ustanovama* (pp. 139–151). Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.

Bazhanova, T. (2019, September 1). Beslan school siege: A tragedy remembered. *BBC News*. https://www.bbc.com/news/world-europe-49593387

Bočková, K., Juříček, L., Procházka, D. A., & Moravcová, I. (2021). Legal gun ownership as an important factor of state security: Reality or myth? J*ournal of Homeland Security and Emergency Management*, 18(3), 1-19.

Bralić, Ž., Katić, Lj., & Orlović Lovren, V. (2016). Predviđanje nepredvidivog: Korak ka sigurnoj školi. In *Bezbednost u obrazovno-vaspitnim ustanovama: Osnovna načela, principi, protokoli, procedure i sredstva* (pp. 31–51).

Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti.

Cantor, C. H. (2022). Mass shootings in schools: A cultural and societal perspective. *Journal of Forensic Sciences*.

Cialdini, R. B. (2001). *Influence: Science and practice* (4th ed.). Allyn & Bacon.

Cheryl, L. J. (2017). Preventing School Shootings: The Effectiveness of Safety Measures. *Victims & Offenders*, 12(6), 956-973.

Cohen, J., McCabe, E. M., Michelli, N. M., & Pickeral, T. (2009). School climate: Research, policy, practice, and teacher education. *Teachers College Record,* 111(1), 180–213.

Comer, B. P. (2024). Definitional discrepancies: Defining "school shootings" and other incidents of gunfire affecting schools. Social Sciences, 13(6), 316.

Cornell, D., & Sheras, P. (2006). *Guiding principles for safe and effective schools*. Center for the Prevention of School Violence.

Cullen, D. (2009). *Columbine*. New York, NY: Twelve.

Dimitrijević, I. (2021). Obrazovanje za bezbednost u sistemu osnovnog i srednjeg obrazovanja: uporedni pregled. *Savremene studije bezbednosti*, (1), 159-166.

Dwyer, C., & Whetstone, T. (2019). Addressing school violence: Prevention and intervention strategies. *Journal of School Safety,* 12(1), 22-35.

European Commission. (2015). *Report on the implementation of measures to prevent violent incidents*. European Commission.

Follman, M., Aronsen, G., & Pan, D. (2013). A guide to mass shootings in America. *Mother Jones*.

Fox, J. A., & DeLateur, M. J. (2014a). Mass shootings in America: Moving beyond Newtown. *Homicide Studies, 18*(1), 23-35.

Fox, J. A., & DeLateur, M. (2014b). Mass shootings in schools: The role of mental illness, social factors, and media influences. *Journal of Social Issues, 70*(3), 276-300.

Fox, J. A., & Fridel, E. E. (2016). The role of social and psychological factors in mass shootings. *Journal of Social Issues, 72*(2), 344-361.

Girgis, R. R., Rogers, R. T., Hesson, H., Lieberman, J. A., Appelbaum, P. S., & Brucato, G. (2022). Mass murders involving firearms and other methods in school, college, and university settings: Findings from the Columbia Mass Murder Database. *Journal of Forensic Sciences*, 67(5), 2119–2126.

Kaufman, R., & Fox, J. A. (2020). Prevention and intervention strategies in school mass shootings: A critical review of the evidence. *Journal of School Violence*, 19(2), 112-128.

Kucher, O. (2022). Psychopathology of mass murderers. *Materials of the XVIII International Burdenkov Scientific Conference* on April 14-16, 381-386.

Langman, P. (2015). Why kids kill: Inside the minds of school shooters. St. Martin's Press.

Lankford, A. (2016). Public mass shooters and the escalation of mass violence. *Psychiatry,* 79(5), 403-410.

Malakhova, L. (2021, May 11). Russia school shooting leaves at least 9 dead, including 7 students. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/world/2021/may/11/russia-school-shooting-kazan

Milovanović, A., & Pešić, A. (2023). In search of explanation of violent behavior: A mediating model of personality traits, empathy and bullying. In *XXIX Scientific Conference Empirical Studies In Psychology* 31st March–2rd April, 2023. Faculty of Philosophy, University of Belgrade (pp. 73-73). Beograd: Filozofski fakultet, Institut za psihologiju i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju.

Milošević, M. i Putnik, N. (2019). Fenomen vršnjačkog nasilja na internetu – izazov za nauku i zakonodavstvo. *Sociologija*, 61(4), 599–616.

Mika, O. J., Mareš, M., & Fišerová, L. (2011). Security education during the process of democratization and internationalization: The Czech lessons. *Journal of Homeland Security and Emergency Managemen*t, 8(2).

Mirčov, V. (2023, June 16). Sociološko objašnjenje masovnih ubistava. *Republica*.

Petrović, A. (2021). Prevencija nasilja u školama: Izazovi i mere u Srbiji. *Psihološke studije,* 37(1), 72-89.

РИА Новости. (2022, 26. септембар). Напавший на школу в Ижевске мужчина не регистрировал оружие. https://ria.ru/20220926/izhevsk-1819512720.html

Siegel, L. J., & Welsh, B. C. (2011). Juvenile delinquency: *Theory, practice, and law* (12th ed.). Wadsworth Cengage Learning.

Skuse, E. (2023). Profesorka iz SAD: Mediji da ne slave ubice, u prvi plan da stave žrtve masovnih školskih pucnjava. Skuse Report.

Stanković, D. (2023). Mladi, oružje i bezbednost: Analiza mera uvedenih nakon višestrukih ubistava 3. i 4. maja. Beogradski centar za bezbednosnu politiku.

Stanojlović, M. (2023). *Kriminološke podele ubistva (ubica)*. Master rad, Niš: Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu.

Swartz, M., & Beech, D. (2019). Gun violence in American schools: The role of school safety measures and intervention programs. *Journal of Crime and Justice*.

Tadić, V. M. (2023). *Školska klima i prosocijalno ponašanje kao faktori bezbednosti u srednjim školama* (Doctoral dissertation, University of Belgrade, Serbia).

UNICEF. (2014). The Convention on the Rights of the Child: A guide for children. UNICEF.

UNICEF Hrvatska. (2008). *Program PoMoZi Da za promicanje mentalnog zdravlja djece*. UNICEF.

Vossekuill, B., Fein, R. A., Reddy, M., Borum, R., & Modzeleski, W. (2004). *The final report and findings of the Safe School Initiative: Implications for the prevention of school attacks in the United States*. United States Secret Service and United States Department of Education. Washington, D.C.

The Violence Project. *Mass shooter database*. The Violence Prevention Project. Retrieved April 10, 2025, from https://www.theviolenceproject.org/mass-shooter-database.

УДК:
351.853(497.11)
343.533.9(497.11)
Прегледни рад
ДОИ: 10.5937/DB2501157V

Дипломатија и безбедност
Година 8.
Број 1/2025.
Стр.157-173.

Михајло Вучић[1]
Марко Новаковић[2]

ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА ЕВРОПСКОГ ПРАВНОГ ОКВИРА У ОБЛАСТИ НЕЗАКОНИТЕ ТРГОВИНЕ КУЛТУРНИМ ДОБРИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Сажетак

Незаконита трговина културним добрима представља глобалну претњу културном наслеђу и јавном интересу, при чему Западни Балкан, укључујући Србију, остаје значајан транзитни и изворни регион у овом криминалном ланцу. Овај рад истражује правни и институционални оквир борбе против незаконите трговине културним добрима у Србији, са освртом на усаглашеност са правним тековинама Европске уније. Анализом релевантних ЕУ уредби и директива, као и извештаја Европске комисије, рад указује на степен усаглашености српског законодавства и изазове у имплементацији – нарочито у контексту организованог криминала, институционалних капацитета, као и различитих правних режима на територији Косова и Метохије. Посебна пажња посвећена је превентивним мерама, успостављању регистара културних добара, потреби за већом свешћу јавности и сарадњи међу органима, као и мултилатералним механизмима у региону. Аутори наглашавају да је ефикасна борба условљена не само законодавним усклађивањем, већ и оперативном сарадњом царинских, полицијских и правосудних органа, као и културних институција. Рад закључује да је унапређење сарадње на Западном Балкану у овој области могуће и пожељно, али захтева решавање дубљих структурних и политичких изазова. Иако је Србија значајно унапредила нормативни оквир, остају проблеми у пракси, који отежавају санкционисање и превенцију незаконитих активности, посебно у погледу повраћаја добара, идентификације имовине и кривичног гоњења.

Кључне речи: *културна добра, незаконита трговина, Србија, Европска унија, културна политика.*

[1] Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија, mihajlo@diplomacy.bg.ac.rs
[2] Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија, marko@diplomacy.bg.ac.rs

УВОД

Предмет незаконите трговине културним добрима најчешће су уметничка дела, антиквитети, предмети са археолошких налазишта, вредности које спадају у културно наслеђе неке државе и похрањују се у музејима, галеријама и другим установама и објектима културе. Незаконита трговина овом врстом добара најчешће је посао организованог криминала, јер је то делатност изузетно уносна и захтева ланац активности који почиње на лицу места радњама крађе, разбојништва и других облика незаконитог присвајања, преко пребацивања културних добара у иностранство (кријумчарења) у циљу продаје и стицања незаконите имовинске користи, па до повезаних радњи, попут прања новца и финансирања других безбедносно опасних и незаконитих активности.[3] У литератури се истиче да је трговина украденим културним добрима „трећа најпрофитабилнија незаконита делатност, одмах после трговине дрогом и оружјем" (Charney, 2009: 5). У овом послу укључен је огроман новац, који се мери милијардама евра, а та зарада касније може да се усмери на финансирање међународног организованог криминала и тероризма, што даље компликује целу ситуацију.

Борба против организоване и незаконите трговине културним добрима захтева појачан ниво сарадње између различитих органа и агенција државне управе, невладиних организација и стручњака у области заштите културних добара (Ristanović, 2023). Нагласак овог рада је на питању како законодавство у Републици Србији нормира ту сарадњу, а имајући у виду да је порекло тог законодавства у правном наслеђу Европске уније. У том оквиру приступног процеса, Република Србија је мењала своје законодавство, преузимајући прописе ЕУ и подешавајући их према својим унутрашњим потребама где је то било могуће, у неколико кључних области јавних политика. То су области слободног кретања робе, правде и безбедности, културне политике, царинске политике и спољне и безбедносне политике. Имајући у виду наведено, рад полази од основне хипотезе да заједничко порекло наведених прописа и политика која потиче од европског схватања јавног интереса

[3] У питању је разграната и сложена мрежа која се простире „од извора до тржишта", којој понекад степен организације не мора бити изразито висок, али се све поједине радње у оквиру кривичног дела врше са истим циљем – да се оствари незаконита добит од отуђења културног добра из државе порекла; види Peter B. Campbell, "The Illicit Antiquities Trade as a Transnational Criminal Network: Characterizing and Anticipating Trafficking of Cultural Heritage", *International Journal of Cultural Property*, Volume 20, Issue 2, May 2013, pp. 113 – 153.

заштите културних добара,[4] подстичу сарадњу у региону на плану сузбијања незаконите трговине, али и да истовремено стварају заједничке проблеме, с обзиром на недостатак капацитета и свести државних органа и ширег друштва о значају културних добара.

Почетна хипотеза доказује се употребом анализе садржаја правних прописа Републике Србије и ЕУ у области заштите културних добара, анализом садржаја и институционалном анализом капацитета Републике Србије да имплементира постојеће прописе, као и критичком методом указивања на постојеће пропусте, односно прескриптивном методом у виду давања извесних препорука за побољшање постојећег стања.

Структура рада поставља неколико поглавља, која се крећу од општих ка посебнијим питањима. Први део рада посвећен је анализи постојећих европских прописа који чине део правног наслеђа ЕУ у области заштите културних добара, како би се идентификовали релевантни прописи о незаконитој трговини културним добрима и указало на европско схватање јавног интереса за правну заштиту културних добара. С обзиром да је Србија на приступном путу ка ЕУ, и у великој мери је већ усагласила своје законодавство са европским, даља анализа ће поредити унутрашње прописе ове државе са европским мерама и мерити степен имплементације, како би утврдила да ли се и у којој мери они поклапају. Коначно, у трећем делу рада, поставиће се питање примене постојећих прописа у пракси у неколико повезаних области јавних политика које су већ поменуте. Извештаји Европске комисије, анализе примене прописа за домаће потребе и већ постојећи научни радови у овој области биће анализирани, да би се утврдило који проблеми у пракси постоје.

МЕРЕ ЕУ

Као што смо већ поменули, не само Србија, већ све државе на такозваном Западном Балкану, интензивно и константно усклађују своје законодавство са европским правним тековинама у области заштите културних добара. Наша анализа у овом делу рада заснива се на неколико најрелевантијих прав-

[4] Како наводи Бранко Ракић, тај осећај јавног интереса део је самосвести грађанина, која не зависи од конкретног чланства у организацији попут ЕУ, већ је последица развијене грађанске и либералне свести о људском праву на уживање у културном добру, као човековој природи урођеном праву: „Својствено је цивилизованом човеку да осети повређеност због деградирања и девастирања неког културног добра или због неког другог облика ускраћивања могућности уживања у њему“, Rakić, B. (). Kulturno nasleđe – pravo, identiet i dostojanstvo. *Sociološki pregled*, vol. LIV, br. 4. стр. 1211.

них аката ЕУ који се баве незаконитом трговином културним добрима[5].

Први акт у том смислу је Уредба Савета број 116/2009, усвојена 18. децембра 2008, која регулише извоз 15 категорија културних добара (Council Regulation (EC) No 116/2009). Категорије се разликују по старости и финансијској вредности добра. Задатак Уредбе је био да створи јединствени правни режим контроле извоза ових добара изван ЕУ. Подсетимо на овом месту да је јануара 1993. године створено јединствено унутрашње тржиште Уније, које је олакшало кретање и извоз и самих културних добара, што је у пракси могло довести до неконтролисаног губљења културног наслеђа држава чланица. Уредба је требало да помири начело слободног кретања робе са потребом држава чланица да заштите своје национално благо. Механизам правне заштите је дозвола за извоз коју издају царински органи државе чланице.

ЕУ се поново бавила датом темом неких пет година касније, када је 15. маја 2014. године усвојена Директива Европског парламента и Савета 2014/60/EU о повраћају културних добара која су противзаконито однета са територије државе чланице (Directive 2014/60/EU). Директива регулише правни поступак повраћаја и налаже сарадњу између органа држава чланица ЕУ. Директива је заправо унапређена верзија раније Директиве Савета из 1993. године, настале непосредно након ступања на снагу Уговора из Мастрихта (Council Directive 93/7/EEC). Измене нису, међутим, занемарљиве. Најважније се односе на саму дефиницију појма културног добра, продужење временског рока за отпочињање поступка повраћаја и доказе које лице које има у притежању културно добро мора да поднесе да би се признало како је са дужном пажњом поступало у тренутку стицања културног добра, јер од тога зависи да ли ће му након повраћаја бити исплаћена новчана накнада. Интересантна је даља судбина Директиве у имплементацији од стране држава чланица. На основу члана 21. Директиве, Европска комисија је 2014. године основала групу експерата за повраћај културних добара (ЕГ). Група је замишљена као нека врста платформе за размену искустава и добре праксе у примени Директиве. Експертска група је у свом раду користила информациони систем унутрашњег тржишта, специфичан инструмент створен са идејом да олакша управну сарадњу, консултације и размену информација између органа власти држава чланица (Regulation No. 1024/2012). Сарадња ЕГ са Комисијом у имплементацији информационог система за специфичне потребе повраћаја културних добара је у литератури оцењена као успешна

[5] За општи преглед нормативе ЕУ у овој области видети: Вишња Ранђеловић, „Сузбијање незаконите трговине културним добрима у праву Европске уније", у: *Usklađivanje pravnog sistema Srbije sa standardima EU,* Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, 2024, str. 391-408.

(Górka, 2016: 30). Комисија је у тој сарадњи припремала правне акте, а ЕГ је давала сагласност на облике, сценарије и специфична питања која су се постављала у деловању информационог система. Државе чланице су прискочиле у помоћ овој двостраној сарадњи тако што су формирале сопствене надлежне органе за повраћај културних добара. У суштини, правна је обавеза сваке државе чланице и државе кандидата која имплементира Директиву да створи надлежно тело које игра улогу координатора обраде информација и захтева за повраћај културних добара у оквиру информационог система. Све државе чланице су досада испуниле дату обавезу.

Следећи акт вредан помена је Уредба Европског парламента и Савета од 17. априла 2019. године о увозу културних добара (Regulation (EU) 2019/880). Дотадашња идеја заштите самих држава чланица од незаконите трговине њиховог културног наслеђа сада је проширена и на подручја изван територије Уније. Идеја је да се заштити културно наслеђе од незаконите трговине, уништења и нестанка културних добара на што ширем, потенцијално и глобалном нивоу.[6] Уредба практично усваја заједничка правила за трговину културним добрима, која воде порекло из држава које нису чланице ЕУ. У питању је врло амбициозно правно прегнуће које у пракси наилази неретко на препреке, због недовољно јасних одредби и тешко савладивих захтева које поставља пред трговце културним добрима.[7]

На крају, треба рећи и неколико реченица о пратећој Уредби Комисије ЕУ на претходно описану Уредбу из 2019. Уредба усвојена 24. јуна 2021. године усваја детаљна правила за имплементацију одређених делова Уредбе из 2019, као што су похрањивање, привремен пријем културних добара, правила

[6] Идеја је заживела због у то време све интензивније појаве кријумчарених културних добара на европским тржиштима из држава захваћених оружаним сукобима; види више код: Maja R.J. Dehouck, "Balancing Markets, Morals and Law: The Fight to Regulate Illicit Trafficking in Cultural Goods and the EU Regulation on the Import of Cultural Goods", *Art Antiquity & Law*, no. 24, 2019, p.1.

[7] Истакнути трговац културним добрима, Пјер Валентин (Pierre Valentin) је у добро образложеном посту на сајту познате адвокатске канцеларије Филдфишер (Fieldfisher) недавно писао из угла практичних проблема о томе како су нереална очекивања Комисије да ће експерти аукцијских кућа моћи да увек поднесу обавезујућа писана мишљења о пореклу добара, у своје име и под кривичном и материјалном одговорношћу, иако су то досада чинили сами запослени. Иако Уредба предвиђа изузетке од ове обавезе у појединим случајевима када не може поуздано да се утврди држава у којој је добро настало, или је откривено, и даље је увозник у обавези да покаже валидну дозволу из државе у којој се добро налазило током последњих минимум пет година. Pierre Valentin, "EU Regulation 2019/880 on the importation of cultural goods – The EU Commission Q&A", *Insights*, 4.4.2025, https://www.fieldfisher.com/en/insights/eu-regulation-2019-880-on-the-importation-of-cultural-goods-the-eu-commission-q-a, 8.5.2025.

поступка обраде захтева за издавање увозних дозвола и пратеће документације која треба да докаже законито порекло у оквиру захтева за увозну дозволу, као и у изјави увозника (Regulation (EU) 2021/1079). Пратећа Уредба доноси изузетке од строгих правила Уредбе из 2019, вероватно донекле бар подстакнута критикама које смо навели. Изузеци се односе на олакшану документацију за одређене категорије добара наведених у Анексу Уредбе. Поред тога, прецизирана су правила поступка за издавање увозних дозвола и изјава увозника. Најважнија новина, како је истакнуто у теорији, је електронски систем за увоз културних добара, који треба да олакша посао царинским званичницима (Giardini, 2021:190). Европске царинске управе су дужне да почну са пуном употребом електронског система најкасније до 28. јуна 2025. године. У вези са тим, оправдано је поставити питање како ће државе чланице моћи да процесуирају на хиљаде потенцијално незаконитих покушаја увоза на територију ЕУ, када су досада и са извозом добара са територије ЕУ имале много проблема. Правилна обука цариника и повећање људских и материјалних ресурса царинских управа су неопходне ставке у процесу остваривања циљева Уредбе, поготово имајући у виду кратке рокове за обраду захтева за увоз. Надлежни орган има на основу члана 4(6) Уредбе само 21 дан да обради захтеве за додатним информацијама. Када подносилац захтева достави тражене информације (рок је ту 40 дана), надлежни орган мора да донесе одлуку у року од 90 дана. Царински органи морађе да се брзо одлуче да ли да захтевају личне провере добра или нову документацију. Наравно, битна је и координација са другим заинтересованим државним органима: „Све зависи од брзине и ефикасности електронског система, који обезбеђује брзу и ефикасну комуникацију између разних органа управе" (Giardini, 2021:190).

ИНСТИТУЦИОНАЛНА И НОРМАТИВНА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Република Србија је досада на свом путу европске интеграције имплементирала највећи део обавеза у погледу заштите културних добара, а посебан напредак је остварен у последње четири године, што се може утврдити поређењем извештаја Комисије из 2020. (Serbia 2020 Report, 2020), односно 2024. године (Serbia 2024 Report, 2024).

У области културне политике, Србија је у посматраном периоду радила на имплементацији стратешких приоритета за развој културе који су усвојени у Закључку Владе Србије од 21. јануара 2021. године (Zaključak Vlade Republike Srbije 05 broj: 6-213/2021-1). Од 2022. године су у току пре-

говори између Владе и организација цивилног друштва око усвајања нове Стратегије културног развоја; међутим, није се стигло даље од Нацрта. Стратегија би требало до важи до 2029. (Nacrt, 2025). Што се тиче ширих међународних обавеза, Србија је наставила са имплементацијом Конвенције УНЕСКО-а на свим нивоима власти, од републичке до локалних, и у пуном капацитету учествује у програму „Креативна Европа".[8]

У области царинске политике, постигнути су опипљиви успеси и највећи део царинског законодавства је усклађен са европским правним тековинама. Србија је потписница Уговора о заједничком транзиту, [9] и до сада је успела да уђе у пету фазу имплементације, као и Регионалне пан-евро-медитеранске конвенције о правилима порекла робе (Zakon o potvrdjivanju regionalne konvencije o pan-evro-mediteranskim preferencijalnim pravilima o poreklu, 2013). У питању су важна заједничка правила о кретању робе, која олакшавају сарадњу царинских управа на пољу сузбијања незаконите трговине културним добрима. Комисија ЕУ оцењује у Извештају из 2024. да је Србија до сада редовно усклађивала номенклатуру царинске тарифе са комбинованом номенклатуром Европске уније. Србија испуњава и обавезе на основу Споразума о слободној трговини у Централној Европи (ЦЕФТА), који предвиђа у члану 25. и Анексу III Додатног протокола бр. 5 такозване „Овлашћене привредне оператере" као инструмент олакшања међусобне трговине држава чланица Споразума (Zakon o potvrdjivanju Sporazuma o izmeni i pristupanju sporazumu o slobodnoj trgovini u Centralnoj Evropi - CEFTA 2006, 2007), изузетно важан за царинску сарадњу држава у региону. Светска царинска организација је прва препоручила овај инструмент као једну врсту партнерског односа између царине и пословне заједнице, у циљу брже, јефтиније и ефикасније међународне трговине. Различити привредни оператери су овлашћени од стране Владе РС (њих 57 укупно), али Комисија примећује

[8] Креативна Европа је програм ЕУ за подршку секторима у култури и медијима. Програм се састоји од два подпрограма: Култура - за промоцију сектора културе и Медиа Програм - за подршку аудиовизуелном сектору. Креативна Европа, са буџетом од 1,46 милијарди евра подржава европски културни и креативни сектор који обезбеђује финансирање за 2.500 уметника и културних професионалаца, 2.000 биоскопа, 800 филмова, 4.500 превода књига и финансијске гаранције у износу до 750 милиона евра за мала предузећа која су активна у сектору. Србија испуњава услове за финансијску подршку целог програма, извор: https://www.euzatebe.rs/rs/eu-programi/kreativna-evropa, 9.5.2025.

[9] Конвенција је створила поступак заједничког транзита за кретање робе између држава чланица ЕУ, држава чланица Европске зоне слободне трговине (Исланд, Норвешка, Лихтенштајн и Швајцарска), Турске, Северне Македоније, Србије, Уједињеног Краљевства, Украјине и Грузије. Правила поступка су идентична правилима слободног кретања робе у самој ЕУ, Decision 87/415/EEC - conclusion of a common transit procedure convention.

у Извештају из 2024. како овлашћени оператери често немају довољно капацитета да испуне своје преузете обавезе, те се очекује од Владе Србије да у партнерству са њима преузме већи део ризика од неуспеха у пословању оператера. У складу са Царинским законом ЕУ, од Србије се очекује и да редовно врши анализу ризика пре увоза и пре извоза културних добара.

С обзиром да је „кријумчарење и незаконита трговина културним добрима сложен локални и међународни проблем, који по својој природи спада у дефиницију организованог привредног криминала" (Regulation (EU) No 952/2013), следећи део ове анализе бавиће се имплементацијом европске правне тековине у области организованог криминала у Републици Србији. Комисија ЕУ оцењује да је у Србији недовршен посао уједначавања правног оквира борбе против организованог криминала са европским законодавством (Korać, 2011: 415). Такође је недовршен и институционални оквир. Канцеларија јавног тужиоца за борбу против организованог криминала и Посебно тужилаштво за сајбер-криминал немају довољно људских, материјалних и техничких ресурса да би извршавали постављене задатке. Полицијске управе нису довољно увезане и немају приступ заједничким базама података, што доводи до застоја у раду и дуплирања послова. Такође, полицијска управа за организовани криминал не ужива довољну независност у раду од Министарства унутрашњих послова, током предистражне и истражне фазе кривичног поступка, иако Закон о кривичном поступку предвиђа да полиција рачуне полаже само јавном тужиоцу. Комисија предлаже у том смеру одређене измене Закона о организацији и надлежности државних органа за сузбијање организованог криминала, тероризма и корупције, како би се ојачао институционални оквир.

Комисија ЕУ примећује да Србија није до сада на ваљан начин анализирала улогу и праксу безбедносних служби у истрагама озбиљних и организованих кривичних дела. Постојећи Закон о кривичном поступку дозвољава тајно пресретање комуникација и Безбедносно-информативној и Војно-безбедносној агенцији. Није јасно да ли је то у складу са стандардима ЕУ и потребне су даље анализе. Став је Комисије да улогу безбедносних служби у кривичним поступцима треба у потпуности искључити или ограничити на изузетне случајеве, у којима је пресретање комуникација неопходно у склопу прикупљања доказа. Јасно треба разграничити поље надлежности и начин поступања органа надлежних за вођење кривичног поступа и безбедносних органа.

Наравно, ово су све општа питања недостатака правног оквира борбе против организованог криминала у Србији, али се непосредно односе и на сузбијање незаконите трговине културним добрима. Оно што је видљиво у пракси је да овај недостатни општи оквир утиче на релативно мали број пресуда за кривична дела која спадају у организовани криминал (Stanković &

Otašević, 2024). Подаци за 2023. годину показују да је у значајном порасту број лица која су оптужена за организовани криминал (251, у поређењу са подацима за 2022, када је 132 лица оптужено), али је зато смањен број лица која су осуђена или против којих је вођен истражни поступак. Године 2023. је донето 189 правоснажних пресуда (исти број као 2022), док је број нових истрага остао приближно исти (29 у 2023. у односу на 31 из 2022).

Србија има развијену и квалитетну сарадњу са европским и међународним полицијским и правосудним агенцијама (ЕВРОПОЛ, ЕВРОЏАСТ, ИНТЕРПОЛ итд), тако да се истраге уз њихову помоћ воде против многих лица осумњичених за дела тешког и организованог криминала, као и генерално праћења тих група. Такође је и обавештајна сарадња на високом нивоу: чак 10.098 порука је размењено преко платформе обавештајне сарадње СИЕНА током 2023. године, а Србија је и чланица Мултидисциплинарне платформе за криминалне претње.[10] Добро је познато и широј јавности да је проактивно прикупљање обавештајних података пресретањем, пре свега дигиталне комуникације великих криминалних организованих група, довело до масовних хапшења и покретања поступака који могу да резултирају великим успесима у борби против организованог криминала. Међутим, у области борбе против незаконите трговине културним добрима, нису постигнути ни изблиза слични резултати.

Питање је колико су адекватни људски, финансијски и технички ресурси уложени у контролу српске границе (провере прелаза, надгледање границе и опрема за откривање фалсификованих исправа), као и у инфраструктуру на самим граничним прелазима, у складу са Шенгенским критеријумима Европске уније. Не постоји никакав координациони центар на републичком нивоу који би се бавио овим активностима. Србија тренутно не улаже довољно напора како би се све заинтересоване стране уклопиле у интегрисано управљање границом и постигле довољну интероперабилност са информационим системима за управљање границом ЕУ. Без таквих напора и резултата који би следили,

[10] Европска мултидисциплинарна платформа за криминалне претње (EMPACT) је безбедносна иницијатива коју су покренуле државе чланице ЕУ, како би се препознале претње од тешког и организованог међународног криминала, утврдила листа приоритета претњи и усагласили ваљани одговори на дате претње. Године 2021. Савет ЕУ је усвојио закључке о трајном наставку сарадње држава чланица (Европски политички циклус), којом је Платформа из повремене координације прерасла у стални механизам сарадње; види Council conclusions on the permanent continuation of the EU Policy Cycle for organised and serious international crime: EMPACT 2022 + - Council Conclusions (9 March 2023), доступно на: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7100-2023-INIT/en/pdf, 12.5.2025. Отада је Платформа успоставила редовне четворогодишње циклусе сарадње. Све ЕУ институције, органи и агенције (ЕВРОПОЛ, ФРОНТЕКС, ЕВРОЏАСТ, ЦЕПОЛ, ОЛАФ, итд) подржавају сарадњу, а укључене су и треће државе, међународне организације, као и други јавни и приватни партнери.

упитно је колико ефикасна може да буде борба против незаконите трговине културним добрима, која се у суштини своди на незаконит прелазак границе, односно кријумчарење, у смислу изношења културног блага из земље. Чини се да се у том смислу пропушта добра прилика да се награди иначе сјајна сарадња граничне полиције и царинских органа на самим граничним прелазима, барем по оценама Комисије ЕУ (Serbia 2024 Report).

Размена информација кроз заједнички приступ базама података и формализован и безбедан систем размене информација је основа Шенгенског система. Тај концепт „Интегрисаног управљања границом" (Guidelines for Integrated Border Management in European Commission External Cooperation, 2010) обавезује и Србију на путу ка ЕУ, и почео је да се делимично остварује у пракси. Јасно је да сарадња на размени информација поспешује борбу против незаконите трговине културним добрима, а нарочито могућност повраћаја незаконито извезених добара. Раније је истакнуто у теорији како „сарадња и размена информација између надлежних органа, поготово полицијских и царинских органа са јавним тужилаштвом, министарствима културе и правде... може да се оствари путем изградње заједничких капацитета и додатне специјализације у тако мултидисциплинарној области" као што је борба против незаконите трговине културним добрима (Pavićević & Vučić, 2020: 221). Србија је 2023. године усвојила Стратегију (Strategija integrisanog upravljanja granicom u Republici Srbiji za period 2022-2027. godine, 2022), као и Акциони план за интегрисано управљање границом; први извештаји о имплементацији ових докумената су усвојени током 2023-2024.

Акциони план за приступање Србије Шенгенској зони је усвојен јула 2023. године у оквиру Акционог плана за Поглавље 24 (Akcioni plan za Poglavlje 24, 2023). На основу Конвенције о полицијској сарадњи у Југоисточној Европи, Министарство унутрашњих послова је успоставило сарадњу са свим суседним земљама.[11] Заједничке патроле се тренутно спроводе са Ма-

[11] Конвенција је усвојена 5. маја 2006. године и плод је жеље земаља Југоисточне Европе да се позабаве тешким и организованим прекограничним криминалом на свеобухватан и делотворан начин, као и да ускладе своје стандарде у поступању полиције са стандардима ЕУ и земаља Шенгенског простора. Конвенција је потписана у Бечу, а ступила је на снагу 10. октобра 2007. године. Србија је држава оснивач. Конвенција предвиђа различите моделе истражних радњи, који се заснивају на доброј пракси ЕУ, попут заједничких анализа претњи, официра за везу, потера, заштите сведока, прекограничног надзора, контролисане испоруке, тајних иследника за истрагу злочина и спречавање кривичних дела, преноса и обраде ДНК профила и другог материјала за препознавање, техничких мера за олакшавање прекограничне сарадње, претраге границе, мешовитих аналитичких радних група, заједничких истражних тимова, мешовитих патрола дуж државних граница и сарадње у заједничким центрима; https://www.pccseesecretariat.si/index.php?item=9&page=static, 12.5.2025.

ђарском, Северном Македонијом и Румунијом. На привременим заједничким прелазима на административној линији са Косовом и Метохијом такође се предузимају сличне мере, макар тамо где прелази функционишу. У тренутку писања овог текста активна су два прелаза (Мердаре и Мутиводе). Србија има проблема око сарадње са привременом администрацијом на територији своје јужне покрајине и нерешеним статусним питањем незаконито проглашене независности. ЕУ захтева од Србије да успостави пун режим интегрисаног управљања границом према Косову и Метохији, и у том циљу је једном већ суспендовала приступне фондове намењене у ту сврху (2018. године). Србији се налаже и да хитно затвори све алтернативне путне правце и неформалне прелазе, како би се комплетан саобраћај са покрајином (и робе и људи) преусмерио на званичне прелазе.

ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА У ПРАВНОМ РЕЖИМУ ПОКРАЈИНЕ КОСОВО И МЕТОХИЈА

Једнострано и противно међународном и унутрашњем праву, проглашена сецесија Косова и Метохије (КиМ) од Републике Србије, представља специфичан изазов правилној имплементацији правних прописа ЕУ у области борбе против незаконите трговине културним добрима. На територији јужне српске покрајине владају нешто другачији правни прописи о заштити културних добара, као што ћемо видети, а неизвесно је да ли ће и када бити постигнут коначни и обавезујући споразум о статусу КиМ, који би можда и решио те разлике које имају потенцијал за евентуалне неспоразуме, па чак и сукобе (Vučić & Đukanović, 2024).

Катастарска агенција је регистровала земљу која припада Манастиру Дечани, и на тај начин коначно имплементирала одлуку Уставног суда од 2016. године. Међутим, односи између Српске православне цркве и приштинских власти и даље остају на ниском нивоу (Medojević & Milosavljević, 2022). На територији покрајине функционише Савет за надзор и имплементацију, који олакшава решавање спорова о примени Закона о посебно заштићеним зонама (Law No. 03/L-039, 2008); прошле године је одржан први састанак овог тела, и то ванредни. Као и у сличним примерима, дуго је времена требало да Савет уопште проради, а неопходно је, ради заштите културне баштине СПЦ, да се редовни састанци одржавају без прекида. Тако Споразум о Посебно заштићеној зони „Дечани" остаје непримењен (OSCE Mission in Kosovo, 2022: 82). Такође, није усвојен ни Закон о културној баштини.

Као и у случају Републике Србије, правни оквир за борбу против организованог криминала је начелно усклађен са европским правним тековинама (Kosovo* 2024 Report, 2024). Стратешки оквир за борбу против организованог криминала је успостављен у нормативи, али остаје питање свакодневне примене. У том циљу су Одељење за финансијске истраге и Полиција Косова припремили смернице за класификацију финансирања тероризма, али у Скупштини Косова нису прошле предложене измене и допуне Закона о прању новца и финансирању тероризма, које би у потпуности ускладиле читав механизам са правом ЕУ. У тренутку писања овог текста, није извесно да ли ће се те измене и допуне усвојити у кратком року. Закон о регистрацији бенефицираног власништва је усвојен у новембру 2023, али још увек није оформљен регистар (Law No. 08/L-265, 2024). Закон о проширеним овлашћењима у процесу одузимања имовине даје додатна овлашћења тужиоцима да одузму имовину која је стечена вршењем кривичних дела (Law No. 04/L-140). Упитно је колико се далеко може доћи у овој врсти поступка и да ли је реално да се осуђеним лицима имовина заиста и одузме. Превентивне мере остају најбоље решење у борби против ове врсте организованог криминала. Законски оквир превентивних мера на територији КиМ је, према оценама Комисије ЕУ, задовољавајући (Kosovo* 2024 Report, 2024), али питање је да ли приштинске власти имају капацитета да спроведу прописе на терену.

У области културне политике, приштинске власти до сада нису ништа урадиле на пољу усвајања стратегије културе, осим Закона о уметности и култури, који поставља основна начела културне политике и прописује услове за примену тих начела (Law No. 08/L-245, 2024). Законом се прописују минимални услови у поступању установа уметности и културе и постављају основна правила за оснивање, организацију, финансирање, управљање и функционисање јавних институција у овој области.

У области царинске политике, недавно је (у марту 2024. године) усвојен Закон о царинама и акцизама (KUV-08/L-247-KOD, 2024), у потпуности усаглашен са Законником о царинама ЕУ. Већ описани статусни проблеми самопроглашене државе је спречавају да постане посматрач у Конвенцији о заједничком транзиту, тако да ту имамо чест случај размимоилажења прописа у остатку Србије и на територији покрајине. Са друге стране, приштинске власти примењују Пан-евро-медитеранску конвенцију о правилима порекла робе. Царине на територији покрајине систематски размењују податке о прекограничном кретању робе са свим осталим царинским органима земаља Западног Балкана, што може да буде корисно за спречавање организованог прекограничног шверца културних добара. Косовски царински ор-

гани узимају учешћа у Царинском програму ЕУ,[12] и у различитим органима Светске трговинске организације. Такође, напредак је видљив и у поступцима пријема на рад нових чиновника, где се често расписују конкурси засновани на вредносним критеријумима и транспарентним процедурама, док су напредовање и распоређивање побољшани у односу на раније извештаје Комисије ЕУ (Kosovo* 2024 Report, 2024). Декларације о имовини су постале обавезујуће јавне исправе које издају цариници, а цео процес надгледа Агенција за борбу против корупције приштинских власти (Kosovo* 2024 Report, 2024). Средњорочни стратешки план царинских органа у Приштини за период 2024-2028. је ступио на снагу (National Programme for European Integration 2024-2028, 2024), а у међувремену је сачињен и коначни Извештај о средњерочном плану за период 2019-2023. (National Programme for European Integration 2024-2028, 2024). Европска комисија у свом последњем извештају уочава да на територији КиМ мањка стручних цариника, те да је опремљеност царинских органа неадекватна и не одговара међународним стандардима (Kosovo* 2024 Report, 2024), и то у већој мери него у остатку Србије.

ПРАКТИЧНИ ПРОБЛЕМИ ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ

Уопштено говорећи, правни и институционални капацитети Републике Србије суочавају се са неколико проблема, који се могу разврстати на следећи начин: 1) недостатак квалификованог особља у државним органима надлежним за борбу против незаконите трговине културним добрима, поготово у полицијским управама за борбу против организованог криминала; 2) недовољни технички капацитети царинских органа за откривање и регистровање кријумчарених културних добара; 3) непостојање једне јединствене, на републичком нивоу вођене базе података о културним добрима, постоје-

[12] Царински програм подржава развој и деловање централних информационих система за царине у ЕУ, као и делотворну сарадњу између царинских власти држава чланица ЕУ. Програм помаже царинским властима да савладају све обимније трговинске размене и настајуће технологије и трендове, као што је е-трговина и блокчејн (Blockchain). Омогућена је боља реакција на безбедносне претње и доприноси се финансијским и привредним интересима саме ЕУ и држава чланица. У периоду 2021-2027, програм је располагао средствима у износу од 950 милиона евра. Европска комисија је надлежна за имплементацију програма и непосредно управља свим активностима. У раду јој помаже Комитет царинског програма, који сачињавају делегати из сваке државе чланице ЕУ. Све активности у оквиру програма морају да буду усклађене са циљевима и приоритетима прописаним у правилима програма и вишегодишњем плану рада чији је текст доступан на сајту Комисије: https://taxation-customs.ec.europa.eu/document/download/bf00c70a-df7f-475f-a6ab-6194b3b89efb_en?filename=C_2023_725_F1_ANNEX_EN_V3_P1_2488449.pdf, 13.5.2025.

ћим и недостајућим; 4) недостатак нових метода истраживања и вођења евиденције о колекцијама на тржиштима уметнина и на локацијама од културног значаја (Krstić, 2023: 109); 5) разликовање правног система који важи на територији Косова и Метохије у односу на остатак Србије, слаба сарадња између надлежних органа централних власти у Београду и Приштини због нерешених статусних питања, као и немогућност Косова да постане члан битних међународних организација у овој области; 6) непотпуна усаглашеност законодавства са европским правним тековинама, што у неким случајевима доводи до примене нижих стандарда заштите културних добара.

Са друге стране, као што је већ донекле напоменуто, трговина културним добрима путем интернета и друштвених мрежа компликује ионако сложену слику, и ствара додатне прилике за ловце у мутном да створе незакониту добит осиромашењем културног наслеђа Републике Србије.[13] Питање је колико је свест грађана присутна о овом проблему, и такво питање заслужује одговор на основу неког будућег научног истраживања. Један од аутора овог текста је као консултант на пројектима Комисије ЕУ у области заштите културних добара имао прилику да разговара са званичницима из полиције, тужилаштва и других установа задужених за борбу против организованог криминала, и може слободно рећи да чак и међу тим професионалцима свест о значају проблема у овој области није нарочито висока, те је тешко очекивати много бољу ситуацију код обичних грађана. Такође је важно испитати и сарадњу држава региона на плану борбе против незаконите трговине културним добрима (Tučić, 2021), али видимо већ на овом малом примеру да је сарадња између различитих правних система на Западном Балкану често оптерећена другим питањима, попут статусног питања КиМ у случају Републике Србије. Показали смо и да је интерна сарадња у Републици Србији, између надлежних органа попут полиције, царине итд, такође проблематична.

Може се поставити и питање сарадње културних установа са правосудним на овом плану. Видели смо да је број кривичних поступака који се воде у овој области прилично мали. Сигурно је да постоји више разлога за тако нешто, али нам се чини да установе културе морају да буду проактивне и редовно извештавају полицију о злочинима против културних добара.

[13] Европска унија је у оквиру пројекта ЕНИГМА, вредног 4 милиона евра, поставила себи задатак да постигне одличне резултате у борби против незаконите трговине културним добрима на дигиталним платформама. Механизми ЕНИГМЕ су дизајнирани тако да омогуће заинтересованим странама боље разумевање сложености проблема и јачу сарадњу кроз повезивање база података разних државних органа и организација цивилног друштва; види више код Petros Patias, Charalampos Georgiadis, Fighting Illicit Trafficking of Cultural Goods—The ENIGMA Project, Remote Sens, No. 15, 2023, 15, p. 2579.

Аутори су у разговорима са културним делатницима увидели да често пријаве изостају из разлога што у установама културе или на налазиштима нема валидне документације о несталим културним добрима. Ипак, кривични поступци су крајње средство, и превентива би морала да преузме водећу улогу у борби против незаконите трговине. Модернизација наших установа културе (музеја, библиотека...), која би појачала механизме заштите од крађе културних добара свакако је најпрече решење. Опет се ту враћамо на проблем друштвене свести о размерама овог проблема: Где су кампање и пројекти за подизање свести становништва о проблемима и да ли би новац могао да се пронађе за дате потребе?

Незаконита ископавања су највећи проблем. Ископавања су неприметна за јавност, све док се добра не појаве на међународном тржишту. Ископавања се врше непосредно на налазиштима и нико за ископана добра ни не зна да постоје пре него што се изваде из земље; не постоји никаква званична документација о тим добрима, нити се она воде у регистрима украдених добара (Pavićević & Vučić, 2020: 221). Пошто их нико не тражи, добра се продају неконтролисано на тржишту, а стицаоци поступају савесно приликом куповине, јер плаћају пуну цену на аукцијама. Да би се такав процес спречио, најпре треба утврдити порекло добра, идентификовати га и прецизно лоцирати. Светска царинска организација има већ помињану платформу која повезује царинике различитих држава. Довољно је послати слику културног добра и добиће се прелиминарни оперативни подаци о томе да ли је у питању заштићено културно добро и из ког дела света евентуално потиче. У Републици Србији Управа царина има приступ овом дигиталном механизму. Међутим, недозвољен увоз и извоз културних добара доводи до окончања највећег броја случајева повраћајем културног добра, без отварања кривичног поступка против учиниоца. Све се своди на прекршајни поступак, а санкција је обично само новчана.

Повраћај културног добра је само први корак; кривични поступак мора да уследи. Држава има обавезу да гони незакониту трговину, и није довољно да се добро само поврати у земљу порекла. Брз поступак без одлагања је елемент генералне превенције даљих кривичних дела против културних добара. Понекад је, међутим, тешко утврдити власништво над културним добром. Неколико критеријума утврђивања власништва постоји у упоредној правној пракси – персонални принцип, који утврђује порекло на основу држављанства ствараоца добра; територијални, који утврђује порекло на основу територије државе у којој је добро пронађено или створено, или се налазило дуже време; функционални принцип, по коме се веза између добра и објекта у коме се користило или је намеравано да се користи, односно чији

је део, користи за утврђивање државе порекла; и коначно уговорни принцип, где се држава порекла одређује на основу правног посла којим је стечено дато добро (Vrellis, 2019: 47-49). Независно од ових принципа, државне власти на чијој територији се нашло културно добро, морају да донесу обавезујућу одлуку, док надлежне власти за управљање конфискованим добрима (у случају Републике Србије, то је Министарство правде) не буду у могућности да добро заштите.

ЗАКЉУЧЦИ

На крају бисмо истакли неколико закључака који следе из претходне анализе. Незаконита трговина културним добрима представља све већи извор прихода, који се даље користи за криминалне активности, попут прања новца и финансирања терористичких група (Puskás, 2022). Европски правни оквир заштите културних добара представља добар узор за законодавство Републике Србије, због неопходне повезаности различитих унутрашњих органа са сродним органима на територији ЕУ и других држава чланица, како би се борба против незаконите трговине успешно спровела у дело. Органи за борбу против организованог криминала су ту најбитнији, али такође доприносе и други правосудни органи, управе царина, министарства културе и цивилно друштво. Успешност борбе зависи од правовремене и пажљиво планиране акције на унутрашњем плану, која мора да обухвати и подизање свести експерата и ширег друштва о важности ове теме. Може се рећи да успешност борбе почива на три стуба: 1) национално законодавство, које је потпуно усклађено са европским правним тековинама и релевантним међународним стандардима; 2) сарадња и размена информација између надлежних органа, поготово полиције, царинских управа, јавних тужилаштава и министарстава културе и правде, која се заснива на сталном побољшавању капацитета, специјализацији у различитим областима и тесној сарадњи са међународним организацијама, попут УНЕСКО-а (Brodie et al, 2022)[14]; 3) стварање регистра украдених културних добара на републичком нивоу, као и регистра покретних културних добара, који ће повезати све музејске регистре на републичком и нивоу локалних са-

[14] У теорији се генерално истиче како је изузетно низак ниво разумевања начина на који је организована, како функционише, и како може да буде регулисана незаконита трговина културним добрима, што је последица недовољне размене информација између различитих потенцијално надлежних органа и заинтересованих страна; видети више код Neil Brodie et al, "Why There is Still an Illicit Trade in Cultural Objects and What We Can Do About It", J*ournal of Field Archaeology*, VOL. 47, NO. 2, 2022, pp. 117–130.

моуправа.[15] Србија је, попут осталих земаља Западног Балкана, транзитна земља у ланцу незаконите трговине културним добрима; слично као и код илегалних миграција и трговине дрогом, она се не сматра крајњом дестинацијом, већ су то богатија западна тржишта. Зато ауторитети у овој области често говоре о „тржишту као криминалцу", и наглашавају да је обавеза развијених земаља запада да контролишу потражњу на својим тржиштима у оквиру постојећих надлежности својих органа – рецимо Мекензи (Mackenzie, 2013), на примеру Велике Британије. То не значи истовремено да питање украденог културног наслеђа није и питање од националног интереса, и да не треба да буде део и наше културне дипломатије и културног идентитета.

[15] Слична решења већ постоје у државама у региону. Хрватско министарство културе и медија је основало „Регистар културних добара", заједно са платформом за претрагу културних добара, који садржи три листе: листа заштићених културних добара; листа културних добара националног значаја и листа превентивно заштићених добара. На тај начин се омогућује „претраживање и уписивање културних добара на јавно доступне листе које омогућују њихову заштиту и превенцију заборава"; види више код Kristijan D. Majdak, *Nezakonita trgovina kulturnim dobrima*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2024, str. 19.

UDC:
351.853(497.11)
343.533.9(497.11)
Review paper
DOI: 10.5937/DB2501157V

Diplomacy and Security
Volume VIII
Number 1/2025.
Page: 175-194.

Mihajlo Vučić[1]
Marko Novaković[2]

THE IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN LEGAL FRAMEWORK IN THE FIELD OF ILLICIT TRADE IN CULTURAL GOODS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

The illicit trade in cultural goods poses a global threat to cultural heritage and public interest, with the Western Balkans, including Serbia, remaining a significant transit and source region in this criminal chain. This paper examines the legal and institutional framework for combating the illicit trade in cultural goods in Serbia, with a focus on compliance with the acquis communautaire. By analysing relevant EU regulations and directives, as well as European Commission reports, the paper points to the degree of compliance of Serbian legislation and the challenges in implementation – particularly in the context of organised crime, institutional capacities, as well as the different legal regimes in the territory of Kosovo and Metohija. Special attention is paid to preventive measures, the establishment of a register of cultural goods, the need for greater public awareness and cooperation between authorities, as well as multilateral mechanisms in the region. The authors emphasize that effective combat is conditioned not only by legislative harmonization, but also by operational cooperation between customs, police and judicial authorities, as well as cultural institutions. The paper concludes that improving cooperation in the Western Balkans in this area is possible and desirable, but requires addressing deeper structural and political challenges. Although Serbia has significantly improved the normative framework, problems remain in practice, which make it difficult to sanction and prevent illegal activities, especially in terms of the return of goods, identification of assets and criminal prosecution.

Keywords: *cultural goods, illicit trade, Serbia, European Union, cultural policy.*

[1] Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Serbia, mihajlo@diplomacy.bg.ac.rs
[2] Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Serbia, marko@diplomacy.bg.ac.rs

INTRODUCTION

The subject of illicit trade in cultural goods is most often works of art, antiquities, objects from archaeological sites, values that are part of the cultural heritage of a country and are stored in museums, galleries and other cultural institutions and facilities. Illicit trade in this type of goods is most often the work of organized crime, because it is an extremely lucrative activity and requires a chain of activities that begins on the spot with acts of theft, robbery and other forms of illegal appropriation, through the transfer of cultural goods abroad (smuggling) for the purpose of sale and acquisition of illegal property benefits, and all the way to related activities, such as money laundering and financing other security-threatening and illegal activities.[3] The literature points out that the trade in stolen cultural goods is "the third most profitable illegal activity, right after drug and arms trafficking" (Charney, 2009: 5). Huge amounts of money are involved in this business, measured in billions of euros, and these profits can later be directed to financing international organized crime and terrorism, which further complicates the whole situation.

The fight against organized and illicit trafficking in cultural goods requires an increased level of cooperation between various government bodies and agencies, non-governmental organizations and experts in the field of cultural goods protection (Ristanović, 2023). The emphasis of this paper is on how the legislation in the Republic of Serbia regulates this cooperation, bearing in mind that the origin of this legislation is in the legal heritage of the European Union. Within the framework of the accession process, the Republic of Serbia has been changing its legislation, taking over EU regulations and adjusting them to its internal needs where possible, in several key areas of public policies. These are the areas of free movement of goods, justice and security, cultural policy, customs policy and foreign and security policy. Given the above, the paper starts from the fundamental hypothesis that the common origin of the aforementioned regulations and policies stemming from the European understanding of the public interest in protecting

[3] It is an extensive and complex network that extends "from source to market", where sometimes the level of organization may not be extremely high, but all individual actions within the criminal act are carried out with the same goal – to make illegal profits from the alienation of cultural property from the country of origin, see Peter B. Campbell, "The Illicit Antiquities Trade as a Transnational Criminal Network: Characterizing and Anticipating Trafficking of Cultural Heritage", *International Journal of Cultural Property*, Volume 20, Issue 2, May 2013, pp. 113 – 153.

cultural goods[4] encourage cooperation in the region in combating illicit trade, but at the same time create common problems, given the lack of capacity and awareness of state authorities and the wider society about the importance of cultural goods.

The initial hypothesis is proven by using the content analysis of the legal regulations of the Republic of Serbia and the EU in the field of protection of cultural goods, content analysis and institutional analysis of the capacity of the Republic of Serbia to implement existing regulations, as well as the critical method of pointing out existing shortcomings, and the prescriptive method in the form of providing certain recommendations for improving the current situation.

The structure of the paper sets out several chapters, which move from general to more specific issues. The first part of the paper is dedicated to the analysis of existing European regulations that form part of the EU legal heritage in the field of protection of cultural goods, in order to identify relevant regulations on illicit trade in cultural goods and indicate the European understanding of the public interest in the legal protection of cultural goods. Given that Serbia is on the path to accession to the EU, and has already largely aligned its legislation with that of the European Union, further analysis will compare the country's domestic regulations with European measures and measure the level of implementation, in order to determine whether and to what extent they match. Finally, in the third part of the paper, the question of the application of existing regulations in practice in several related areas of public policy that have already been mentioned will be raised. European Commission reports, analyses of the application of regulations for domestic purposes and existing scientific papers in this area will be analyzed, in order to determine what problems exist in practice.

EU MEASURES

As we have already mentioned, not only Serbia, but all the countries in the so-called Western Balkans, are intensively and constantly harmonizing their legislation with the European acquis in the field of protection of cultural goods. Our analysis in this part of the paper is based on several of the most relevant EU

[4] As Branko Rakić states, this sense of public interest is part of the citizen's self-awareness, which does not depend on specific membership in an organization like the EU, but is a consequence of a developed civic and liberal awareness of the human right to enjoy cultural goods, as an innate right of human nature: "It is inherent in a civilized person to feel hurt by the degradation and devastation of some cultural good or by some other form of denial of the possibility of enjoying it," Rakić, B. (2020). Kulturno nasleđe – pravo, identiet i dostojanstvo. *Sociološki pregled*, vol. 54, No. 4. p. 1211.

legal acts dealing with the illicit trade in cultural goods.[5]

The first act in this sense is Council Regulation No. 116/2009, adopted on 18 December 2008, which regulates the export of 15 categories of cultural goods (Council Regulation (EC) No 116/2009). The categories differ according to the age and financial value of the goods. The task of the Regulation was to create a single legal regime for controlling the export of these goods outside the EU. Let us recall here that in January 1993, the single internal market of the Union was created, which facilitated the movement and export of cultural goods themselves, which in practice could have led to the uncontrolled loss of the cultural heritage of the Member States. The regulation was intended to reconcile the principle of free movement of goods with the need of the Member States to protect their national treasures. The mechanism of legal protection is an export permit issued by the customs authorities of the Member State.

The EU revisited the issue some five years later, when on 15 May 2014, Directive 2014/60/EU of the European Parliament and of the Council on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State (Directive 2014/60/EU) was adopted. The Directive regulates the legal procedure for return and requires cooperation between the authorities of the EU Member States. The Directive is in fact an improved version of the earlier Council Directive of 1993, which was adopted shortly after the entry into force of the Maastricht Treaty (Council Directive 93/7/EEC). The changes are not, however, negligible. The most important ones relate to the very definition of the term cultural property, the extension of the time limit for initiating the return procedure and the evidence that the person holding in custody a cultural good must submit in order to be recognized as having acted with due care at the time of acquiring the cultural property, because it depends on this whether he will be paid financial compensation after the return. The further fate of the Directive in its implementation by the Member States is interesting. Based on Article 21 of the Directive, the European Commission established a group of experts on the return of cultural property (EG) in 2014. The group is designed as a kind of platform for exchanging experiences and good practices in the implementation of the Directive. The expert group used the Internal Market Information System in its work, a specific instrument created with the idea of facilitating administrative cooperation, consultation and exchange of information between the authorities of the Member States (Regulation No. 1024/2012). The cooperation of the EG with the Commission in the implementa-

[5] For a general overview of EU legislation in this area, see: Višnja Ranđelović, Suzbijanje nezakonite trgovine kulturnim dobrima u pravu Evropske unije. In: *Usklađivanje pravnog sistema Srbije sa standardima EU*, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, pp. 391-408.

tion of the information system for the specific needs of the return of cultural goods has been assessed in the literature as successful (Górka, 2016: 30). In this cooperation, the Commission prepared legal acts, and the EG gave its consent to the forms, scenarios and specific issues that arose in the operation of the information system. The Member States came to the aid of this bilateral cooperation by forming their own competent authorities for the return of cultural goods. In essence, it is a legal obligation for each Member State and candidate country implementing the Directive to create a competent body that plays the role of coordinator for the processing of information and requests for the return of cultural goods within the information system. All Member States have so far fulfilled this obligation.

The next act worth mentioning is the Regulation of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the import of cultural goods (Regulation (EU) 2019/880). The previous idea of protecting Member States themselves from the illicit trade of their cultural heritage has now been extended to areas outside the territory of the Union. The idea is to protect cultural heritage from the illicit trade, destruction and disappearance of cultural goods on the widest possible scale, potentially on a global scale.[6] The regulation practically adopts common rules for the trade in cultural goods originating from non-EU countries. It is a very ambitious legal undertaking that often encounters obstacles in practice, due to insufficiently clear provisions and difficult-to-overcome requirements that it places on traders of cultural goods.[7] Finally, a few words should be said about the accompanying EU Commission Regulation to the previously described 2019 Regulation. The Regulation adopted on 24 June 2021 adopts detailed rules for the implementation of certain parts of the 2019 Regulation, such as storage, temporary admission of cultural goods, rules on the procedure for processing applications for import

[6] The idea came to life due to the increasingly intense appearance of smuggled cultural goods on European markets from countries affected by armed conflicts at that time; see more in: Maja R.J. Dehouck, "Balancing Markets, Morals and Law: The Fight to Regulate Illicit Trafficking in Cultural Goods and the EU Regulation on the Import of Cultural Goods", *Art Antiquity & Law*, no. 24, 2019, p.1.

[7] In a well-reasoned post on the website of the renowned law firm Fieldfisher, prominent cultural goods dealer Pierre Valentin recently wrote from the perspective of practical problems about how unrealistic the Commission's expectations are that auction house experts will always be able to submit binding written opinions on the origin of goods, in their own name and under criminal and material liability, even though this has so far been done by their own employees. Although the Regulation provides for exceptions to this obligation in certain cases where the country in which the good originated or was discovered cannot be reliably determined, the importer is still required to show a valid permit from the country in which the good has been located for at least the last five years. Pierre Valentin, "EU Regulation 2019/880 on the importation of cultural goods - The EU Commission Q&A", *Insights,* 4.4.2025, https://www.fieldfisher.com/en/insights/eu-regulation-2019-880-on-the-importation-of-cultural-goods-the-eu-commission-q-a, retrieved May 8, 2025.

permits and supporting documentation that should prove legal origin within the framework of the application for an import permit, as well as in the importer's declaration (Regulation (EU) 2021/1079). The accompanying Regulation introduces exceptions to the strict rules of the 2019 Regulation, probably at least partly prompted by the criticisms we have mentioned. The exceptions relate to simplified documentation for certain categories of goods listed in the Annex to the Regulation. In addition, the rules on the procedure for issuing import permits and importer's declarations are specified. The most important innovation, as highlighted in the theory, is the electronic system for the import of cultural goods, which should make the work of customs officials easier (Giardini, 2021:190). European customs administrations are required to start full use of the electronic system by 28 June 2025 at the latest. In this regard, it is justified to ask how Member States will be able to process thousands of potentially illegal attempts to import into the EU territory, when they have so far had many problems with the export of goods from the EU territory. Proper training of customs officers and increasing the human and material resources of customs administrations are necessary items in the process of achieving the objectives of the Regulation, especially considering the short deadlines for processing import applications. The competent authority has only 21 days to process requests for additional information, based on Article 4(6) of the Regulation. Once the applicant has provided the requested information (the deadline is 40 days), the competent authority must make a decision within 90 days. Customs authorities will have to decide quickly whether to request personal checks of the goods or new documentation. Of course, coordination with other interested state authorities is also important: "Everything depends on the speed and efficiency of the electronic system, which ensures fast and efficient communication between the various administrative authorities" (Giardini, 2021:190).

INSTITUTIONAL AND NORMATIVE IMPLEMENTATION IN THE REPUBLIC OF SERBIA

The Republic of Serbia has so far implemented most of its obligations regarding the protection of cultural goods on its path to European integration, and particular progress has been made in the last four years, which can be determined by comparing the Commission's reports from 2020 (Serbia 2020 Report, 2020) and 2024 (Serbia 2024 Report, 2024).

In the field of cultural policy, Serbia worked during the observed period on the implementation of the strategic priorities for the development of culture adopted in the Conclusion of the Government of Serbia of 21 January 2021

(Zaključak Vlade Republike Srbije 05 No: 6-213/2021-1). Since 2022, negotiations have been ongoing between the Government and civil society organizations on the adoption of a new Cultural Development Strategy; however, no progress has been made beyond the Draft. The Strategy is scheduled to be valid until 2029 (Nacrt, 2025). As for broader international obligations, Serbia has continued to implement the UNESCO Convention at all levels of government, from the national to the local, and is fully participating in the Creative Europe program.[8]

In the area of customs policy, tangible successes have been achieved and most of the customs legislation has been aligned with the European acquis. Serbia is a signatory to the Agreement on Common Transit[9], and has so far managed to enter the fifth phase of implementation, as well as the Regional Pan-Euro-Mediterranean Convention on Rules of Origin (Zakon o potvrdjivanju regionalne konvencije o pan-evro-mediteranskim preferencijalnim pravilima o poreklu, 2013). These are important common rules on the movement of goods, which facilitate cooperation between customs administrations in the field of combating illicit trade in cultural goods. The EU Commission assesses in its 2024 Report that Serbia has so far regularly aligned its customs tariff nomenclature with the Combined Nomenclature of the European Union. Serbia also fulfills its obligations under the Central European Free Trade Agreement (CEFTA), which provides in Article 25 and Annex III of Additional Protocol No. 5 for the so-called "Authorized Economic Operators" as an instrument to facilitate trade between the member states of the Agreement (Zakon o potvrdjivanju Sporazuma o izmeni i pristupanju sporazumu o slobodnoj trgovini u Centralnoj Evropi - CEFTA 2006, 2007), which is extremely important for customs cooperation between countries in the region. The World Customs Organization was the first to recommend this instrument as a type of partnership between customs and the business community, with the aim of faster, cheaper and more efficient international trade. Various economic operators are authorised by the Government of the Republic of Serbia (57 in total), but the Commission

[8] Creative Europe is the EU programme for supporting the cultural and media sectors. The programme consists of two sub-programmes: Culture - for promoting the cultural sector and the Media Programme - for supporting the audiovisual sector. Creative Europe, with a budget of €1.46 billion, supports the European cultural and creative sector, providing funding for 2,500 artists and cultural professionals, 2,000 cinemas, 800 films, 4,500 book translations and financial guarantees of up to €750 million for small businesses active in the sector. Serbia is eligible for financial support from the entire programme, source: https://www.euzatebe.rs/rs/eu-programi/kreativna-evropa, retrieved May 9, 2025.

[9] The Convention created a common transit procedure for the movement of goods between the EU Member States, the European Free Trade Area Member States (Iceland, Norway, Liechtenstein and Switzerland), Turkey, North Macedonia, Serbia, the United Kingdom, Ukraine and Georgia. The rules of the procedure are identical to those for the free movement of goods within the EU, Decision 87/415/EEC - conclusion of a common transit procedure convention.

notes in the 2024 Report that authorised operators often lack sufficient capacity to fulfill their obligations, and the Serbian Government is expected to take on a greater share of the risk of failure in the operators' business, in partnership with them. In accordance with the EU Customs Code, Serbia is also expected to regularly carry out risk analysis before the import and export of cultural goods.

Given that "smuggling and illicit trafficking in cultural goods is a complex local and international problem, which by its nature falls within the definition of organised economic crime" (Regulation (EU) No 952/2013), the next part of this analysis will deal with the implementation of the European acquis in the field of organised crime in the Republic of Serbia. The EU Commission assesses that the work of harmonising the legal framework for the fight against organised crime with European legislation is unfinished in Serbia (Korać, 2011: 415). The institutional framework is also unfinished. The Public Prosecutor's Office for the Fight against Organised Crime and the Special Prosecutor's Office for Cybercrime do not have sufficient human, material and technical resources to carry out their assigned tasks. Police departments are not sufficiently interconnected and do not have access to common databases, which leads to delays in work and duplication of work. Also, the Police Department for Organized Crime does not enjoy sufficient independence in its work from the Ministry of Interior, during the pre-investigation and investigative phases of criminal proceedings, although the Law on Criminal Procedure provides that the police are accountable only to the public prosecutor. In this regard, the Commission proposes certain amendments to the Law on the Organization and Competence of State Bodies for the Suppression of Organized Crime, Terrorism and Corruption, in order to strengthen the institutional framework.

The EU Commission notes that Serbia has not yet properly analysed the role and practice of security services in the investigation of serious and organised crime. The existing Criminal Procedure Code allows for the secret interception of communications by both the Security and Information Agency and the Military Security Agency. It is unclear whether this is in line with EU standards and further analysis is needed. The Commission is of the opinion that the role of security services in criminal proceedings should be completely excluded or limited to exceptional cases, where interception of communications is necessary for the purpose of gathering evidence. The field of competence and the manner of action of the authorities responsible for conducting criminal proceedings and the security authorities should be clearly demarcated.

Of course, these are all general issues of shortcomings in the legal framework for the fight against organised crime in Serbia, but they are also directly related to the suppression of illicit trade in cultural goods. What is visible in practice is that this insufficient general framework affects the relatively low number of

convictions for criminal offences falling within organised crime (Stanković & Otašević, 2024). Data for 2023 show a significant increase in the number of persons accused of organised crime (251, compared to data for 2022, when 132 persons were accused), but the number of persons convicted or against whom investigative proceedings were conducted decreased. In 2023, 189 final convictions were issued (the same number as in 2022), while the number of new investigations remained approximately the same (29 in 2023 compared to 31 in 2022).

Serbia has developed and high-quality cooperation with European and international police and judicial agencies (EUROPOL, EUROJUST, INTERPOL, etc.), so that investigations are conducted with their help against many persons suspected of serious and organized crime, as well as general monitoring of these groups. Intelligence cooperation is also at a high level: as many as 10,098 messages were exchanged through the SIENA intelligence cooperation platform during 2023, and Serbia is also a member of the Multidisciplinary Platform for Criminal Threats.[10] It is well known to the general public that proactive intelligence collection by intercepting, primarily digital communications of large organized criminal groups, has led to mass arrests and the initiation of proceedings that can result in major successes in the fight against organized crime. However, in the area of combating the illicit trade in cultural goods, no similar results have been achieved.

The question is how adequate human, financial and technical resources are invested in the control of the Serbian border (crossing checks, border surveillance and equipment for detecting forged documents), as well as in the infrastructure at the border crossings themselves, in accordance with the Schengen criteria of the European Union. There is no coordination center at the level of the republic that would deal with these activities. Serbia is currently not investing enough efforts to integrate all stakeholders into integrated border management and achieve sufficient interoperability with EU border management information systems. Without such efforts and the results that would follow, it is questionable how ef-

[10] The European Multidisciplinary Platform on Criminal Threats (EMPACT) is a security initiative launched by EU Member States to identify threats from serious and organised international crime, establish a list of priority threats and agree on effective responses to these threats. In 2021, the Council of the EU adopted conclusions on the permanent continuation of the EU Policy Cycle for organised and serious international crime (European Policy Cycle), which transformed the Platform from occasional coordination into a permanent cooperation mechanism; see Council conclusions on the permanent continuation of the EU Policy Cycle for organised and serious international crime: EMPACT 2022 + - Council Conclusions (9 March 2023), available at: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7100-2023-INIT/en/pdf, 12.5.2025. Since then, the Platform has established regular four-year cooperation cycles. All EU institutions, bodies and agencies (EUROPOL, FRONTEX, EUROJUST, CEPOL, OLAF, etc.) support cooperation, and third countries, international organizations, as well as other public and private partners are also involved.

fective the fight against illegal trade in cultural goods can be, which essentially boils down to illegal border crossing, or smuggling, in the sense of taking cultural treasures out of the country. In this sense, it seems that a good opportunity is being missed to reward the otherwise excellent cooperation between the border police and customs authorities at the border crossings themselves, at least according to the assessments of the EU Commission (Serbia 2024 Report).

Information exchange through common access to databases and a formalized and secure information exchange system is the foundation of the Schengen system. This concept of "Integrated Border Management" (Guidelines for Integrated Border Management in European Commission External Cooperation, 2010) also obliges Serbia on its path to the EU, and has begun to be partially implemented in practice. It is clear that cooperation on information exchange facilitates the fight against illicit trafficking in cultural goods, and in particular the possibility of returning illegally exported goods. It has previously been emphasized in theory that "cooperation and exchange of information between competent authorities, especially police and customs authorities with the public prosecutor's office, ministries of culture and justice... can be achieved through the building of joint capacities and additional specialization in such a multidisciplinary area" as the fight against illicit trafficking in cultural goods (Pavićević & Vučić, 2020: 221). In 2023, Serbia adopted a Strategy (Strategija integrisanog upravljanja granicom u Republici Srbiji za period 2022-2027. godine, 2022), as well as an Action Plan for Integrated Border Management; the first reports on the implementation of these documents were adopted during 2023-2024.

The Action Plan for Serbia's Accession to the Schengen Area was adopted in July 2023 as part of the Action Plan for Chapter 24 (Akcioni plan za Poglavlje 24, 2023). Based on the Convention on Police Cooperation in South-East Europe, the Ministry of Interior has established cooperation with all neighboring countries.[11] Joint patrols are currently being conducted with Hungary, North Macedonia and Romania. Similar measures are also being taken at the temporary joint crossings

[11] The Convention was adopted on 5 May 2006 and is the result of the desire of the countries of South-Eastern Europe to tackle serious and organised cross-border crime in a comprehensive and effective manner, and to align their police standards with those of the EU and the Schengen area. The Convention was signed in Vienna and entered into force on 10 October 2007. Serbia is a founding member. The Convention provides for various models of investigative actions, based on good EU practice, such as joint threat analyses, liaison officers, pursuits, witness protection, cross-border surveillance, controlled delivery, undercover investigators for the investigation of crimes and the prevention of criminal offences, transmission and processing of DNA profiles and other identification material, technical measures to facilitate cross-border cooperation, border searches, mixed analytical working groups, joint investigation teams, mixed patrols along state borders and cooperation in joint centres; https://www.pccseesecretariat.si/index.php?item=9&page=static, retrieved May 12, 2025.

on the administrative line with Kosovo and Metohija, at least where they are operational. At the time of writing, two crossings (Merdare and Mutivode) are operational. Serbia has problems with cooperation with the interim administration on the territory of its southern province and the unresolved status issue of the illegally declared independence. The EU requires Serbia to establish a full integrated border management regime with Kosovo and Metohija, and to that end has already suspended accession funds earmarked for that purpose once (in 2018). Serbia is also ordered to urgently close all alternative routes and informal crossings, in order to redirect all traffic with the province (both goods and people) to official crossings.

IMPLEMENTATION IN THE LEGAL REGIME OF THE PROVINCE OF KOSOVO AND METOHIJA

The unilateral and contrary to international and domestic law, declared secession of Kosovo and Metohija (KiM) from the Republic of Serbia, poses a specific challenge to the proper implementation of EU legal regulations in the field of combating illicit trafficking in cultural goods. The territory of the southern Serbian province is governed by somewhat different legal regulations on the protection of cultural goods, as we will see, and it is uncertain whether and when a final and binding agreement on the status of KiM will be reached, which could perhaps resolve these differences that have the potential for possible misunderstandings and even conflicts (Vučić & Đukanović, 2024).

The Cadastral Agency registered the land belonging to the Dečani Monastery, thus finally implementing the Constitutional Court's decision of 2016. However, relations between the Serbian Orthodox Church and the Priština authorities remain at a low level (Medojević & Milosavljević, 2022). A Council for Supervision and Implementation operates in the province, which facilitates the resolution of disputes on the implementation of the Law on Specially Protected Areas (Law No. 03/L-039, 2008); last year, the first meeting of this body was held, and it was an extraordinary one. As in similar examples, it took a long time for the Council to become operational at all, and it is necessary, for the sake of protecting the cultural heritage of the Serbian Orthodox Church, that regular meetings be held without interruption. Thus, the Agreement on the Specially Protected Area "Dečani" remains unimplemented (OSCE Mission in Kosovo, 2022: 82). Also, the Law on Cultural Heritage has not been adopted.

As in the case of the Republic of Serbia, the legal framework for combating organized crime is in principle aligned with the European acquis (Kosovo* 2024 Report, 2024). The strategic framework for combating organized crime is

established in the legislation, but day-to-day implementation remains an issue. To this end, the Financial Investigation Department and the Kosovo Police have prepared guidelines for the classification of terrorist financing, but the proposed amendments to the Law on Money Laundering and Financing of Terrorism, which would fully align the entire mechanism with EU law, have not been passed by the Assembly of Kosovo. At the time of writing, it is uncertain whether these amendments will be adopted in the short term. The Law on Registration of Beneficial Ownership was adopted in November 2023, but the registry has not yet been established (Law No. 08/L-265, 2024). The Law on Extended Powers in the Process of Confiscation of Assets grants additional powers to prosecutors to confiscate assets acquired through the commission of criminal offenses (Law No. 04/L-140). It is questionable how far this type of procedure can go and whether it is realistic to actually confiscate assets from convicted persons. Preventive measures remain the best solution in the fight against this type of organized crime. The legal framework for preventive measures in the territory of Kosovo and Metohija is, according to the assessments of the EU Commission, satisfactory (Kosovo* 2024 Report, 2024), but the question is whether the Priština authorities have the capacity to implement the regulations on the ground.

In the field of cultural policy, the Priština authorities have so far done nothing in the field of adopting a cultural strategy, except for the Law on Arts and Culture, which sets out the basic principles of cultural policy and prescribes the conditions for the implementation of these principles (Law No. 08/L-245, 2024). The law prescribes minimum conditions for the conduct of art and culture institutions and sets the basic rules for the establishment, organization, financing, management and functioning of public institutions in this field.

In the field of customs policy, the Law on Customs and Excise Duties (KUV-08/L-247-KOD, 2024) was recently adopted (in March 2024), fully harmonized with the EU Customs Code. The already described status problems of the self-proclaimed state prevent it from becoming an observer in the Convention on Common Transit, so we have a frequent case of divergence of regulations in the rest of Serbia and in the territory of the province. On the other hand, the Priština authorities implement the Pan-Euro-Mediterranean Convention on Rules of Origin of Goods. The customs authorities in the province systematically exchange data on cross-border movements of goods with all other customs authorities of the Western Balkan countries, which can be useful for preventing organized cross-border smuggling of cultural goods. The Kosovo customs authorities participate in the EU

Customs Programme[12], and in various bodies of the World Trade Organization.

Progress is also visible in the recruitment procedures for new officials, where competitions based on merit criteria and transparent procedures are often announced, while promotion and deployment have improved compared to previous EU Commission reports (Kosovo* 2024 Report, 2024). Asset declarations have become binding public documents issued by customs officers, and the entire process is monitored by the Priština Anti-Corruption Agency (Kosovo* 2024 Report, 2024). The Medium-Term Strategic Plan of the Customs Authorities in Priština for the period 2024-2028. has entered into force (National Programme for European Integration 2024-2028, 2024), and in the meantime the final Report on the Medium-Term Plan for the period 2019-2023 has been drafted. (National Programme for European Integration 2024-2028, 2024). The European Commission notes in its latest report that there is a shortage of professional customs officers in the territory of Kosovo and Metohija, and that the equipment of customs authorities is inadequate and does not meet international standards (Kosovo* 2024 Report, 2024), to a greater extent than in the rest of Serbia.

PRACTICAL IMPLEMENTATION PROBLEMS

In general, the legal and institutional capacities of the Republic of Serbia face several problems, which can be classified as follows: 1) lack of qualified personnel in state bodies responsible for combating illicit trade in cultural goods, especially in police departments for combating organized crime; 2) insufficient technical capacities of customs authorities for detecting and registering smuggled cultural goods; 3) lack of a single, republic-level database of cultural goods, existing and missing; 4) lack of new methods of research and record-keeping of collections in art markets and at locations of cultural significance (Krstić, 2023: 109); 5) the differentiation of the legal system applicable in the territory of Kosovo and Metohija in relation to the rest of

[12] The Customs Programme supports the development and operation of central customs information systems in the EU, as well as effective cooperation between customs authorities of the EU Member States. The Programme helps customs authorities to cope with increasing trade flows and emerging technologies and trends, such as e-commerce and blockchain. It enables a better response to security threats and contributes to the financial and economic interests of the EU itself and the Member States. In the period 2021-2027, the Programme had a budget of €950 million. The European Commission is responsible for implementing the Programme and directly manages all activities. It is assisted in its work by the Customs Programme Committee, which consists of delegates from each EU Member State. All activities under the programme must be aligned with the objectives and priorities set out in the programme rules and the multiannual work plan, the text of which is available on the Commission website: , retrieved May 13, 2025.

Serbia, weak cooperation between the competent bodies of the central authorities in Belgrade and Priština due to unresolved status issues, as well as the inability of Kosovo to become a member of important international organizations in this area; 6) incomplete compliance of legislation with the European acquis, which in some cases leads to the application of lower standards of protection of cultural goods.

On the other hand, as has already been somewhat noted, the trade in cultural goods via the Internet and social networks complicates an already complex picture, and creates additional opportunities for poachers to make illegal profits by impoverishing the cultural heritage of the Republic of Serbia.[13] The question is how much awareness there is among citizens about this problem, and such a question deserves an answer based on some future scientific research. One of the authors of this text, as a consultant on EU Commission projects in the field of cultural goods protection, had the opportunity to talk to officials from the police, prosecutor's office and other institutions responsible for combating organized crime, and can freely say that even among these professionals, awareness of the importance of the problem in this area is not particularly high, and it is difficult to expect a much better situation among ordinary citizens. It is also important to examine the cooperation of the countries of the region in the fight against the illicit trade in cultural goods (Tučić, 2021), but we can see from this small example that cooperation between different legal systems in the Western Balkans is often burdened by other issues, such as the status issue of Kosovo and Metohija in the case of the Republic of Serbia. We have also shown that internal cooperation in the Republic of Serbia, between competent authorities such as the police, customs, etc., is also an issue.

The question of cooperation between cultural institutions and the judiciary in this area can also be raised. We have seen that the number of criminal proceedings conducted in this area is quite small. There are certainly several reasons for this, but it seems to us that cultural institutions must be proactive and regularly report crimes against cultural goods to the police. In conversations with cultural workers, the authors realized that reports are often not filed because there is no valid documentation on missing cultural property in cultural institutions or at sites. However, criminal proceedings are a last resort, and prevention should take the leading role in the fight against illicit trade. Modernizing our cultural institutions (museums, libraries, etc.), which would strengthen the mechanisms for protecting

[13] The European Union has set itself the task of achieving excellent results in the fight against illicit trafficking of cultural goods on digital platforms through the €4 million ENIGMA project. ENIGMA mechanisms are designed to enable stakeholders to better understand the complexity of the problem and to strengthen cooperation by linking databases of various government bodies and civil society organizations; see more in Petros Patias, Charalampos Georgiadis, Fighting Illicit Trafficking of Cultural Goods – The ENIGMA Project, *Remote Sens*, No. 15, 2023, 15, p. 2579.

against the theft of cultural goods, is certainly the most immediate solution. Here again we return to the issue of social awareness about the scale of this problem: Where are the campaigns and projects to raise public awareness of the problems and could money be found for the aforementioned needs?

Illegal excavations are the biggest problem. Excavations are unnoticed by the public until the goods appear on the international market. Excavations are carried out directly at the sites and no one even knows about the excavated goods before they are taken out of the ground; there is no official documentation about these goods, nor are they kept in the registers of stolen goods (Pavićević & Vučić, 2020: 221). Since no one is looking for them, the goods are sold uncontrolled on the market, and the acquirers act conscientiously when buying, because they pay the full price at auctions. In order to prevent such a process, the origin of the goods must first be determined, identified and precisely located. The World Customs Organization has the already mentioned platform that connects customs officers from different countries. It is enough to send a picture of the cultural property and you will receive preliminary operational data on whether it is a protected cultural property and from which part of the world it may originate. In the Republic of Serbia, the Customs Administration has access to this digital mechanism. However, the unauthorized import and export of cultural goods leads to the end of the majority of cases with the return of the cultural goods, without the initiation of criminal proceedings against the perpetrator. It all boils down to a misdemeanor proceeding, and the sanction is usually only monetary.

The return of cultural good is only the first step; criminal proceedings must follow. The state has an obligation to prosecute illicit trade, and it is not enough to simply return the good to its country of origin. A swift and expeditious procedure is an element of the general prevention of further criminal offences against cultural goods. Sometimes, however, it is difficult to establish ownership of cultural property. Several criteria for establishing ownership exist in comparative legal practice – the personal principle, which establishes origin on the basis of the nationality of the creator of the property; the territorial principle, which establishes origin on the basis of the territory of the state in which the property was found or created, or was located for a long time; the functional principle, according to which the connection between the property and the object in which it was used or intended to be used, or of which it is a part, is used to establish the state of origin; and finally the contractual principle, where the country of origin is determined based on the legal transaction by which the given good was acquired (Vrellis, 2019: 47-49). Regardless of these principles, the state authorities on whose territory the cultural good was found must make a binding decision, until the competent authorities for the management of confiscated goods (in the case of the Republic of Serbia, this is the Ministry of Justice) are able to protect the good.

CONCLUSIONS

Finally, we would like to highlight a few conclusions that follow from the previous analysis. The illicit trade in cultural goods represents a growing source of income, which is further used for criminal activities, such as money laundering and financing of terrorist groups (Puskás, 2022). The European legal framework for the protection of cultural goods represents a good model for the legislation of the Republic of Serbia, due to the necessary connection of various internal authorities with similar authorities in the territory of the EU and other member states, in order to successfully implement the fight against illicit trade. Organised crime law enforcement agencies are the most important, but other judicial authorities, customs administrations, ministries of culture and civil society also contribute. The success of the fight depends on timely and carefully planned action at the domestic level, which must also include raising awareness among experts and the wider society about the importance of this topic. It can be said that the success of the fight rests on three pillars: 1) national legislation, which is fully aligned with the European acquis and relevant international standards; 2) cooperation and exchange of information between competent authorities, especially the police, customs administrations, public prosecutors' offices and ministries of culture and justice, based on continuous capacity building, specialization in different areas and close cooperation with international organizations, such as UNESCO (Brodie et al, 2022)[14], 3) creation of a register of stolen cultural goods at the level of republic, as well as a register of movable cultural goods, which will connect all museum registers at the level of republic and local government level.[15] Serbia, like other Western Balkan countries, is a transit country in the chain of illicit trade in cultural goods; similar to illegal migration and drug trafficking, it is not considered the final destination; rather, these are richer Western markets. That is why authorities in this field often speak of the "market as a criminal", and emphasize that it is the obligation of developed Western countries to control demand in their markets within the existing competences of their authorities – say Mackenzie (2013), for example in the UK. This does not mean that

[14] The theory generally emphasizes that there is an extremely low level of understanding of how the illicit trade in cultural goods is organized, how it operates, and how it can be regulated, which is a consequence of insufficient information exchange between the various potentially competent authorities and stakeholders; see more in Neil Brodie et al, "Why There is Still an Illicit Trade in Cultural Objects and What We Can Do About It", *Journal of Field Archaeology,* Vol. 47, NO. 2, 2022, pp. 117–130.

[15] Similar solutions already exist in countries in the region. The Croatian Ministry of Culture and Media has established a "Register of Cultural Goods", together with a platform for searching for cultural goods, which contains three lists: a list of protected cultural goods; a list of cultural goods of national importance and a list of preventively protected goods. This enables "the search and registration of cultural goods on publicly available lists that enable their protection and prevention of oblivion"; see more in Kristijan D. Majdak, *Nezakonita trgovina kulturnim dobrima*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2024, p. 19.

the issue of stolen cultural heritage is not also a matter of national interest, and that it should not be part of our cultural diplomacy and cultural identity.

REFERENCE LIST

Action plan for Chapter 24. https://www.mei.gov.rs/upload/documents/ pristupni_pregovori/akcioni_planovi/action_plan_24.pdf. 12.5.2025.

ARCHEO (2025, May 20), https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/enforcement-and-compliance/activities-and-programmes/cultural-heritage/archeo_brochure_en.pdf, 20.5.2025.

Brodie et al. (2022). Why There is Still an Illicit Trade in Cultural Objects and What We Can Do About It. *Journal of Field Archaeology*. Vol. 47, No. 2. 117–130.

Campbell, P. (2013). The Illicit Antiquities Trade as a Transnational Criminal Network: Characterizing and Anticipating Trafficking of Cultural Heritage. *International Journal of Cultural Property.* Volume 20 *,* Issue 2 , May 2013, pp. 113 – 153.

Charney, Noah (2009). Introduction, Charney, Noah (ed.). *Art and Crime – Exploring the Dark Side of the Art World*, Prager Press

Commission Implementing Regulation (EU) 2021/1079 of 24 June 2021 laying down detailed rules for implementing certain provisions of Regulation (EU) 2019/880 of the European Parliament and of the Council on the introduction and the import of cultural goods, C/2021/4473, OJ L 234, 2.7.2021, pp. 67–89.

Consolidated text: Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code (recast), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02013 R0952-20221212, 9.5.2025.

Council conclusions on the permanent continuation of the EU Policy Cycle for organised and serious international crime: EMPACT 2022 + - Council Conclusions (9 March 2023). https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7100-2023-INIT/en/pdf, 12.5.2025.

Council Directive 93/7/EEC of 15 March 1993 on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State, OJ L 74, 27.3.1993, 74–79.

Council Regulation (EC) No 116/2009 of 18 December 2008 on the export of cultural goods (Codified version), OJ L 39, 10/02/2009, pp. 1–7.

Decision 87/415/EEC - conclusion of a common transit procedure convention.

Dehouck, Maja R.J. (2019).Balancing Markets, Morals and Law: The Fight to Regulate Illicit Trafficking in Cultural Goods and the EU Regulation on the Import of Cultural Goods. *Art Antiquity & Law*, No. 24, 2019.

Directive 2014/60/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on the return of cultural objects unlawfully removed from the territory of a Member State and amending Regulation (EU) No 1024/2012 (Recast), OJ L 159, 28.5.2014, pp. 1–10.

European Commission, "Serbia 2024 Report", Brussels, 30.10.2024, SWD(2024) 695 final, p. 52.

European Commission. ANNEX to the Commission Implementing Decision. Brussels, 30.1.2023. https://taxation-customs.ec.europa.eu/document/download/ bf00c70a-df7f-475f-a6ab-6194b3b89efb_en?filename=C_2023_725_F1_ANNEX_EN_V3_P1_2488449.pdf, 13.5.2025.

Giardini, Giuditta(2021). A Commentary to Commission Implementing Regulation (EU) 2021/1079 of 24 June 2021 Laying Down Detailed Rules for Implementing Certain Provisions of Regulation (EU) 2019/880 of the European Parliament and of the Council on the Introduction and the Import of Cultural Goods. *Santander Art and Culture Law Review*, vol. 2, no. 7, p. 190.

Górka, M. (2016). Directive 2014/60/EU: A New Legal Framework for Ensuring the Return of Cultural Objects within the European Union, Santander *Art and Culture Law Review*, no. 2, 2016, p. 30.

Guidelines for Integrated Border

Konvencija o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza, ratifikovana i objavljena, Službeni glasnik RS - *Međunarodni ugovori,* no. 42/2009.

Korać, H., Amidžić, M. (2014). Krijumčarenje i ilegalna trgovina kulturnim dobrima. *Pravne teme*, No. 2, 2014, p. 134.

Korać, S. (2011). Organizovani kriminal kao bezbednosna prednja Evropskoj uniji., In: Fatić, A. i Banović, B. *Društveni aspekti organizovanog kriminala,* Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

Kosovo* 2024 Report, 2024, European Commission, Kosovo* 2024 Report, Brussels, 30.10.2024, SWD(2024) 692 final,

Kreativna Evropa. EU za tebe. https://www.euzatebe.rs/rs/eu-programi/kreativna-evropa, 9.5.2025.

Krstić, G. (2023). Suzbijanje nezakonite trgovine kulturnim dobrima. CRIMEN, XIV 1/2023, p. 109.

KUV-08/L-247-KOD, *Official gazette of the Republic of Kosovo*, 8/2024, 10.05.2024, Pristina.

Law No. 08/L-245 on Art and Culture, текст доступан на https://www.europeanheritagehub.eu/document/ligji-nr-08-l-245-p%D1%91r-artin-dhe-kulturen-law-no-08-l-245-on-art-and-culture/#:~:text=08%2FL%2D245%20on%20Art%20and%20Culture),-11%20January%202024&text=The%20law%20delineates% 20the%20overarching,their%20implementation%20through%20artistic%20consumption., 13.5.2025.

Law Nr. 08/L-265, *Official gazette of the Republic of Kosovo*, No. 21/22. 11. 2024, Pristina.

Law Nr. 03/L-039, http://old.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet /2008 _03-L039_en.pdf, 12.5.2025.

Law Nr. 04/L-140, Official gazette of the Republic of Kosovo, No. 5/8. 3. 2013, Pristina.

Mackenzie, S. (2013).The Market as Criminal and Criminals in the Market: Reducing Opportunities for Organised Crime in the International Antiquities Market.in: Stefano Manacorda, Duncan Chappell (eds.) *Crime in the Art and Antiquities World: Illegal Trafficking in Cultural Property*, pp. 69-85, Springer.

Majdak, K. D. (2024). *Nezakonita trgovina kulturnim dobrima*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Management in European Commission External Cooperation, https://www.icmpd.org/file/download/48280/file/Guidelines%2520for%2520Integrated%2520Border%2520Management%2520in%2520European%2520Commission%2520External%2520Cooperation%2520EN.pdf, 12.5.2025.

Medojević, J., Milosavljević, S. (2022). Uništavanje srpskih crkava i manastira na Kosovu i Metohiji od 1999. do 2022. godine – kulturno-geografske determinante. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Priština*, vol. 52(4), 2022. 237-256.

National Programme for European Integration 2024-2028", https://kryeministri.rks-gov.net/wp-content/uploads/2025/01/PKIE-2024-2028-ENG.pdf, 13.5.2025.

OSCE Mission in Kosovo, *Protection of Cultural Heritage in Kosovo*, Priština, 2022.

Patias, Petros.(2023). Charalampos Georgiadis, Fighting Illicit Trafficking of Cultural Goods - The ENIGMA Project, *Remote Sens*, No. 15.

Pavićević, V., Vučić, M. (2020). The fight against illegal trafficking of cultural property in the Republic of Serbia - the role of police authorities. In *International Scientific Conference "Archibald Reiss days"*, University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade.

Police Cooperation Convention for Southeast Europe (PCC SEE). https://www.pccseesecretariat.si/index.php?item=9&page=static, 12.5.2025.

Puskás, A. (2022)."Blood Antiquities" of Africa: A Link between Illicit Trafficking of Cultural Property and Terrorism-Financing?". *AARMS*, Vol. 21, No. 1. 95–116.

Rakić, B. (2020). Kulturno nasleđe – pravo, identiet i dostojanstvo. *Sociološki pregled,* vol. LIV, br. 4.

Ranđelović, V. (2024). Suzbijanje nezakonite trgovine kulturnim dobrima u pravu Evropske unije. In: *Usklađivanje pravnog sistema Srbije sa standardima EU*, Pravni Fakultet Univerziteta u Kragujevcu. 391-408.

Regulation (EU) 2019/880 of the European Parliament and of the Council of

17 April 2019 on the introduction and the import of cultural goods, PE/82/2018/REV/1, OJ L 151, 7.6.2019. 1–14.

Regulation No. 1024/2012 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on administrative cooperation through the Internal Market Information System and repealing Commission Decision 2008/49/EC ("the IMI Regulation"), OJ L 316, 14.11.2012.

Serbia 2020 Report, European Commission, „Serbia 2020 Report", Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 6.10.2020, SWD(2020) 352 final;

Serbia 2024 Report, European Commission, „Serbia 2024 Report", Brussels, 30.10.2024, SWD(2024) 695 final.

Stanković, V., Otašević, B. (2024). Inicijativa Evropske unije za suzbijanje organizovanog kriminala na Zapadnom Balkanu, in: Božidar Forca, Dragoljub Sekulović, D. (ur.) *Evropa na raskrsnici – upravljanje krizama*, Beograd, Fakultet za poslovne studije i pravo, 2024. 185-220.

Strategija integrisanog upravljanja granicom u Republici Srbiji za period 2022-2027. godine, *Službeni glasnik RS*, no. 89, 11 Aug 2022.

Strategiju razvoja kulture Republike Srbije od 2020. do 2029, https://kultura.gov.rs/extfile/sr/4476/strategija-razvoja-kulture-od-2020--do-2029--godine.pdf, 9.5.2025.

Valentin, P. EU Regulation 2019/880 on the importation of cultural goods – The EU Commission Q&A.Insights, 4.4.2025, https://www.fieldfisher. com/en/insights/eu-regulation-2019-880-on-the-importation-of-cultural-goods-the-eu-commission-q-a, 8.5.2025.

Vrellis, S. (2019). Questions on Protection of Cultural Heritage, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, no. 82. 47-49.

Vučić, M., Đukanović, D. (2024).The Challenges of Normalizing Relations between Belgrade and Pristina: Implications of the "Agreement on the Path to Normalization". *Journal of Liberty and International Affairs*, 10 (1). 20-36.

Zaključak Vlade Republike Srbije 05 Broj: 6-213/2021-1, usvojen u Beogradu, 21. januara 2021. godine, https://kultura.gov.rs/extfile/sr/6132/Strate% C5%A1ki%20prioriteti%20razvoja%20kulture.pdf, 9.5.2025.

Zakon o potvrđivanju regionalne konvencije o pan-evro-mediteranskim preferencijalnim pravilima o poreklu, Službeni glasnik RS - *Međunarodni ugovori*, br. 7/2013.

Zakon o potvrđivanju Sporazuma o izmeni i pristupanju sporazumu o slobodnoj trgovini u Centralnoj Evropi - CEFTA 2006, Sl. glasnik RS - *Međunarodni ugovori*, br. 88/2007.

УДК: 343.988
343.232-058.6
343.12
Прегледни рад
ДОИ 10.5937/DB2501195M

Дипломатија и безбедност
Година 8.
Број 1/2025.
Стр. 195-209.

Марија Милојевић[1]

ПОЗИТИВНОПРАВНИ ПРОПИСИ И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ О ПРАВИМА ОШТЕЋЕНИХ ЛИЦА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ – НА ПУТУ КА РЕФОРМИ[2]

Сажетак

Корпус права лица оштећеног кривичним делом садржаних у Законику о кривичном поступку представља основу за детерминисање његовог правног положаја. Међутим, како би се у потпуности сагледао његов стварни положај, морају се узети у обзир права оштећеног која могу посредно произаћи из појединих одредби која регулишу исту или другу материју, као и судска пракса националних и међународних судова, те достигнути међународни стандарди у виду гарантованих права која се пружају оштећеним лицима. У том смислу, аутор анализира право на правично суђење (право оштећеног на приступ суду, право на правичан поступак, као и право на суђење у разумном року) и право оштећеног да се са њим поступа са дужном пажњом, обликовано у пракси Европског суда за људска права, а материјализовано у бројним одредбама позитивног права Србије. С друге стране, аутор идентификује бројна права оштећеног у вези са правом на приватност, правом на заштиту података о личности, као и оно у вези са извештавањем медија о току кривичног поступка. На тај начин, аутор пружа свеобухватан приказ положаја оштећеног у садашњем позитивном праву Србије, у ишчекивању измена Законика о кривичном поступку. Тренутни положај оштећеног није незадовољавајући, али је сугестија аутора да је ипак неопходно увођење додатних гаранција кроз посебан закон о положају оштећених и жртава кривичних дела, или макар кроз посебно поглавље у Законику о кривчном поступку.

Кључне речи*: кривични поступак, оштећени, правично суђење, право на приватност, жртва кривичног дела*

---

[1] Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу, Крагујевац, Србија
milojevicm989@gmail.com

[2] Рад је написан у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2025. годину, који се финансира из средстава Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

УВОД

Република Србија активно ради на побољшању положаја оштећеног лица. Процес придруживања Европској унији захтева усклађивање унутрашњих прописа наше земље са правом ЕУ. У том циљу, усвојена је Национална стратегија за остваривање права жртава и сведока кривичних дела у Републици Србији за период 2020-2025. године, са пратећим акционим планом. Акционим планом за Поглавље 23 из 2015. године предвиђено је успостављање служби за подршку жртвама до 2018. године на нивоу целе Србије. Наша држава одлучила се за стратегију доношења подзаконских аката, стратегија и акционих планова, уместо за измену или доношење новог закона који би регулисао материју права жртава кривичних дела. Истовремено, долази до побољшања права оштећених лица под утицајем праксе Европског суда за људска права и Уставног суда РС. У скорије време, донети су многи посебни закони, што ће бити и представљено у овом раду (Закон о заштити података о личности, Закон о јавном информисању и медијима, Закон о суђењу у разумном року, Закон о малолетницима, Закон о спречавању насиља у породици...), који својим одредбама гарантују део права и обавеза оштећених и у складу су са достигнутим стандардима у погледу права оштећених. Процес придруживања ЕУ је од изузетне важности за економско и социјално благостање наше земље, а бројни донети закони у складу су са правним тековинама ЕУ, и као такви свакако представљају позитивна решења чије ћемо импликације моћи видети у будућности. Отварање поглавља 23 Споразума о стабилизацији и придруживању – Правосуђе и основна права, диктира потребу измена постојећих одредби у погледу положаја оштећеног лица и усаглашавања права наше земље са правом ЕУ. У раду ћемо истаћи све позитивне промене и решења у погледу поштовања права оштећених у кривичном поступку, до којих је дошло увођењем нових закона и под утицајем судске праксе што европских, што домаћих судова. Међутим, одмах се намеће закључак да се све постојеће измене само посредно и индиректно односе на права жртава кривичних дела, јер примарно регулишу неку другу материју, или имају ограничено дејство (у правном систему Републике Србије не постоји прецедентно право, што значи да донете пресуде правно дејство имају само на индивидуални случај). Такође, видећемо и да достигнути стандарди у развоју криминологије и виктимологије о заштити оштећених и жртава кривичних дела нису у довољној мери имплементирани у наше законодавство. На крају, све наведено у раду водиће ка једином могућем закључку, а то је да су неопходне законске измене одредби о оштећеном у Законику о кривичном поступку, што је минимум који се од законодавца може захтевати у овом тренутку.

ПРАВО НА ПРАВИЧНО СУЂЕЊЕ

Према чл. 32 ст.1 Устава РС: „Свако има право да независан, непристрасан и законом већ установљен суд, правично и у разумном року, јавно расправи и одлучи о његовим правима и обавезама, основаности сумње која је била разлог за покретање поступка, као и о оптужбама против њега." Право на правично суђење обухвата и кривични и парнични поступак, док се у кривичном поступку традиционално сматрало да се ова одредба односи првенствено и/или само на окривљеног. Постепено су се у правној теорији, под утицајем поимања међународног стандарда права на правично суђење, формирало мишљење о праву на правично суђење које се састоји из „судске заштите, фундаменталних начела (судског) поступка и атрибута суда који у националним оквирима одлучује о људским правима и слободама" (Đurđić, 2016). Отуда и три групе стандарда кроз које се остварује право на правично суђење:

> (1) право на приступ суду; (2) право на правичан поступак, саздано на начелу правичног поступка, начелу јавности и начелу суђења у разумном року; и (3) право на суд, које такође у себи садржи правно тројство – право на законит суд, право на независан суд и право на непристрасан суд. (Uzelac, 2010)

Међународни стандард права на правично суђење умногоме се темељи на тумачењу чл. 6 ст. 1 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода (у даљем тексту ЕКЉП) Европског суда за људска права, приликом његове примене.[3] Ратификовани међународни акти своју правну снагу црпе из одредбе Устава РС којом се „јемче, и као таква, непосредно примењују људска и мањинска права зајемчена општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима и законима" (Ustav RS, 2006). ЕКЉП је један од најзначајнијих међународних аката у области људских права, толико да је, издвајањем категорије одређених кривичних дела (у виду забране мучења, забране ропства и принудног рада, поштовања права на живот), у Конвенцији створен европски темељ права која се изворно везују за жртве наведених дела, на основу чега се у теорији го-

[3] У чл. 6 ст. 1 ЕКЉП право на правично суђење има следећу формулацију: „Свако, током одлучивања о његовим грађанским правима и обавезама, или о кривичној оптужби против њега, има право на правичну и јавну расправу у разумном року пред независним и непристрасним судом, образованим на основу закона. Пресуда се мора изрећи јавно, али се штампа и јавност могу искључити с целог или с дела суђења у интересу морала, јавног реда или националне безбедности у демократском друштву, када то захтевају интереси малолетника или заштита приватног живота странака, или у мери која је, по мишљењу суда, неопходно потребна у посебним околностима када би јавност могла да нашкоди интересима правде."

вори о јавном поретку у европском кривичном праву (*l'ordre public en droit penal européen*) (Lanthiez, 2008: 154). Стога, неки теоретичари сматрају да скуп права која оштећени ужива на основу гаранција предвиђених Конвенцијом, поред права на правично суђење, обухвата и одређена јемства која се везују за концепт европског јавног поретка (Ilić, 2012).

Без обзира на теоријске разлике, јемства која се гарантују оштећеном од изузетног су значаја за његов правни положај, односе се на његово право на приступ суду, као и право на правичан поступак који даље обухвата и суђење у разумном року, начело јавности поступка, као и разлоге за искључење јавности итд.

ПРАВО НА ПРИСТУП СУДУ

Право на приступ суду основни је предуслов остварења права на правично суђење и његов конститутивни елеменат који први треба да буде остварен, како би до правичног суђења уопште дошло. Други теоретичари пак сматрају да је право на приступ суду каучук појам, шири од појма права на правично суђење, јер се састоји из правних гаранција које се везују за право на правично суђење. Тако, суштински, право на приступ суду означава изграђен концепт различитих формално-правних захтева (гаранција) да би се остварило само право, нпр. право на изузеће судије, право на судску одлуку у разумном року или право жалбе (Vukadinović, Stepanov, 2001: 337). Да би оштећени уопште могао да остварује своја субјективна права у кривичном поступку, али и у другим поступцима повезаним са кривичним (парнични поступак у коме се одлучује о имовинскоправном захтеву оштећеног), мора имати право на приступ суду.

У ЕКЉП није експлицитно предвиђено право на приступ суду, али га Европски суд за људска права узима као стандард инхерентан праву на правично суђење (Đurđić, 2016). У случају *Ајхан против Турске*, Суд је заузео став да оштећени има легитиман интерес да учествује у поступку против осумњиченог, те да има право на приступ Суду, али је то право проширио и на круг лица која су ближи сродници оштећеног и која исто морају бити укључена у поступак (European Court of Human Rights. Cennet Ayhan & Mehmet Ayhan v. Turkey, 2006).

Право оштећеног на приступ суду повезано је и са способношћу земље чланице да спроведе ефикасну истрагу и кривично гоњење. Та обавеза државних власти да спроведу истрагу и кривично гоњење у судској пракси суда поприма облик права оштећеног (или неког од најближих сродника у случају његове смрти) (Lukić, 2011). Иако су сви заинтересовани за способност и могућност државе да спроводи ефикасне истраге против осумњиче-

них, активна легитимација пред судом припада само оштећеном.

Право на приступ суду у себи садржи и право оштећеног да разуме језик и ток поступка, како би могао да у њему учествује. Оштећени има право „на бесплатног преводиоца, ако не говори или не разуме језик који је у службеној употреби у суду и право на бесплатног тумача, ако је слеп, глув или нем" (Ustav RS, 2006).

ПРАВО НА ПРАВИЧАН ПОСТУПАК (ПРАВО НА СУЂЕЊЕ У РАЗУМНОМ РОКУ И НАЧЕЛО ЈАВНОСТИ)

Право на суђење у разумном року несумњиво припада окривљеном, али је и оштећени активно легитимисан да потражује правну заштиту, уколико дође до повреде права на суђење у разумном року. Ако суђење у разумном року посматрамо као једну од гаранција које се пружају у оквиру права на правично суђење, оштећени има право на заштиту пред Уставним судом, где се оштећени – подносиоци Уставне жалбе позивају на право на правично суђење загарантовано чл. 32 ст.1 Устава РС, у оквиру кога суд штити и право на суђење у разумном року. Пракса Уставног суда РС је таква да је оштећеном лицу у кривичном поступку признавала право на суђење у разумном року уколико, исцрпљењем свих других правних средстава, није могло да добије задовољење због повреде овог свог права. Као пример можемо навести случај Вукићевић, у коме је Уставни суд утврдио да је у кривичном поступку повређено право подносиоца уставне жалбе на суђење у разумном року гарантовано одредбом члана 32. став 1. Устава Републике Србије. До повреде права на суђење у разумном року дошло је због наступања апсолутне застарелости кривичног гоњења, због неефикасног и неделотворног поступања првостепеног суда (Ustavni sud UŽ-3504/2011, 2011).

У пракси Уставног суда оштећеном су се признавале гаранције права на правично суђење уколико је поднео имовинскоправни захтев, тј. захтевао накнаду штете. Међутим, у случају Ђорђевић, приватни тужилац није захтевао накнаду штете, што би по правилу требало да учини, како би му биле признате гаранције права на правично суђење, а Уставни суд је ипак нашао да је дошло до повреда права из чл. 22, ст. 1 и чл. 32 ст. 1 Устава, јер је наступила апсолутна застарелост због тога што није одржан ниједан главни претрес (Ustavni sud Srbije Už-372/2008, 2008). У конкретном случају, ради се о повреди права личности које има грађански карактер, на шта се Суд у Стразбуру у пракси често позивао (European Court of Human Rights. Golder v. United Kingdom, 1975; European Court of Human Rights. Helmers v. Sweden 1991).

Оштећени је постао активно легитимисан да остварује своје право на суђење у разумном року по другом основу, доношењем Закона о заштити права на суђење у разумном року 2015.године, чиме је заштита права на правично суђење добила законске гаранције. Према овом закону, „право на суђење у разумном року има свака странка у судском поступку, што укључује и извршни поступак, сваки учесник по закону којим се уређује ванпарнични поступак, а оштећени у кривичном поступку, приватни тужилац и оштећени као тужилац само ако су истакли имовинско-правни захтев" (Zakon o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku, 2015).

Једна од битних гаранција за правично суђење је јавност поступка, у складу са уставном и наднационалном дефиницијом права на правично суђење. Јавна расправа и јавно објављивање пресуде доприносе праведности и непристрасности самог поступка уопште, те су значајни не само за окривљеног, већ и за оштећено лице. Устав и закон изузетно могу ставити интересе оштећеног лица изнад интереса јавности поступка. Начело јавности ограничено је предвиђеном могућношћу њеног искључења „ради заштите интереса националне безбедности, јавног реда и морала у демократском друштву, као и ради заштите интереса малолетника или приватности учесника у поступку, у складу са законом" (Ustav RS, 2006). У случају када се у кривичном поступку претресају осетљива питања из живота малолетних лица, или уколико се у кривичном поступку дубоко задире у приватност и интиму оштећених лица, ради заштите њихових интереса, јавност ће бити искључена у току главног претреса.

ПРАВО НА ПРИВАТНОСТ ОШТЕЋЕНОГ И ПРАВО НА ЗАШТИТУ ПОДАТАКА О ЛИЧНОСТИ

Право на приватност оштећеног и право на заштиту података о личности тесно су повезана са законским оквиром који уређује јавно објављивање података и извештавање медија о току кривичног поступка. Прописи у којима су наведена права садржана заједмчени су, пре свега, Уставом РС као највишим правним актом једне земље, а затим и Законом о јавном информисању и медијима, као и Законом о заштити података о личности. Уставом РС заједмчена је заштита података о личности (Ustav RS). Прво, предвиђено је да се прикупљање, држање, обрада и коришћење података о личности уређују законом. Даље, забрањена је и кажњива употреба података о личности изван сврхе за коју су прикупљени, у складу са законом, осим за потребе вођења кривичног поступка или заштите безбедности Републике Србије, на начин

предвиђен законом. Свако има право да буде обавештен о прикупљеним подацима о својој личности, у складу са законом. На крају, последица непоштовања ових одредби повлачи за собом и право на судску заштиту због њихове злоупотребе. Такође, приликом поступања према жртви кривичног дела, изузетно је важно поштовати њену личност и људско достојанство које је, према Уставу, неприкосновено и сви су дужни да га поштују и штите (Ustav RS).

У погледу поштовања права на приватност и заштиту података о личности оштећеног, изузетно су важне одредбе два закона: Закона о јавном информисању и медијима из 2023. године и Закона о заштити података о личности из 2018. године. Регулисано и дозирано извештавање медија кључно је за поштовање права оштећеног лица на приватност и на поштовање његове личности. Законом је предвиђено да се информације из кривичног поступка који је у току могу објавити ако су изнете на главном претресу, или ако су прибављене, или ако су могле бити добијене од органа јавне власти на основу закона којим се уређује приступ информацијама од јавног значаја (Zakon o javnom informisanju i medijima, 2023). С тим у вези, неће се објавити у медијима информације које су биле изнете на главном претресу, ако је јавност током главног претреса била искључена.

Осетљиве информације о приватном животу оштећеног сазнате у току кривичног поступка не смеју се износити у јавност. Та законска гаранција је двострука. Са једне стране, приватни живот оштећеног штити општа забрана говора мржње и подстицања на говор мржње. Идејама, мишљењем, односно информацијама које се објављују у медијима не сме се подстицати дискриминација, мржња или насиље против лица или групе лица због њиховог припадања или неприпадања некој раси, вери, нацији, полу, због њихове сексуалне опредељености, родног идентитета или другог личног својства (Zakon o javnom informisanju i medijima, 2023). Са друге стране, Законом о јавном информисању и медијима, правно је заштићено и достојанство личности (част, углед, односно пијетет) лица на које се односи информација.[4] Достојанство лица која су оштећена кривичним делом двоструко је угрожено: првобитно су им повређена или угрожена права (кривичним делом), а затим, до повреда достојанства личности може доћи и у

[4] То је учињено на тај начин што је чл. 90 ст. 2 Закона о јавном информисању и медијима прописано да „објављивање информације којом се врши повреда части, угледа или пијетета, односно лице приказује у лажном светлу приписивањем особина или својстава које оно нема, односно одрицањем особина или својстава које има, није допуштено ако интерес за објављивање информације не претеже над интересом заштите достојанства и права на аутентичност, а нарочито ако се тиме не доприноси јавној расправи о појави, догађају или личности на коју се информација односи".

току кривичног поступка, са још већим последицама уколико јавност буде упозната са детаљима кривичног поступка, на шта иначе није овлашћена. Законом је посебно прописано да се, приказом или описом сцене насиља у медију или медијском садржају, не сме повредити достојанство жртве насиља (Zakon o javnom informisanju i medijima, 2023).

Поврх свега, као додатна гаранција, за објављивање приватне информације из живота лица на кога се информација односи, захтева се пристанак тог лица. Пристанак лице може дати самостално од 15. године живота; до тог узраста ће то за њега учинити његов родитељ или законски заступник, а уколико је жртва кривичног дела мртва, пристанак могу дати и друга лица. Заштита оштећеног, његовог угледа и угледа његове продице протеже се и након његове смрти. Закон о јавном информисању и медијима предвиђа право на одговор и право на исправку као вид заштите лица чија се приватна информација јавно објављује, као и право на судску заштиту.

Закон о заштити података о личности донет је на основу Опште Уредбе о заштити података ЕУ, која је ступила на снагу 25. маја 2018.године, и само је додатно појачао гаранције у погледу права на приватност оштећеног у смислу да се заштита података не односи само на јавно извештавање медија, већ се проширује и на било који орган који је надлежан да рукује и обрађује податке о личности. Законом је предвиђена дужност надлежних органа да, приликом обраде података о личности које обрађују надлежни органи у посебне сврхе, ако је то могуће, направе јасну разлику између података који се односе на поједине врсте лица о којима се подаци обрађују, као што су: лица против којих постоје основи сумње да су извршила или намеравају да изврше кривична дела, лица против којих постоји основана сумња да су извршила кривична дела, лица која су осуђена за кривична дела, лица оштећена кривичним делом или лица за која се претпоставља да би могла бити оштећена кривичним делом, као и друга лица која су у вези са кривичним делом, као што су сведоци, лица која могу да обезбеде информације о кривичном делу, повезана лица или сарадници лица из тач. 1) до 3) овог члана (Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, 2018). За закониту обраду података о личности предвиђени су следећи услови, од којих један мора бити испуњен: да је лице на које се подаци о личности односе пристало на обраду својих података о личности за једну или више посебно одређених сврха, или ако је обрада неопходна у циљу заштите животно важних интереса лица на које се подаци односе или другог физичког лица, или је обрада неопходна у циљу обављања послова у јавном интересу или извршења законом прописаних овлашћења руковаоца (Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, 2018).

У циљу заштите слободног развоја личности малолетника, посебно се мора водити рачуна да садржај медија и начин дистрибуције медија не нашкоде моралном, интелектуалном, емотивном или социјалном развоју малолетника (Zakon o javnom informisanju i medijima, 2023). Поред пристанка на објављивање информација, који је предвиђен у оба закона, у сврху заштите малолетника предвиђено је и да се малолетно лице не сме учинити препознатљивим у информацији која може да повреди његово право или интерес (Zakon o javnom informisanju i medijima, 2023).

Приликом објављивања аудио-визуелног садржаја, такође је неопходан пристанак лица на кога се односи лични запис, запис лика или запис гласа, ако се при објављивању може закључити које је то лице.

И поред свих законских гаранција, у пракси медији често сензационалистички извештавају о току кривичног поступка и износе увредљиве и нетачне информације, спекулишући на рачун жртве и њене породице. Чак и у случају да су информације истините, иако је њихова истинитост у раној фази поступка где многе чињенице још увек нису са сигурношћу утврђене упитна, не смеју се износити у јавност ако се том приликом повређује право жртве на приватност, достојанство и заштиту података о личности.

У радовима неких аутора истакнута је позитивна улога медија. Уочено је да је рањивост жртве често постала основа нових казнених безбедносних политика (усмерених на заједницу, које настају користећи таласе огорчења који су често регистровани, али и студиозно изазвани од стране масовних медија) и казненог неопатернализма према самим жртвама (Muzzica, 2019: 1). Без сумње, медији су:

> ... мост између правосуђа и јавности, јер омогућавају широком ауди-торијуму да прати поступак суђења, разуме процес и правне аспекте предмета док извештавање медија о кривичним поступцима осигурава одговорност носилаца правде, спречава корупцију и злоупотребу овлашћења, те обезбеђује правично суђење, а медији пружају платформу за дијалог, дискусију и анализу правних питања, што доприноси демократским процесима. (Tešović, 2024)

У идеалном случају, уколико доприносе да проблеми жртава кривичних дела буду транспарентнији, изазивајући притом већу пажњу и бригу јавности за потребе жртава, медији ће подстаћи нове трендове у кривичном законодавству и створити систем „по мери жртве". Међутим, и сам допринос медија обезбеђивању правичног, непристрасног и независног судског поступка, према важећој легислативи већ побољшава правни положај оштећеног и подиже лествицу за степен више у погледу остваривања права оштећеног у кривичном поступку.

ПРАВО ОШТЕЋЕНОГ ДА СЕ СА ЊИМ ПОСТУПА СА ПОСЕБНОМ ПАЖЊОМ

Право оштећеног да се са њим поступа са посебном пажњом није гарантовано међународним документима ни позитивноправним одредбама унутрашњег права. Оно произилази из праксе Суда у Стразбуру приликом тумачења права гарантованих ЕКЉП. У својим одлукама, Суд је посебну пажњу придавао заштити доброг угледа оштећеног (у горепоменутом случају Голдер против Уједињеног Краљевства), те заштити права на поштовање приватног живота оштећеног (European Court of Human Rights. S.N. v. Sweden, 2002). У случају С.Н. против Шведске, у коме се радило о сексуалном злостављању детета, Суд је заузео становиште да је потребно заштитити малолетно лице од додатне трауме сведочења пред судом, те је пресуду засновао само на два снимљена исказа које је дете дало полицији без присуства окривљеног и његовог браниоца. Из ове пресуде се може, уопштено гледано, извести закључак да оштећена лица тешких кривичних дела која су претрпела трауму, с обзиром на њихову посебну рањивост, имају право према чл. 8 Конвенције (право на поштовање приватног и породичног живота) да се према њима поступа са посебном пажњом и да не буду „злоупотребљени" у сврху кривичног гоњења или одбране (Lukić, 2011).

Ако оштећеног посматрамо кроз његову улогу сведока у кривичном поступку, може се извести закључак да највећи ризик по наступање секундарне виктимизације и угрожавање његових личних права управо долази у тренутку сведочења. Сведочење оштећеног је изузетно важна доказна радња која може знатно допринети расветљењу кривичног догађаја, посебно ако других доказа нема, или их има у мањој мери (што је најчешће и случај управо код кривичних дела која изазивају тешке последице: насиље у породици, кривична дела против полне слободе итд). Међутим, оштећени је често у неповољнијем положају од окривљеног, јер се окривљени може бранити ћутањем, док је оштећеном у интересу да сарађује и допринесе осуди окривљеног; такође је као оштећени сведок везан дужношћу сведочења и мора одговарати на разна, чак и непримерена питања, уколико их суд не забрани.

> Окривљени је у кривичном поступку субјект за кога постоји основана сумња да је извршио кривично дело, и поред начела претпоставке невиности. Са друге стране, сведок је објект кривичног поступка, и његова улога је да да тачан и потпун исказ којим ће помоћи кривичном правосуђу у утврђивању релевантних чињеница, како би се кривично дело расветлило и казнио починилац. (Vulević, 2024)

Стога је неопходно, како би се бар мало уравнотежио њихов положај, увести правила о посебној заштити оштећених и жртава, на шта ћемо у наставку текста указати. Међутим, веома је важан избалансиран приступ, који ће омогућити помирење оба наведена легитимна интереса (Ivičević Karas, 2020). Треба водити рачуна да се у заштити посебно рањивих жртава не „претера" тако што ће се угрозити права окривљеног на правично суђење, као и његово право на одбрану (проблем броја исказа оштећеног у поступку и дилема да ли исказ дат пред полицијом нарушава начело непосредности). У Нацрту закона о изменама и допунама Законика о кривичном поступку из 2024.године предложено је право оштећеног да буде испитан као сведок без непотребног одлагања, минималан број пута, и само уколико је то неопходно за вођење поступка (Nacrt, 2024).

У теорији, за оштећеног према коме, на основу праксе Суда у Стразбуру, треба да се поступа са дужном пажњом, користи се појам „жртва са специфичним потребама заштите" или „посебно рањива жртва". Жртва са специфичним потребама заштите током кривичног поступка представља особу којој су на основу индивидуалне процене неопходне посебне мере заштите (Stevanović, 2020). Посебно рањиве жртве су под великим ризиком да ће бити изложене негативном ризику секундарне виктимизације у току поступка. У том смислу, нека (ако не и сва) права жртава која се односе на спречавање накнадне виктимизације поклапају се са правима посебно рањивих жртава.

> Међу тим правима значајно место заузимају права која се односе на адекватан однос према жртви и спречавање њене накнадне виктимизације: право да буде препозната и призната као жртва независно од тога да ли је извршилац познат, ухапшен, оптужен или осуђен; право да се према жртви односи са поштовањем и уважавањем; право на информације и друге облике помоћи и подршке, као и на ефикасан систем упућивања на службе подршке; право на индивидуалну процену потреба жртве за подршком и заштитом; право на заштиту (од ревиктимизације, секундарне виктимизације и заштиту приватности током поступка). (Nikolić-Ristanović, 2020)

У праву Републике Хрватске, под утицајем међународних правних аката, а посебно под утицајем права ЕУ (Directive 2012/29/EU (2012). Establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime and Framework Decision of the Council of the European Union on the position of victims in criminal proceedings, 2001), усвојене су бројне измене Законика о казненом поступку из 2008.године; у њему се посебно разликује жртва кривичног дела од оштећеног лица, а жртви се признају посебна права заштите (од застрашивања и одмазде, права на психолошку и другу стручну помоћ, право на пратњу особе од поверења приликом учествовања у кри-

вичнопроцесним радњама, те на заштиту достојанства приликом испитивања као сведока) (Zakonik o kaznenom postupku Republike Hrvatske, 2008).

Према нашим важећим кривичнопроцесним одредбама, статус жртава кривичних дела које су уједно и сведоци, а који су „с обзиром на узраст, животно искуство, начин живота, пол, здравствено стање, природу, начин или последице извршеног кривичног дела, односно друге околности случаја посебно осетљиви" (Zakonik o krivičnom postupku RS, 2011), штити се њиховим правом на одређивање статуса посебно осетљивог сведока за ког важе посебна правила испитивања. Посебно осетљиви сведок се може испитати употребом техничких средстава за пренос слике и звука, у свом стану, просторији, односно овлашћеној институцији, без присуства странака и других учесника поступка, у просторији у којој се оштећени налази. По узору на друга национална законодавства, оштећени би права која припадају посебно осетљивом и заштићеном сведоку требало да поседује независно од тога да ли је сведок у поступку или не. Таква тврдња у складу је са наведеном праксом Европског суда за људска права. У постојећи корпус права о посебно осетљивом сведоку није инкорпорирано избегавање непотребног испитивања које се односи на жртвин приватни живот, као једна од посебних мера заштите (Directive 2012/29/EU. Establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, 2012).

Поред права која припадају свим оштећеним лицима као посебно осетљивим сведоцима, без обзира на кривично дело у питању, постоје и специфична права која се односе не на све оштећене, већ само на жртве законом одређених кривичних дела. Имајући то у виду, иако право оштећеног да се са њим поступа са дужном пажњом није експлицитно гарантовано ниједним унутрашњим прописом, може се тврдити да је оно начелно усвојено кроз постојање посебних одредби о заштити најосетљивијих група оштећених лица, као што су малолетна лица, жртве сексуалних злочина, жртве кривичних дела против живота и тела, жртве насиља у породици и трговине људима[5].

[5] Тако, нпр, положај жртава кривичног дела насиља у породици регулисан је, између осталог, и Породичним законом РС, као и посебним Законом о спречавању насиља у породици (право на изицање хитних мера, право на бесплатну правну помоћ, на сачињавање индивидуалног плана за заштиту и помоћ жртви...). Жртве сексуалног насиља и жртве трговине људима имају посебна права гарантована међународним документима: право на пресељење у оквиру физичке заштите сведока, посебна правила доказног поступка (Konvencija UN o borbi protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, 2000), право на одговарајуће становање, пружања савета и информација, посебно везано за њихова законска права, на језику који жртве нелегалне трговине људима могу да разумеју; лекарске, психолошке и материјалне помоћи и запослења, могућности образовања и обуке (Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, 2000).

Трговина људима, као сложен међународни феномен, изнедрила је и још један концепт жртава, а то су потенцијалне жртве.

> Вулнерабилне групе, људи који осећају беспомоћност или безнадежност, који живе у лошим социо-економским условима или потичу из породица поремећене породичне и емотивне динамике и односа, лаке су мете манипулације и „регрутовања" за улазак у ланац трговине људима, односно постајања жртвама. (Janković, 2022)

Ради се о групама појединаца за које је вероватније да ће постати жртве кривичних дела због својих особина или животног стила. Понекад их законодавац сам препозна као такве и идентификује у законском тексту, што се у теорији назива „жртве у праву".

> Жртва у праву идентификована је у самом законском тексту иако она никада није тражила заштиту, као последица патерналистичке тачке гледишта модерних легислатора. Легислатор се водио општом претпоставком да ће у одређеним ситуацијама жртве у праву највероватније и постати жртве злочина, што се може испоставити као нетачно. (Hallevy, 2006)

Међутим, оне не морају бити идентификоване у самом законском тексту; код кривичног дела трговине људима, основни облик кривичног дела не садржи карактеристике жртве нити наводи ко жртва може бити, али се, у неком од тежих облика овог кривичног дела, као жртва појављује малолетно лице. Категорија појединаца код којих постоји већи ризик да ће постати жртве и категорија посебно осетљивих жртава често се поклапа, али не и нужно. На пример, жртве кривичних дела насиља у породици или силовања не морају бити малолетници или социјално угрожени појединци, те се не морају налазити у категорији људи „повишеног ризика" да се над њима учини кривично дело, али до тога да они буду жртве ипак може доћи и то може на њима оставити изузетно тешке последице. Дакле, све потенцијално угрожене категорије појединаца које су постале жртве, обавезно су и посебно рањиве жртве које се штите бројним правилима у току и након кривичног поступка, и забраном секундарне виктимизације; и друге категорије становништва које нису биле посебно угрожене од вршења кривичних дела, могу након учињеног кривичног дела над њима постати посебно рањиве жртве.

Малолетна оштећена лица посебно се штите одредбама о заштити њихове приватности и њихових личних података и одредбама о извештавању медија о току кривичног поступка, где су прописана њихова права, о чему

је било речи у претходном делу рада.[6]

ЗАКЉУЧАК

У даљој будућности очекујемо да ће се, по угледу на европско законодавство, законски регулисати појам жртве кривичног дела, извршити дистинкција појмова оштећеног и жртве, те да ће жртвама бити загарантован нови корпус права у току кривичног поступка. Са теоријског аспекта, било је неопходно изложити заједно све одредбе, као и судску праксу која утиче на тренутни положај оштећеног у нашој земљи, јер не произилазе сва права оштећеног само из кривичнопроцесног законодавства, већ и из Устава, ратификованих међународних докумената, судске праксе, законских и подзаконских прописа, међу којима су и закони који примарно регулишу другу материју. Овакав какав је, тренутни положај оштећеног није незадовољавајући; на многим изменама се још ради, али сматрамо да постоји потреба за увођењем додатних загарантованих права, као и за обједињавањем свих постојећих одредби у један посебни закон о положају оштећених и жртава кривичних дела, или бар изменама већ постојећег Закона о кривичном поступку, у коме ће један посебни део бити посвећен искључиво оштећенима и жртвама (као у праву Републике Хрватске).

У права жртава кривичних дела треба уврстити: право на посебни правни статус жртве у кривичном поступку, право на информисање од почетка кривичног поступка, право на састављање индивидуалног права за сваку жртву које ће садржати права на психолошку и другу стручну помоћ, право на пратњу особе од поверења приликом учествовања у кривичнопроцесним радњама, бољу заштиту приватности учесника у кривичном поступку итд. Нека од ових права већ су садржана у прописима о појединим жртвама кривичних дела (нпр. насиља у породици, трговине људима...), али је потребно регулисати их на општи начин, како би се односила на све, а не само на поједине жртве кривичних дела.

Од изузетне важности за једну државу је начин на који се опходи према жртвама кривичних дела и начин на који пружа заштиту појединцима са циљем успостављања високог степена безбедности државе, али и појединаца као јединки.

---

[6] Њихова заштита посебно је регулисана Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (скраћено Закон о малолетницима) из 2005. године, укључујући бројна специфична решења.

> Власт једне друштвене заједнице је сконцентрисана у рукама народа, а потреба за осећајем сигурности је довољно јака на скали вредности да се путем прорачуна интереса народ одлучио да власт повери инстанци која ће осећај мира, сигурности и стабилности успети очувати. (Živanović, 2022)

Из свега наведеног, може се закључити да је положај оштећених у кривичном поступку, али и њихово благостање након завршеног поступка, значајна мера успешности једног друштва и државе да се избори са криминалом, као и показатељ колико брзо једно друштво може да се опорави и санира последице након извршења кривичног дела.

UDC: 343.988
343.232-058.6
343.12
Preview paper
DOI: 10.5937/DB2501195M

Diplomacy and Security
Volume VIII
Number 1/2025.
Page: 211-228.

Marija Milojević[1]

POSITIVE LEGAL REGULATIONS AND INTERNATIONAL STANDARDS ON THE RIGHTS OF INJURED PARTIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS – ON THE WAY TO REFORM[2]

Abstract

The corpus of rights of a person injured by a criminal offense contained in the Criminal Procedure Code constitutes the basis for determining their legal position. However, in order to fully understand their actual position, it is necessary to take into account the rights of the injured party that may indirectly arise from individual provisions regulating the same or another matter, as well as the case law of national and international courts, and the international standards achieved in the form of guaranteed rights provided to injured parties. In this sense, the author analyzes the right to a fair trial (the injured party's right to access to court, the right to a fair trial, and the right to a trial within a reasonable time) and the injured party's right to be treated with due care, shaped in the case law of the European Court of Human Rights, and materialized in numerous provisions of Serbian positive law. On the other hand, the author identifies numerous rights of the injured party related to the right to privacy, the right to protection of personal data, as well as that related to media reporting on the course of criminal proceedings. In this way, the author provides a comprehensive overview of the position of the injured party in the current positive law of Serbia, pending amendments to the Criminal Procedure Code. The current position of the injured party is not unsatisfactory, but the author suggests that it is still necessary to introduce additional guarantees through a special law on the position of injured parties and victims of criminal offenses, or at least through a special chapter in the Criminal Procedure Code.

Keywords: *criminal proceedings, injured party, fair trial, right to privacy, victim of a crime.*

---

[1] Faculty of Law, University of Kragujevac, Kragujevac, Serbia, milojevicm989@gmail.com

[2] The paper was written within the framework of the Research Program of the Faculty of Law, University of Kragujevac for 2025, which is funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

INTRODUCTION

The Republic of Serbia is actively working to improve the position of the injured party. The process of joining the European Union requires the harmonisation of our country's internal regulations with EU law. To this end, the National Strategy for the Realization of the Rights of Victims and Witnesses of Crime in the Republic of Serbia for the period 2020-2025 was adopted, with an accompanying action plan. The Action Plan for Chapter 23 from 2015 envisaged the establishment of victim support services by 2018 at the level of the whole of Serbia. Our country has opted for a strategy of adopting by-laws, strategies and action plans, instead of amending or adopting a new law that would regulate the subject of the rights of victims of crime. At the same time, the rights of injured parties are being improved under the influence of the practice of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of the Republic of Serbia. Recently, many special laws have been passed, which will be presented in this paper (Law on the Protection of Personal Data, Law on Public Information and Media, Law on Trial within a Reasonable Time, Law on Juveniles, Law on the Prevention of Domestic Violence...), which, with their provisions, guarantee some of the rights and obligations of victims and are in line with the achieved standards regarding the rights of victims. The EU accession process is of exceptional importance for the economic and social well-being of our country, and numerous laws passed are in line with the EU acquis, and as such certainly represent positive solutions whose implications we will be able to see in the future. The opening of Chapter 23 of the Stabilisation and Association Agreement - Judiciary and Fundamental Rights, dictates the need to amend the existing provisions regarding the position of the injured party and the harmonization of our country's law with EU law. In this paper, we will highlight all the positive changes and solutions regarding respect for the rights of injured parties in criminal proceedings, which have occurred through the introduction of new laws and under the influence of the case law of both European and domestic courts. However, the conclusion immediately arises that all existing amendments only indirectly and indirectly relate to the rights of victims of crime, because they primarily regulate some other matter, or have limited effect (there is no precedent law in the legal system of the Republic of Serbia, which means that the judgments issued have legal effect only on an individual case). We will also see that the standards achieved in the development of criminology and victimology on the protection of injured parties and victims of crime have not been sufficiently implemented in our legislation. Ultimately, everything stated in the paper will lead to the only possible conclusion, which is that legal amendments to the provisions on the injured party in the Criminal Procedure Code are necessary, which is the minimum that can be required of the legislator at this time.

RIGHT TO A FAIR TRIAL

According to Art. 32, paragraph 1 of the Constitution of the Republic of Serbia: "Everyone has the right to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent, impartial and legally established tribunal on his rights and obligations, the validity of the suspicion that gave rise to the proceedings, and the charges against him." The right to a fair trial encompasses both criminal and civil proceedings, while in criminal proceedings it was traditionally considered that this provision applies primarily and/or only to the accused. Gradually, in legal theory, under the influence of the understanding of the international standard of the right to a fair trial, an opinion was formed on the right to a fair trial, which consists of "judicial protection, fundamental principles of (judicial) procedure and attributes of a court that decides on human rights and freedoms within national frameworks" (Đurđić, 2016). Hence the three groups of standards through which the right to a fair trial is realized:

> (1) the right to access to a court; (2) the right to a fair trial, founded on the principles of fair trial, the principle of publicity and the principle of trial within a reasonable time; and (3) the right to a court, which also contains the legal trinity – the right to a lawful court, the right to an independent court and the right to an impartial court. (Uzelac, 2010)

The international standard of the right to a fair trial is largely based on the interpretation of Art. 6 para. 1 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter referred to as the ECHR) by the European Court of Human Rights, when applying it. Ratified international instruments derive their legal force from the provision of the Constitution of the Republic of Serbia which "guarantees, and as such, directly implements, human and minority rights guaranteed by generally accepted rules of international law, confirmed by international treaties and laws" (Ustav RS, 2006). The ECHR is one of the most important international instruments in the field of human rights, so much so that, by distinguishing a category of certain criminal offences (in the form of the prohibition of torture, the prohibition of slavery and forced labour, and respect for the right to life), the Convention created a European foundation of rights that are inherently linked to the victims of the aforementioned offences, on the basis of which, in theory, one speaks of public order in European criminal law (l'ordre public en droit penal européen) (Lanthiez, 2008: 154). Therefore, some theorists believe that the set of rights that the injured party enjoys on the basis of the guarantees provided for by the Convention, in addition to the right to a fair trial, also includes certain guarantees that are linked to the concept of European public order (Ilić, 2012).

Regardless of theoretical differences, the guarantees guaranteed to the injured party are of exceptional importance for their legal position, they relate to their right to access to court, as well as the right to a fair trial, which further includes a trial within a reasonable time, the principle of public proceedings, as well as the reasons for excluding the public, etc.

THE RIGHT TO ACCESS TO COURT

The right to access to court is a basic prerequisite for the realization of the right to a fair trial and its constitutive element that must first be realized in order for a fair trial to occur at all. Other theorists, however, believe that the right to access to court is a rubber band concept, broader than the concept of the right to a fair trial, because it consists of legal guarantees that are related to the right to a fair trial. Thus, in essence, the right to access to court denotes a constructed concept of various formal-legal requirements (guarantees) in order to realize the right itself, e.g. the right to challenge a judge, the right to a court decision within a reasonable time or the right to appeal (Vukadinović, Stepanov, 2001: 337). In order for the injured party to be able to exercise their subjective rights in criminal proceedings at all, but also in other proceedings related to criminal proceedings (civil proceedings in which a decision is made on the injured party's property claim), they must have the right to access the court.

The right of access to a court is not explicitly provided for in the ECHR, but the European Court of Human Rights considers it to be a standard inherent in the right to a fair trial (Đurđić, 2016). In the case of Ayhan v. Turkey, the Court took the position that the injured party has a legitimate interest in participating in the proceedings against the suspect, and that he has the right of access to the Court, but it extended this right to the circle of persons who are close relatives of the injured party and who must also be included in the proceedings (European Court of Human Rights. Cennet Ayhan & Mehmet Ayhan v. Turkey, 2006).

The right of the injured party to access a court is also linked to the ability of the member state to conduct an effective investigation and prosecution. This obligation of the state authorities to conduct an investigation and prosecution takes the form of the right of the injured party (or one of the closest relatives in the event of his death) in the case law of the court (Lukić, 2011). Although everyone is interested in the ability and possibility of the state to conduct effective investigations against suspects, active legitimacy before the court belongs only to the injured party.

The right of access to court also includes the right of the injured party to understand the language and course of the proceedings, so that he or she can par-

ticipate in them. The injured party has the right "to a free translator, if he or she does not speak or understand the language in official use in court, and the right to a free interpreter, if he or she is blind, deaf or mute" (Ustav RS, 2006).

RIGHT TO A FAIR TRIAL (RIGHT TO A TRIAL WITHIN A REASONABLE TIME AND THE PRINCIPLE OF PUBLICITY)

The right to a trial within a reasonable time undoubtedly belongs to the accused, but the injured party is also actively entitled to seek legal protection if the right to a trial within a reasonable time is violated. If we view a trial within a reasonable time as one of the guarantees provided within the framework of the right to a fair trial, the injured party has the right to protection before the Constitutional Court, where the injured party – the applicant of the Constitutional Appeal – invokes the right to a fair trial guaranteed by Art. 32, paragraph 1 of the Constitution of the Republic of Serbia, within which the court also protects the right to a trial within a reasonable time. The practice of the Constitutional Court of the Republic of Serbia is such that it has recognized the injured party in criminal proceedings as having the right to a trial within a reasonable time if, after exhausting all other legal remedies, he or she could not obtain satisfaction for the violation of this right. As an example, we can cite the Vukićević case, in which the Constitutional Court found that the right of the applicant of the constitutional complaint to a trial within a reasonable time, guaranteed by the provision of Article 32, paragraph 1 of the Constitution of the Republic of Serbia, was violated in the criminal proceedings. The violation of the right to a trial within a reasonable time occurred due to the absolute statute of limitations of criminal prosecution, due to the inefficient and ineffective conduct of the first-instance court (Ustavni sud UŽ-3504/2011, 2011).

In the practice of the Constitutional Court, the injured party was granted guarantees of the right to a fair trial if he filed a property claim, i.e. requested compensation for damages. However, in the Đorđević case, the private plaintiff did not request compensation for damages, which he should have done as a rule in order to be granted guarantees of the right to a fair trial, and the Constitutional Court nevertheless found that there had been a violation of the rights under Art. 22, para. 1 and Art. 32, para. 1 of the Constitution, because absolute limitation had occurred due to the fact that no main hearing had been held (Ustavni sud Srbije Už-372/2008, 2008). In this specific case, it concerns a violation of a civil right, which the Strasbourg Court has often referred to in practice (European Court of Human Rights. Golder v. United Kingdom, 1975; European Court of Human Rights. Helmers v. Sweden 1991).

The injured party became actively legitimated to exercise his right to a trial within a reasonable time on another basis, with the adoption of the Law on the Protection of the Right to a Trial within a Reasonable Time in 2015, which provided legal guarantees for the protection of the right to a fair trial. According to this law, "the right to a trial within a reasonable time is enjoyed by every party in a court proceeding, including enforcement proceedings, every participant under the law regulating non-contentious proceedings, and injured parties in criminal proceedings, private plaintiffs and injured parties as plaintiffs only if they have raised a property-legal claim" (Zakon o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku, 2015).

One of the important guarantees for a fair trial is the publicity of the proceedings, in accordance with the constitutional and supranational definition of the right to a fair trial. Public hearings and public announcement of the verdict contribute to the fairness and impartiality of the proceedings in general, and are important not only for the accused, but also for the injured party. The Constitution and law may exceptionally place the interests of the injured party above the interests of the public in the proceedings. The principle of publicity is limited by the envisaged possibility of its exclusion "for the purpose of protecting the interests of national security, public order and morality in a democratic society, as well as for the purpose of protecting the interests of minors or the privacy of participants in the proceedings, in accordance with the law" (Ustav RS, 2006). In the case when sensitive issues from the lives of minors are examined in criminal proceedings, or if the criminal proceedings deeply intrude on the privacy and intimacy of the injured parties, in order to protect their interests, the public will be excluded during the main hearing.

THE RIGHT TO PRIVACY OF THE INJURED PERSON AND THE RIGHT TO PROTECTION OF PERSONAL DATA

The right to privacy of the injured party and the right to protection of personal data are closely linked to the legal framework governing the public disclosure of data and media reporting on the course of criminal proceedings. The regulations in which the aforementioned rights are contained are guaranteed, first of all, by the Constitution of the Republic of Serbia as the highest legal act of a country, and then by the Law on Public Information and Media, as well as the Law on Protection of Personal Data. The Constitution of the Republic of Serbia guarantees the protection of personal data (Ustav RS). First, it is stipulated that the collection, storage, processing and use of personal data are regulated by law. Furthermore, the use of personal data outside the purpose for which they were collected, in accordance with the law, is prohibited and punishable, except for the purposes of conducting criminal

proceedings or protecting the security of the Republic of Serbia, in the manner prescribed by law. Everyone has the right to be informed about the data collected about their personality, in accordance with the law. Finally, the consequence of non-compliance with these provisions entails the right to judicial protection for their misuse. Also, when dealing with the victim of a crime, it is extremely important to respect their personality and human dignity, which, according to the Constitution, is inviolable and everyone is obliged to respect and protect it (Ustav RS).

In terms of respecting the right to privacy and protection of personal data of the injured party, the provisions of two laws are extremely important: the Law on Public Information and the Media of 2023 and the Law on the Protection of Personal Data of 2018. Regulated and measured media reporting is key to respecting the injured party's right to privacy and respect for his or her personality. The law stipulates that information from ongoing criminal proceedings may be published if it was presented at the main hearing, or if it was obtained, or if it could have been obtained, from public authorities on the basis of the law regulating access to information of public importance (Zakon o javnom informisanju i medijima, 2023). In this regard, information that was presented at the main hearing will not be published in the media if the public was excluded during the main hearing.

Sensitive information about the private life of the injured party learned during the criminal proceedings may not be made public. This legal guarantee is twofold. On the one hand, the private life of the injured party is protected by a general prohibition on hate speech and incitement to hate speech. Ideas, opinions, or information published in the media must not incite discrimination, hatred, or violence against a person or group of persons because of their belonging or non-belonging to a certain race, religion, nation, gender, sexual orientation, gender identity, or other personal characteristic (Zakon o javnom informisanju i medijima, 2023). On the other hand, the Law on Public Information and Media also legally protects the personal dignity (honor, reputation, or respect) of the person to whom the information relates. The dignity of persons who have been harmed by a criminal offense is doubly threatened: initially, their rights are violated or threatened (by the criminal offense), and then, violations of personal dignity can occur during the criminal proceedings, with even greater consequences if the public becomes aware of the details of the criminal proceedings, which it is otherwise not authorized to do. The law specifically stipulates that the dignity of the victim of violence must not be violated by depicting or describing scenes of violence in the media or media content (Zakon o javnom informisanju i medijima, 2023).

On top of that, as an additional guarantee, the consent of the person to whom the information relates is required for the publication of private information from the life of the person to whom the information relates. A person can give

consent independently from the age of 15; up to that age, their parent or legal representative will do so for them, and if the victim of the crime is dead, other persons can also give consent. The protection of the injured party, his reputation and the reputation of his family extends even after his death. The Law on Public Information and Media provides for the right of reply and the right to correction as a form of protection for a person whose private information is publicly exposed, as well as the right to judicial protection.

The Law on the Protection of Personal Data was adopted on the basis of the EU General Data Protection Regulation, which entered into force on 25 May 2018, and only further strengthened the guarantees regarding the right to privacy of the injured party in the sense that data protection does not only apply to public media reporting, but also extends to any authority competent to handle and process personal data. The law stipulates the duty of the competent authorities, when processing personal data processed by the competent authorities for specific purposes, to make a clear distinction, if possible, between data relating to certain types of persons whose data are processed, such as: persons against whom there are grounds for suspicion that they have committed or intend to commit criminal offences, persons against whom there is a reasonable suspicion that they have committed criminal offences, persons who have been convicted of criminal offences, persons damaged by a criminal offence or persons who are presumed to be damaged by a criminal offence, as well as other persons related to the criminal offence, such as witnesses, persons who can provide information about the criminal offence, related persons or associates of the persons referred to in points 1) to 3) of this Article (Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, 2018). The following conditions are provided for the lawful processing of personal data, one of which must be met: that the person to whom the personal data relate has consented to the processing of their personal data for one or more specified purposes, or if the processing is necessary to protect the vital interests of the person to whom the data relate or another natural person, or the processing is necessary for the purpose of performing tasks in the public interest or exercising the statutory powers of the controller (Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, 2018).

In order to protect the free development of the personality of minors, special care must be taken to ensure that the content of the media and the manner of distribution of the media do not harm the moral, intellectual, emotional or social development of minors (Zakon o javnom informisanju i medijima, 2023). In addition to consent to the publication of information, which is provided for in both acts, for the purpose of protecting minors it is also provided that a minor may not be made recognizable in information that may violate his or her rights or interests (Zakon o javnom informisanju i medijima, 2023).

When publishing audiovisual content, the consent of the person to whom the personal record, image record or voice record refers is also necessary, if it can be concluded at the time of publication who that person is.

Despite all legal guarantees, in practice the media often sensationalize the course of criminal proceedings and present offensive and inaccurate information, speculating at the expense of the victim and her family. Even if the information is true, although its veracity is questionable in the early stages of the proceedings, when many facts have not yet been established with certainty, it must not be made public if it violates the victim's right to privacy, dignity and protection of personal data.

The positive role of the media has been highlighted in the papers of some authors. It has been observed that the vulnerability of the victim has often become the basis of new punitive security policies (targeted at the community, which are created by using waves of indignation that are often registered, but also studiously provoked by the mass media) and punitive neo-paternalism towards the victims themselves (Muzzica, 2019: 1). Without a doubt, the media are:

> ... a bridge between the judiciary and the public, as they allow a wide audience to follow the trial process, understand the process and legal aspects of the case, while media reporting on criminal proceedings ensures the accountability of justice providers, prevents corruption and abuse of power, and ensures a fair trial, and the media provide a platform for dialogue, discussion and analysis of legal issues, which contributes to democratic processes. (Tešović, 2024)

Ideally, if they contribute to making the problems of victims of crime more transparent, thereby attracting greater public attention and concern for the needs of victims, the media will encourage new trends in criminal legislation and create a system "tailored to the victim". However, the very contribution of the media to ensuring a fair, impartial and independent judicial procedure, according to the current legislation, already improves the legal position of the injured party and raises the bar one level higher in terms of exercising the rights of the injured party in criminal proceedings.

THE RIGHT OF THE INJURED PERSON TO BE TREATED WITH SPECIAL ATTENTION

The right of the injured person to be treated with special attention is not guaranteed by international documents or positive legal provisions of domestic law. It arises from the practice of the Strasbourg Court when interpreting the rights

guaranteed by the ECHR. In its decisions, the Court has paid special attention to the protection of the injured person's good reputation (in the aforementioned case of Golder v. the United Kingdom), and to the protection of the right to respect for the injured person's private life (European Court of Human Rights. S.N. v. Sweden, 2002). In the case of S.N. v. Sweden, which concerned sexual abuse of a child, the Court took the view that it was necessary to protect the minor from the additional trauma of testifying in court, and based its judgment solely on two recorded statements given by the child to the police without the presence of the accused and his lawyer. From this judgment, it can be generally concluded that victims of serious crimes who have suffered trauma, given their particular vulnerability, have the right under Art. 8 of the Convention (right to respect for private and family life) to be treated with special care and not to be "abused" for the purposes of criminal prosecution or defence (Lukić, 2011).

If we look at the victim through their role as a witness in criminal proceedings, we can conclude that the greatest risk of secondary victimization and the threat to their personal rights occurs precisely at the moment of testimony. The testimony of the victim is an extremely important evidentiary act that can significantly contribute to the clarification of the criminal event, especially if there is no other evidence, or there is only a small amount of it (which is most often the case with crimes that cause serious consequences: domestic violence, crimes against sexual freedom, etc.). However, the injured party is often at a disadvantage compared to the defendant, because the defendant can defend himself by remaining silent, while the injured party has an interest in cooperating and contributing to the conviction of the defendant; as an injured party witness, he is also bound by the duty to testify and must answer various, even inappropriate, questions, unless the court prohibits them.

> The defendant in a criminal proceeding is a subject for whom there is reasonable suspicion that he has committed a criminal offense, despite the principle of the presumption of innocence. On the other hand, the witness is the object of the criminal proceeding, and his role is to give an accurate and complete statement that will help the criminal justice system in establishing the relevant facts, in order to shed light on the crime and punish the perpetrator. (Vulević, 2024)

Therefore, in order to at least slightly balance their position, it is necessary to introduce rules on the special protection of injured parties and victims, which we will point out in the text below. However, a balanced approach is very important, which will allow for the reconciliation of both of the aforementioned legitimate interests (Ivičević Karas, 2020). Care should be taken not to "overdo" the

protection of particularly vulnerable victims by jeopardizing the right of the accused to a fair trial, as well as his right to defense (the problem of the number of statements made by the injured party in the proceedings and the dilemma of whether the statement given before the police violates the principle of immediacy). The Draft Law on Amendments and Supplements to the Criminal Procedure Code from 2024 proposes the right of the injured party to be examined as a witness without unnecessary delay, a minimum number of times, and only if necessary for the conduct of the proceedings (Nacrt, 2024).

In theory, the term "victim with specific protection needs" or "particularly vulnerable victim" is used for a victim who, based on the case law of the Strasbourg Court, should be treated with due care. A victim with specific protection needs during criminal proceedings is a person who, based on an individual assessment, requires special protection measures (Stevanović, 2020). Particularly vulnerable victims are at high risk of being exposed to the negative risk of secondary victimization during the proceedings. In this sense, some (if not all) rights of victims related to the prevention of subsequent victimization overlap with the rights of particularly vulnerable victims.

> Among these rights, a significant place is occupied by rights related to adequate treatment of the victim and the prevention of their subsequent victimization: the right to be recognized and acknowledged as a victim regardless of whether the perpetrator is known, arrested, accused or convicted; the right to be treated with respect and consideration; the right to information and other forms of assistance and support, as well as an effective system of referral to support services; the right to an individual assessment of the victim's needs for support and protection; the right to protection (from revictimization, secondary victimization and protection of privacy during the procedure). (Nikolić-Ristanović, 2020)

In the law of the Republic of Croatia, under the influence of international legal acts, and in particular under the influence of EU law (Directive 2012/29/EU (2012). Establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime and the Framework Decision of the Council of the European Union on the position of victims in criminal proceedings, 2001), numerous amendments to the Criminal Procedure Code of 2008 have been adopted; it specifically distinguishes the victim of a criminal offence from the injured party, and recognizes special rights of protection for victims (from intimidation and retaliation, the right to psychological and other professional assistance, the right to be accompanied by a trusted person when participating in criminal proceedings, to the protection of dignity when questioned as a witness) (Zakonik o kaznenom postupku Republike Hrvatske, 2008).

According to our current criminal procedure provisions, the status of victims of criminal offenses who are also witnesses, and who are "particularly sensitive due to their age, life experience, lifestyle, gender, health condition, nature, manner or consequences of the committed criminal offense, or other circumstances of the case" (Zakonik o krivičnom postupku RS, 2011), is protected by their right to be determined as a particularly sensitive witness, to whom special rules of questioning apply. A particularly sensitive witness may be questioned using technical means for transmitting images and sound, in his/her apartment, room, or authorized institution, without the presence of the parties and other participants in the proceedings, in the room where the injured party is located. Following the example of other national legislation, the injured party should have the rights belonging to a particularly sensitive and protected witness regardless of whether the witness is in the proceedings or not. Such a statement is in line with the aforementioned case law of the European Court of Human Rights. The existing corpus of law on particularly sensitive witnesses does not incorporate the avoidance of unnecessary questioning that relates to the victim's private life as one of the special protection measures (Directive 2012/29/EU. Establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, 2012).

In addition to the rights that belong to all injured parties as particularly vulnerable witnesses, regardless of the criminal offence in question, there are also specific rights that apply not to all injured parties, but only to victims of legally defined criminal offences. Having this in mind, although the right of the injured party to be treated with due care is not explicitly guaranteed by any domestic regulation, it can be argued that it has been adopted in principle through the existence of special provisions on the protection of the most vulnerable groups of injured parties, such as minors, victims of sexual crimes, victims of crimes against life and body, victims of domestic violence and trafficking in human beings.

Human trafficking, as a complex international phenomenon, has given rise to another concept of victims, namely potential victims.

> Vulnerable groups, people who feel helpless or hopeless, who live in poor socio-economic conditions or come from families with disrupted family and emotional dynamics and relationships, are easy targets for manipulation and "recruitment" to enter the human trafficking chain, or to become victims. (Janković, 2022)

These are groups of individuals who are more likely to become victims of crimes due to their characteristics or lifestyle. Sometimes the legislator himself recognizes them as such and identifies them in the legal text, which in theory is called "victims in law".

> The victim in law is identified in the legal text itself even though they never requested protection, as a consequence of the paternalistic point of view of modern legislators. The legislator was guided by the general assumption that in certain situations victims in law are most likely to become victims of crime, which may turn out to be incorrect. (Hallevy, 2006)

However, they do not have to be identified in the legal text itself; in the case of the crime of trafficking in human beings, the basic form of the crime does not contain the characteristics of the victim nor does it state who the victim may be, but, in some of the more serious forms of this crime, a minor appears as the victim. The category of individuals who are at higher risk of becoming victims and the category of particularly vulnerable victims often coincide, but not necessarily. For example, victims of domestic violence or rape do not have to be minors or socially vulnerable individuals, and do not have to be in the category of people at "higher risk" of being the victim of a crime, but they can still become victims and this can have extremely serious consequences for them. Therefore, all potentially endangered categories of individuals who have become victims are necessarily particularly vulnerable victims who are protected by numerous rules during and after the criminal proceedings, and by the prohibition of secondary victimization; and other categories of the population that were not particularly vulnerable to the commission of criminal offenses, may become particularly vulnerable victims after a criminal offense has been committed against them.

Minor victims are particularly protected by provisions on the protection of their privacy and personal data and by provisions on media reporting on the course of criminal proceedings, which stipulate their rights, as discussed in the previous part of the paper.

CONCLUSION

In the future, we expect that, following the example of European legislation, the concept of a victim of a criminal offence will be legally regulated, the concepts of injured party and victim will be distinguished, and that victims will be guaranteed a new body of rights during criminal proceedings. From a theoretical perspective, it was necessary to present together all the provisions, as well as the case law that affects the current position of the injured party in our country, because not all the rights of the injured party arise only from criminal procedure legislation, but also from the Constitution, ratified international documents, case law, legal and by-laws, including laws that primarily regulate other matters. As it is, the current position of the injured party is not unsatisfactory; Many amendments are still being

worked on, but we believe that there is a need to introduce additional guaranteed rights, as well as to unify all existing provisions into a single special law on the status of injured parties and victims of criminal offenses, or at least to amend the existing Criminal Procedure Law, in which a separate section will be dedicated exclusively to injured parties and victims (as in the law of the Republic of Croatia).

The rights of victims of criminal offenses should include: the right to a special legal status of the victim in criminal proceedings, the right to be informed from the beginning of the criminal proceedings, the right to draw up an individual right for each victim that will contain the rights to psychological and other professional assistance, the right to be accompanied by a trusted person when participating in criminal proceedings, better protection of the privacy of participants in criminal proceedings, etc. Some of these rights are already contained in regulations on individual victims of criminal offenses (e.g. domestic violence, human trafficking, etc.), but they need to be regulated in a general manner, so that they apply to everyone, and not just to individual victims of criminal offenses.

Of exceptional importance for a state is the way in which victims of criminal offenses are treated and the way in which it provides protection to individuals with the aim of establishing a high level of security for the state, but also for individuals.

> The power of a social community is concentrated in the hands of the people, and the need for a sense of security is strong enough on the scale of values that, through a calculation of interests, the people decided to entrust power to the authorities that would be able to preserve the feeling of peace, security and stability. (Živanović, 2022)

From all of the above, it can be concluded that the position of the injured parties in criminal proceedings, as well as their well-being after the proceedings are completed, is a significant measure of the success of a society and state in combating crime, as well as an indicator of how quickly a society can recover and repair the consequences after the commission of a criminal offense.

REFERENSCE LIST

Brkić, S., & Bugarski, T. (2020). *Krivično procesno pravo I*. Centar za izdavačku delatnost Pravnog fakulteta u Novom Sadu.

Constitutional Court of Serbia. (2008, October 16). Už-372/2008.

Constitutional Court of Serbia. (2011, December 22). Už-3504/2011. Retrieved from https://www.ustavni.sud.rs/sudska-praksa/baza-sudske-praksa/

pregled dokumenta?PredmetId=6020

Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012. (2012). Establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA and Framework Decision of the Council of the European Union on the position of victims in criminal proceedings. *Official Journal of the European Union*, L 315, 57–73.

Đurđić, V. (2015). Zakonske garancije prava na pravično suđenje u krivičnom postupku Srbije. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 70, 373–390.

European Court of Human Rights. (1975, February 21). Golder v. United Kingdom (Application no. 4451/70). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int /eng?i=001-57416

European Court of Human Rights. (1991, October 29). Helmers v. Sweden (Application no. 11826/85). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57865

European Court of Human Rights. (2002). S.N. v. Sweden (Application no. 34209/96). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57774

European Court of Human Rights. (2006, June 27). Cennet Ayhan & Mehmet Ayhan v. Turkey (Application no. 41964/98). Retrieved from https:// hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74551

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. (1950). Retrieved from http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SRP.pdf

Hallevy, G. (2006). Victim's complicity in criminal law. *International Journal of Punishment and Sentencing,* 2(2), 72–94.

Ilić, G. (2012). O položaju oštećenog u krivičnom postupku. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 60(1), 137–158.

Ivičević Karas, E. (2020). Posebno ranjive kategorije žrtava kaznenih djela u hrvatskom kaznenom procesnom pravu – normativni okvir i praksa. U *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja zaštite)*, 145–159.

Janković, B. (2022). Značaj rodno osetljivog pristupa u borbi protiv trgovine ljudima. *Diplomatija i bezbednost*, 5(2), 91–103.

Lanthiez, M. L. (2008). La clarification des fondements européens des droits des victimes. In G. Guidicelli-Delage & C. Lazerge (Eds.), *La victime sur la scène en Europe* (pp. 123–145). Presses Universitaires de France.

Lukić, T. (2011). Uticaj međunarodnih pravnih standarda na oblikovanje pripremnog stadijuma krivičnog postupka. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 59(2), 142–162.

Ministarstvo pravde Republike Srbije. (2015, September). Akcioni plan za Poglavlje 23 – finalna verzija. Retrieved from https://www.mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%2023%20Treci%20nacrt-%20Konacna%20verzija1%201.pdf

Ministarstvo pravde Republike Srbije. (2020, July). Revidirani Akcioni plan za Poglavlje 23 – Pravosuđe i osnovna prava. Retrieved from https://www.mpravde.gov.rs/files/Revidirani%20AP23%202207.pdf

Ministarstvo pravde Republike Srbije. (2020, August 19). Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period 2020–2025. godine. Retrieved from https://www.mpravde.gov.rs/tekst/30567/nacionalna-strategija-za-ostvarivanje-prava-zrtava-i-svedoka-krivicnih-dela-u-republici-srbiji-za-period-2020-2025-godine-19082020.php

Ministarstvo pravde Republike Srbije. (2024). Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku. Preuzeto 22. februara 2025. sa https://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php

Muzzica, R. (2019). Il ruolo della vittima negli istituti riparativi. *Approfondimenti, La legislazione penale*, 1, 45–58.

Nikolić-Ristanović, V. (2020). Obuka stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama i njen značaj za prevenciju naknadne viktimizacije. In *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja zaštite)*, str. 317–328.

Porodični zakon RS. (2005). *Sl. glasnik RS*, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015.

Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala. (2000). Retrieved from https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-prevent-suppress-and-punish-trafficking-persons

Stevanović, I., & Vujić, N. (2020). Maloletno lice i druge posebno osetljive kategorije žrtava krivičnih dela (međunarodni pravni standardi i krivično procesno zakonodavstvo Srbije). U *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja zaštite)*, str. 95–109.

Tešović, O. (2024). Transparentnost krivičnog postupka i mediji: načelo, granice i izazovi. In *Mediji, kazneno pravo i pravosuđe: tematski zbornik radova međunarodnog značaja* (pp. 167–179). Institut za uporedno pravo; Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Ustav Republike Srbije. (2006). *Sl. glasnik RS,* br. 98/2006 i 115/2021.

Uzelac, A. (2010). Pravo na pravično suđenje u građanskim predmetima: Nova praksa Europskog suda za ljudska prava i njen uticaj na hrvatsko pravo i praksu. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu,* 60(1), 101–148.

Vukadinović, G., & Stepanov, R. (2001). *Teorija prava I* (p. 533). Futura.

Vulević, O. (2024). Zastrašivanje ugroženih svedoka i svedoka pravde u krivičnim postupcima teških krivičnih dela i mehanizam bezbednosne zaštite. *Diplomatija i bezbednost*, 7(1), 185–206.

Zakon o javnom informisanju i medijima. (2023). *Sl. glasnik RS*, br. 92/2023.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica. (2005). *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005.

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici. (2016). *Sl. glasnik RS*, br. 94/2016 i 10/2023.

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti. (2018). *Sl. glasnik RS*, br. 87/2018.

Zakon o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku. (2015). *Sl. glasnik RS*, br. 40/2015 i 92/2023.

Zakonik o kaznenom postupku Republike Hrvatske. (2008). Retrieved from https://www.zakon.hr/z/174/Zakon-o-kaznenom-postupku

Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije. (2021). *Sl. glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US.

Živanović, J. (2022). Suverenost u novom poretku generacija, *Diplomatija i bezbednost*, 1/2022, str. 79-95.

УДК:
327::911.3(100)
327:524.8
Прегледни рад
ДОИ: 10.5937/DB2501229S

Дипломатија и безбедност
Година 8.
Број 1/2025.
Стр. 229-241.

Александар З. Станковић[1]

ПОСМАТРАЊЕ КОСМОСА ИЗ ВЕРТИКАЛНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

Сажетак

Утицај космоса на Земљу се последњих година значајно увећава. Као пространство, он државама представља исто што и копно и море, па му се као таквом мора посветити једнака пажња. Циљ истраживања је да укаже на одређене карактеристике космоса које држава мора да узме у обзир како би очувала своју безбедност. Претпоставка да је космос већ сада једнако важан великим силама приликом политичког планирања, основно је полазиште, али се на космос гледа са Земље, тј. из вертикалне геополитичке перспективе. Рад се користи основним научним методама индукције, дедукције, апстраховања, и другим којима се излажу појмови са теоријским упориштем у геополитици, међународним односима, теорији медија. Кроз дискусију, изнети су примери домета космоса, различити од копна или мора, па се отвара и цела једна нова парадигма очувања националне безбедности.

Кључне речи*: геополитика, космос, стратешки потенцијали космоса, национална безбедност.*

[1] Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, Србија
aleksandarst227@gmail.com

УВОД

Космос је простор попут копна или мора, а на трагу размишљања о томе да геополитичка карта света представља просторну материјализацију граница и опасности (Dodds, 2009: 46), било би штетно по безбедност државе ако се космос не би узимао као битан фактор озбиљних расправа. Због суштинског посматрања простора, потребно је окренути се геополитици, јер се само тако могу расветлити предности и претње које космос отвара.

Бременито поље дефиниција показатељ је комплексности геополитике, што исправно примећује и Саул Коен (Saul B. Cohen) када каже да је она производ свог времена, те даје неутрално виђење геополитике као алата за анализу односа између географских датости, могућности и политичких процеса (Cohen, 2015: 15-16). Тако посматрана, она не би могла да буде комплетна без узимања космоса као веома битног фактора у данашњим међудржавним односима, јер представља нову мултивекторску могућност за сваку државу.

Ипак, безгранично космичко пространство тренутно је, због различитих ограничења, немогуће сагледати целовито, тако да ће се овде космос посматрати искључиво са геополитичке вертикале копна и мора, са повременим освртима на поједине разлике и нове могућности које се увођењем космоса отварају. Додатно, истраживање се ослања на споразум потписан у УН, који космос предвиђа као слободну зону која не подлеже ниједној држави, већ само човечанству (United Nations, 2017).

Главна теза којом се рад води тиче се једнаке важности космоса, попут копна, мора или ваздуха, приликом геополитичког планирања и очувања безбедности, а у истраживању ће се изложити различити аспекти који, коначно, указују на динамику коју космос може донети у државно планирање. Поред мора и земље, космичком пространству се мора посветити једнака пажња, како би држава могла да очува своју позицију. У ту сврху, кроз рад ће се размотрити повезаност космоса са ојачавањем геополитичког положаја и анализираће се његов значај у модерним комуникацијама, геополитичким стратегијама, али и његови потенцијали у увећању капитала.

Садржина рада тиче се бољег схватања шта космос значи држави, а геополитика је кључ „јер тежи да одговори новим изазовима које са собом доносе, како глобални геополитички субјекти, тако и нова технолошка достигнућа конституишући за све нас тзв. нову просторну и егзистенцијалну реалност" (Despotović i Glišin, 2024: 28).

Космос је *Terra nullius*[2] 21. века, и као такав завређује посебну пажњу, док се у неким поређењима може узети и као граница овог доба (Dženkins, 2002: 140). Како би се што адекватније пружио осврт на значај космоса за државу и њену безбедност, користи се вишедисциплинарни теоријски оквир, али методологија остаје иманентна геополитичким истраживањима ако се зна да „геополитика омогућава комбиновани приступ према различитим предметима истраживања" (Despotović i Glišin, 2024: 27). У актуелном тренутку, није претенциозно рећи да само геополитика може пружити увид у то како се кроз космос може осигурати безбедност државе.

ГЕОСТРАТЕШКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ КОСМОСА

Географске датости нису једносмерна улица, па нема потребе геополитику посматрати детерминистички. Њоме се указује на могућности које простор пружа политичарима и креаторима политике (Gray & Sloan, 2013: 2). Овакви ставови се поклапају са посматрањем геополитике као оруђа за анализу постојећег стања и предвиђања будућности, али и као „...студиј стварних политичких процеса" (Dalby, Ó Thauthail & Routledge, 2007: 38). Како би се конкретније приказале геостратешке могућности космоса, потребно је нагласити полазиште геополитике, за коју се од самог њеног настанка нераскидиво везује простор (Kjelen, 1923: 33-35).

> Она истиче значај простора као чиниоца за одржавање и ширење политичких заједница (биолошка и територијална компонента простора) и посебно наглашава значај тзв. природно-географских и друштвено-политичких фактора који у садејству са политичким факторима учествују у дефинисању геополитике као облика реалног политичког понашања држава у конкретном просторном окружењу. (Despotović i Glišin, 2024: 26)

Космос је баш то, ново природно-географско окружење које утиче на друштвено-политичку збиљу. Геополитика је у јединственом положају да одговори на питање шта он значи или може значити државама. У том смислу, Ана Јевтовић пише да „геополитика у средишту има став да су политика и безбедност просторно мотивисани и оријентисани" (Jevtović, 2023).

Национални интерес то показује најбоље због уске повезаности са циљевима постојања државе, који се огледају кроз осигурање њене безбед-

[2] Латински израз који значи „ничија земља". У међународном праву, означава територију која не припада ниједној држави.

ности и богатства (Jervis, 2018: 23). Космос утиче на оба ова елемента, зато и прожима домен националног интереса, па је разумљиво америчко поновно осамостаљење Космичких снага од пре неколико година.

Национални интерес конкретније дефинишу Блантон (Shannon L. Blanton) и Кегли (Charles W. Kegley) када бележе да се он изражава кроз циљеве чијим би остваривањем држава стекла одређене користи, себично не водећи рачуна о потребама других држава (Blantont & Kegley, 2017: 24). Са друге стране, како наводи Драган Р. Симић, постоје и критичари оваквог схватања термина националног интереса, мада ни они „... не одричу јој вредност бар као средству политичке акције у односима држава" (Simić, 2002: 33). Национални интерес и геополитика имају тако заједнички именитељ као средство политичке акције, али и политичке анализе, што се налази у редовима Андреје Милетића, који наводи да колико год је геополитика оспоравана, географски фактори не могу бити испуштени приликом одређивања националног интереса државе (Miletić, 1978: 196), што недвосмислено указује да је просторна компонента у пресеку ова два концепта. Самим тим је јасно да ће космос променити национални интерес држава, а приступајући му са позиције геополитике, могуће је адекватно спремити се за будућа кретања.

Кључна важност простора огледа се у обезбеђивању територије, док ће са друге стране освајање новог простора представљати шансу за увећање богатства државе (Smit, 1970: 809), па се може тврдити да је национални интерес основни покретач геополитичког планирања. У таквом стању ствари, космос јесте фактор који се мора узети у обзир.

На основу размишљања Андреје Милетића о геополитици, може се додати да она пружа посебан увид у међународне односе, посматрајући поредак кроз однос снага (Miletić, 1993: 342). Геополитика осликава космичку моћ држава у таквом систему, али и геополитичким планирањем може се довести до промене постојећег стања на дуже стазе. Проширење у космосу са собом повлачи, осим редефинисања циљева националног интереса, промене у стратешком и геостратешком планирању. Није ту реч само о Сједињеним Државама, које су до сада предњачиле у искоришћавању космоса, поред Русије, већ се и Кина последњих година укључује све снажније, а и Србија је потписала Меморандум о сарадњи са Кином у погледу космичких истраживања.

Стратегија се најопштије може одредити као планирање (Clausewitz, 2007: 133), док се универзална дефиниција може наћи у Молткеовом (Helmuth von Moltke) размишљању да је то: „Практично прилагођавање средстава, којима располаже војсковођа, за постизање намераваног циља" (Hart, 1937: 101). Изостављањем уметнуте реченице добија се основ најопштијег виђења стратегије као планирања и прилагођавања средстава да би се оства-

рио жељени циљ. Њени елементи су морални, физички, математички, статистички и географски (Clausewitz, 2007: 140). Географски елемент ту је каријатида геополитичког планирања, примене стратегије у геополитици. У таквој врсти планирања, космос се поставља као незанемариви чинилац. Редовима генерала Бранка Крге могуће је продубити овај став:

> Нема сумње да су актуелне геополитичке основе веома битне за садржај, карактер и приоритете стратегије националне безбедности. Уосталом, готово све стратегије националне безбедности страних земаља почињу анализом безбедносног окружења, односно геополитичког положаја поједине државе. У том смислу посебно је важно да се правилно анализирају и дефинишу: прво, кретања на глобалном плану; друго, геополитички процеси у окружењу који утичу на изазове, ризике и претње безбедности земље; и треће, карактеристике геополитичког кода земље. (Krga, 2017: 54)

Геополитички тренутак, у којем космос излази у први план заједно са растом утицаја појединих бизнисмена, са пословањем у доброј мери оријентисаним ка космосу, за креирање политике у новој администрацији Доналда Трампа (Donald Trump), потпуно је релевантан. Просторни осврт је нужност за било какве озбиљне прорачуне у спољној и безбедносној политици: „Проучавање копнене, поморске и ваздушне геополитике неопходно је са становишта разумевања процеса развоја глобалних политичких и војних стратегија, као и, у оквиру тих стратегија, разумевања значаја турског географског положаја" (Davutoglu, 2014: 116). Овај став је потребно допунити космосом, како би слика света била комплетна, а саму важност проширења примећује Миломир Степић када каже: „...будући да се просторним проширењем добија не само већи „животни простор", него и боља геополитичка позиција, нови природни ресурси, привредни капацитети, саобраћајни коридори и чворови" (Stepić, 2016: 69). Налази које Миломир Степић даје у свом свеисцрпном истраживању апсолутно представљају конвергентне тачке узроковане космосом. Са више сателита у космосу, геополитичка позиција у укупном, али и у појединачном смислу, ојачава статус неке државе. Даља истраживања Марса, неке друге планете или Месеца, приуштиће ресурсна богатства која ће имати примену у унапређењу технологије и наставку општег надметања. Ширење привредних капацитета, штавише, није морало да чека на нове ресурсе око којих ће се сконцентрисати. Већ са лансирањем Спутњика 1957. године, дошло је до значајног развоја индустрије сателита, без којих су модерне комуникације тешко замисливе. Успостављање правих саобраћајних коридора остаје нешто до чега ће доћи у деценијама које следе.

Геостратешки потенцијали космоса се огледају у чињеници да је објектима, попут Међународне свемирске станице, у космосу могуће постојање. На тај начин простор се може посматрати и кроз одржавање станице као „сталног положаја" који доприноси даљим истраживањима космоса, недвосмислено погодујући државама оснивачима станице. На почетку сукоба у Украјини, Илон Маск (Elon Musk) је лансирао сателите како би олакшао комуникацију Украјинцима. Такви сателити постаће легитимна војна мета, чијим рушењем би се стратегија противника знатно уназадила, а са неких будућих станица ће се вршити напади.

Најзначајније предности космоса се огледају у прилици за искоришћавање пространства, могућности контроле, као и могућности за остваривање безбедносних, економских и политичких циљева држава (Jussell, 1998: 38). Испитивањем оваквих навода произилази да је космос неопходан како би држава обезбедила постулате свог постојања. Све побројано указује на геополитичке и геостратешке могућности које космос отвара у складу са виђењем геополитике као средства за креирање политике са пажњом усмереном ка терену који битно може утицати на њено спровођење (Guiora, 2014: 8).

КОСМОС ИЗМЕЂУ СУРОГАТА И ПРОДУЖЕТКА ЗЕМАЉСКОГ СУКОБА

Тежња ка моћи је амбивалентна. Чињенично стање је такво да не постоји само једна, већ је пре реч о великом броју држава које у складу са својим капацитетима стреме ка остваривању регионалне или глобалне доминације. Међуоднос у тој борби за моћ немогуће је разумети без концепта равнотеже снага (Simić, 2009: 126). Значај овог термина проналази се у чињеници да су разлике у моћи и могуће промене постојеће равнотеже снага главни узроци међународног ривалства (Kupchan, 2010: 185). Ипак, за овај рад ће бити најпримеренија формулација Ернста Хаса (Ernst B. Haas) који, у једном делу свог истраживања, истиче виђење равнотеже снага као статичног и динамичног концепта (Haas, 1953). Посматрајући космос као нови простор огромних могућности за увећање моћи државе, јасно је да он представља битан фактор у очувању равнотеже снага која постоји у свету, па ће, у складу са посматрањем статичног и динамичног вида, бити неопходно обраћање посебне пажње како би се очувао постојећи суживот између држава на Земљи. Назире се и то да о космосу може бити речи као о новом извору моћи држава. Базирајући своје сателите у космичком простору, државе попут САД, Русије, Кине, Индије и Француске стичу велику пред-

ност у комуникационом надметању са државама које нису присутне у тој сфери. Притом, иако не постоји једнакост по броју лансираних сателита, један је прилично довољан да се уђе у поље друге државе, па тако космичка моћ може имати директан одраз на равнотежу снага. Само геополитика у том смислу може да пружи потпун увид у схватање космичке моћи.

Због тежњи државе да увећа моћ долази до дељења света на интересне зоне, што угрожава равнотежу снага коју поједини аутори виде као кључ међудржавног мира (Van der Wusten, 2005). Са тиме се не слаже Џозеф Нај (Joseph S. Nye) када пише: „С друге стране, неравномерна моћ често је водила миру и стабилности јер је било мало смисла објављивати рат доминантној држави" (Naj, 2004: 37). Овако размишља и Кенет Волц (Kenneth Waltz):

> Моћ јаких држава може одвратити слабе државе од тога да захтевају своја права, не зато што слабији препознају то да јачи владају правично, већ зато што сматрају да није разумно замерити им се. Обрнуто, слабији могу имати доста велику слободу делања ако својим способностима не угрожавају јаче, те они не маре за њихове акције или за маргинална повећања њихових способности. (Volc, 2008: 125)

Мада се равнотежа и неравнотежа снага могу чинити као дијаметралне супротности, обе садрже одређену врсту устројства, где ће у првом случају постојати равномерно расподељена моћ између држава и на тај начин неће бити могуће да се међусобно угрозе, док други предвиђа постојање једне (Snidal, 1985) или неколико држава које ће то устројство држати под контролом (Volc, 1998: 135). Али шта се дешава кад више моћних држава имају различите геополитичке интересе око истог простора? У таквим ситуацијама је сукоб неизбежан.

Божидар Форца примећује да се „појам рата „измешта" с чисто војног аспекта, свакако не заборављајући да је оружана борба његов кључни садржај, али се уважавају све друге сфере људске делатности у којима долази до сукоба (Forca, 2020). Ако се рат узме као последње средство за очување безбедности и интереса, заједно са изласком рата из традиционалног војног оквира, онда је врло логично да се о космосу говори у контексту очувања безбедности, што свакако одговара могућностима за продужетак или измештање сукоба. Иако космичког оружја још нема, адмирал Бранко Мамула налази да такво стање ствари неће опстати: „Специфични интереси војноиндустријског комплекса највише утјечу на све бржу трку у наоружавању, која се већ проширује и на космос" (Mamula, 2018: 8).

Узевшу све у обзир, геокосмички приступ отвара шансу решавању постојећих сукоба на Земљи, јер нуди нови простор који може да послужи

као бојиште оних који теже светској доминацији. Такво премештање ће бити изводљиво јер космос стимулише технологију, економију, али и обезбеђује престиж, што утиче на статус држава у међународном систему (Seedhouse, 2010). Ако би до тога дошло, стање мира на Земљи не би значило и мир у целокупном поретку, јер би онда космос као простор трпео за рачун Земље. Космичка моћ би се тако одражавала и директно у космосу.

ИНФОРМАЦИОНО-КОМУНИКАЦИОНИ АСПЕКТ КОСМОСА

Интеракције између људи су данас много сложеније него у прошлости, а Ђуро Шушњић примећује да државе поседују одређене алате, али и реални интерес за контролу комуникацијских односа између становништва:

> Групи на власти, између осталих средстава владања, стоје на располагању средства мас медија преко којих она систематски одашиље у масу симболе (идеје) које је она одабрала, које је она организовала, које она усмерава и чије последице она контролише. У исто време она цензурише све симболе који спречавају да се њена воља претвори у истину (и тако мас медија, која су иначе створена ради успостављања комуникације, претвара у средства за неосетно наметање свога политичког јарма и укидање истинске комуникације). Она је заштитник (своје) истине. Од сада нека свако пази шта говори, јер влада пази на све који говоре. (Šušnjić, 2011: 177)

Неки аутори зато говоре о „геополитици 2.0" као метаморфози класичне дисциплине под утицајем дигитализације, која значајну пажњу посвећује људима и њиховој међусобној комуникацији (Laruelle, 2016). Такву геополитику космичка моћ усмерава много више него копнена или поморска моћ. Развој технологије која утиче на комуникације, али и могућност пресретања информација, као и манипулисања њима, доводи до тога да ће космичка компонента у геополитици бити одређена комуникацијом. Свакако, не треба заборавити да космос још увек остаје зависан од геополитичке вертикале.

То ће значити да оне земље са снажнијим темељем у космосу имају значајнији комуникацијски утицај, фактички сведочећи о сопственој космичкој моћи. Трка будућности која тек предстоји биће делом и трка за увећање космичке моћи, ако се као тачни узму наводи да ће државе тежити победи у космичком надметању (Kissinger, Mundie & Schmidt, 2024: 92-93).

Већ постоје примери ограничавања сајбер комуникације, како би се спречило ширење унутрашњег незадовољства или спољашњег утицаја. Неко

је мање, а неко више заинтересован за то: „Политика Стејт департмента с Хилари Клинтон на челу подржавала је финансирање инструмената које би активисти под ауторитарним режимима могли да употребе у борби против цензуре и надзора" (Vajdijanatan, 2018: 147). Хаковањем сателита или увидом у информације које протичу кроз њега, доћи ће се до лакшег остварења овог циља, па не чуди зашто суперсиле пуно пажње посвећују безбедности у том сектору. Поред поменуте космичке јединице у Америци, исте имају и Русија и Кина.

Разумљива је заинтересованост државе да користи одређене инструменте како би променила перцепцију људи, или како би, липмановски речено, произвела сагласност за будуће акције (Lippmann, 1998: 248). То схвата и Весли Кларк (Wesley K. Clark) када, пишући о рату на Косову, бележи да су новинари, медији и њихове карактеристике били важан део стратешког окружења са којим се морало суочити, али и додаје констатацију да војни команданти морају да воде рачуна о новим медијима приликом вођења рата (Clark, 2001: 441). Наравно, у свему томе истина не одлази даље од маргина, уколико би могла да утиче на „стратешко окружење".

Комуникација се позиционирала као кључно питање око чије контроле се надмећу државе на међународној сцени. Зоран Јевтовић то види када наводи да су током агресије изнад неба Србије кружила два најмоћнија информацијска оружја (Jevtović, 2000: 122). Комуникација се зато не сме посматрати одвојено од геополитике космоса. Улогу коју су некада имали *Авакс* и *Ј-старс,* могу и преузимају сателити. Позната је прожетост свакодневног живота ГПС навигацијом, па би у потенцијалном сукобу такви сателити били први на удару, како би се противничка војска онеспособила за даља тактичка деловања. Космичка моћ не само да почива на комуникацијама, већ сам космос мења начин размене информација, а тиме и постулате безбедности који се тичу информацијског ратовања.

Технолошка револуција у овој области је свакодневна, те не треба да чуди што се као носиоци комуникација све чешће јављају сателити. Један од првих примера споја комуникације и космоса, али и ширења утицаја, било је удруживање исламских земаља како би се лансирао заједнички сателит *Арабсат*, који је омогућио преношење радио и телевизијских емисија посвећених исламу, чиме би се очувала исламска заједница широм света (Radojković i Stojković, 2009: 147-148). Данашња космичка условљеност комуникација, због тога што су комуникациони канали и информације прва мета у сваком сукобу, чини космос легитимним геополитичким бојиштем. Како наводе Љубиша Деспотовић и Зоран Јевтовић: „У добу дигитализације, конвергентних технологија и друштвених мрежа, комуникациона моћ постаје услов постојања државе, што значи да без сопственог комуникационог простора нема

ни суверености" (Despotović i Jevtović, 2019: 270). Ако до сада није, контрола над сателитима ће постати веома важан део у геополитичком планирању због њихове улоге носиоца комуникација; још више ако се зна да су масовни медији „способни да кроз методички рад креирају неку врсту виртуелне стварности" (Panarin, 2019: 333). То потврђује и Раденко Шћекић, када каже да је контрола јавног мњења постала предмет институционалног ангажовања стручњака различитих профила (Šćekić, 2021: 167).

Геополитичко реструктурирање приступа космосу биће обавезан задатак за све државе које буду желеле да задрже постојеће уређење и одбране се од инвазије меке моћи других држава. То се наслућује из следећих редова:

> За мање од једне генерације, најуспешније мрежне платформе су успеле да окупе корисничке базе веће од популације већина држава, па чак и континената. Међутим, велике популације корисника окупљене на популарним мрежним платформама имају дифузније границе од граница политичке географије, а паралелно с тим, они који управљају мрежним платформама поседују интересе који се могу разликовати од интереса једне државе. (Kisindžer, Šmit i Hatenloker, 2022: 59)

Отуд је очигледно колико ће се трка за космичком моћи усложнити у годинама које долазе, јер осим класичних играча оличених у државама, укључују се и велике светске компаније, чија ће се позиција истаћи зато што ће постати један од генератора космичке моћи.

ТЕХНОЛОШКО-ВОЈНИ АСПЕКТ КОСМОСА

Ма о ком простору било речи, сваки је са собом донео одређени технолошки развојни потенцијал. Тако се развија и нова космичка индустрија, чији потенцијали су тренутно објективно несагледиви због неиспитаности самог космоса. Класична геополитичка дихотомија остаје непотпуна у сагледавању будућих кретања у технолошком и војном развоју. Премда за сада делује стидљиво, успостављање снага које ће деловати у космосу требаће своју опрему за рад, а тако нешто ће отворити нове индустријске гране. Штавише, да се СССР није урушио, можда се космичка трка не би угасила, већ би данас космичко оружје било нормалност.

Два најбогатија човека на свету, Илон Маск и Џеф Безос (Jeff Bezos), предњаче у развијању космичке технологије. Потребно је разликовати употребу космичке технологије у војне и цивилне сврхе, мада производња и једне и друге врсте неупитно позитивно утиче на стварање богатства код

државе. Иако се може чинити да Сједињене Државе баштине тај „цивилни" развој, компаније и Маска и Безоса финансиране су огромним свотама од стране Пентагона за своја истраживања. Илустративна је чињеница да само Маскова компанија Спејс Икс (*SpaceX*) вреди 210 милијарди долара, док је Кина у свом комерцијализованом делу космичке индустрије остварила значајан пораст, и она сада вреди око 320 милијарди; Русија остаје да каска за њима због тога што још увек не отвара своју космичку индустрију за другачије подстицаје осим државних, који иду преко *Роскосмоса*.

Геокосмичка перспектива омогућава државама да, развијајући своје технолошке потенцијале, испуне склоност ка ширењу, тако што ће заузимати слободна пространства у космосу. Индиректно ће на развој држава утицати и открића потенцијалних рудних ресурса, који ће захтевати првенствено технолошки развој у процесима експлоатације и прераде (Pirićanac, 2010: 247). Државе данас предњаче у истраживању космоса и генерално су главни покровитељи, али постоји опасност да ће се огромне мултинационалне компаније, које већ сада имају обрт средстава већи од БДП-а многих држава, осамосталити у истраживањима и развоју технологије, уколико државе не интервенишу.

Степен развијености космичке индустрије и приступ технологијама везаним за космос у великој мери одређује космичку моћ држава, која се опет последично сумира у ширу целину геополитичке моћи. То је јасно из писања Зорана Петровића Пироћанца, који каже: „Космичка средства постају у све већој мери истинска моћ нација. Она су главни метод скупљања, трансмисије и дистрибуције информације" (Pirićanac, 2004: 275-276). Извесно је да ће се у будућности развијати и офанзивно и дефанзивно наоружање, а свет ће из страха од „нуклеарне зиме" врло вероватно прећи у страх од „космичке ноћи". Зато је неопходно размотрити овај аспект космоса, јер према појединим ауторима, тек када наоружање престаје да зависи од земаљског терена, долази до комплетирања простора, а тиме и геополитике (Dugin, 2004: 105). Дакле, да би држава употпунила своју геополитичку моћ, она мора да ојача и сегмент космичке моћи, јер без тога цела једначина ће дати мањи збир ако почива само на копну и мору.

Рат у космосу може значајно утицати на финансијско стање држава произвођача космичког оружја. Такође, измештање рата у космос би могло да допринесе опадању оружаних сукоба на Земљи, јер би, финансијски гледано, ратови у космосу били далеко подстицајнији за економију државе (Thies & Bau, 2020). У таквој ситуацији све геополитичке димензије се преплићу, док космос има аутономију. Излазак из Земљине орбите више не подразумева било какву зависност од мора или копна, или пак ваздуха. Космички позиционирано оружје би се, онда, могло користити само за ра-

тове у том делу космоса, евентуално, футуристички гледано, за гађање позиција на Земљи или некој другој планети.

Космички рат је комплексан феномен чији ће развој у будућности бити све важнији. За сада, најбитније је истаћи да се космос са Земље посматра као „проточни бојлер" огромног дела комуникација. Пошто комуникације заобилазе границе, заштита безбедности и државних интереса ће бити везана за заштиту технологије у космосу, а како Драган Симић каже: „Геополитички, у овом случају и геоекономски, интереси се најбоље штите непосредним војним присуством" (Simić, 1999: 366), па је јасно да ће геокосмичко посматрање технологије и рата у будућности бити од изузетне важности. Не треба да изненади ако се нека држава одлучи да пошаље припаднике космичких снага да чувају стратешки важан сателит. Оне земље које буду обезбедиле напредну технологију за производњу космичког оружја биће у предности приликом космичких истраживања, а финансијски моменат ће се одразити на њихову геополитичку моћ.

Можда тренутно неухватљива за прецизно мерење, неспорно је да космичка индустрија ствара огромна финансијска средства (Dolman, 2002: 31). Било коришћена у војне или цивилне сврхе, технологија јесте једна од кључних одлика геополитике космоса, а актуелност оваквих навода се може пронаћи у размишљањима Хенрија Кисинџера (Henry Kissinger): „Наука и технологија су владајуће концепције нашег доба" (Kisindžer, 2020: 363). Јасно је да то не одређује космос као искључиву и доминантну димензију геополитике, али је истиче у први план као вид који ће се значајно развијати и стицати утицај у будућности, јер он суштински представља продужетак класичне моћи.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Разматрајући различите видове повезаности космоса и безбедности, недвосмислено је доказана теза истраживања која се тиче важности космоса у очувању безбедности државе и битности осврта на то пространство приликом стратешког планирања. Због све веће међузависности Земље и космоса у погледу развоја технологије, комуникација, генерисања капитала, технолошких иновација, више неће бити могуће одлагати или обуставити космичку трку, као што се то десило крајем Хладног рата.

Огроман приватни капитал који тренутно тежи умножавању у космичкој индустрији, повезан је и са војном и са цивилном сфером, али недвосмислено је да због своје неистражености, космос још увек остаје неодвојив од Земље и земаљског устројства геополитике. Највише због тога што још увек

није колонизован, а за тако нешто ће бити потребно сачекати неки будући тренутак. Из тог разлога, рад остаје прилично ограничен на посматрање космоса у оквирима класичне политике, без могућности да се траже неке дубље аналогије које би, потенцијално, указале на историјске блискости са неким другим просторним отварањима на светској шаховској плочи геополитике.

Геостратешке могућности које космос отвара истовремено су шанса и претња, уколико се на њих не реагује правовремено. Национална безбедност полако почиње да се бави космосом, а ако се он посматра као простор, сигурно је да је следећа степеница у развијању националног интереса држава.

Природа држава остаје непромењена, па тако, узимајући налаз који каже да рат излази ван граница класично војног, можемо рећи да ће космички сукоб постати поновљена реалност, само другачијег интензитета и обима у односу на онај хладноратовски. Битно је истаћи да ће и у ближој будућности само геополитика нудити адекватне алате за посматрање онога што космос представља или може представљати државама.

Сателити, без којих су модерне комуникације незамисливе, још увек су окосница информационо-комуникационог космичког вида геополитике. Њихова улога у будућности се може само увећавати, али ће њихов циљ остати исти као и до сада – прикупљање информација у најширем смислу. Људска свакодневица, једнако томе, изложена је свакодневним задирањима у приватност у најразличитијим облицима. Исто тако, државе остају мете различитих шпијунских активности које се не могу једноставно онеспособити због своје космичке базираности, па је безбедносна функција државе пред новим изазовима.

Свако ново пробијање граница доносило је унапређивање технологије, па не чуди што космос почиње да генерише импозантне своте новца. Рачунајући геополитички значај космоса, врло је јасно да пред војном технологијом предстоји велики искорак. Све побројано, заједно указује на јединствен закључак, а то је да оне државе које имају у плану да опстану, морају да почну да се укрцавају на космички брод који се већ креће. У супротном, остаће онемогућене да одговоре на безбедносне и егзистенцијалне изазове који ће постати још већи, јер осим космичког унапређења досадашњих, космос ће са даљим развојем донети и нове изазове несагледиве за класично поимање безбедности. Ипак, због доказане агилности, геополитика ће увек остати прибежиште у коме је могуће потражити одговор.

UDC:
327::911.3(100)
327:524.8
Review paper
DOI: 10.5937/DB2501229S

Diplomacy and Security
Volume VIII
Number 1/2025.
Page: 243-258.

Aleksandar Z. Stanković[1]

OBSERVING THE COSMOS FROM A VERTICAL GEOPOLITICAL PERSPECTIVE

Abstract

The influence of the outer space on the Earth has been significantly increasing in recent years. As a vast expanse, it holds the same importance for states as land and sea, and as such it must be given equal attention. The aim of the research is to point out certain characteristics of the outer space that states must consider in order to preserve their security. The assumption that the cosmos is already equally important to great powers in political planning serves as the fundamental starting point, with the cosmos being viewed from the Earth, i.e. from a vertical geopolitical perspective. The paper uses the principal scientific methods of induction, deduction, abstraction, and others to expose concepts with a theoretical foundation in geopolitics, international relations, and media theory. Through the discussion, examples of the reach of cosmos, different from land or sea, are presented, opening up an entirely new paradigm for preserving national security.

Keywords: *geopolitics, cosmos, strategic potential of cosmos, national security.*

[1] Faculty of Political Science, University of Belgrade, Belgrade, Serbia
aleksandarst227@gmail.com

INTRODUCTION

Cosmos is a space like land or sea, and following the idea that the geopolitical map of the world represents a spatial materialization of borders and dangers (Dodds, 2009: 46), it would be detrimental to the security of the state if cosmos were not taken as an important factor in serious discussions. For the sake of a substantive observation of cosmos, it is necessary to turn to geopolitics, because only in this way can the advantages and threats that cosmos opens up be clarified.

The fertile field of definitions is an indicator of the complexity of geopolitics, which is also correctly noted by Saul B. Cohen when he says that it is a product of its time, and provides a neutral view of geopolitics as a tool for analyzing the relationships between geographical data, opportunities and political processes (Cohen, 2015: 15-16). Viewed in this way, it could not be complete without considering cosmos as a very important factor in today's interstate relations, because it represents a new multivector opportunity for every state.

However, the boundless cosmic expanse is currently, due to various limitations, impossible to view in its entirety, so here the cosmos will be viewed exclusively from the geopolitical vertical of land and sea, with occasional references to certain differences and new opportunities that the introduction of cosmos opens up. Additionally, the research relies on an agreement signed at the UN, which envisages cosmos as a free zone that is not subject to any state, but only to humanity (United Nations, 2017).

The fundamental thesis of the paper concerns the equal importance of cosmos, like land, sea or air, in geopolitical planning and maintaining security, and the research will present various aspects that, ultimately, indicate the dynamics that outer space can bring to state planning. In addition to the sea and land, cosmos must be given equal attention in order for a state to be able to maintain its position. To this end, the paper will consider the connection of cosmos with the strengthening of geopolitical position and will analyze its importance in modern communications, geopolitical strategies, but also its potential in increasing capital.

The content of the paper concerns a better understanding of what cosmos means to the state, while geopolitics is the key “because it strives to respond to the new challenges brought by both global geopolitical entities and new technological achievements, constituting for all of us a so-called new spatial and existential reality” (Despotović and Glišin, 2024: 28).

Cosmos is the *Terra nullius*[2] of the 21st century, and as such it deserves special attention, while in some comparisons it can also be taken as the border of this era (Dženkins, 2002: 140). In order to provide a more adequate overview of the importance of cosmos for the state and its security, a multidisciplinary theoretical framework is employed, while the methodology remains immanent to geopolitical research if it is known that "geopolitics allows for a combined approach to different subjects of research" (Despotović and Glišin, 2024: 27). At the current moment, it is not pretentious to say that only geopolitics can provide insight into how the security of a state can be ensured through cosmos.

GEOSTRATEGIC POTENTIALS OF COSMOS

Geographical data is not a one-way street, so there is no need to view geopolitics deterministically. It points to the opportunities that cosmos offers to politicians and policymakers (Gray & Sloan, 2013: 2). Such views coincide with the observation of geopolitics as a tool for analyzing the existing state and predicting the future, but also as "...the study of real political processes" (Dalby, Ó Thauthail & Routledge, 2007: 38). In order to more specifically present the geostrategic possibilities of the cosmos, it is necessary to emphasize the starting point of geopolitics, to which cosmos has been inextricably linked since its inception (Kjelen, 1923: 33-35).

> It emphasizes the importance of space as a factor in the maintenance and expansion of political communities (biological and territorial components of space) and especially emphasizes the importance of the so-called natural-geographic and socio-political factors that, in conjunction with political factors, participate in defining geopolitics as a form of real political behavior of states in a specific spatial environment. (Despotović and Glišin, 2024: 26)

Cosmos is exactly that, a new natural-geographic environment that influences socio-political reality. Geopolitics is in a unique position to answer the question of what it means or can mean to states. In this sense, Ana Jevtović writes that "geopolitics at its core holds the view that politics and security are spatially motivated and oriented" (Jevtović, 2023).

National interest demonstrates this best due to its close connection with the goals of the state's existence, which are reflected in ensuring its security and wealth (Jervis, 2018: 23). Cosmos influences both of these elements, which is

[2] A Latin term meaning "no man's land". In international law, it denotes a territory that does not belong to any state.

why it permeates the domain of national interest, so the American re-independence of the Space Force a few years ago is understandable.

National interest is more specifically defined by Shannon L. Blanton and Charles W. Kegley when they note that it is expressed through goals whose achievement would allow states to gain certain benefits, selfishly disregarding the needs of other states (Blantont & Kegley, 2017: 24). On the other hand, as Dragan R. Simić states, there are critics of this understanding of the term national interest, although they "... do not deny its value, at least as a means of political action in relations between states" (Simić, 2002: 33). National interest and geopolitics have such a common denominator as a means of political action, but also of political analysis, which is found in the lines of Andreja Miletić, who states that no matter how much geopolitics is contested, geographical factors cannot be omitted when determining the national interest of a state (Miletić, 1978: 196), which unequivocally indicates that the spatial component is at the intersection of these two concepts. It is therefore clear that cosmos will change the national interest of states, and by approaching it from the position of geopolitics, it is possible to adequately prepare for future movements.

The key importance of space is reflected in securing territory, while on the other hand, conquering new space will represent a chance to increase the wealth of the state (Smit, 1970: 809), so it can be argued that national interest is the main driver of geopolitical planning. In such a state of affairs, cosmos is a factor that must be taken into account.

Based on Andreja Miletić's thoughts on geopolitics, it can be added that it provides a special insight into international relations, observing the order through the balance of power (Miletić, 1993: 342). Geopolitics reflects the cosmic power of states in such a system, but geopolitical planning can also lead to a change in the existing state in the long term. Expansion into cosmos entails, in addition to redefining the goals of national interest, changes in strategic and geostrategic planning. This is not only about the United States, which has so far been at the forefront of cosmos exploitation, along with Russia, but China has also been getting more involved in recent years, and Serbia has also signed a Memorandum of Cooperation with China in terms of cosmos research.

Strategy can be defined most generally as planning (Clausewitz, 2007: 133), while a universal definition can be found in Moltke's (Helmuth von Moltke) thinking that it is: "The practical adjustment of the means at the disposal of the military leader to achieve the intended goal" (Hart, 1937: 101). Omitting the part of the sentence, we obtain the basis for the most general view of strategy as planning and adjusting the means to achieve the desired goal. Its elements are moral, physical, mathematical, statistical and geographical (Clausewitz, 2007: 140). The geograph-

ical element here is the caryatid of geopolitical planning, the application of strategy in geopolitics. In such a type of planning, the cosmos is positioned as a non-negligible factor. The lines of General Branko Krga can be used to deepen this view:

> There is no doubt that the current geopolitical foundations are very important for the content, character and priorities of the national security strategy. After all, almost all national security strategies of foreign countries begin with an analysis of the security environment, that is, the geopolitical position of an individual state. In this sense, it is particularly important to properly analyze and define: first, global developments; second, geopolitical processes in the environment that affect the challenges, risks and threats to the country's security; and third, the characteristics of the country's geopolitical code. (Krga, 2017: 54)

The geopolitical moment, in which cosmos comes to the fore together with the growing influence of individual businessmen, with businesses largely oriented towards cosmos, is fully relevant for policymaking in the new administration of Donald Trump. A spatial perspective is a necessity for any serious calculations in foreign and security policy: "The study of geopolitics of land, sea and air is necessary from the point of view of understanding the process of development of global political and military strategies, as well as, within these strategies, understanding the significance of Turkey's geographical position" (Davutoglu, 2014: 116). This view needs to be supplemented with cosmos, in order to make the picture of the world complete, and the very importance of expansion is noted by Milomir Stepić when he says: "...since spatial expansion not only provides a larger "living space", but also a better geopolitical position, new natural resources, economic capacities, transport corridors and hubs" (Stepić, 2016: 69). The findings that Milomir Stepić provides in his exhaustive research absolutely represent convergent points caused by cosmos. With more satellites in cosmos, the geopolitical position in the overall, but also in the individual sense, strengthens the status of a state. Further exploration of Mars, Moon or another planet will provide resource wealth that will be used in improving technology and continuing general competition. Moreover, the expansion of economic capacities did not have to wait for new resources to concentrate on. Already with the launch of Sputnik In 1957, there was a significant development in the satellite industry, without which modern communications are difficult to imagine. The establishment of real transport corridors remains something that will happen in the decades to come.

The geostrategic potential of cosmos is reflected in the fact that objects, such as the International Space Station, can exist in space. In this way, space can also be viewed through the maintenance of the station as a "permanent position" that con-

tributes to further cosmos exploration, which is clearly beneficial to the states that founded the station. At the beginning of the conflict in Ukraine, Elon Musk launched satellites to facilitate communication with the Ukrainians. Such satellites will become a legitimate military target, the destruction of which would significantly set back the enemy's strategy, and attacks will be carried out from some future stations.

The most significant advantages of cosmos are reflected in the opportunity to exploit space, the possibility of control, as well as the possibility of achieving the security, economic and political goals of states (Jussell, 1998: 38). Examining such allegations, it follows that cosmos is necessary for the state to ensure the postulates of its existence. All of the above points to the geopolitical and geostrategic opportunities that cosmos opens up in accordance with the view of geopolitics as a means of creating policy with attention focused on the terrain that can significantly influence its implementation (Guiora, 2014: 8).

COSMOS BETWEEN SURROGATES AND EXTENSION OF EARTHLY CONFLICT

The pursuit of power is ambivalent. The factual situation is such that there is not just one, but rather a large number of states that, in accordance with their capacities, strive to achieve regional or global dominance. The interrelationship in this struggle for power is impossible to understand without the concept of the balance of power (Simić, 2009: 126). The significance of this term lies in the fact that differences in power and possible changes in the existing balance of power are the main causes of international rivalry (Kupchan, 2010: 185). However, for this paper, the most relevant formulation will be that of Ernst B. Haas, who, in one part of his research, emphasizes the view of the balance of power as a static and dynamic concept (Haas, 1953). Considering cosmos as a new space with enormous possibilities for increasing the power of a state, it is clear that it represents an important factor in preserving the balance of power that exists in the world, and therefore, in accordance with the observation of the static and dynamic view, it will be necessary to pay special attention in order to preserve the existing coexistence between states on Earth. It is also apparent that cosmos can be considered a new source of state power. By basing their satellites in cosmos, states such as the USA, Russia, China, India and France gain a great advantage in the communication competition with states that are not present in that sphere. Moreover, although there is no equality in the number of satellites launched, one is quite enough to enter the field of another state, and thus space power can have a direct impact on the balance of power. Only geopolitics in this sense can provide a complete insight into the understanding of space power.

The state's drive to increase its power leads to the division of the world into zones of interest, which threatens the balance of power that some authors see as the key to interstate peace (Van der Wusten, 2005). Joseph S. Nye disagrees when he writes: "On the other hand, unequal power has often led to peace and stability because there was little point in declaring war on the dominant state" (Naj, 2004: 37). Kenneth Waltz also thinks this way:

> The power of strong states can deter weak states from demanding their rights, not because the weaker ones recognize that the stronger ones rule justly, but because they consider it unreasonable to resent them. Conversely, the weaker ones can have quite a lot of freedom of action if their capabilities do not threaten the stronger ones, and they do not care about their actions or the marginal increases in their capabilities. (Volc, 2008: 125)

Although balance and imbalance of power may seem like diametric opposites, both involve a certain type of arrangement, where in the first case there will be an evenly distributed power between states and thus it will not be possible for them to threaten each other, while the second foresees the existence of one (Snidal, 1985) or several states that will keep this arrangement under control (Volc, 1998: 135). But what happens when several powerful states have different geopolitical interests around the same space? In such situations, conflict is inevitable.

Božidar Forca notes that "the concept of war is being "displaced" from a purely military aspect, certainly not forgetting that armed struggle is its key content, but all other spheres of human activity in which conflict occurs are taken into account" (Forca, 2020). If war is taken as the last means of preserving security and interests, together with the separation of war from the traditional military framework, then it is very logical to talk about cosmos in the context of preserving security, which certainly corresponds to the possibilities for prolonging or displacing conflict. Although there are no space weapons yet, Admiral Branko Mamula finds that such a state of affairs will not survive: "The specific interests of the military-industrial complex have the greatest influence on the increasingly rapid arms race, which is already expanding to cosmos" (Mamula, 2018: 8).

All things considered, the geocosmic approach opens up a chance to resolve existing conflicts on Earth, as it offers a new space that can serve as a battlefield for those who aspire to world domination. Such a relocation will be feasible because cosmos stimulates technology, economics, but also provides prestige, which affects the status of states in the international system (Seedhouse, 2010). If this were to happen, a state of peace on Earth would not mean peace in the overall order, because then the cosmos as a space would suffer at the expense of the Earth. Cosmic power would thus be reflected directly in the cosmos.

THE INFORMATION-COMMUNICATION ASPECT OF THE COSMOS

Interactions between people are much more complex today than in the past, and Đuro Šušnjić notes that states possess certain tools, but also a real interest in controlling communication relations between the population:

> The groups in power, among other means of government, have at their disposal the means of mass media through which they systematically transmit to the masses the symbols (ideas) that they have chosen, that they have organized, that they direct, and whose consequences they control. At the same time, they censor all symbols that prevent their will from being transformed into truth (and thus they transform the mass media, which were otherwise created for the purpose of establishing communication, into means for the imperceptible imposition of their political yoke and the abolition of true communication). They are the protector of (their) truth. From now on, let everyone be careful what they say, because the government is watching everyone who speaks. (Šušnjić, 2011: 177)

Some authors therefore speak of "geopolitics 2.0" as a metamorphosis of the classical discipline under the influence of digitalization, which pays significant attention to people and their mutual communication (Laruelle, 2016). Such geopolitics is guided by space power much more than land or sea power. The development of technology that affects communications, but also the possibility of intercepting information, as well as manipulating it, leads to the fact that the space component in geopolitics will be determined by communication. Of course, we should not forget that cosmos still remains dependent on the geopolitical vertical.

This will mean that those countries with a stronger foundation in cosmos have a more significant communication influence, effectively testifying to their own space power. The race for the future that is yet to come will be partly a race for increasing space power, if it is correct to assume that states will strive to win the space race (Kissinger, Mundie & Schmidt, 2024: 92-93).

There are already examples of limiting cyber communication in order to prevent the spread of internal discontent or external influence. Some are less interested, some are more: "The policy of the State Department under Hillary Clinton supported the funding of tools that activists under authoritarian regimes could use to fight censorship and surveillance" (Vajdijanatan, 2018: 147). Hacking satellites or gaining insight into the information flowing through them will make it easier to achieve this goal, so it is not surprising why superpowers pay a lot of attention to security in this sector. In addition to the aforementioned space unit in America, Russia and China also have them.

It is understandable that the state is interested in using certain instruments to change people's perceptions, or, in Lippmann's words, to produce consent for future actions (Lippmann, 1998: 248). Wesley K. Clark also understands this when, writing about the war in Kosovo, he notes that journalists, the media and their characteristics were an important part of the strategic environment that had to be faced, but he also adds the statement that military commanders must take into account new media when waging war (Clark, 2001: 441). Of course, in all this, the truth does not go beyond the margins, if it could affect the "strategic environment".

Communication has positioned itself as a key issue over whose control states compete on the international stage. Zoran Jevtović sees this when he states that during the aggression, the two most powerful information weapons circled above the sky of Serbia (Jevtović, 2000: 122). Communication must therefore not be viewed separately from the geopolitics of cosmos. The role that AWACS and J-STARS once played can and will be taken over by satellites. It is well known that everyday life is permeated by GPS navigation, so in a potential conflict such satellites would be the first to be hit, in order to disable the opposing army for further tactical actions. Space power not only rests on communications, but cosmos itself changes the way information is exchanged, and thus the security postulates regarding information warfare.

The technological revolution in this area is daily, so it should not be surprising that satellites are increasingly appearing as carriers of communication. One of the first examples of the connection between communication and cosmos, but also of the spread of influence, was the association of Islamic countries to launch a joint satellite Arabsat, which enabled the transmission of radio and television programs dedicated to Islam, thereby preserving the Islamic community throughout the world (Radojković and Stojković, 2009: 147-148). Today's cosmic conditioning of communications, because communication channels and information are the first target in every conflict, makes cosmos a legitimate geopolitical battlefield. As Ljubiša Despotović and Zoran Jevtović state: "In the age of digitalization, convergent technologies and social networks, communication power becomes a condition for the existence of a state, which means that without its own communication space there is no sovereignty" (Despotović and Jevtović, 2019: 270). If it has not been so far, control over satellites will become a very important part of geopolitical planning due to their role as carriers of communications; even more so if it is known that mass media are "capable of creating a kind of virtual reality through methodical work" (Panarin, 2019: 333). This is also confirmed by Radenko Šćekić, when he says that the control of public opinion has become the subject of institutional engagement of experts of various profiles (Šćekić, 2021: 167).

Geopolitical restructuring of access to cosmos will be a mandatory task for all states that want to maintain the existing order and defend themselves from the invasion of soft power by other states. This can be inferred from the following lines:

> In less than a generation, the most successful online platforms have managed to gather user bases larger than the populations of most states and even continents. However, the large populations of users gathered on popular online platforms have more diffuse boundaries than the boundaries of political geography, and in parallel, those who manage online platforms have interests that may differ from the interests of a single state. (Kissinger, Schmidt and Hatenloker, 2022: 59)

It is therefore obvious how complicated the race for space power will be in the coming years, because in addition to the classic players embodied in states, large global companies are also involved, whose position will stand out because they will become one of the generators of space power.

THE TECHNOLOGICAL AND MILITARY ASPECTS OF COSMOS

No matter what space we are talking about, each one has brought with it a certain technological development potential. Thus, a new space industry is developing, the potential of which is currently objectively unfathomable due to the unexplored nature of cosmos itself. The classic geopolitical dichotomy remains incomplete in considering future trends in technological and military development. Although it seems slow for now, the establishment of forces that will operate in cosmos will need its own equipment for operation, and such a thing will open up new industrial branches. Moreover, if the USSR had not collapsed, perhaps the space race would not have ended; space weapons would have been the norm today.

The two richest men in the world, Elon Musk and Jeff Bezos, are at the forefront of developing space technology. It is necessary to distinguish between the use of space technology for military and civilian purposes, although the production of both types undoubtedly has a positive impact on the creation of wealth for the state. Although it may seem that the United States is nurturing the "civilian" development, both Musk and Bezos' companies have been financed with huge sums by the Pentagon for their research. An illustrative fact is that Musk's company SpaceX alone is worth $210 billion, while China has achieved significant growth in its commercialized part of the space industry, and it is now worth about $320 billion; Russia remains behind them because it has not yet opened its space industry to other incentives than state ones, which go through *Roscosmos*.

The geocosmic perspective allows states to fulfill their tendency to expand by developing their technological potentials, by occupying free spaces in cosmos. The development of states will also be indirectly influenced by the discovery of potential mineral resources, which will primarily require technological development in the processes of exploitation and processing (Pirońanac, 2010: 247). States are currently at the forefront of space exploration and are generally the main sponsors, but there is a danger that huge multinational companies, which already have a turnover greater than the GDP of many states, will become independent in research and technology development, unless states intervene.

The degree of development of the space industry and access to space-related technologies largely determines the space power of states, which in turn is subsequently summed up in a broader whole of geopolitical power. This is clear from the writings of Zoran Petrovic Pirońanac, who says: "Space assets are increasingly becoming the true power of nations. They are the main method of collecting, transmitting and distributing information" (Pirońanac, 2004: 275-276). It is certain that both offensive and defensive weapons will be developed in the future, and the world will most likely switch from fear of "nuclear winter" to fear of "cosmic night". That is why it is necessary to consider this aspect of the cosmos,; according to some authors, only when weapons cease to depend on the terrestrial terrain does space, and thus geopolitics, become complete (Dugin, 2004: 105). Therefore, in order for a state to complete its geopolitical power, it must also strengthen the segment of space power, because without this the whole equation will give a smaller sum if it rests only on land and sea.

War in cosmos could significantly affect the financial situation of the countries that produce space weapons. Also, shifting war to cosmos could contribute to the decline of armed conflicts on Earth, because, financially speaking, wars in cosmos would be far more stimulating for the economy of the state (Thies & Bau, 2020). In such a situation, all geopolitical dimensions are intertwined, while cosmos has autonomy. Leaving Earth's orbit no longer implies any dependence on the sea or land, or even the air. Space-based weapons could then be used only for wars in that part of cosmos, possibly, futuristically speaking, for targeting positions on Earth or another planet.

Space war is a complex phenomenon whose development will be increasingly important in the future. For now, the most important thing to note is that cosmos is viewed from Earth as a "flowing boiler" for a huge part of communications. Since communications bypass borders, the protection of security and state interests will be linked to the protection of technology in cosmos, and as Dragan Simić says: "Geopolitical, and in this case geoeconomic, interests are best protected by direct military presence" (Simić, 1999: 366); it is clear that geocosmic observation of

technology and war will be of exceptional importance in the future. It should not be surprising if a country decides to send members of the space forces to guard a strategically important satellite. Those countries that provide advanced technology for the production of space weapons will have an advantage in space exploration, and the financial moment will be reflected in their geopolitical power.

Perhaps currently elusive for precise measurement, it is undeniable that the space industry generates enormous financial resources (Dolman, 2002: 31). Whether used for military or civilian purposes, technology is one of the key features of the geopolitics of cosmos, and the relevance of such statements can be found in the reflections of Henry Kissinger: "Science and technology are the ruling concepts of our age" (Kissinger, 2020: 363). Clearly, this does not determine cosmos as the exclusive and dominant dimension of geopolitics, but it highlights it as a form that will significantly develop and gain influence in the future, since it essentially represents an extension of classical power.

CONCLUDING REMARKS

Considering the various aspects of the connection between cosmos and security, the research thesis regarding the importance of cosmos in preserving the security of the state and the importance of considering the space in strategic planning has been unequivocally proven. Due to the increasing interdependence of the Earth and cosmos in terms of technological development, communications, capital generation, and technological innovation, it will no longer be possible to postpone or suspend the space race, as was the case at the end of the Cold War.

The enormous private capital that is currently striving to multiply in the space industry is connected to both the military and civilian spheres, but it is unequivocal that due to its unexplored nature, cosmos still remains inseparable from the Earth and the terrestrial structure of geopolitics. Mostly because it has not yet been colonized, and for that it will be necessary to wait for some future moment. For this reason, the paper remains quite limited to observing cosmos within the framework of classical politics, without the possibility of searching for some deeper analogies that would, potentially, indicate historical affinities with some other spatial openings on the world chessboard of geopolitics.

The geostrategic opportunities that cosmos opens up are simultaneously an opportunity and a threat, if they are not reacted to in a timely manner. National security is slowly starting to deal with cosmos, and if it is viewed as space, it is certain that it is the next step in the development of the national interest of states.

The nature of states remains unchanged, and so, taking the finding that war goes beyond the boundaries of the classical military aspect, we can say that cosmic conflict will become a repeated reality, only of a longer intensity and scope compared to the Cold War. It is important to emphasize that in the near future only geopolitics will offer adequate tools for observing what the cosmos represents or can represent for states.

Satellites, without which modern communications are unthinkable, are still the backbone of the information-communication cosmic form of geopolitics. Their role in the future can only increase, but their goal will remain the same as before – collecting information in the broadest sense. Human everyday life, equally, is exposed to daily invasions of privacy in the most diverse forms. Likewise, states remain targets of various espionage activities that cannot simply be disabled due to their space-based nature, so the security function of the state is faced with new challenges.

Each new breakthrough of borders has brought technological advancements, so it is not surprising that cosmos is starting to generate impressive sums of money. Considering the geopolitical importance of cosmos, it is very clear that military technology is about to make a major leap forward. All of this points to a single conclusion, which is that those states that plan to survive must start boarding the spaceship that is already moving. Otherwise, they will be unable to respond to security and existential challenges that will become even greater, because in addition to the advancement of the previous ones, cosmos will, with further development, bring new challenges that are inconceivable for the classical understanding of security. However, due to its proven agility, geopolitics will always remain a refuge in which it is possible to seek an answer.

REFERENCE LIST

Blanton, S. & Kegley, C. (2017). *World Politics – Trend and Transformation*. Boston: Cengage Learning.

Vajdijanatan, S. (2018). *Antidruštvene mreže*. Beograd: Clio.

Van der Wusten, H. (2005). Violence, Development, and Political Order. In: C. Flint (eds.) *The Geography of War and Peace* (pp. 61-84). New York: Oxford University Press.

Volc, K. (2008). *Teorija međunarodnih odnosa*. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose.

Vuković, N. (2007). *Logika imperije – Nikolas Spajkman i moderna američka geopolitika*. Beograd: Nacija pres.

Gray, C. & Sloan, G. (2013). *Geopolitics, Geography and Strategy*. New York: Routledge.

Guiora, A. (2014). *Modern Geopolitics and Security*. Boca Raton: CRC Press.

Davutoglu, A. (2016). *Strategijska dubina*. Beograd: Službeni glasnik.

Dalby, S., Ó Thauthail, G. & Routledge, P. (2007) *Uvod u geopolitiku*. Zagreb: Politička kultura.

Despotović, Lj. & Glišin, V. (2024). *Geopolitika i kriptopolitika*. Beograd: Catena mundi.

Despotović, Lj. &, Jevtović, Z. (2019). *Geopolitika medija*. Sremski Karlovci: Kairos.

Dodds, K. (2009). *Geopolitika*. Sarajevo: Šahinpašić.

Dolman, E. (2002). *Astropolitik – Classical Geopolitics in the Space Age*. London: Frank Cass Publishers.

Dugin, A. (2004). *Osnovi geopolitike – Knjiga 1*. Zrenjanin: Ekspres.

Jevtović, A. (2023). Bezbednosni i geopolitički aspekti depopulizacije u Srbiji. *Diplomatija i bezbednost*. 6 (2). 137-173.

Jevtović, Z. (2000). *Totalitarizam i masmediji*. Beograd: BIGZ.

Jervis, R. (2018). *Chaos in Liberal Order*. New York: Columbia University Press.

Jussel, J. *Space Power Theory a Rising Star*. Maxwell: Air Command and Staff College.

Kisindžer, H. (2020). *Svetski poredak*. Beograd: Klub plus.

Kisindžer, H, Šmit, E, Hatenloker, D. (2022). *Doba veštačke inteligencije i naša ljudska budućnost*. Beograd: Klub plus.

Kissinger, H, Mundie, C, Schmidt, E. (2024). *Genesis*. New York: Little, Brown and Company.

Kjelen, R. (1923). *Država kao životni oblik*. Beograd: I. Đ. Đurđevića.

Krga, B. (2017). *Strategija nacionalne bezbednosti u teoriji i praksi*. Beograd: Medija centar „Odbrana".

Kupchan, C. (2010). *How Enemies Become Friends*. Princeton: Princeton University Press.

Laruelle, M. (2016). Digital Geopolitics Encapsulated – Geidar Dzehmal between Islamism, Occult Facism, and Eurasianism. In: M. Suslov, M. Bassin (eds.) *Eurasian 2.0 – Russian Geopolitics in the Age of New Media* (pp. 84-99). Lanham: Lexington Books.

Lippmann, W. (1998). *Public Opinion*. New Brunswick: Transaction Publishers.

Mamula, B. (2018). *Rat u novom stoleću*. Beograd: Club plus.

Miletić, A. (1993). Geopolitika. U: M. Matić, M, Podunavac (ur.) *Enciklopedija političke kulture* (341-345). Beograd: Savremena administracija.

Miletić, A. (1978). *Nacionalni interes u američkoj teoriji međunarodnih odnosa*. Beograd: Savremena administracija.

Naj, Dž. (2004). *Paradoks američke moći*. Beograd: BMG.

Panarin, N. I. (2019). *Hibridni rat*. Beograd: Udruženje Milutin Milanković.

Pirćanac Petrović, Z. (2010). *Geopolitika energije*. Beograd: Institut za političke studije.

Pirćanac Petrović, Z. (2004). *Mali pojmovnik geopolitike*. Beograd: Institut za političke studije.

Radojković, M, Stojković, B. (2009). *Informaciono-komunikacioni sistemi*. Beograd: Clio.

Seedhouse, E. (2010). *The New Space Race*. Chichester: Praxis Publishing.

Simić, D. (2002). *Nauka o bezbednosti – moderni pristupi bezbednosti*. Beograd: Službeni list SRJ.

Simić, D. (1999). *Poredak sveta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Simić, D. (2009). *Svetska politika*. Beograd: Čigoja.

Smit, A. (1970). *Bogatstvo naroda*. Beograd: Kultura.

Snidal, D. (1985). The limits of hegemonic stability theory. *International Organization*. 39 (4). 579-614. doi:

Stepić, M. (2016). *Geopolitika – ideje, teorije, koncepcije*. Beograd: Institut za političke studije.

Theis, C, Bau, C. (2020). The Effect of War on Economic Growth. *Cato Journal*. 40 (1). 199-212. Available at

United Nations. (2017). *International space law*. New York: United Nations.

Forca, B. (2020). Rat u savremenim uslovima – nekom rat, nekom brat. *Diplomatija i bezbednost*. 2 (3). 121-145.

Haas, E. (1953). The Balance of Power: Prescription, Concept or Propaganda. *World Politics*. 5 (4). 442-477. doi: 10.2307/2009179

Hart, L. (1937). *Moderni rat*. Beograd: Geca Kon.

Clark, W. (2001). *Wagging Modern War*. New York: Public Affairs.

Clausewitz, C. (2007). *On War*. Oxford: Oxford University Press.

Cohen, S. (2015). *Geopolitics – The Geography of International Relations*. London: Rowman & Littlefield.

Dženkins, F. (2002). *Istorija Sjedinjenih Država*. Beograd: Filip Višnjić.

Šušnjić, Đ. (2011). *Ribari ljudskih duša*. Beograd: Čigoja štampa.

Šćekić, R. (2021). *Mediji i geopolitika*. Nikšić: Medijska kultura.

Waltz, K. (1998). *Čovek, država, rat*. Zagreb: Barbat.

УДК:
32.019.51
341.76:[316.776:070.13
Оригинални научни рад
ДОИ: 10.5937/DB2501259J

Дипломатија и безбедност
Година 8.
Број 1/2025.
Стр. 259-275.

Ана Јевтовић[1]
Катарина Марић[2]
Мираш Милашиновић[3]

ПРОПАГАНДА И ЦЕНЗУРА НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА У ДОБА ПОЛИТИЧКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И ДИГИТАЛНЕ ДИПЛОМАТИЈЕ

Сажетак

Структурне промене изазване дигитализацијом у напонском пољу између државе и друштва донеле су коперниканске трансформације у сфери политичке комуникације и дипломатије. У добу умрежених и специфично укрштених медија свакодневно се мења однос моћи, политике, вредности, идентитета и ситуационих фактора, градећи симболичке механизме порука којима се формулише, обликује и дистрибуира артикулација политичких интереса и програма. Инфлација дезинформација, лажних вести, гласина, фама и спинова, уз снопове невидљивог дигиталног утицања лукаво користи отворени дигитални простор као оквир политичке и дипломатске комуникације у којој се циљаним сајбер активностима и скривеном пропагандом стварају сопствене институције, организације и интересне групе. Отуда у средишту нашег рада способност државе да се одупре вирусним нападима, страној пропаганди, цензури метамрежних активности и позиционирању тема дневног реда. У конвергентном окружењу, дигитална дипломатија почива на комодификацијској логици деловања, при чему моћ усмеравања порука постаје пожељна особина, што ћемо конкретније анализирати на карактеристичним студијама случаја.

Кључне речи: *политика, пропаганда, цензура, друштвене мреже, дигитална дипломатија.*

[1] Институт за политичке студије, Београд, Србија
ana.jevtovic@ips.ac.rs
[2] Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд, Србија
maricmkatarina@gmail.com
[3] Факултет за медије и комуникације, Универзитет „Сингидунум”, Београд, Србија
miras.milasinovic.20240134@fmk.edu.rs

УВОД

Вишегодишњи оружани конфликти у Украјини, израелско бомбардовање Газе и рат са Палестином, велики грађански и студентски протести у Турској, Македонији, Албанији и Србији, уз бројне кризе слабијег интензитета (Словачка, Мађарска...), показали су важност управљања информацијама и контроле политичког комуницирања, посебно садржаја на друштвеним мрежама. Проблем није нов, јер су се пионирски обриси могли уочити још у грађанској побуни и „ненасилним демонстрацијама" које су прерасле у народну револуцију у Румунији (децембра 1989. године), да би се кроз „обојене револуције" у бројним државама (Грузији, Киргистану, Украјини и низу арапских држава) видела снага друштвених мрежа и њихова улога у урушавању националних суверенитета.[4] У таквим ситуацијама, на делу је комбинован скуп ненасилних стратегија и тактика које врше комуникацијску мобилизацију цивилног друштва, уз интернационализацију и позив на помоћ. Структура интернет комуникације променила је токове *user generated content*-а или садржаја које стварају грађани као корисници компјутерске мреже. То значи да је у савременом друштву, паралелно са мејнстрим дифузијом филтираних порука, омогућена и њихова неконтролисана дифузија од стране појединаца и група који могу имати опасне безбедносне намере. Притисак на доносиоце политичких одлука постао је много снажнији и агресивнији, јер бука која стиже из дигиталног окружења циља на функцију обезбеђивања легитимитета у контексту идеје „о владању с оне стране националне државе" (Zürn, 1998).

Када је почетком последње деценије прошлог века амерички политиколог Џозеф Нај млађи (Joseph Nye, Jr.) у академски вокабулар увео појам „мека моћ" (*soft power*), као најлакши начин да опише невидљиви дипломатски утицај и релацију са медијима и либералном, америчко-центричном глобализацијом кроз дискурсе политичара, безбедоносних експерата и медијских аналитичара, могли смо прочитати бројне критичке коментаре. У временима распада међународног права, ширења агресивних етно-национализама, раста миграторних кретања, великог наоружавања држава и перманентних оружаних конфликата, појачала се сумња у ефикасност нових облика утицања на стварност. Харвардски научник први је указао на „видљиве, али неопипљиве" ефекте дипломатско-политичке пропаганде, захваљујући којој се слика о моћи

[4] „Обојена револуција" је термин који се користи за описивање серије масовних протеста и политичких промена које су се догодиле у више земаља широм света у периоду од касних 1990-их до данас. Назив потиче од тога што су учесници ових протеста користили одређене боје као симболе својих покрета (нпр. „Наранџаста револуција" у Украјини, „Ружичаста револуција" у Грузији, „Тулипанска револуција" у Киргистану).

пројектује, при чему „две ствари могу увелико повећати или умањити способност било ког ентитета: прво, властити легитимитет у очима својих појединачних чланова и друго, њена веродостојност у очима других сила" (Nye, 2004: 27). Мека моћ као аналитичка категорија производи различитости унутар и међу друштвима, постајући идеолошки инструмент држава које је примењују, док евентуални конфликти чине демонстрацију „тврде моћи" (*hard power*) и насиља. „Добровољни пристанак" на инфлитрирање наметнутих идеја у јавно мнење таргетираних друштава и држава много је ефикаснији, трајнији и невидљивији од свих других диспозиција моћи.[5]

Суштински преображаји политичке јавности настали су појавом интернета, посебно настанком сајберспејса (*cyberspace*), који је подстакао бројне демократско-теоријске и практичне промене у свим сферама комуникације. Масовно умрежавање компанија, организација, универзитета, невладиног сектора, органа власти, амбасада, безбедносних агенција, али и обичних људи, отворило је имагинарни простор свима на планети (под условом да имају слободан приступ интернету).[6] За даљи рад важна је и констатација теоретичара како „онлајн комуникација не утиче само на наметање одређених тема пажњи јавности и на обликовање јавног мњења, већ и на однос између представника и представљених, публике и емитера" (Kamps, 2011: 277:327). У зачараном кругу глобалног аудиторијума расте јаз између оних који креирају и оних који примају информације, што значи да перманентно расту напетост, анксиозност и страх примарних интересних група, све више обузетих собом. Теоретичари медија Мекомбс (Maxwell McCombs) и Шо (Donald Shaw) су давно изнели мишљење како „масовни медији можда нису тако успешни у томе да нас убеде шта да мислимо, какве ставове да имамо о разним појавама и људима, али су изузетно успешни у томе да нам наложе о чему да мислимо, о којим појавама да формирамо мишљења и ставове" (Bogdanić, 1996: 121). Њихов допринос је у запажању како медији одређују „дневни ред" и актуелност тема за размишљање, захваљујући чему је формулисана *теорија дневног реда* (*agenda setting theory*), која само оснажује тезу да са сваком новом технологијом у модерном друштву расте комуникацијски утицај.

---

[5] Француски филозоф Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu) много раније је ово видео кроз наметање симболичке моћи, јер је она „непрепознатљива, трансформисана и легитимизована форма других облика моћи." Bourdieu, P. (2012). *O državi*. Predavanja na Kolež de Frans 1989–1992, Raisons d'agir – Seuil, Paris; Bourdieu, P. (1977). O simboličkoj moći. *Annales. Économies, sociétés, civilisations*, tom 32, br. 3, Armand Colin, Paris.

[6] „Тај начелни слободан приступ ограничен је: а) технолошким нивоом друштва; б) медијским способностима; в) располагањем хардвером и софтвером и г) међусобно зависним условима, као што је на пример, социјално-економски статус." Види у: Kamps, 2011: 284.

Процес комодификације захватио је и сферу јавне комуникације, претварајући информације, етичност, истинитост и јавни интерес у робу која се обликује у складу са потребама наручиоца.[7] Отуда дипломате прилагођавају структуру и садржај порука намењених политичкој јавности, дајући им пожељну динамичност, уверљивост и визуелност. За разлику од времена класичне штампе, радија и телевизије, сада настаје нова публика, у којој сваки учесник има могућност да их контактира, даје своја запажања и нуди информације.[8] То значи да су интернет и мобилне апликације, уз семиотичку нарцисоидност телевизијских слика, премоделирали обрасце комуникације, значајно одређујући перцепцију и ефекте деловања политичких актера. Професорка Татјана Тапавачки Дуронић такође подсећа да живимо у времену у којем синтагме „дигитално друштво, дигитални грађанин, дигитални медији, компјутерски медији, интернет друштво и слично, нису само језички изрази, већ представљају мале парадигме значења информатичко-мрежног друштва" (Tepavički-Duronjić, 2017: 9). Интернет је основна технологија информационог друштва и централна машина у сајбер окружењу, са важним пропагандним потенцијалом. Контрола квалитета и домета пласираних информација суштина је меке моћи, јер у супротном друга страна добија шансу да, пласирајући своје илузије, управља пажњом јавног мнења. Циљ овог рада је да допринесе разумевању наратива политичко-дипломатског комуницирања у добу друштвених мрежа, посебно у кризним и конфликтним ситуацијама.[9]

ЕТИКЕТИРАЊЕ *ДРУГИХ* НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА

Присуство на друштвеним мрежама је у дипломатији вери фикација сопственог постојања, међународне видљивости и снаге у динамичном, међусобно повезаном друштву. Оно је важно, јер отвара контакт са обичним

[7] Суштина комодификације је у промени друштвене функције, јер се информацијама које су имале приоритетно социјалну димензију сада додају економска и политичка вредност у капиталистичком маниру стицања профита као крајњег циља. Шошана Зубоф наводи истраживања „контроле ума" америчке ЦИА-е, по којима је „људски материјал променљив", тако „да се нечија личност, идентитет, свест и способност самоодређења у вези с властитим понашањем може здробити, уклонити и заменити контролом споља." (2020: 343).

[8] „Бројни корисници друштвених медија, посебно друштвених мрежа, укључују се у дипломатске процесе и у сталном су дијалогу са дипломатама са којима анализирају питања која су раније била резервисана искључиво за разговоре иза затворених врата", констатују наши теоретичари (Nikolić i Baltazarević, 2019: 22).

[9] Истраживачи кризних комуникација истичу како управљање кризом у конфликтним ситуацијама може бити питање живота, јер у суштини кризе је „да треба одлучити, али да није још одлучено" (Milašinović i Kešetović, 2009: 8).

грађанима и грађанкама, који сами трагају за начинима самопредстављања и самоостваривања.[10] У пракси, ове специфичне виртуелне заједнице најчешће окупљају личности сличног интересовања. Владајуће елите морају разумети да се овде ради о симболичком стапању инструменталне моћи мрежа и традиционалне моћи државе, тако да надзор над садржајима омогућава модификацију понашања, без чега није могуће управљати кризним ситуацијама. Главне инструменталне мреже су у рукама глобалних инфокомпанија, што значи и да је моћ у њиховом власништву. Привид који се обилато нуди је да човек слободно одлучује како ће, када, колико и са ким комуницирати, плаћајући издвојеном пажњом сопствено бихевиорално усмеравање. „Оно што друштвене мреже чини јединственим јесте могућност коју пружају корисницима да своје контакте учине видљивим, што може довести до повезивања са појединцима са којима се то иначе никада не би догодило" (Boyd & Elison, 2008: 211). Јавна сфера се тако поклапа са политичко-партијским намерама симболичке доминације, што значи да дипломатама мреже нуде комуникациони прикључак ка транснационалном аудиторијуму. Тиме се избегавају уски филтери националних медија и вешто плету идеје и ставови који не би требало да се званично откривају.

Европска политичка сцена се данас унифицира тако што се политички став намеће из једног центра, док се евентуални дисонантни тонови утишавају или искључују из сајбер простора. На пример, из високих политичких центара моћи прво стиже званично упозорење, које служи као одлучна и несумњива чињеница: „Русија организује сајбер нападе на француске болнице", упозорава председник Еманuел Макрон (Emmanuel Jean-Michel Frédéric Macron) на *ТикТоку* 20. фебруара ове године. Ово се наставља на претходне сумње из 2022. и 2023. године, када је Национална агенција за безбедност информационих система (ANSSI) упозорила да је тридесет здравствених установа било мета напада такозваним „*ransomware*" вирусима, што је изазвало огромне финансијске штете и објављивање поверљивих података на интернету.[11] Специфичност структуре комуникације на мрежама је у њиховој децентрализацији, што значи да националне установе постају рањиве због „све веће међусобне повезаности с другим информационим системима". Извор информација битан је за њихов кредибилитет, јер ако су упућене из

[10] Да не би дошло до појмовног размимоилажења, под друштвеним мрежама подразумевамо веб сервис који појединцима и групама омогућује да изграде своје профиле у ограниченим системима и да се повежу са другим корисницима.

[11] Генерални директор ове националне установе издвојио је као карактеристике опасног вируса то да се заснива на „пецању повлачном мрежом, у којем нападачи не циљају никог посебно, већ све уопштено" (*France Inter*, 10. јул 2023).

неке политичке странке или штаба политичког вође, и њихова веродостојност ће бити већа. Комуникацијске способности носиоца значења поруке утичу и на брзину и обим њеног ширења. За креирање слике о *Другом* битно је да извор поруке ужива високу репутацију (углед), јер ће у том случају већи број људи бити контаминиран њеним пропагандним утицајем.[12]

Стратегије и технике наметања тема даље се користе за организовање шире, проевропске агенде. На *ТикТоку* француски председник Еманuел Макрон повео је акцију оптуживања Кремља да „манипулише нашим мишљењем путем лажи које шири на друштвеним мрежама" (*Le Monde diplomatique,* април 2025). Мобилизацију политичког простора у Француској обезбеђује *Вигинум*, служба за надзор и заштиту од страних дигиталних утицаја. Бавећи се заштитом кредибилних информација, њени агенти у фебруару 2024. (неколико месеци пре европских избора), саопштавају како је на делу: „структуиран и координиран напад пруског пропагандног механизма". Вест широм Европе, али и планетарно, преузимају бројни медији, трудећи се да тако стекну системско поверење. Истовремено, *Вигинум* открива интензивно деловање пруске мреже лажних медија, назване *Портал Комбат*, која циља европску и украјинску публику. Уздизање дигиталне пропаганде буја на интернету, али француска агенција посебно издваја „најмање 193 сајта који у почетку покривају простор руских и украјинских локалитета". Контрола је софистицирана, а у пракси се запажа већ дан након што је Русија почела да ракетира украјинске територије. Умрежени сајтови не производе оригинални садржај, већ преносе персуазивне информације из три типа поузданих извора: налога руских или пруских актера на друштвеним мрежама; руских новинских агенција и званичних веб страница локалних институција или портала. Тежиште пропагандних наратива је позитивно представљање „специјалне војне операције" и оптуживање Украјине и њених лидера. Сајбер групе које примарно делују на овом пољу функционишу на јасној хијерархији и структури одговорности, уз максимално коришћење аутоматизованих ботова и људских тролова.[13] Портал pravda-fr[.]com циљао је директно на француску

[12] У истраживањима политичке јавности, изворе информација разликујемо по степену утицаја на друге, што се изражава пондером утицаја. Што је пондер неког политичара (дипломате) виши, то је и утицај на јавност већи, а он је у директној релацији са нивоом комуникативности, кредибилитета, друштвеног угледа и поверења.

[13] У европском дискурсу појам *бот* (од ро-бот) се односи на нељудске објекте, односно аутоматизоване агенте, чији је приоритетни задатак да симулирају интеракцију са реалним особама.

јавност, са мисијом њене поларизације.[14] План администратора је био што шири досег публике, па је мрежа комбиновала више техника, као што су теорија селекције проруских пропагандних порука према различитим циљним групама реципијената, масовна аутоматизација у дистрибуцији садржаја и оптимизација претраживача. Објављивање садржаја се врши помоћу кôдова, што значи да нема посебне редакције или новинара, већ да се вести дистрибуирају из једног центра ка свима који их без провере преносе. Садржаји су исти, чак и места на којима се пласирају фотографије и видео-текстови. И поред великог труда, за неколико месеци француски сајт је забележио тек нешто више од 12.000 посета, што значи да није остварио планиране ефекте. У извештају француског Сената објављеном у јулу 2024. ипак се упозорава: „Уколико нисмо у могућности да прецизно проценимо домет и утицај једне операције утицаја, усмеравање пажње јавности и медија на њено постојање (...) може користити противнику, који тако ствара илузију о ударној снази већој него што заиста јесте" (*Le Monde diplomatique*, април 2025).

Слике о *Другима* организовано праве и руске специјализоване компаније, међу којима се издваја *Агенција за истраживање интернета* из Санкт Петербурга. Истраживачи ове врсте комуникација сведоче како одавде „стотине људи за домаће и стране геостратешке потребе руске владе шаљу огроман број коментара и лажних вести" (Zelenkauskaite & Niezgoda, 2017). Стручњаци специјализоване сајбер јединице Касперски анализирали су у свом извештају за 2022. годину активности у сајбер простору, упозоравајући на интензивнију политичку комуникацију у данима и недељама које су претходиле оружаном сукобу.[15] Онда је 24. фебруара уследио снажан талас *ransomware* и *wiper* напада (малвером за брисање података), који су широм Украјине неселективно погађали различите војне, безбедносне и цивилне ентитете. Неки су били брзи, софистицирани и чести, али пошто се њихов интензитет одмах смањио, Украјинци нису ни схватили да су мета сајбер агресије.

Истовремено, обавештајна заједница Украјине упозоравала је на припрему оружаних дејстава противника, предузимајући припреме за дигитални конфликт. У сајбер заједници Украјине је оформљен већи број независних сајбер група, формираних са циљем упадања у непријатељске мреже и објављивања њихових поверљивих података, како би се идеолошки компроми-

[14] На сличан начин таргетира се аудиторијум потенцијално интересантних земаља. Одмах се оснивају портали на другим територијама, на пример: pravda-de[.]com: Germany, Austria and Switzerland; pravda-pl[.]com: Poland; pravda-es[.]com: Spain; pravda-en[.]com: United Kingdom and the United States...

[15] Извештај је део Kaspersky Security Bulletin-a (KSB), који сваке године доноси предвиђања и анализе кључних промена у свету сајбер безбедности.

товале и етикетирале као „непријатељи демократије". У пракси тако настаје поларизована слика о манихејској позадини конфликта, у којој се сударом добра и зла (црног и белог) илуструје крађа идентитета, наменско отварање лажних веб страница и поплава дезинформација којима се замагљује суштина сукоба. У комуникацијским надметањима учествују сви актери, а користе се тоталне методе уништавања противника, укључујући потпуно брисање и уништавање непријатељских података. Владе јавно одбијају и помисао да стоје иза овако „самоорганизованих група", али тајно чине све да им омогуће да успешно скрећу комуникације противника. Одређене групе, као што су *ИТ војска Украјине* или *Killnet*, званично су подржане од владе (финансијски, организационо, технолошки, кадровски, ојачане пропагандним тимовима), што је омогућило да њихови *Телеграм* канали добију на милионе пратилаца широм света, ширећи слику о праведној одбрани којом се штите и европски интереси. Аналитичари Касперског су израчунали да је током 2022. године просечан DDoS напад трајао 18,5 сати – скоро 40 пута дуже у поређењу са 2021. годином (око 28 минута).[16]

Већа сила подразумева и веће сајбер јединице, па тако у Кини број људи који се баве оваквим креирањем информација прелази два милиона. Релевантни извори тврде да „кинеска влада преко Партије 50Ц годишње остварује продукцију од 488 милиона коментара на дигиталним платформама".[17] Организоване армије тролова широм планете настоје да преузму сваки кутак наших живота, оптимизујући потребу људи за сазнањима мимо личних искустава. Прогностички модели у које информатичке корпорације улажу све више новца креирају прецизне навигације са линковима који публику воде на већ креиране адресе са пожељним емоцијама, потребама, навикама и жељама. Комерцијализација медија, уз ширење употребе друштвених мрежа, води нестајању тзв. „чувара капија" (*gatekeeper*), што значи и крај монопола традиционалних медија у кодирању политички важних појмова. Дигитални медији се значајно разликују од класичних медија: „убрзавају испоруку вести

[16] Циљани хакерски напад ради онемогућавања услуга (DDoS) руши веб сајтове и сервере тако што омета мрежне услуге, трошећи ресурсе апликације. Нападачи преплављују сајт мноштвом података, што онемогућава функционалности веб сајта или потпуног избацивања из мреже. Циљ је да се пробију у базу података и преузму и униште све безбедносно важне информације.

[17] Ботовање и тролovање су данас присутни у добром делу света, али се о томе у јавности нерадо говори, јер се на тај начин признаје да се демократски оквир креира управљањем информацијама. На пример, процењује се да је у Азербејџану на овим пословима ангажовано око 50.000 људи, у Украјини око 40.000, Ирану око 20.000, Вијетнаму и Турској преко 10.000. Више у: King, Pan & Roberts, 2017: 484-501.

и сличног садржаја уместо да их проверавају кроз моћан процес чувања врата. Публика не чека, а дигитални медији због своје брзине жртвују квалитет информација бирајући само оне које су њој интересантне" (Jevtović і Marić, 2022: 819).

Друштвене мреже омогућавају непосредне контакте међу политичким партијама, директне везе политичара, медија и дипломатије, али и отворене релације са грађанском заједницом. Више новца значи и више видљивости, па не чуди што велике државе подижу улоге у такмичењу за моћ. Буџет Русије за 2025. обухвата 137,2 милијарди рубаља за финансирање државних телевизијских канала, медија и интернет пројеката, што је 15,9 милијарди више него претходне године.

У јавном дискурсу сајбер окружења, политичке борбе не добијају они који су у праву, већ они који користе стратегије и технике компјутеризоване пропаганде (computational propaganda). Медијске манипулације су најуспешније када падају на тло пуно незнања и необавештености, па сукоб Русије и Украјине представља добар пример дигиталног маркетинга. Просечан Европљанин скоро да нема никаквих знања о историји Другог светског рата, која је систематски и брутално ретуширана. Након скоро осам деценија од великих страдања становништва ондашњег Совјетског Савеза (СССР), свест о жртвовању једног народа скоро да не постоји, баш као ни сећања на богату књижевну, сликарску, музичку и другу уметничку прошлост руске културе. Отуда они тешко могу разумети руску позицију и однос према Украјини, стварајући низове стереотипа којим се једна страна унапред осуђује као носилац зла. Друштвене мреже даље профилишу циљану перспективу, која се уз посредовање других платформи, политичких ботова и аутономних агената обликује у средство утицаја на јавно мнење (Woolley & Howard, 2016).[18] Наративи о улагањима великих сила у меку моћ често прикривају стварне игре моћи у реалној политици. Примери лажног извештавања се минимизирају или прећуткују. На пример, када новинарка Рут Елкриев (Ruth Elkrief) интервјуише некадашњег француског министра спољних послова Ведрина (Hubert Vedrine) о „две руске ракете које су вероватно пале на Пољску" (*LCI*, 15. новембар 2022), желећи да „сазна да ли је то Путинова свесна одлука". Високи саговорник јој дипломатски сугерише да би требало „прво проверити информацију", али она то не жели да послуша. Када се установило како је

[18] Вули и Хауард то објашњавају као вођење политике у кôдовима, где „аутономни агенти, опремљени великим скуповима података везаним за наше понашање који су прикупљени уз помоћ Internet of Things, раде посредством друштвених медија да би се повезали са нама у вези са политичким питањима и алтернативним идеолошким пројектима". Више у: Woolley & Howard, 2016.

вест пласирана из украјинских извора и да је лажна – ниједан западни медиј о њој више није желео да говори.

„Дајте лажима предност од 24 сата и истина је никада неће стићи", тврдио је Гебелс, пре нешто мање од једног века. Данас је друштвеним мрежама довољно само неколико минута предности, чиме таргетирана страна бива пасивизирана и реактивна у даљој кампањи. Замагљивање граница између факата и фикције игра на лаковерност аудиторијума, а њу је могуће користити само ако познајете његову структуру. Док у класичним новинама имате само једну вест дневно, на порталима се она у бројним модификацијама појављује и више десетина пута. Друштвени дијаграм неумитно се креће ка исходима који су у складу са пожељним (пројектованим) ставовима алгоритама који скенирају, прикупљају и обрађују сваког члана дигиталног племена. Млади посебно хрле у амбијент нових медија, не схватајући да је он у власништву мегакорпоративног капитала.

НАДЗОР И ЦЕНЗУРА У ДИГИТАЛНОМ ДОБУ

Посматрајући историјски развој цензуре, могло би се констатовати како је она одувек пратилац људског друштва, али да је видљивост присутности расла са ауторитарношћу политичког система. У древној Атини, одлуком судија Аеропага све Протагорине књиге које су сумњале у постојање богова јавно су спаљиване, да би касније инквизиција, уз подршку Католичке цркве и као институција цензуре, званично забрањивала, осуђивала и кажњавала све који су имали другачије ставове и идеје. Прва уредба која се односила на „ширење лажних вести" донета је у Енглеској 1275. године, па се може рећи како од тада траје борба за надзором и контролом информација у јавном простору (Bjelica i Jevtović, 2006: 42).[19] Неколико наредних векова (доба руком писаних књига) протећи ће у доминацији цркве, која је цензурисала сваки садржај који би доводио у питање њену моћ да управља друштвом. Међутим, открићем Гутенбергове штампарске пресе дошло је до појаве издавања првих новина, али и масовне продукције књига, тако да је бригу о цензури преузела држава, старајући се да идеје, програме и обрасце понашања сведе у контролисане оквире. На пример, у Немачкој је 1524. уведена обавеза сваког власника штампарије да прибави одобрење власти пре него

[19] Бјелица и Јевтовић контатују како се ова уредба није односила на штампу која тада још није ни постојала, већ „на људе који усмено шире вести, а такође и на ауторе писаних листова (пасквила). Контрола садржаја олакшавана је задржавањем латинског језика као званичног, чиме је цркви омогућена пуна контрола друштвеног живота".

што дело буде публиковано, док су остала физички уништавана. Најстрожа цензура била је у Енглеској, која је тренутак укидања превентивне цензуре (1695) дочекала као један од светлијих тренутака у националној историји.

Ограничени обимом и темом текста, рећи ћемо још да је свака држава на свој начин нормативно уређивала простор слободе говора и публиковања. Цензура је спровођена у свим пољима креативног деловања, из страха да би јавна критика и оспоравање владајућих идеја могло да угрози функционисање власти. Отуда су се преплитале јавна и тајна комуникација. Прва је припадала свим грађанима, политичким партијама, универзитетима, синдикатима и сличним друштвеним агенсима, а друга дипломатији и високим политичким лидерима, који су испод медијских рефлектора реализовали политичке програме и идеје. На пример, дипломатско, али и финансијско, културно, војно и безбедносно приближавање Југославије Западу подстицано је неформалним комуникацијским каналима. „Директор Њујорк Тајмса (*New York Times*) за Европу Лео Сулцбергер (Cyrus Leo Sulzberger II), априла 1951. предлагао је Миловану Ђиласу да Југославија, Турска и Грчка створе заједнички план одбране од Совјета, а нешто касније су размењени војни аташеи" (Mirkov, 2023: 169). Дипломатско комуницирање омогућило је стратешку геополитичку промену државе, што се из јавне комуникације није могло ни наслутити. Наша држава се издваја и по чињеници што је на просторима некадашње Југославије функционисала тзв. самоуправна цензура, специфична по томе што је „у име радничке класе, као и одговарајућа руководства и друштвени савети, штитила јавност од „производа" новинских, издавачких, филмских, позоришних и других кућа које су могле да узнемире јавно мњење. Политичка цензура је спровођена на партијским форумима, односно саветима самоуправљача и другим друштвено-политичким организацијама, са задатком да води рачуна о идеолошкој чистоти и политичкој правоверности аутора и њихових дела" (Perić, 2024: 176). Апсолутна слобода јавне речи је идеал демократских друштава, па можемо констатовати како је са сваким технолошким медијским напретком расла и притајена контрола садржаја којом су државе настојале да сачувају своју улогу контролора. Теоријски, то се правдало потребама државе да сачува безбедност заједнице („наоружана тајност") и доктрином о „друштвеној одговорности" медија. Норме које се препоручују у јавном комуницирању засноване су на добровољном пристанку учесника да неће користити говор мржње, политичку некоректност и лаж, али се са настајањем мултимедија уочава све израженије кршење ових постулата. Под плаштом слободе изражавања мишљења и права јавности да зна, линија слобода почела је да се губи, прелазећи у злоупотребу од стране агресивних, насилних, дискриминаторних и провокативних особа и група које свим средствима намећу своје ставове.

Зато медијска пропаганда са друштвеним мрежама добија још виши, теже препознатљив ниво. Сајбер окружење засновано на повезаним тзв. „паметним технологијама" и отвореним могућностима за развој, у смислу генерисања и обраде информација, све је теже надзирати, што значи да ћемо у будућности све више бити изложени деловању лажних вести, гласина, дезинформација, па и обичних лажи. Захваљујући особинама сајбер комуникације у којој је анонимност битна предност, намерно се ствара информациони хаос, који уноси неред у интерпретацији појава и догађаја. Вештачки се креира атмосфера антипропаганде, у којој циљ није да се „намећу одређени наративи, колико жеља да се „загади" јавни простор интернета" (Petrović, 2018: 13).[20] У савременој дипломатији, интеракција са бројним јавностима уклања потенцијалне препреке у пријему и разумевању порука, па контакт посредством друштвених мрежа омогућава ефектно задовољавање политичких интереса. Јавна дипломатија увек води бригу о негативним мишљењима у јавном простору, посебно ако се њима урушава имиџ државе чије интересе заступа. Дигитална дипломатија у врху својих обавеза има брендирање државе, а њега нема без позитивног публицитета и квалитетних односа са медијима. Отворена забрана није решење, јер руши демократски кредибилитет, али у кризним и конфликтним ситуацијама она се лакше уочава.

Цензура је у европске сајбер и медијске просторе снажније ушетала почетком руско-украјинског рата, када је под плаштом заустављања руске пропаганде забрањено емитовање канала Раша Тудеј (*Russia Today*) и Спутњик (*Sputnjik*). За разлику од XX века, када су државе прикривале цензуру као облик политичке пристрасности којом се спречава право на другачије мишљење, на друштвеним мрежама начин модерирања објава, видео-материјала и вести које се утишавају или проглашавају неподобним „због ширења дезинформација и раздора међу публиком" показује да постоје контролори на глобалном нивоу.[21] Терминологија је важна како би се кате-

[20] Много је лакше и једноставније обесмислити учешће људи у политичким процесима, него се трудити да одустану од већ формираних ставова и судова. Далибор Петровић то истиче, знајући да су широм света најбројнији корисници интернета „млади, образовани и богатији од просечне популације, што значи и да је могућност за манипулацију њиховим идејама вероватно мања у односу на просечну популацију" (2018:13).

[21] Марк Закерберг (Mark Zuckerberg), извршни директор *Meme*, почетком ове године најавио је „драстично смањење цензуре" и укидање fact-checking система на друштвеним мрежама попут *Фејсбука* и *Инстаграма*. Логично се поставља питање да ли се случајно нова дигитална политика поклапа са недавним доласком Трампа у Белу кућу, или тиме имплицира да је у време претходних администрација, попут оне Барака Обаме или Џоа Бајдена, слобода говора била ограничена или чак суспендована? Ако је то тачно, много је разлога за забринутост, посебно ако се зна да је у наративима о демократији САД означавана као њена „колевка".

горијално обележила супротна страна, што је битно због перцепције публике – од стране западних и украјинских медија Русија и њене акције су јасно означене као „терористичке" и „агресорске", док је руска реторика за украјинске снаге користила појмове: „бандеровци" и „неонацисти". Друштвене мреже су се одмах поделиле, постајући резервоари мржње и нетолеранције, спремни да пропагандно подрже своју страну у конфликту.

Уз образложење „заштита основних права и слобода", Европска унија је 2022. једногласно одлучила да онемогући ширење руског утицаја у свом политичком простору, маневришући нормативним оквирима и дерегулацијом националних медијских политика. Питање које се поставило пред свима, али понајвише младим транзиционим чланицама Средње и Источне Европе, било је: ако нестају границе у политичком, безбедоносном, економском, културном и дипломатском пољу, како је могуће да се задржавају у сфери комуникација? Ако су процеси европеизације од почетка овог века трајно променили медијску понуду, посебно са доласком друштвених мрежа, може ли дигитална амбалажа пропаганде задржати, па чак и увећати „руско мешање" у европске послове? Како је могуће да тако мали број глобалних комуникацијских компанија контролише све већи број међусобних интеракција? Питања бисмо могли постављати још дуго, али кључно је - ко има монопол над контролом садржаја друштвених мрежа, односно могу ли државе сачувати своје комуникацијске суверенитете ако немају моћ обликовања политичке воље и тражења решења? „Наш информативни простор је ништа мање до геополитичко бојиште на којем губимо рат", упозорила је шефица европске дипломатије Каја Калас (Kaja Kallas) 19. марта, упоредивши ширење лажних вести са нарушавањем територијалног интегритета.[22]

Фејсбук (*Facebook*), *Твитер* (*Twitter*), *Инстаграм* (*Instagram*), *Јутјуб* (*You Tube*) и *Тик-Ток* (*TikTok*) су у политичко-дипломатској комуникацији већ препознати као важни канали који омогућавају „објављивање, размену и чување информација," због чега неки теоретичари већ говоре о „дигиталној дипломатији" (Westcott, 2008: 3). Захваљујући *Твитеру*, тада амерички кандидат за председника Доналд Трамп (Donald Trump) преломио је свест америчке јавности, показујући како друштвене мреже развијањем контранаратива могу

[22] "To conclude, today we put forward a plan to tackle the immediate threat centre and the build-up European long-term defence. In doing so, we will help European countries meet their NATO capability targets we do this not to fight the war but to prepare for the worst, defend peace in Europe and stand strong for a world where might cannot make right", упозорила је некада прва дама естонске политике и висока представница ЕУ за спољњу политику и безбедност. Kaja Kallas: SPEECH March 19, 2025 Brussels, Remarks by High Representative/Vice-President Kallas and Commissioner Kubilius on the White Paper for European Defence and the ReArm Europe Plan/Readiness 2030.

да произведу публицитет снажнији од класичних медија. У дипломатском комуницирању, будућност припада дигиталним платформама, али тако не мисле сви стратези медијских садржаја. На пример, Вивијан Вокер (Vivian Walker), бивша директорка Саветодавне комисије САД за јавну дипломатију (ACPD) предвиђа да „колико год да је дигитални свет постао реалан, а преношење порука и промоција националних интереса у информатичком простору постали видљиви, традиционални контакт „лицем у лице" остаје суштина, дипломатске комуникације" (*Glas Amerike*, 15. март 2025).

У ситуацијама када је забрањиван на друштвеним мрежама при крају првог мандата, председник Трамп је обећавао да ће обновити слободу изражавања у Сједињеним Државама, подносећи тужбу против три велике технолошке компаније: *Фејсбука, Твитера* и *Гугла* (као власника *ЈуТјуба*) због цензуре против њега и других конзервативаца.[23] Шест дана након поновног ступања на дужност, забранио је америчком ратном ваздухопловству да својим регрутима предаје историју црних пилота из Другог светског рата. Само три дана касније, са сајтова државних институција почеле су да нестају одређене речи („различитост, искљученост, род, социо-економски, недовољно заступљени..."). У Француској, две стотине угледних представника либералне буржоазије – међу којима су бивши председник Републике, два бивша премијера и читав низ градоначелника или посланика из деснице или Социјалистичке партије – позива да се „заштите Јевреји законским проглашењем антиционизма новим обликом антисемитизма" (*Le Monde*, 22. март 2025). Другим речима, да се јасан политички став – који заступају и лево оријентисани активисти и ултраортодоксни Јевреји – прогласи кривичним делом.

Морална паника у добу класичне штампе није била толико опасна, јер је постојало време за спречавање информативног хаоса и психозе страха. Међутим, у добу друштвених мрежа, проблем дезинформисања јавности добија на значају, јер уместо истините информације у дигитални простор убацују се спинови, који подгревају конфликтно стање, провоцирајући незадовољство

[23] *Твитер* и *Фејсбук* су протерали Трампа након што су његови следбеници упали у амерички Капитол 6. јануара, наводећи као разлог забринутост да би председникове објаве подстакле даље насиље. У својој комуникацији он се ослањао на кратка саопштења за штампу која подсећају на његове твитове, дистрибуиране мејловима одабраним новинарима и дипломатама, како би наставио да износи тврдње о победи на претходним изборима. Прогону се касније придружила и мрежа *Снепчет*, стопирајући објављивање видео садржаја које „председник користи за самопромоцију" (3.6.2020).

и сукобе.[24] Анализирајући стање на руско-украјинском ратишту, запазили смо да у неким ситуацијама конфликт прво почиње на друштвеним мрежама, па тек касније на бојном пољу. У свим ратовима вођеним широм света, пропаганда је била незаобилазан пратилац, само се то у објашњењима оправдања вешто прикрива. Типични наративи руско-украјинских сукобљавања открили су нам много примера спиновања, дезинформација, гласина, употребе стереотипа и генерализација као карактеристичних техника које користе различити медијски актери. „Сукоб на Криму остаће упамћен као један од првих ратова вођених првенствено на интернету, а не на класичном бојном пољу. Од „премештања" ратишта у Донбас, поред званичних информативних канала (традиционална штампа, радио, телевизија), улогу доушника преузели су блогери са обе стране „истине", који дистрибуирају селектованим сликама злочина. Објаве, блогови и видео снимци изазвали су још већу буку и гужву у јавном простору, што је отежало званичним медијима да несметано пренесу жељену поруку, посебно у погледу сврхе референдума – анексије или јединства" (Jevtović i Jevtović, 2023: 99).

У Немачкој је 1. јануара 2018. донет закон са циљем регулације друштвених мрежа, који је према оцени невладине организације *Хјуман рајтс воч* (*Human Rights Watch*), „поставио опасан преседан за све владе које желе да ограниче слободу изражавања тако што ће приморати приватне компаније да постану државна полиција говора. Одмах су га као узор пригрлиле три беспрекорно демократске земље – Филипини, Сингапур и Русија."[25] Иронија немачких коментатора указује на чињеницу о којој вреди размишљати – одвајање дигиталних медија од друштвених и политичких институција води трајном губитку ексклузивности у постављању агенде, чиме цензура и надзор од стране државе нестају као елемент стабилности поретка. На фрагментираном, манипулативном и фундаментално персонализованом тржишту јавне пажње, отвара се битка за поверење аудиторијума, при чему ће технолошки алати и вештачка интелигенција добијати све значајније улоге.

---

[24] „Чини се да су друштва с времена на време подложна периодима моралне панике. Одређено стање, догађај, појединац или група јављају се, а убрзо бивају означени као претња друштвеним вредностима и интересима; њихову природу масовни медији представљају на стилизован и стереотипан начин; моралне забране успостављају уредници, свештеници, политичари и остали десничарски оријентисани људи; друштвено признати стручњаци изричу своје дијагнозе и решења; предлажу се (а још чешће им се прибегава) начини решавања проблема; то стање потом нестаје, потискује се или погоршава и постаје очигледније" (S. Cohen (1972). *Folk Devils and Moral Panics: The creation of the Mods and Rockers*. Routledge, London, стр. 2.

[25] "Germany: Flawed social media law", *Human Rights Watch*, 14. фебруар 2018.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Традиционална размишљања како јавна дипломатија често прикрива пропагандне активности данас се сматрају превазиђеним, јер на њено место све чешће долази дигитална дипломатија која невидљивим механизмима надзора и проактивним деловањем на друштвеним мрежама обликује пожељне ставове, вредности, уверења и идеје. Информација је моћ, а уметност правовременог медијског пласирања вештина којом се снага државе доказује у реалном окружењу. Моћ компјутеризоване пропаганде видимо у ефикасности информационих акција (information operations) које предузимају организовани актери (државни и недржавни) са циљем ширења одређеног утицаја у политичком окружењу. Зато дискурс дипломатије укључује потребу персуазивности.

Рад је показао да политичко комуницирање на друштвеним мрежама, са све бројнијим дезинформацијама, гласинама, фамама и лажним вестима, може бити опасно за стабилност државе. Амбасаде и остала дипломатска представништва такође ће бити актери дигиталне дипломатије која промовише имиџ (слику) државе у међународним односима. То значи да се процедуре класичне дипломатије трансформишу и прилагођавају новим комуникацијским обрасцима. Утицај који се разлива друштвеним мрежама може бити изузетан, а наша анализа је доказала значај свестраног, динамичног и актуелног комуницирања са свим актерима у јавном простору.

Промена која је доказана овим радом у политичком комуницирању је дубинска и глобална, јер се поруке шаљу „од свих", „од свугде" и „за сваког". При томе се неограничено деле, усмеравају, продају, наручују, повезују, надограђују, дигитализују, дистрибуирајући мозаик тема, садржаја и интереса. Поента је у чињеници како је информатички систем дигитализовао концепт националних безбедности, а с обзиром на опсег примене вештачке интелигенције и софтверских програма у Европи и свету, брзо се прилагођавају и примењују редизајнирани концепти националних безбедности. Мреже у политичко-дипломатском комуницирању мање служе промоцији дијалога и различитих ставова, већ су више у функцији самопредстављања и мобилисања истомишљеника.

Цензура или било који сродни облици забране у процедурама кризних комуникација на друштвеним мрежама нису пожељни, јер доводе у сумњу способност државе да се избори са опасностима. Решење је у проактивном, правовременом, истинитом и одговорним комуницирању са сваким актером, јер ћемо само на тај начин креирати медијски повољнију слику и спречити појаву настанка моралне панике. Политичка борба на интернету биће један

од облика надметања за пажњу и сагласност јавног мнења, што значи да решење треба тражити у организованом и стратешки осмишљеном комуницирању којим се штити комуникацијски суверенитет и спречава настанак информативног хаоса.

UDC:
32.019.51
341.76:[316.776:070.13
Original scientific article
DOI: 10.5937/DB2501259J

Diplomacy and Security
Volume VIII
Number 1/2025.
Page: 277-293.

Ana Z. Jevtović[1]
Katarina Marić[2]
Miraš S. Milašinović[3]

PROPAGANDA AND CENSORSHIP ON SOCIAL NETWORKS IN THE AGE OF POLITICAL COMMUNICATION AND DIGITAL DIPLOMACY

Abstract

Structural changes caused by digitalization in the tension field between the state and society have brought about Copernican transformations in the sphere of political communication and diplomacy. In the age of networked and specifically intersecting media, the relationship between power, politics, values, identity and situational factors changes daily, building symbolic mechanisms of messages that formulate, shape and distribute the articulation of political interests and programs. The inflation of disinformation, fake news, rumors, speculation and spin, along with bundles of invisible digital influence, cunningly uses the open digital space as a framework for political and diplomatic communication in which targeted cyber activities and hidden propaganda create their own institutions, organizations and interest groups. Hence, at the center of our paper is the ability of the state to resist viral attacks, foreign propaganda, censorship of meta-network activities and the positioning of agenda topics. In a convergent environment, digital diplomacy is based on a commodification logic of action, where the power to direct messages becomes a desirable trait, which we will analyze more specifically in characteristic case studies.

Keywords*: politics, propaganda, censorship, social network, digital diplomacy.*

[1] *Institute for Political Studies, Belgrade, Serbia*
ana.jevtovic@ips.ac.rs
[2] *Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia, Belgrade, Serbia*
maricmkatarina@gmail.com
[3] *Faculty of Media and Communications, Singidunum University, Belgrade, Serbia*
miras.milasinovic.20240134@fmk.edu.rs

INTRODUCTION

The multi-year armed conflicts in Ukraine, the Israeli bombing of Gaza and the war with Palestine, large-scale civil and student protests in Turkey, Macedonia, Albania and Serbia, along with numerous crises of lower intensity (Slovakia, Hungary...), have demonstrated the importance of information management and control of political communication, especially content on social networks. The problem is not new, as the pioneering outlines could be seen in the civil uprising and "non-violent demonstrations" that grew into a popular revolution in Romania (December 1989), and through the "colored revolutions" in numerous countries (Georgia, Kyrgyzstan, Ukraine and a number of Arab countries) the power of social networks and their role in the collapse of national sovereignty were seen.[4]

In such situations, a combined set of non-violent strategies and tactics is at work that carry out the communicative mobilization of civil society, with internationalization and a call for help. The structure of Internet communication has changed the flows of *user generated content* or content created by citizens as users of the computer network. This means that in modern society, in parallel with the mainstream diffusion of filtered messages, their uncontrolled diffusion by individuals and groups who may have dangerous security intentions is also enabled. The pressure on political decision-makers has become much stronger and more aggressive, because the noise coming from the digital environment aims at the function of ensuring legitimacy in the context of the idea of "government beyond the nation-state" (Zürn, 1998).

When, at the beginning of the last decade of the last century, the American political scientist Joseph Nye, Jr. introduced the term *soft power* into the academic vocabulary as the easiest way to describe the invisible diplomatic influence and relationship with the media and liberal, American-centric globalization through the discourses of politicians, security experts and media analysts, we could read numerous critical comments. In times of the collapse of international law, the spread of aggressive ethno-nationalisms, the growth of migratory movements, the large-scale armament of states and permanent armed conflicts, doubts about the effectiveness of new forms of influencing reality increased. The Harvard scholar was the first to point out the "visible but intangible" effects of diplomatic-political propaganda, thanks to which the *image of power* is projected, whereby "two things

[4] "Colored Revolution" is a term used to describe a series of mass protests and political changes that have occurred in several countries around the world from the late 1990s to the present. The name comes from the fact that participants in these protests used certain colors as symbols of their movements (e.g., the "Orange Revolution" in Ukraine, the "Pink Revolution" in Georgia, the "Tulip Revolution" in Kyrgyzstan).

can greatly increase or decrease the ability of any entity: first, its own legitimacy in the eyes of its individual members and second, its credibility in the eyes of other powers" (Nye, 2004: 27). *Soft power* as an analytical category produces differences within and between societies, becoming an ideological instrument of the states that apply it, while eventual conflicts constitute a demonstration of *hard power* and violence. "Voluntary consent" to the infiltration of imposed ideas into the public opinion of targeted societies and states is much more effective, more durable and more invisible than all other dispositions of power.[5]

Substantial transformations of the political public occurred with the advent of the Internet, especially the emergence of *cyberspace*, which stimulated numerous democratic, theoretical and practical changes in all spheres of communication. The massive networking of companies, organizations, universities, the non-governmental sector, government bodies, embassies, security agencies, and even ordinary people has opened up an imaginary space to everyone on the planet (provided they have free access to the Internet).[6] For further work, the theorists' statement that "online communication affects not only the imposition of certain topics of public attention and the shaping of public opinion, but also the relationship between representatives and the represented, the audience and the broadcaster" (Kamps, 2011: 277:327) is also important. In the vicious circle of the global audience, the gap between those who create and those who receive information is growing, which means that the tension, anxiety, and fear of primary interest groups, increasingly preoccupied with themselves, are permanently growing. Media theorists Maxwell McCombs and Donald Shaw long ago expressed the opinion that "the mass media may not be so successful in convincing us *what* to think, what attitudes to have about various phenomena and people, but they are extremely successful in telling us *what to think about,* about which phenomena to form opinions and attitudes" (Bogdanić, 1996: 121). Their contribution lies in the observation of how the media determine the "agenda" and the relevance of topics for reflection, thanks to which the *agenda setting theory* was formulated, which only strengthens the thesis that with each new technology in modern society, the communication influence grows.

---

[5] The French philosopher Pierre Bourdieu saw this much earlier through the imposition of symbolic power, because it is "une forme transformée est-à-dire méconnaissable transfigurée et légitimée des autres formes de pouvoir." Bourdieu, P. (1977): Sur l'État. Cours au Collège de France, 1989–1992, Raisons d'agir – Seuil, Paris, 2012; Sur Le Pouvoir Symbolique, Annales. Économies, sociétés, civilisations, vol. 32, no. 3, Armand Colin, Paris, juin 1977.

[6] "This principle of free access is limited by: a) the technological level of society; b) media capabilities; c) the availability of hardware and software; and d) interdependent conditions, such as, for example, socio-economic status." See Kamps, 2011: 284.

The process of commodification has also affected the sphere of public communication, turning information, ethics, truthfulness and public interest into goods that are shaped according to the needs of the client.[7] Hence, diplomats adapt the structure and content of messages intended for the political public, giving them the desired dynamism, persuasiveness and visuality. Unlike the times of the classic press, radio and television, a new audience is now emerging, in which each participant has the opportunity to contact them, give their observations and offer information.[8] This means that the Internet and mobile applications, along with the semiotic narcissism of television images, have remodeled communication patterns, significantly determining the perception and effects of the actions of political actors. Professor Tatjana Tapavački Duronjić also reminds us that we live in a time when the phrases "digital society, digital citizen, digital media, computer media, internet society, etc., are not just linguistic expressions, but represent small paradigms of the meaning of the information-network society" (Tepavički-Duronjić, 2017: 9). The Internet is the basic technology of the information society and the central machine in the cyber environment, with important propaganda potential. Controlling the quality and reach of the information placed is the essence of soft power, because otherwise the other side gets the chance to manage the attention of public opinion by placing its illusions. The aim of this paper is to contribute to the understanding of the narrative of political-diplomatic communication in the age of social networks, especially in crisis and conflict situations.[9]

TAGGING *OTHERS* ON SOCIAL MEDIA

In diplomacy, the presence on social networks is a confirmation of one's own existence, international visibility and strength in a dynamic, interconnected society. It is important because it opens up contact with ordinary citizens, who

[7] The essence of commodification is in the change of social function, as information that had a priority social dimension is now given economic and political value in a capitalist manner of gaining profit as the ultimate goal. Shoshana Zuboff cites research on "mind control" by the American CIA, according to which "human material is changeable", so that "one's personality, identity, consciousness and ability to self-determination regarding one's own behavior can be crushed, removed and replaced by control from the outside." (2020: 343).

[8] "Numerous users of social media, especially social networks, are involved in diplomatic processes and are in constant dialogue with diplomats, with whom they analyze issues that were previously reserved exclusively for conversations behind closed doors," our theorists state (Nikolić & Baltazarević, 2019: 22).

[9] Crisis communication researchers point out that crisis management in conflict situations can be a matter of life, because the essence of a crisis is "that a decision needs to be made, but it has not yet been decided" (Milašinović & Kešetović, 2009: 8).

are themselves searching for ways of self-representation and self-realization.[10]

In practice, these specific virtual communities most often bring together individuals with similar interests. The ruling elites must understand that this is a symbolic fusion of the instrumental power of networks and the traditional power of the state, so that monitoring content enables behavior modification, without which it is impossible to manage crisis situations. The main instrumental networks are in the hands of global info-companies, which also means that power is in their possession. The illusion that is abundantly offered is that a person freely decides how, when, how much and with whom to communicate, paying special attention to their own behavioral direction. "What makes social networks unique is the opportunity they offer users to make their contacts visible, which can lead to connections with individuals with whom this would never have happened otherwise" (Boyd & Ellison, 2008: 211). The public sphere thus coincides with political-party intentions of symbolic dominance, which means that networks offer diplomats a communication outlet to a transnational audience. In this way, they avoid the narrow filters of national media and skillfully create ideas and attitudes that should not be officially revealed.

The European political scene is becoming more unified today, with a political stance imposed from a single center, while any dissonant tones are silenced or excluded from cyberspace. For example, the first official warning comes from high political centers of power, which serves as a decisive and unquestionable fact: "Russia is organizing cyberattacks on French hospitals," warns President Emmanuel Macron (Emmanuel Jean-Michel Frédéric Macron) on *TikTok* on February 20 of this year. This follows previous suspicions from 2022 and 2023, when the National Agency for Information Systems Security (ANSSI) warned that thirty healthcare institutions had been targeted by so-called *"ransomware"* viruses, causing huge financial damage and the publication of confidential data on the Internet.[11] The specificity of the communication structure on networks lies in their decentralization, which means that national institutions become vulnerable due to "increasing interconnectedness with other information systems". The source of information is important for its credibility, because if it is sent from a political party or the headquarters of a political leader, its credibility will also be greater. The communication skills of the bearer of the message's meaning also affect the speed and scope of its dissemination. For creating an image of the *Other*, it is im-

[10] To avoid any misunderstanding, we define social networks as a web service that allows individuals and groups to build their profiles in restricted systems and connect with other users.

[11] The director general of this national institution highlighted as a characteristic of the dangerous virus that it is based on "phishing, in which attackers do not target anyone in particular, but everything in general" (*France Inter*, July 10, 2023).

portant that the source of the message enjoys a high reputation, because in that case a larger number of people will be contaminated by its propaganda influence.[12]

The strategies and techniques of imposing topics are further used to organize a broader, pro-European agenda. On *TikTok*, French President Emmanuel Macron led the campaign to accuse the Kremlin of "manipulating our opinion through the lies it spreads on social networks" (*Le Monde diplomatique*, April 2025). The mobilization of political space in France is ensured by *Viginum*, a service for surveillance and protection against foreign digital influences. Dealing with the protection of credible information, its agents in February 2024 (a few months before the European elections), announced that there was a "structured and coordinated attack by a pro-Russian propaganda mechanism". The news was picked up by numerous media outlets throughout Europe, but also globally, trying to gain systemic trust. At the same time, *Viginum* revealed the intensive activities of a pro-Russian fake media network, called *Portal Combat*, which targets European and Ukrainian audiences. The rise of digital propaganda is rampant on the Internet, but the French agency specifically singles out "at least 193 sites that initially cover the space of Russian and Ukrainian localities." The control is sophisticated, and in practice it has been noticeable already a day after Russia began shelling Ukrainian territories. The networked sites do not produce original content, but rather transmit persuasive information from three types of reliable sources: accounts of Russian or pro-Russian actors on social networks; Russian news agencies; and official websites of local institutions or portals. The focus of the propaganda narratives is on the positive presentation of the "special military operation" and the accusation of Ukraine and its leaders. Cyber groups that primarily operate in this field operate on a clear hierarchy and accountability structure, with the maximum use of automated bots and human trolls.[13] The pravda-fr[.]com portal directly targeted the French public, with the mission of polarizing it.[14] The administrators' plan was to reach the widest possible audience, so the network combined several techniques, such as the theory of selecting pro-Russian propaganda messages ac-

[12] In political public research, we distinguish sources of information by the degree of influence they have on others, which is expressed by the influence weight. The higher the weight of a politician (diplomat), the greater the influence on the public, and it is directly related to the level of communicability, credibility, social reputation and trust.

[13] In European discourse, the term *bot* (from ro-bot) refers to non-human objects, or automated agents, whose primary task is to simulate interaction with real people.

[14] In a similar way, the audience of potentially interesting countries is targeted. Portals are immediately established in other territories, for example: pravda-de[.]com: Germany, Austria and Switzerland; pravda-pl[.]com: Poland; pravda-es[.]com: Spain; pravda-en[.]com: United Kingdom and the United States...

cording to different target groups of recipients, mass automation in content distribution, and search engine optimization. The content is published using codes, which means that there is no separate editorial office or journalists, but that the news is distributed from one center to everyone who transmits it without verification. The content is the same, even the places where photos and video texts are placed. Despite the great effort, the French website recorded just over 12,000 visits in a few months, meaning that it did not achieve the planned effects. A report by the French Senate published in July 2024 nevertheless warns: "If we are not able to accurately assess the scope and impact of an influence operation, drawing public and media attention to its existence (...) can benefit the adversary, who thus creates the illusion of a greater strike force than it actually is" (*Le Monde diplomatique*, April 2025).

Images of the *Others* are also being systematically created by Russian specialized companies, including the *Internet Research Agency* in St. Petersburg. Researchers of this type of communication testify that from here "hundreds of people are sending a huge number of comments and fake news for the domestic and foreign geostrategic needs of the Russian government" (Zelenkauskaite & Niezgoda, 2017). In their 2022 report, experts from the Kaspersky Cyber Unit analyzed activities in cyberspace, warning of more intense political communication in the days and weeks preceding the armed conflict.[15] Then, on February 24, a strong wave of *ransomware* and *wiper* attacks (data-wiping malware) followed, indiscriminately targeting various military, security, and civilian entities across Ukraine. Some were fast, sophisticated, and frequent, but since their intensity immediately decreased, Ukrainians did not even realize they were the target of cyber aggression.

At the same time, the Ukrainian intelligence community warned of the enemy's preparation for armed action, making preparations for a digital conflict. A large number of independent cyber groups have been formed in the Ukrainian cyber community, formed with the aim of infiltrating enemy networks and publishing their confidential data, in order to ideologically compromise them and label them as "enemies of democracy". In practice, this creates a polarized picture of the Manichean background of the conflict, in which the collision of *good* and *evil* (black and white) is illustrated by identity theft, the purposeful opening of fake websites and a flood of disinformation that obscures the essence of the conflict. All actors participate in communication competitions, and total methods of destroying the enemy are used, including the complete deletion and destruction of enemy data. Governments publicly deny even the idea that they are behind such

[15] The report is part of the Kaspersky Security Bulletin (KSB), which annually provides predictions and analysis of key changes in the world of cybersecurity.

"self-organized groups," but secretly do everything they can to enable them to successfully intercept adversary communications. Certain groups, such as the *IT Army of Ukraine* or *Killnet*, are officially supported by the government (financially, organizationally, technologically, personnel-wise, reinforced by propaganda teams), which has allowed their *Telegram* channels to gain millions of followers around the world, spreading the image of righteous defense that also protects European interests. Kaspersky analysts calculated that in 2022, the average DDoS attack lasted 18.5 hours – almost 40 times longer than in 2021 (about 28 minutes).[16]

Greater power also means greater cyber units, and in China the number of people engaged in this type of information creation exceeds two million. Relevant sources claim that "the Chinese government, through the 50 Cent Party, annually produces 488 million comments on digital platforms".[17] Organized armies of trolls across the planet are trying to take over every corner of our lives, optimizing people's need for knowledge beyond personal experiences. Prognostic models in which IT corporations are investing more and more money create precise navigation with links that lead the audience to already created addresses with desirable emotions, needs, habits and desires. The commercialization of media, along with the expansion of the use of social networks, is leading to the disappearance of the so-called *"gatekeepers"*, which means the end of the monopoly of traditional media in encoding politically important concepts. Digital media differ significantly from traditional media: "they accelerate the delivery of news and similar content instead of screening it through a powerful gatekeeping process. The audience does not wait, and digital media sacrifice the quality of information for its speed, selecting only those that are interesting to it" (Jevtović & Marić, 2022: 819).

Social networks enable direct contacts between political parties, direct links between politicians, the media and diplomacy, as well as open relations with the civil society. More money means more visibility, so it is not surprising that large states are raising the stakes in the competition for power. Russia's 2025 budget includes 137.2 billion rubles to finance state television channels, media and internet projects, which is 15.9 billion more than the previous year.

[16] A targeted distributed denial of service (DDoS) attack takes down websites and servers by disrupting network services, draining application resources. Attackers flood the site with a flood of data, rendering the website unusable or completely shutting it down. The goal is to break into the database and retrieve and destroy all security-critical information.

[17] Botting and trolling are present in much of the world today, but are rarely discussed in public, as it is acknowledged that the democratic framework is created through information management. For example, it is estimated that around 50,000 people are engaged in these activities in Azerbaijan, around 40,000 in Ukraine, around 20,000 in Iran, and over 10,000 in Vietnam and Turkey. More in: King, Pan & Roberts, 2017: 484-501.

In the public discourse of the cyber environment, political battles are not won by those who are right, but by those who use the strategies and techniques of computational propaganda. Media manipulations are most successful when they land on a soil full of ignorance and misinformation, so the conflict between Russia and Ukraine is a good example of digital marketing. The average European has almost no knowledge of the history of World War II, which has been systematically and brutally retouched. After almost eight decades of the great suffering of the population of the then Soviet Union (USSR), the awareness of the sacrifice of a people is almost non-existent, as is the memory of the rich literary, pictorial, musical and other artistic past of Russian culture. Hence, they have difficulty understanding the Russian position and attitude towards Ukraine, creating a series of stereotypes that condemn one side in advance as the bearer of evil. Social networks further profile the targeted perspective, which, with the mediation of other platforms, political bots and autonomous agents, is shaped into a means of influencing public opinion (Woolley & Howard, 2016).[18]

Narratives about the investments of great powers in soft power often conceal real power plays in real politics. Examples of false reporting are minimized or silenced. For example, when journalist Ruth Elkrief interviews former French Foreign Minister Hubert Vedrine about "two Russian missiles that probably fell in Poland" (*LCI*, November 15, 2022), wanting to "find out if this was Putin's conscious decision." Her senior interlocutor diplomatically suggests that she should "check the information first," but she refuses to listen. When it was discovered that the news came from Ukrainian sources and was false, no Western media outlet wanted to talk about it anymore. "Give lies a 24-hour head start and the truth will never arrive," Goebbels argued, a little less than a century ago. Today, social networks only need a few minutes of advantage, which makes the targeted party passive and reactive in the further campaign. Blurring the boundaries between facts and fiction plays on the credulity of the audience, and it is possible to use it only if you know its structure. While in classic newspapers you have only one news story a day, on portals it appears in numerous modifications and dozens of times. The social diagram is inexorably moving towards outcomes that are in line with the desired (projected) attitudes of the algorithms that scan, collect and process every member of the digital tribe. Young people in particular are flocking to the environment of new media, not realizing that it is owned by mega-corporate capital.

[18] Woolley and Howard explain this as politics in code, where "autonomous agents, equipped with large datasets of our behavior collected through the *Internet of Things*, work through social media to engage with us on political issues and alternative ideological projects." More in: Woolley & Howard, 2016.

SURVEILLANCE AND CENSORSHIP IN THE DIGITAL AGE

Looking at the historical development of censorship, it could be stated that it has always been a companion of human society, but that the visibility of its presence grew with the authoritarianism of the political system. In ancient Athens, by decision of the judges of the Areopagus, all the books of Protagoras that doubted the existence of gods were publicly burned, and later the Inquisition, with the support of the Catholic Church and as an institution of censorship, officially banned, condemned and punished all those who had different views and ideas. The first decree relating to the "spreading of false news" was passed in England in 1275, so it can be said that the struggle for surveillance and control of information in the public space has been ongoing since then (Bjelica & Jevtović, 2006: 42).[19] The next few centuries (the age of handwritten books) would pass under the domination of the church, which censored any content that would question its power to govern society. However, with the discovery of Gutenberg's printing press, the first newspapers appeared, as well as the mass production of books, so the state took over the responsibility of censorship, trying to bring ideas, programs and patterns of behavior into controlled limits. For example, in Germany in 1524, the obligation of every printing press owner to obtain government approval before a book was published was introduced, while the rest were physically destroyed. The strictest censorship was in England, which welcomed the moment of the abolition of preventive censorship (1695) as one of the brighter moments in national history.

Limited by the scope and topic of the text, we will also say that each state normatively regulated the space of freedom of speech and publication in its own way. Censorship was implemented in all fields of creative activity, out of fear that public criticism and contestation of ruling ideas could jeopardize the functioning of the government. Hence, public and secret communication intertwined. The first belonged to all citizens, political parties, universities, unions and similar social agents, and the second to diplomacy and high-ranking political leaders, who implemented political programs and ideas under the media spotlight. For example, the diplomatic, but also financial, cultural, military and security rapprochement of Yugoslavia with the West was encouraged by informal communication channels. "The New York Times' Europe director, Cyrus Leo Sulzberger II, in April 1951 proposed to Milovan Đilas that Yugoslavia, Turkey, and Greece create a joint defense plan against the Soviets, and a little later, military attaches were exchanged"

[19] Bjelica and Jevtović note that this decree did not apply to the press, which did not yet exist at the time, but rather "to people who spread news orally, and also to authors of written papers. Control of content was facilitated by maintaining Latin as the official language, which allowed the church full control of social life."

(Mirkov, 2023: 169). Diplomatic communication enabled a strategic geopolitical change of the state, which could not have been foreseen from public communication. Our state also stands out for the fact that in the former Yugoslavia, the so-called self-governing censorship functioned, specific in that "in the name of the working class, as well as the appropriate leadership and social councils, it protected the public from the "products" of newspaper, publishing, film, theater, and other companies that could disturb public opinion. Political censorship was carried out at party forums, i.e. councils of self-governing bodies and other socio-political organizations, with the task of ensuring the ideological purity and political orthodoxy of authors and their works" (Perić, 2024: 176). Absolute freedom of public speech is the ideal of democratic societies, so we can conclude that with each technological media advance, the covert control of content grew, with which states sought to preserve their role as controllers. Theoretically, this was justified by the state's need to preserve the security of the community ("armed secrecy") and the doctrine of the "social responsibility" of the media. The norms recommended in public communication are based on the voluntary consent of participants not to use hate speech, political incorrectness and lies, but with the emergence of multimedia, increasingly pronounced violations of these postulates are observed. Under the guise of freedom of expression and the public's right to know, the line of freedom began to be lost, turning into abuse by aggressive, violent, discriminatory and provocative individuals and groups who impose their views by all means.

That is why media propaganda with social networks is gaining an even higher level, more difficult to be recognized. The cyber environment based on connected so-called "smart technologies" and open opportunities for development, in terms of generating and processing information, is becoming increasingly difficult to monitor, which means that in the future we will be increasingly exposed to the effects of fake news, rumors, disinformation, and even plain lies. Thanks to the characteristics of cyber communication in which anonymity is an important advantage, information chaos is deliberately created, which introduces disorder into the interpretation of phenomena and events. An atmosphere of anti-propaganda is artificially created, in which the goal is not to "impose certain narratives, but rather to 'pollute' the public space of the Internet" (Petrović, 2018: 13).[20] In modern diplomacy, interaction with numerous publics removes potential obstacles to receiving and understanding messages, so contact through social networks enables the effective

[20] It is much easier and simpler to make people's participation in political processes meaningless than to try to make them give up on already formed views and judgments. Dalibor Petrović points this out, knowing that the most numerous internet users worldwide are "young, educated and wealthier than the average population, which also means that the possibility of manipulating their ideas is probably smaller than the average population" (2018:13).

satisfaction of political interests. Public diplomacy always takes care of negative opinions in the public space, especially if they undermine the image of the state whose interests it represents. Digital diplomacy has branding of the state at the top of its responsibilities, and this is not possible without positive publicity and quality relations with the media. An open ban is not a solution, because it destroys democratic credibility, but in crisis and conflict situations it is easier to notice.

Censorship entered European cyber and media spaces more strongly at the beginning of the Russo-Ukrainian war, when the *Russia Today* and *Sputnik* channels were banned from broadcasting under the guise of stopping Russian propaganda. Unlike in the 20th century, when states covered up censorship as a form of political bias that prevented the right to a different opinion, the way social networks moderate posts, videos, and news that are silenced or declared unsuitable "due to the spread of disinformation and discord among the audience" shows that there are controllers at the global level.[21] Terminology is important in order to categorically label the opposing side, which is significant due to the perception of the audience – by Western and Ukrainian media, Russia and its actions are clearly labeled as "terrorist" and "aggressor", while Russian rhetoric for Ukrainian forces used the terms: "Banderaists" and "neo-Nazis". Social networks immediately divided, becoming reservoirs of hatred and intolerance, ready to propagandize and support their side in the conflict.

With the justification of "protecting fundamental rights and freedoms", the European Union unanimously decided in 2022 to prevent the *spread of Russian influence* in its political space, maneuvering with normative frameworks and deregulating national media policies. The question that arose before everyone, but especially the young transitional member states of Central and Eastern Europe, was: if borders are disappearing in the political, security, economic, cultural and diplomatic fields, how is it possible for them to remain in the sphere of communications? If the processes of Europeanization have permanently changed the media offer since the beginning of this century, especially with the advent of social networks, can the digital packaging of propaganda contain and even increase "Russian interference" in European affairs? How is it possible for such a small number of global communications companies to control an increasing number of mutual interactions? We could ask questions for a long time, but the key point is - who

[21] Mark Zuckerberg, CEO of Meta, announced earlier this year that he would "drastically reduce censorship" and eliminate fact-checking systems on social networks like *Facebook* and *Instagram*. The logical question is whether the new digital policy coincides with Trump's recent arrival in the White House, or does it imply that freedom of speech was restricted or even suspended during previous administrations, such as Barack Obama's or Joe Biden's? If so, there is much to be concerned about, especially given that the US has been labeled as the "cradle" of democracy in narratives about it.

has a monopoly on controlling the content of social networks, that is, can states preserve their communication sovereignty if they do not have the power to shape political will and seek solutions? "Our information space is nothing less than a geopolitical battlefield where we are losing the war", warned the head of European diplomacy, Kaja Kallas, on March 19, comparing the spread of fake news to the violation of territorial integrity.[22]

Facebook, Twitter, Instagram, YouTube and *TikTok* have already been recognized in political-diplomatic communication as important channels that enable "the publication, exchange and storage of information," which is why some theorists are already talking about "digital diplomacy" (Westcott, 2008: 3). Thanks to Twitter, then-US presidential candidate Donald Trump broke the consciousness of the American public, showing how social networks, by developing counter-narratives, can generate publicity more powerful than traditional media. In diplomatic communication, the future belongs to digital platforms, but not all media content strategists think so. For example, Vivian Walker, former director of the US Advisory Commission on Public Diplomacy (ACPD), predicts that "as much as the digital world has become a reality, and the transmission of messages and the promotion of national interests in the information space have become visible, traditional "face-to-face" contact remains the essence of diplomatic communication" (*Voice of America*, March 15, 2025).

In a situation where he was banned from social media towards the end of his first term, President Trump promised to restore freedom of expression in the United States, filing a lawsuit against three major technology companies: *Facebook, Twitter* and *Google* (as owner of *YouTube*) for censorship against him and other conservatives.[23] Six days after taking office, he banned the US Air Force from teaching its recruits the history of black pilots from World War II. Just three days later, certain words ("diversity, exclusion, gender, socioeconomic, underrepresented…") began to disappear from the websites of government institutions. In

[22] "To conclude, today we put forward a plan to tackle the immediate threat centre and the build-up European long-term defence. In doing so, we will help European countries meet their NATO capability targets we do this not to fight the war but to prepare for the worst, defend peace in Europe and stand strong for a world where might cannot make right", warned the former First Lady of Estonian politics and EU High Representative for Foreign Affairs and Security Policy. Kaja Kallas: SPEECH March 19, 2025 Brussels, Remarks by High Representative/Vice-President Kallas and Commissioner Kubilius on the White Paper for European Defence and the ReArm Europe Plan/Readiness 2030.

[23] *Twitter* and *Facebook* banned Trump after his followers stormed the U.S. Capitol on January 6, citing concerns that the president's posts would incite further violence. In his communications, he relied on short press releases reminiscent of his tweets, distributed via email to selected journalists and diplomats, to continue his claims of victory in the previous election. *Snapchat* later joined the ban, halting the posting of videos that "the president uses for self-promotion" (June 3, 2020).

France, two hundred prominent representatives of the liberal bourgeoisie – including a former president of the Republic, two former prime ministers and a number of mayors or deputies from the right or the Socialist Party – are calling for "the protection of Jews by legally declaring anti-Zionism a new form of anti-Semitism" (*Le Monde*, March 22, 2025). In other words, for a clear political stance – which is advocated by both left-wing activists and ultra-Orthodox Jews – to be declared a criminal offense.

Moral panic in the era of the classic press was not so dangerous, because there was time to prevent information chaos and fear psychosis. However, in the age of social networks, the problem of disinforming the public is gaining importance, because instead of true information, spin is inserted into the digital space, which fuels the conflict situation, provoking discontent and conflicts.[24] Analyzing the situation on the Russian-Ukrainian battlefield, we noticed that in some situations the conflict first begins on social networks, and only later on the battlefield. In all wars waged around the world, propaganda has been an inevitable companion, only this is skillfully concealed in the explanations of justifications. Typical narratives of the Russian-Ukrainian clashes have revealed to us many examples of spin, disinformation, rumors, the use of stereotypes and generalizations as characteristic techniques used by various media actors. "The conflict in Crimea will be remembered as one of the first wars fought primarily on the Internet, rather than on a classic battlefield. Since the "relocation" of the battlefield to the Donbass, in addition to official information channels (traditional press, radio, television), the role of informants has been taken over by bloggers on both sides of the "truth", who distribute selected images of the crimes. Publications, blogs and videos have caused even greater noise and congestion in the public space, which has made it difficult for official media to convey the desired message unhindered, especially regarding the purpose of the referendum – annexation or unity" (Jevtović & Jevtović, 2023: 99).

On January 1, 2018, Germany passed a law aimed at regulating social media, which, according to the non-governmental organization Human Rights Watch, "set a dangerous precedent for all governments that want to restrict free-

[24] "Society seems to be subject to periods of moral panic from time to time. A certain condition, event, individual or group appears and is soon labeled as a threat to social values and interests; its nature is presented in a stylized and stereotypical manner by the mass media; moral prohibitions are established by editors, priests, politicians and other right-wing oriented people; socially recognized experts pronounce their diagnoses and solutions; ways of solving the problem are proposed (and even more often resorted to); the condition then disappears, is suppressed or worsens and becomes more obvious" (S. Cohen: Folk Devils and Moral Panics: The creation of the Mods and Rockers. Routledge, London, 1972, p. 2).

dom of expression by forcing private companies to become state speech police. It was immediately embraced as a model by three impeccably democratic countries – the Philippines, Singapore, and Russia."[25] The irony of German commentators points to a fact worth thinking about – the separation of digital media from social and political institutions leads to a permanent loss of exclusivity in agenda-setting, whereby censorship and surveillance by the state disappear as an element of stability of the order. In a fragmented, manipulative, and fundamentally personalized market for public attention, a battle for audience trust is opening up, with technological tools and artificial intelligence gaining increasingly significant roles.

CONCLUDING REMARKS

Traditional thinking that public diplomacy often conceals propaganda activities is now considered outdated, as it is increasingly being replaced by digital diplomacy, which shapes desirable attitudes, values, beliefs and ideas through invisible surveillance mechanisms and proactive action on social networks. Information is power, and the art of timely media placement is a skill that proves the strength of a state in a real environment. We see the power of computerized propaganda in the efficiency of information operations undertaken by organized actors (state and non-state) with the aim of spreading a certain influence in the political environment. Therefore, the discourse of diplomacy includes the need for persuasion.

The paper has shown that political communication on social networks, with its increasing number of disinformation, rumors, hoaxes and fake news, can be dangerous for the stability of a state. Embassies and other diplomatic missions will also be actors of digital diplomacy that promotes the image of the state in international relations. This means that the procedures of classical diplomacy are transformed and adapted to new communication patterns. The influence that social networks have can be extraordinary, and our analysis has proven the importance of versatile, dynamic and up-to-date communication with all actors in the public space.

The change that this work has demonstrated in political communication is profound and global, as messages are sent "from everyone", "from everywhere" and "for everyone". In doing so, they are shared, directed, sold, ordered, connected, upgraded, digitized without limits, distributing a mosaic of topics, content and interests. The point is that the information system has digitized the concept of national security, and given the scope of application of artificial intelligence and software programs in Europe and the world, redesigned concepts of national security are quickly being adapted and implemented. Networks in political-diplomatic com-

[25] "Germany: Flawed social media law", *Human Rights Watch*, February 14, 2018.

munication serve less to promote dialogue and different positions, but rather to serve the function of self-presentation and mobilization of like-minded people.

Censorship or any related forms of prohibition in crisis communication procedures on social networks are not desirable, because they call into question the state's ability to deal with dangers. The solution lies in proactive, timely, truthful and responsible communication with each actor, because only in this way will we create a more favorable image in the media and prevent the emergence of moral panic. Political struggle on the Internet will be one of the forms of competition for the attention and consent of public opinion, which means that the solution should be sought in organized and strategically designed communication that protects communication sovereignty and prevents the emergence of information chaos.

REFERENCE LIST

Bjelica, M. & Jevtović, Z. (2006). *Istorija novinarstva*. Beograd: Megatrend univerzitet.

Bogdanić, A. (1996). *Komunikologija – vodeća paradigma.* Beograd: Čigoja štampa.

Boyd, D., & Ellison, N. (2008). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 13 (1, article 11) Retrieved March 15, 2025.

Bourdieu, P. (1977): *Sur l'État*. Cours au Collège de France, 1989–1992, Raisons d'agir – Seuil, Paris, 2012; Sur Le Pouvoir Symbolique, *Annales. Économies, sociétés, civilisations*, vol. 32, no. 3, Armand Colin, Paris.

Jevtović, Z., & Jevtović, A. (2023). Cyber Conflicts and New Patterns of Political Propaganda on the Example of the Conflict in Ukraine, *Balkanske sinteze*, X, no. 1.

Jevtović, A., & Marić, K. (2022). The Characteristics of Title Blocks on News Portals: the Case of the Crime Column. *Теме*, Vol. XLVI, No. 3.

Kamps, K. (2011). „Internet i politika," in the manual: *Menadžment političke komunikacije: osnove i koncepti* (edited by: Ansgar Zerfaß and Miroljub Radojković). Beograd: Fondacija Konrad Adenauer.

King, G., Pan, J. & Roberts, M. E. (2017). How the Chinese Government Fabricates Social Media Posts for Strategic Distraction, Not Engaged Argument, *American Political Science Review*, 111(3).

Milašinović, S., & Kešetović, Ž. (2009). Krizni menadžment. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.

Mirkov, Ž. (2023). Uticaj diplomatije na bezbednost Jugoslavije (1948-

1955), Diplomatija i bezbednost. Godina 6, No 1/2023, Beograd: Fakultet za diplomatiju i bezbednost; Institut za strateške studije.

Nikolić, D., & Baltazarević, V. (2019). Suočavanje diplomatije i društvenih mreža. Godišnjak Fakulteta za kulturu i medije, br. 11, god. XI (2019). Beograd: Univerzitet Megatrend.

Nye J., Jr. (2004). Think Again: Soft Power. *Foreign Policy,* 2004, 119.2: 255-270.

Perić, J. (2024). Zabrane i cenzure u srpskom teatru druge polovine dvadesetog veka. Diplomatija i bezbednost, Godina 7. No 2/2024, Beograd: Fakultet za diplomatiju i bezbednost; Institut za strateške studije.

Petrović, D. (2018): Upotreba digitalnih platformi za potrebe političke propagande: slučaj lažne Fejsbuk stranice protesta Protiv diktature, *CM*, no. 44, godina XIII, Beograd: Institut za usmeravanje komunikacija, Novi Sad i FPN.

Tepavački-Duronjić. T. (2017). *Digitalni informacioni sistemi i mediji*. Banja Luka: FPN.

Cohen S. (1972). *Folk Devils and Moral Panics: The creation of the Mods and Rockers.* London: Routledge.

Zelenkauskaite, A., &Niezgoda, B. (2017). „Stop Kremlin trolls", Ideological trolling of Calling Out, Rebuttal and Reactions on Online News Portal Commenting, *First Monday*, 22(5).

Zubof, Š. (2020). *Doba nadzornog kapitalizma*. Beograd: Klio.

Zürn, M. (1998). *Regieren jenseits des Nationalstaats Globaliseierung und Denationaliiserung als Chance*. Frankfurt: Suhrkamp.

Westcott, N. (2008): *Digital Diplomacy: The Impact of the Internet on International Relations*. Working Paper No. 16, стр. 3. Preuzeto sa: SSRN: https://ssrn.com/abstract=1326476 or .

Woolley & Howard, (2016). Automation, Algorithms and Politics: Political Communication, Computational Propaganda and Autonomous Agents – Introduction, *International Journal of Communication*, 10, 9.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Часопис *Дипломатија и безбедност* објављује научне радове базиране на теоријским и емпиријским истраживањима из области политикологије и безбедности, као и њима сродних научних дисциплина (право, историја, социологија, социјална психологија, култура, економија итд). Часопис је отворен и за радове засноване на интердисциплинарним и мултидисциплинарним научним истраживањима који дају допринос наведеним и осталим друштвено-хуманистичким научним областима на оригиналан и иновативан начин.

Објављују се искључиво претходно необјављени радови. Могу се прихватити и радови који су претходно делимично изложени на научном/стручном скупу, при чему су аутори то дужни да на одговарајући начин назначе. Сваки покушај плагијаризма или аутоплагијаризма је забрањен и кажњава се (забрана објављивања радова у часопису *Дипломатија и безбедност* у временском периоду зависно од степена плагијаризма, а о томе се обавештава руководство институција у којима аутори раде).

Приспели радови (без имена аутора) упућују се на **рецензију** код најмање два рецензента. Примедбе и сугестије уредника и рецензената (без имена рецензената) достављају се аутору ради коначног обликовања рада. Прихваћен рад, након стручне и редакцијске обраде, упућује се на ауторско читање пре публиковања, кореспондирајућем аутору. Евентуалне исправке требало би извршити у року од три дана. У овој фази није могуће извршити опсежније измене, већ само исправке словних и других ситних грешака. Уколико исправљени текст не буде враћен у наведеном року, сматраће се да аутор нема примедби. Рукописи радова прихваћених за штампу не враћају се аутору. Прихваћени радови објављују се по редоследу који одређује Редакција на предлог главног и одговорног уредника.

Радови се објављују двојезично: на српском (ћириличним писмом) и на енглеском језику. Аутори су обавезни да доставе радове на српском језику, а пожељно је и на енглеском (опционо). Редакција задржава пуно право да сваки рад лекторски и коректорски уреди у складу са важећим стандардима српског, односно енглеског језика.

Иностране имена која се наводе у тексту се транскрибују на ***српски*** језик, а у загради, након прве њихове употребе у тексту, уноси се изворно име. Нпр. Доналд Трамп (Donald Trump), Ото Фрајзиншки (Otto von Freising), Шарл де Гол (Charles de Gaulle), Борис Јељцин (Борис Ельцин). Уколико

су имена грчка, кинеска, арапска, хебрејска и сл, користи се транскрпиција на енглески језик. Нпр. Никита Хонијата (Niketas Choniates), Гамал Абдел Насер (Gamal Abdel Nasser), Си Ђинпинг (Xi Jinping), Бењамин Нетањаху (Benjamin Netanyahu) итд. У ***енглеској верзији***, уколико постоји разлика између енглеског назива и изворног имена, у загради се уноси изворно име. Нпр. Otto of Freising (Otto von Freising), Victor Emmanuel II (Vittorio Emanuele II). Уколико су имена ћирилична, грчка, кинеска, арапска, хебрејска користи се транскрипција на енглески језик. Нпр. Boris Yeltsin, Niketas Choniates, Xi Jinping, Benjamin Netanyahu, итд.

Топоними (градови, реке, планине итд) који се наводе у тексту се транскрибују на ***српски*** језик, а у загради поред изворног имена, уколико се разликује, потребна је и транскрипција на енглески језик. Нпр. Версај (Versailles), Тибар (Tevere / Tiber), Харков (Харків / Kharkiv) итд. У ***енглеској*** верзији користи се транскрипција, а изворно писање, само уколико постоји разлика, уноси се у загради. Нпр. Tiber (Tevere), Mexico City (Ciudad de México) итд. Уколико су топоними на ћирилици, грчком алфабету, кинеском, арапском, хебрејском и сл, користе се само транскрибована имена. Нпр. Yangtze, Dnieper, Siberia итд.

Страни термини се пишу изворно, *италиком*, а њихов превод и значење могу се, уколико постоји потреба, објаснити у фусноти. Нпр. *status quo, Acta est fabula*, итд.

ПРИПРЕМА РАДА

Радови се припремају у складу са АПА (*APA - American Psychological Association*) стандардом. Делови рада су: наслов, апстракт са кључним речима, текст рада, литература, прилози. Странице се нумеришу (у доњем десном углу), почевши од насловне стране.

Сажетак (*Abstract*) и кључне речи (*Keywords*) куцати без прореда (*Line Spacing: Single* - 1,0). Текст писати у *Times New Roman*, *Font Size* 12, са увученим пасусима (*First line*) 1,27 cm, проредом (*Line spacing*) 1,5 и маргинама *Normal* 2,5 cm. Обим рада 36.300 карактера (око 16 страница). У обим се не урачунавају: име, презиме, афилијација аутора, наслов чланка, сажетак, кључне речи, попис референци, нити напомене у фуснотама. Приликом провере броја карактера користити: *Review/Word Count/Character*.

Фусноте (*Footnote*) у форми напомена се уносе командом *Insert – Reference – Footnote*, и пишу у *Times New Roman, Font Size* 10, *Line Spacing*: S*ingle* (1,0), поравнате по левој и десној маргини, опција *Justify*.

НАСЛОВНА СТРАНА

У горњем левом углу наводи се предлог категорије рада. (Нпр. Категорија рада: ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold*, *Font Size* 12. Научни радови могу да имају максимално три коаутора, иако Редакција подстиче самостално објављивање радова. После сваког од презимена аутора/коаутора ставља се ознака за фусноту, у коју се уписује сарадничко/наставничко/научно звање аутора/коаутора (нпр. редовни професор), афилијација (нпр. Факултет безбедности, Универзитет у Београду, Београд, Србија), електронска адреса (e-mail) и за сваког од аутора/коаутора година рођења (нпр. „Рођен 1968. године"). Сматра се да је првопотписани аутор задужен за кореспонденцију са Редакцијом, а ако то није случај, у фусноти која садржи е-адресу аутора задуженог за кореспонденцију, треба навести „за кореспонденцију" и број мобилног телефона.

НАСЛОВ се пише на средини, великим словима – *Bold, Font Size* 14. Наслов рада требало би да буде кратак, јасан и информативан, без скраћеница и да одговара садржају рада. Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан (опционо).

Сажетак (до 200 речи), пише се испод наслова на средини малим словима – *Italic, Font Size* 12. Сажетак на српском и енглеском језику, написан кратким и јасним реченицама, обухвата Увод/Циљ, Основну претпоставку истраживања, Методе (истраживачке методе, основни поступци, узорковање), Резултате (најважнији налази) и Закључак. Потребно је да се нагласе нови и значајни аспекти изложеног истраживања. Након Сажетка, у новом реду пишу се

Кључне речи (*Bold/Italic, Font Size* 12), и наводи највише до пет појмова, односно синтагми (*Normal, Font Size* 12). С обзиром да се радови објављују двојезично, они не садрже Резиме (*Summary*).

ТЕКСТ ЧЛАНКА

Текст чланка започиње на новој страници. Пожељно је, али не и обавезно, да научни радови, буду у структурисаној IMRD форми која садржи: Увод/Циљ спроведеног истраживања, Приказ примењене методологије истраживања, Резултате, Дискусију и Закључке. Код научних радова категорисаних као „Кратко саопштење", односно као „Научна критика, полемика,

осврти", структурисање није неопходно.

Поднаслове треба избегавати, а по потреби писати их на средини, без нумерације – користити опцију ниво поднаслова (*Heading* 1,2,3).

Табеле, графикони, фотографије се уносе у сам текст. Цртежи, карте, фотографије, графикони и друге илустрације достављају се у JPG или TIFF формату, у резолуцији већој од 300 x 300 тачака ро инчу.

Табеле треба да буду једноставне и стандардне (*Word design*). Увлачења и поравнања у табелама морају бити изведена аутоматским форматирањем, а не мануелним додавањем размака. Изнад је број и наслов табеле, а испод извор преузимања. Величина фонта наслова, извора и текста у табелама: *Font Size* 11.

Будући да часопис излази и на енглеском језику, аутори који у свом раду цитирају делове из књига/радова који су изворно написани на енглеском језику, треба да доставе ***цитате*** на енглеском језику (преузете у оригиналу из цитираног извора) у **Прилогу**.

Пример:
На страни број шест (6) рада је цитат:

> Kissinger's view was by no means unique. Virtually everyone professionally engaged in the study of politics and foreign policy believed in the permanence of communism; its worldwide collapse in the late 1980s was therefore almost totally unanticipated. This failure was not simply a matter of ideological dogma interfering with a "dispassionate" view of events. It affected people across the political spectrum, right, left, and center, journalists as well as scholars, and politicians both East and West. 12 The roots of a blindness so pervasive were much more profound than mere partisanship, and lay in the extraordinary historical pessimism engendered by the events of this century. (Fukuyama, 1992: 8)

ЦИТИРАЊЕ И ПОЗИВАЊЕ НА ДРУГЕ РАДОВЕ И ИЗВОРЕ У ТЕКСТУ

У складу са АПА стандардом, цитирање и позивање се врши искључиво у оквиру текста (*APA Citation Style - American Psychological Association*, https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples). Употреба фуснота је дозвољена у сврху напомена, како би се избегло оптерећивање самог текста.

Цитирани извор у текст се уноси на следећи начин: *Referencies>Style (APA)>Insert citation>Add new source*. Бира се тип извора (књига, чланак итд) и попуњавају приказане рубрике (аутор, наслов, година, град, издавач итд). Након завршетка текста, на основу унетих извора креира се Библиографија: *Referencies>Style (APA)>Bibliography*.

У тексту **све референце,** укључујући и оне на српском језику, **наводе се латиницом**. Презимена српских аутора се пишу уз коришћење наших дијакритичких знакова латиничним писмом: č, ć, dž, đ, š, ž. Наводи се презиме аутора, година објављивања рада и, по потреби, страница са које се нешто цитира.

Уколико се транскрибују, у загради се обавезно наводе у оригиналу. Уколико је више од два аутора, наводи се презиме првог аутора и скраћеница „i sar." или „et al." (у зависности од језика на ком је рад објављен). Нпр. Скот (Scott, 2004); Мек Кинли и Хајд (McKinley & Hyde, 1996); Томсон и сарадници (Thomson et al., 1999); Савић и сарадници (Savić i sar., 2006). Приликом позивања истовремено на неколико аутора, унутар исте библиографске заграде, њихова дела наводе се азбучним, односно абецедним редом. Пример: (Brzezinski, 2015; Chomsky, 2013; Robertson, 1992).

Цитирање у тексту се врши у склопу реченице (кратки цитати), али уколико цитат садржи 40 и више речи (дуги цитати), тада га је потребно издвојити у нови параграф: без прореда (*Line Spacing* 1,0), величина фонта (*Font Size* 12), увучено са леве стране (*Identation*, *left* 1,27). Након цитата наводи се презиме аутора, година и страна.

Пример дугог цитата:

> Кисинџеров став ни на који начин није био јединствен. Дословно свако ко се на професионалан начин бави проучавањем политике и спољне политике веровао је у перманентност комунизма; његов слом широм света крајем 1980-их стога је био готово потпуно непредвиђен. Овај пропуст није био само ствар идеолошке догме која се преплиће са „непристраним" погледом на догађаје. То је утицало на људе широм политичког спектра, десног, левог и центра, новинаре, научнике, као и на политичаре и на Истоку и на Западу. (Fukuyama, 1992: 8)

НАВОЂЕЊЕ РЕФЕРЕНЦИ У ЛИТЕРАТУРИ

Литература је јединствена за обе верзије рада. Списак коришћене литературе треба да обухвати искључиво изворе на које се аутор позива у раду. Не треба стављати редне бројеве испред референци. Наслови референци се увек исписују **латиницом**, чак и када је изворник на ћирилици или неком другом писму. Литература се наводи абецедним редом по презименима аутора, први ред је увучен (*First Line*) и проредом (*Line spacing*) 1,5.

Ако се наводи више радова истог аутора, радови се излажу хронолошким редом (од најстаријег ка најновијем раду). Уколико има више аутора, референца се наводи према презимену првог аутора, али садржи презимена и иницијале осталих аутора. Уколико постоји више радова истог аутора са истом годином објављивања, радови треба да буду означени словима a, b, c итд, уз годину издања у загради (нпр: 2012a, 2012b). Српска презимена се наводе латинично и користе српски дијакритички знаци (Č, Ć, Dž, Đ, Š, Ž) - наводе се према њиховом редоследу у српској абецеди.

ПРИМЕРИ НАВОЂЕЊА ЛИТЕРАТУРЕ

Монографија:

Krga, B. (2017). *Strategija nacionalne bezbednosti u teoriji i praks*i. Beograd: MC Odbrana.

Bartky, S. (1990). *Feminity and domination: Studies in the phenomenology of oppression*. New York: Routledge.

У тексту: (Krga, 2017); (Bartky, 1990: 52).

Чланци у серијским публикацијама:

Tanasković, D. (2018). Turska i prvi svetski rat. *Diplomatija i bezbednost*, 1(2), 35-46.

Edwards, A. A., Steacy, L. M., Siegelman, N., Rigobon, V. M., Kearns, D. M., Rueckl, J. G., & Compton, D. L. (2022). Unpacking the unique relationship between set for variability and word reading development: Examining word- and child-level predictors of performance. *Journal of Educational Psychology,* 114(6), 1242-1256. https://doi.org/10.1037/edu0000696

У тексту: (Tanasković, 2018); (Edwards at al., 2022)

Чланци у тематским зборницима, поглавља у научним монографијама, саопштења у зборницима са научних конференција:

Marković, M. (2006). Evolucija Kosovskog problema i mogućnosti njegovog rešenja. U S. Karamata i Č. Ocić (ur.), *Srbi na Kosovu i Metohiji* (str. 53-64). Beograd: SANU.

Calogero, R. M., Boroughs, M. & Thompson, J. (2007). The impact of Western beauty ideals on the lives of women and men: A sociocultural perspective. In V. Swami & A. Furnham (Ed.), *Body beautiful: Evolutionary and sociocultural perspectives* (pp. 259-298). NY: Palgrave Macmillan.

Whipple, S. (2018, March 6-9). *Control beliefs as a moderator of stress on anxiety* [Paper presentation]. Southeastern Psychological Association 64th Annual Meeting, Charleston, SC, United States.

У тексту: (Marković, 2006); (Calogero, Boroughs & Thompson, 2007); (Whipple, 2018).

Докторске дисертације и магистарске тезе:

Petrović, P. (2022). *Bezbednosna politika Srbije u XX veku*. Doktorska disertacija, Beograd: Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu.

У тексту: (Petrović, 2022: 22).

Web страница:

Cain, K. (2012, October 23). *The negative effects of Facebook on communication*. Social Media Today. Retrieved May 6, 2020, from http://socialmediatoday.com

Center for Systems Science and Engineering. (2020, May 5). *COVID-19 dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU)*. Johns Hopkins University & Medicine, Coronavirus Resource Center. Retrieved October 26, 2020, from https://coronavirus.jhu.edu/map.html

У тексту: (Cain, 2012); (Center for Systems Science and Engineering, 2020)

Новински електронски (online) чланак:

Spalović, D. (2023, May 26). Varhelji na Kosmetu: Što pre sprovesti Ohridski sporazum, uključujući ZSO. *Politika*. https://www.nytimes.com/2020/04/09/science/neanderthals-fiber-string-math.html

Russia and Saudi Arabia's Oil Partnership Shows Strain. (2023, Jun 6). *The New York Times*. http://www.nytimes.com

У тексту: (Spalović, 2023); ("Russia and Saudi Arabia's Oil", 2001).

Штампани новински чланак:

Petrović, K. (2020, May 27). Savremeni srpsko-mađarski odnosi. *Politika*.1-2.

У тексту: (Petrović, 2020: 1-2).

Прописи/закони:

Zakon o izvršenju i obezbeđenju. *Službeni glasnik RS*, br. 106/2015.

У тексту: (Zakon o izvršenju i obezbeđenju, 2015)

Званична документа:

Pravilnik o programu svih oblika rada stručnih saradnika. (2015). Prosvetni glasnik, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 8/2015.

European Commission. (2004). *Meeting document, Permanent Representation Committee, 2075th meeting on 1 and 3 December 2004* (DS/817/1/04 [soc]). Unpublished document.

National Institute of Mental Health. (1990). *Clinical training in serious mental illness* (DHHS Publication No. ADM 90- 1679). US Government.

У тексту: (National Institute of Mental Health, 1990).

Архивска грађа:

Arhiv Srbije. (1888, April 19). MID, K-T, f 2, r93/1894. Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljenju konzula. Beograd.

Hicks, H. D. (1956, October 24). *Correspondence from Henry Davies Hicks to the Annapolis County electorate*. Henry Davies Hicks fonds (MS-2-511, Box 15, Folder 9). Dalhousie University Archives, Halifax, Nova Scotia, Canada.

У тексту: (Arhiv Jugoslavije, 1888), (Hicks, 1956).

Речник и енциклопедија:

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667). Washington, DC: American Psychological Association.

Hurthouse, R., & Pettigrove, G. (2016). Virtue ethics. In E. Zalta (Ed.), *Stanford encyclopedia of philosophy*. https://plato.stanford.edu

Heuristic. (n.d.). In Merriam-Webster's online dictionary. Retrieved October 21, 2020, from http://www.m-w.com/dictionary/heuristic

У тексту: (APA, 2015); (Hurthouse & Pettigrove, 2016); (Merriam-Webster's online dictionary).

Филм, серија, YouTube видео:

Davidson, F. (Producer), & Davidson, J. (Director). (1999). *B. F. Skinner: A fresh appraisal* [Motion picture]. USA: Davidson Films.

Apsolon, M. (2011, September 9). *Real ghost girl caught on Video Tape 14 [*Video]. http://www.youtube.com/watch?v=6nyGCbxD848

У тексту: (Davidson & Davidson, 1999).

Детаљније упутство АПА стила цитирања/навођења референци/литературе налази се на званичном сајту Америчке психолошке асоцијације: https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples)

НАПОМЕНА

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису. Текстове слати у електронском облику на E - адресу: institut@fdb.edu.rs

Уз рад неопходно је приложити **Изјаву аутора** о оригиналности рада, која се преузима са сајта часописа, https://fdb.edu.rs/institut/poziv-autorima-za-dostavljanje-radova/.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

INTRODUCTORY REMARKS

The journal *Diplomacy and Security* publishes scientific papers based on theoretical and empirical research in the field of political science and security, as well as related scientific disciplines (law, history, sociology, social psychology, culture, economics, etc.). The journal is also open to papers based on interdisciplinary and multidisciplinary scientific research that contribute to the aforementioned and other social-humanistic scientific fields in an original and innovative way.

Only previously unpublished papers are published. Papers that have previously been partially exhibited at a scientific/professional meeting can also be accepted, where the authors are obliged to indicate this in an appropriate manner. Any attempt at plagiarism or self-plagiarism is prohibited and punished (ban on publication of papers in the journal *Diplomacy and Security* for a period of time depending on the degree of plagiarism, while the management of the institutions where the authors work will be notified).

Submitted papers (without the author's name) are sent for **review** by at least two reviewers. Remarks and suggestions of editors and reviewers (without names of reviewers) are submitted to the author for the final design of the paper. The accepted paper, after professional and editorial processing, is sent to the author's reading before publication, to the corresponding author. Any corrections should be made within three days. At this stage, it is not possible to make more extensive changes, but only corrections of typographical and other minor errors. If the corrected text is not returned within the specified period, it will be considered that the author has no objections. Manuscripts of papers accepted for publication are not returned to the author. Accepted papers are published in the order determined by the Editorial Board at the proposal of the editor-in-chief.

Papers are published bilingually: in Serbian (Cyrillic script) and in English. Authors are obliged to submit papers in Serbian, and preferably in English (optional). The editors reserve the right to proofread each paper in accordance with the current standards of the Serbian and English languages.

Foreign names mentioned in the text are transcribed into Serbian, and in parentheses, after their first use in the text, the original name is entered. For example, Доналд Трамп (Donald Trump), Ото Фрајзиншки (Otto von Freising), Шарл де Гол (Charles de Gaulle), Борис Јељцин (Борис Ельцин). If the names are Greek, Chinese, Arabic, Hebrew, etc., the English transcription is used. For example, Никита Хонијата (Niketas Choniates), Гамал Абдел Насер (Gamal

Abdel Nasser), Си Ђинпинг (Xi Jinping), Бенјамин Нетанјаху (Benjamin Netanyahu) etc. In the English version, if there is a difference between the English name and the original name, the original name is entered in parentheses. For example, Otto of Freising (Otto von Freising), Victor Emmanuel II (Vittorio Emanuele II). If the names are Cyrillic, Greek, Chinese, Arabic, Hebrew, the English transcription is used. For example, Boris Yeltsin, Nikетas Choniates, Xi Jinping, Benjamin Netanyahu, etc.

Toponyms (cities, rivers, mountains, etc.) mentioned in the text are transcribed into Serbian, and in parentheses next to the original name, if it differs, a transcription into English is also required. For example, Версај (Versailles), Тибар (Tevere / Tiber), Харков (Харків / Kharkiv) etc. In the English version, the transcription is used, and the original writing, only if there is a difference, is entered in parentheses. For example, Tiber (Tevere), Mexico City (Ciudad de México), etc. If toponyms are in Cyrillic, Greek alphabet, Chinese, Arabic, Hebrew, etc., only transcribed names are used. For example. Yangtze, Dnieper, Siberia, etc.

Foreign terms are originally written in italics, and their translation and meaning can, if necessary, be explained in a footnote. For example, status quo, Acta est fabula, etc.

PAPER PREPARATION

Papers are prepared in accordance with the APA (*APA - American Psychological Association*) standard. The parts of the paper are: title, abstract with key words, text of the paper, literature (reference list), appendices. Pages are numbered (in the lower right corner), starting with the title page.

Type the abstract (*Abstract*) and keywords (*Keywords*) without spacing (*Line Spacing: Single* - 1.0). The text should be written in *Times New Roman, Font Size* 12, with indented paragraphs (*First line*) 1.27 cm, spacing (Line spacing) 1.5 and margins Normal 2.5 cm. Volume of work 36,300 characters (about 16 pages). The scope does not include: name, surname, author's affiliation, article title, abstract, keywords, list of references, or notes in footnotes. When checking the number of characters, use: *Review/Word Count/Character*.

Footnotes in the form of notes are entered with the command Insert - Reference - Footnote, and are written in *Times New Roman, Font Size* 10, *Line Spacing: Single* (1.0), aligned on the left and right margins, option *Justify*.

FRONT PAGE

In the upper left corner, the proposal of the category of paper is indicated. (Eg. Category of paper: ORIGINAL SCIENTIFIC WORK).

The author's name and surname are written in the middle, in small letters - *Bold, Font Size* 12. Scientific papers can have a maximum of three co-authors, although the Editorial Board encourages independent publication of papers. After each author's/co-author's last name, a footnote mark is placed, in which the associate/teaching/scientific title of the author/co-author (e.g. full professor), affiliation (e.g. Faculty of Security, University of Belgrade, Belgrade, Serbia), electronic address (e-mail) and year of birth for each of the authors/co-authors (eg "Born in 1968"). It is considered that the first signed author is in charge of correspondence with the Editorial Office, and if this is not the case, in the footnote containing the e-mail address of the author in charge of correspondence, "for correspondence" and the mobile phone number should be indicated.

The **TITLE** is written in the middle, in capital letters - *Bold, Font Size* 14. The title of the paper should be short, clear and informative, without abbreviations, and correspond to the content of the paper. The footnote next to the title serves to indicate the name and number of the project within which the article was written (optional).

Abstract (up to 200 words), written below the title in the middle in small letters - I*talic, Font Size* 12. The Abstract in Serbian and English, written in short and clear sentences, includes Introduction/Aim, Basic assumption of the research, Methods (research methods, basic procedures, sampling), Results (most important findings) and Conclusion. It is necessary to emphasize the new and significant aspects of the presented research. After the Abstract, written in a new line are:

Keywords (Bold/Italic, Font Size 12), and lists up to five terms, or phrases (*Normal, Font Size* 12). Since the papers are published bilingually, they do not contain a *Summary*.

TEXT OF THE PAPER

The text of the paper begins on a new page. It is desirable, but not mandatory, for scientific papers to be in a structured IMRD format that contains: Introduction/Aim of the conducted research, Presentation of the applied research methodology, Results, Discussion and Conclusions. In the case of scientific papers categorized as "Short communication", or as "Scientific criticism, polemics, reviews", structuring is not necessary.

Subheadings should be avoided, and if necessary, write them in the middle, without numbering - use the subtitle level option (*Heading* 1,2,3).

Tables, graphs, photos are inserted into the text itself. Drawings, maps, photographs, graphs and other illustrations are submitted in JPG or TIFF format, with a resolution greater than 300 x 300 dots per inch.

Tables should be simple and standard (*Word design*). Indents and alignments in tables must be done by automatic formatting, not by manually adding spaces. Above is the number and title of the table, and below is the source. Font size of title, source and text in tables: *Font Size* 11.

Original quotations in English (taken in the original from the quoted source) are **attached**.

Example:
On page number six (6) of the paper there is a quote:

> Kissinger's view was by no means unique. Virtually everyone professionally engaged in the study of politics and foreign policy believed in the permanence of communism; its worldwide collapse in the late 1980s was therefore almost totally unanticipated. This failure was not simply a matter of ideological dogma interfering with a "dispassionate" view of events. It affected people across the political spectrum, right, left, and center, journalists as well as scholars, and politicians both East and West. (Fukuyama, 1992: 8)

CITATION AND REFERENCE TO OTHER PAPERS AND SOURCES IN THE TEXT

In accordance with the APA standard, citations and references are made exclusively within the text (*APA Citation Style - American Psychological Association*, https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples). The use of footnotes is allowed for the purpose of notes, in order to avoid burdening the text itself.

The quoted source is entered in the text as follows: *References>Style (APA)>Insert citation>Add new source*. Select the type of source (book, article, etc.) and fill in the fields shown (author, title, year, city, publisher, etc.). After finishing the text, a Bibliography is created based on the entered sources: References>Style (APA)>Bibliography.

In the text, **all references**, including those in the Serbian language, **are given in Latin. Surnames** of Serbian authors are written using our diacritical

marks in the Latin alphabet: č, ć, dž, đ, š, ž. The last name of the author, the year of publication of the work and, if necessary, the page from which something is quoted are indicated.

If they are transcribed, they must be mentioned in parentheses in the original. If there are more than two authors, the last name of the first author and the abbreviation "et al." (depending on the language in which the work was published). For example. Scott (Scott, 2004); McKinley and Hyde (McKinley & Hyde, 1996); Thomson and colleagues (Thomson et al., 1999); Savić et al. (Savić et al., 2006). When referring to several authors at the same time, within the same bibliographic bracket, their works are listed alphabetically, i.e. in alphabetical order. Example: (Brzezinski, 2015; Chomsky, 2013; Robertson, 1992).

Quoting in the text is done as part of a sentence (short quotes), but if the quote contains 40 or more words (long quotes), then it needs to be separated into a new paragraph: without spacing (*Line Spacing* 1.0), font size (*Font Size* 12), indented from the left side (*Identation*, left 1.27). After the citation, the author's last name, year and country are mentioned.

Exampe of a long qoute:

> Kissinger's view was by no means unique. Virtually everyone professionally engaged in the study of politics and foreign policy believed in the permanence of communism; its worldwide collapse in the late 1980s was therefore almost totally unanticipated. This failure was not simply a matter of ideological dogma interfering with a "dispassionate" view of events. It affected people across the political spectrum, right, left, and center, journalists as well as scholars, and politicians both East and West. (Fukuyama, 1992: 8)

CITATION OF REFERENCES IN THE REFERENCE LIST

The Reference list is unique for both versions of the work. The list of used works should include only the sources to which the author refers in the paper. Serial numbers should not be placed in front of references. Reference titles are always written in Latin, even when the original is in Cyrillic or another script. The works are listed in alphabetical order by the author's last name, the first line with indentation (*First line*) and with a Line spacing of 1.5.

If several works by the same author are cited, the works are presented in chronological order (from the oldest to the most recent work). If there are several authors, the reference is listed according to the last name of the first author, but con-

tains the last names and initials of the other authors. If there are several works by the same author with the same year of publication, the works should be marked with the letters a, b, c, etc., with the year of publication in parentheses (eg: 2012a, 2012b). Serbian surnames are given in Latin and Serbian diacritical marks are used (Č, Ć, Dž, Đ, Š, Ž) - they are given according to their order in the Serbian alphabet.

EXAMPLES OF REFERENCES:

Monograph:

Krga, B. (2017). *Strategija nacionalne bezbednosti u teoriji i praksi*. Beograd: MC Odbrana.

Bartky, S. (1990). *Feminity and domination: Studies in the phenomenology of oppression*. New York: Routledge.

In text: (Krga, 2017); (Bartky, 1990: 52).

Articles in serial publications:

Tanasković, D. (2018). Turska i prvi svetski rat. *Diplomatija i bezbednost*, 1(2), 35-46.

Edwards, A. A., Steacy, L. M., Siegelman, N., Rigobon, V. M., Kearns, D. M., Rueckl, J. G., & Compton, D. L. (2022). Unpacking the unique relationship between set for variability and word reading development: Examining word- and child-level predictors of performance. *Journal of Educational Psychology*, 114(6), 1242-1256. https://doi.org/10.1037/edu0000696

In text: (Tanasković, 2018); (Edwards at al., 2022)

Articles in thematic collections, chapters in scientific monographs, announcements in the collections of scientific conferences:

Marković, M. (2006). Evolucija Kosovskog problema i mogućnosti njegovog rešenja. U S. Karamata i Č. Ocić (ur.), *Srbi na Kosovu i Metohiji* (str. 53-64). Beograd: SANU.

Calogero, R. M., Boroughs, M. & Thompson, J. (2007). The impact of Western beauty ideals on the lives of women and men: A sociocultural perspective. In V. Swami & A. Furnham (Ed.), *Body beautiful: Evolutionary and sociocultural perspectives* (pp. 259-298). NY: Palgrave Macmillan.

Whipple, S. (2018, March 6-9). *Control beliefs as a moderator of stress on anxiety* [Paper presentation]. Southeastern Psychological Association 64th Annual Meeting, Charleston, SC, United States.

In text: (Marković, 2006); (Calogero, Boroughs & Thompson, 2007); (Whipple, 2018).

Doctoral dissertations and master's theses:

Petrović, P. (2022). *Bezbednosna politika Srbije u XX veku*. Doktorska disertacija, Beograd: Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu.

In text: (Petrović, 2022: 22).

Web pages:

Cain, K. (2012, October 23). *The negative effects of Facebook on communication*. Social Media Today. Retrieved May 6, 2020, from http://socialmediatoday.com

Center for Systems Science and Engineering. (2020, May 5). *COVID-19 dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU)*. Johns Hopkins University & Medicine, Coronavirus Resource Center. Retrieved October 26, 2020, from https://coronavirus.jhu.edu/map.html

In text: (Cain, 2012); (Center for Systems Science and Engineering, 2020)

Newspaper electronic (online) article:

Spalović, D. (2023, May 26). Varhelji na Kosmetu: Što pre sprovesti Ohridski sporazum, uključujući ZSO. *Politika*. https://www.nytimes.com/2020/04/09/science/neanderthals-fiber-string-math.html

Russia and Saudi Arabia's Oil Partnership Shows Strain. (2023, Jun 6). *The New York Times*. http://www.nytimes.com

In text: (Spalović, 2023); ("Russia and Saudi Arabia's Oil", 2001).

Printed newspaper article:

Petrović, K. (2020, May 27). Savremeni srpsko-mađarski odnosi. *Politika*.1-2.

In text: (Petrović, 2020: 1-2).

Regulations/laws:

Zakon o izvršenju i obezbeđenju. *Službeni glasnik RS*, br. 106/2015.

In text: (Zakon o izvršenju i obezbeđenju, 2015)

Official documents:

Pravilnik o programu svih oblika rada stručnih saradnika. (2015). Prosvetni glasnik, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 8/2015.

European Commission. (2004). *Meeting document, Permanent Representation Committee, 2075th meeting on 1 and 3 December 2004* (DS/817/1/04 [soc]). Unpublished document.

National Institute of Mental Health. (1990). *Clinical training in serious mental illness* (DHHS Publication No. ADM 90- 1679). US Government.

In text: (National Institute of Mental Health, 1990).

Archival materials:

Arhiv Srbije. (1888, April 19). MID, K-T, f 2, r93/1894. Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljenju konzula. Beograd.

Hicks, H. D. (1956, October 24). *Correspondence from Henry Davies Hicks to the Annapolis County electorate*. Henry Davies Hicks fonds (MS-2-511, Box 15, Folder 9). Dalhousie University Archives, Halifax, Nova Scotia, Canada.

In text: (Arhiv Jugoslavije, 1888), (Hicks, 1956).

Dictionary and encyclopedia:

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667). Washington, DC: American Psychological Association.

Hurthouse, R., & Pettigrove, G. (2016). Virtue ethics. In E. Zalta (Ed.), *Stanford encyclopedia of philosophy*. https://plato.stanford.edu

Heuristic. (n.d.). In Merriam-Webster's online dictionary. Retrieved October 21, 2020, from http://www.m-w.com/dictionary/heuristic

In text: (APA, 2015); (Hurthouse & Pettigrove, 2016); (Merriam-Webster's online dictionary).

Movie, series, YouTube video:

Davidson, F. (Producer), & Davidson, J. (Director). (1999). B. *F. Skinner:*

A fresh appraisal [Motion picture]. USA: Davidson Films.

Apsolon, M. (2011, September 9). Real ghost girl caught on Video Tape 14 [Video]. http://www.youtube.com/watch?v=6nyGCbxD848

In text: (Davidson & Davidson, 1999).

A detailed guide to the APA style of citation/citing references/ can be found on the official website of the American Psychological Association: https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples)

NOTE

Papers that do not comply with the given instructions will not be considered for publication in the journal. Papers should be sent in electronic form to the email address: institut@fdb.edu.rs

With the paper, it is necessary to attach the **Author's Statement** about the originality of the paper, which can be downloaded from the journal's website, https://fdb.edu.rs/institut/poziv-autorima-za-dostavljanje-radova/.

УПУТСТВО ЗА РЕЦЕНЗЕНТЕ

Редакција часописа *Дипломатија и безбедност* настоји да обезбеди висок квалитет радова које објављује. Учешће рецензената у овом процесу је од велике важности и њихов рад изузетно ценимо.

Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је 10 дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист:

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије):

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Препорука о публиковању рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Од рецензената се не очекује да раде лектуру и коректуру рада, али је препоручљиво да наведу ако је потребно да се рад лекторише. Препоручљиви су и коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада:

Име, презиме и научно звање рецензента:

GUIDELINES FOR REVIEWERS

The editorial board of the journal Diplomacy and Security strives to ensure the high quality of the papers it publishes. The participation of reviewers in this process is of great importance and we highly appreciate their work.

Reviews are anonymous in both directions. The deadline for reviewing is 10 days from the receipt of the paper. The content of the review is confidential, and must not be disclosed to persons who are not in the editorial board of the journal. If the reviewer at any time realizes that there is any kind of conflict of interest regarding the paper he needs to review, he should inform the editorial office as soon as possible.

When reviewing the manuscript, the reviewer should fill in the review sheet:

Name, surname and title of the author of the paper:

Title of the paper:

Actuality, social and scientific significance of the considered topic:

To what extent did the author clearly indicate the theoretical, methodological approach in the paper:

Is the paper based on contemporary and relevant literature, especially to what extent the author used the latest results published in scientific journals and collections (especially journals and collections of political science):

Scientific and social contribution of the paper. General comment on the quality of paper: Suggestion to the author to improve the quality of paper, if necessary:

Recommendation for categorization of paper:

1. Original scientific paper
2. Review paper
3. Scientific critique, polemics and review

Recommendation for publishing the paper:

1. Publish without changes
2. Publish with minor changes
3. After correction, send the paper to a new round of reviews
4. Reject

Reviewers are not expected to proofread the paper, but it is advisable to indicate if it is necessary to proofread it. Comments for the editor concerning ethical (plagiarism, fake, etc.) or some other aspects of the paper are also recommended, which will help the editor in making the final decision on the further status of the paper.

Date of evaluation of the paper:

Name, surname and scientific title of the reviewer:

Списак рецензената:	**List of reviewers:**
Проф. др Дашић Давид, емеритус	Prof. Dr. Dašić David, emeritus
Проф. др Балта Иван, емеритус	Prof. Dr. Balta Ivan, emeritus
Проф. др Бановић Божидар	Prof. Dr. Banović Božidar
Проф. др Бошковић Милица	Prof. Dr. Bošković Milica
Проф. др Браковић Жарко	Prof. Dr. Braković Žarko
Проф. др Вучић Михајло	Prof. Dr. Vučić Mihajlo
Проф. др Димитријевић Бојан	Prof. Dr. Dimitrijević Bojan
Проф. др Ивановић Звонимир	Prof. Dr. Ivanović Zoran
Проф. др Јефтовић Зоран	Prof. Dr. Jeftović Zoran
Проф. др Кнежевић Снежана	Prof. Dr. Knežević Snežana
Проф. др Колев Драган	Prof. Dr. Kolev Dragan
Проф. др Крга Бранко	Prof. Dr. Krga Branko
Проф. др Лабанов Михаил	Prof. Dr. Лabanov Mihail
Проф. др Лабовић Дејан	Prof. Dr. Labović Dejan
Проф. др Лазић Радојица	Prof. Dr. Lazić Radojica
Проф. др Лопичић Јанчић Јелена	Prof. Dr. Lopičić Jančić Jelena
Проф. др Манић Михајло	Prof. Dr. Manić Mihajlo
Проф. др Мишев Гордана	Prof. Dr. Mišev Gordana
Проф. др Надовеза Бранко	Prof. Dr. Nadoveza Branko
Проф. др Павловић Момчило	Prof. Dr. Pavlović Momčilo
Проф. др Пророковић Душан	Prof. Dr. Proroković Dušan
Проф. др Радовић Ивица	Prof. Dr. Radović Ivica
Проф. др Ранђеловић Драган	Prof. Dr. Ranđelović Dragan
Проф. др Савић Андреја	Prof. Dr. Savić Andreja
Проф. др Скакавац Здравко	Prof. Dr. Skakavac Zdravko
Проф. др Танасковић Дарко	Prof. Dr. Tanasković Darko
Проф. др Толваишис Леонас	Prof. Dr. Tolvaišis Leonas
Проф. др Трбојевић Милован	Prof. Dr. Trbojević Milovan
Проф. др Форца Божидар	Prof. Dr. Forca Božidar
Проф. др Цветковић Владимир	Prof. Dr. Cvetković Vladimir
Проф. др Чворовић Драгана	Prof. Dr. Čvorović Dragana
Доц. Бајић Божовић Дарја	Doc. Bajić Božović Darja
Доц. др Јелић Зорица	Doc. Dr. Jelić Zorica
Др Звездановић Л. Јелена, науч. сарад.	Dr. Zvezdanović L. Jelena, resear. assoc.
Др Јовићевић Татјана, виши науч. сарад.	Dr. Jovičević Tatjana, sen. resear. assoc.
Др Јерић Кристиан, научни сарадник	Dr. Jerić Kristian, research associate
Др Милетић Марко, научни сарадник	Dr. Miletić Marko, research associate
Др Петровић Рајко, научни сарадник	Dr. Petrović Rajko, research associate

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.7/.8

ДИПЛОМАТИЈА и безбедност: часопис за друштвене науке и интердисциплинарна истраживања = Diplomacy and security: journal of Social Sciences and Interdisciplinary Research /
главни и одговорни уредник Срђан Милашиновић. - 2018, бр. 1- . - Београд: Факултет за дипломатију и безбедност, Институт за стратешке студије, 2018- (Београд: Интерпринт плус). - 25 cm

Полугодишње. - Текст на срп. и енгл. језику.
ISSN 2620-0333 = Дипломатија и безбедност
COBISS.SR-ID 264203276

ПОЛИТИКА | БЕЗБЕДНОСТ | ПРАВО | ИСТОРИЈА
КУЛТУРА | ЕКОНОМИЈА | ПСИХОЛОГИЈА
СОЦИОЛОГИЈА | ЕКОЛОГИЈА

ФДБ | ИЗДАВАШТВО

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Година 8• Број 1/2025.

POLITICS | SECURITY | LAW | HISTORY
CULTURE | ECONOMICS | PSYCHOLOGY
SOCIOLOGY | ECOLOGY

ФДБ | PUBLISHING

ISSN 2620-0333 • UDC 341.7/.8 • Volume VIII • Number 1/2025.